

СЯРГЕЙ ПЯСЕЦКІ

КАХАНАК

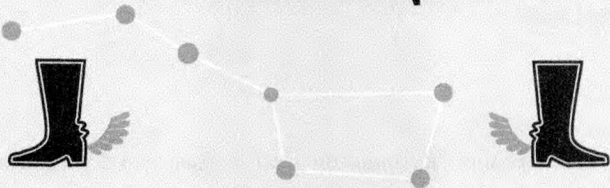
В Я Л І К А Й
М Я Д З В Е Д З І Ц Ы

Добры вечэр

**СЯРГЕЙ
ПЯСЕЦКІ**

КАХАНАК

ВЯЛІКАЙ

МЯДЗВЕДЗІЦЫ

У ПЕРАКЛАДЗЕ МАРЫІ ПУШКІНАЙ

ЛОГВІНАЎ

18+

25
год

Кніга выдадзена дзякуючы дапамозе
ПОЛЬСКАГА ІНСТЫТУТА ў МІНСКУ

BOOK INSTITUTE

© POLAND

This publication has been supported
by the ©POLAND Translation Program

Культавы раман “Каханак Вялікай Мядзведзіцы” ўпершыню перакладаецца з аўтарскай версіі, дапоўненай і напраўленай Сяргеем Пясецкім у 1964 годзе. Гэты твор захаваў на сваіх старонках магічнае, невядомае і насычанае жыццё ракаўскіх кантрабандыстаў, якое б знікла назаўжды, калі б не пільнае вока аўтара, які за гэтай стыхіяй назіраў. Каларытная дакументальная аснова, асабісты досвед, яркія характары і шчырыя пачуцці – а над усім гэтым коціцца дзіўны Вялікі Воз... валадарыць цудоўная, адзіная, зачараваная Вялікая Мядзведзіца.

Пераклад зроблены паводле выдання: Sergiusz Piasecki „Kochanek Wielkiej Niedźwiedzicy”, Warszawa: Wydawnictwo LTW, 2002. Tom opracowany na podstawie wydania Polskiej Fundacji Kulturalnej, Londyn 1969.

Copyrights © 2020 by Sergiusz Piasecki Trust

All rights reserved

© Марыя Пушкіна, пераклад на беларускую мову, 2020

© Logvino literatūros namai, 2020

ISBN 978-609-8213-76-8

АД АЎТАРА

Уявіце сабе мастака, які перадае свой твор на выставу, а потым атрымлівае ад дырэктара галерэі ліст з просьбай дазволіць карціну паменшыць... бо яна занадта вялікая, — несумнеўна, падобнага суб'екта жывапісец палічыць вар'ятам. Са мной такое здарылася ў 1937 годзе. Справа тычылася майго рамана “Каханак Вялікай Мядзведзіцы”, які, па сутнасці, складаўся з трох цыклаў твораў, аб'яднаных адной назвай.

Праз некаторы час пасля заключэння дамовы аб публікацыі рамана я атрымаў ад выдавецтва ліст за подпісам вядомага ў Польшчы літаратара. Літаратар гэты прасіў дазволу на скарачэнне рамана, паколькі “...І для публікацыі ў адным томе твор занадта вялікі, а публікацыя ў двух тамах пашкодзіць яго чытэльнасці”. Ён паабяцаў асабіста пракантраляваць, каб скарачэнні былі зробленыя карэктна. Я быў вымушаны пагадзіцца на такую прапанову. Мяркуючы, аднак, што скарачэнні будуць зробленыя “прафесійна”. Гэта было вельмі проста. Добры стыліст прагледзеў бы ўвесь тэкст, па ўсіх раздзелах раўнамерна выкрэсліваючы слабейшыя месцы або зацягнутасці.

Канструкцыя майго рамана “матэматычная”: ён складаецца з 3 частак, кожная з якіх мае 15 раздзелаў, кожны раздзел — каля 10 старонак. Мне падавалася, што з гэтага твора нічога нельга выкінуць, такога меркавання я прытрымліваюся і цяпер — праз 25 гадоў з моманту публікацыі рамана, улетку 1937 года...

Тады, атрымаўшы кнігу з друкарні, я быў здзіўлены “прыныпам”, згодна з якім былі зробленыя скарачэнні. З тэксту выбіраліся некаторыя раздзелы і адтуль

выкідаліся падзеі, для якіх акурат увесь раздзел і быў напісаны. Напрыклад, кантрабандысты рушылі ў дарогу і прыйшлі на маліну. А тое, што адбылося з імі па дарозе, знікла. Такім чынам некаторыя раздзелы скарачаліся на 4 або 8 старонак. Падобных “кастрацый” правялі шмат, пусціўшы ў расход каля 50 старонак тэксту. Прыбралі нават XIV раздзел з другой часткі, што наогул разбурыла будову твора. Часам фрагменты выкідвалі такім чынам, што дзеянне губляла сэнс... А вось пра арфаграфію і моўныя памылкі не парупіліся... Напрыклад, “Не глядзячы на сталы ўзрост Зузя яшчэ добра трымалася...” Замест: няглядзячы..., не зважаючы..., хоць і была ў сталым веку... і г.д. Нельга назваць гэта недаглядам карэктара, бо памылка паўтараецца на старонках рамана шмат разоў. Толькі цяпер я гэта паправіў.

Раман здабыў вялікі поспех, але я думаў пра яго шакадаваннем як пра твор, якім пагарджалі ў імя прагматычнага разліку: абы найтанней выдаць і абы як найбольш на ім зарабіць. Атрымаўшы кнігу, я не мог пазбыцца такога ж адчування, якое мог бы мець згаданы на пачатку мастак: вась мая карціна з абрэзанымі краямі, з мноствам дзір у палатне — абы толькі пасавала да сцяны, дзе ёй давялося вісець.

Улетку 1939 года я атрымаў ліст ад Ю. Тувіма і яшчэ аднаго пісьменніка, які цяпер жыве ў Польшчы. Яны збіраліся выдаваць літаратурны часопіс “Ксантыпа” і прапанавалі мне супрацоўніцтва. Я адказаў ім, што цяпер цалкам заняты іншым. Але магу аддаць ім у друк цікавую рэч — фрагменты, выкінутыя з рукапісу рамана “Каханак Вялікай Мядзведзіцы”. Я нават прапанаваў ім агульную назву: “Неператраўленае Вялікай Мядзведзіцай”. Наша ліставанне скончылася тым, што ў арыгінальным рукапісе я чырвоным алоўкам пазначыў выкрасленыя пры публікацыі месцы і даслаў твор заказной бандэроллю

на пададзены мне адрас. Але неўзабаве пачалася вайна. Натуральна, намер выдаваць “Ксантапу” не ажыццявіўся. Мой рукапіс згубіўся, і я страціў надзею яго адшукаць, а значыць, цалкам узнавіць твор.

Праз шмат гадоў надарылася магчымасць выдаць кнігу ў эміграцыі, у Італіі ў 1946 годзе. У нас быў экзэмпляр рамана з выдзертым з яго пачаткам — не хапала каля 20 старонак. Трэба было перакласці іх з італьянскага выдання. Гэта зрабілі паспешліва. Вядома, гэты тэкст адрозніваўся ад арыгіналу і скажаў агульны стыль. У той час я быў вымушаны хутка пераехаць у Англію, а раман друкавалі ў Італіі. Магчымасці вычытаць тэкст у мяне не было. Нягледзячы на гэта, эміграцыйнае выдавецтва паставілася да твора добра. Быў уведзены новы правапіс. Паправілі многа старых грубых памылак. З’явілася крыху новых. Аднак я ўпэўнены, што, калі б выдавецтва атрымала арыгінальны рукапіс, раман быў бы надрукаваны належным чынам.

Прайшло яшчэ 15 гадоў. Польскі Культурны Фонд прапанаваў мне перавыдаць раман. Я ахвотна пагадзіўся, бо гэта была нагода ўпарадкаваць твор. У мяне ёсць даваенны асобнік 1937 года і эміграцыйнае выданне 1946 года. Калі б я апрацоўваў тэкст паводле аичыннага выдання, мне давалося б унесці ў яго каля 20 000 правак. Таму я працаваў з эміграцыйным асобнікам. Агулам я зрабіў каля 7 000 правак. Крыху ўпарадкаваў тэкст. Але ўзнавіць выкрасленыя без патрэбы месцы не атрымалася. Па іх засталася мноства шнараў.

Перадаючы гэтую кнігу ў рукі польскіх чытачоў — для якіх я яе і напісаў, — я хачу звярнуць увагу на “магію” рамана. Ён захаван на сваіх старонках жыццё невядомое, насычанае, цікавае, якое знікла б назаўжды, калі б

не мозг і не пачуцці аўтара, які за ўсім гэтым назіраў. Гэты твор — вынік працы гісторыка, сацыёлага, псіхолога і нават (фігуральна выражаючыся) археолога, які здабыў з руінаў і попелу страчаную “культуру”. Не ўсім яна спадабаецца. Але я рабіў гэта з павагай да людзей і рэчаў. Хай і чытач паспрабуе спазнаць гэтае жыццё. Варта нават параўнаць многія яго праявы з тым, што акружала нас у Польшчы да вайны, што дзеецца там цяпер і што мы бачым у вялікім свеце.

Нямецкая крытыка адзначыла, што раман — апафеоз свабоды, і нават звязала гэта з галоўнай рысай характару польскага народа. Але я хачу звярнуць увагу чытачоў на іншы “апафеоз” гэтага рамана: высокае пачуццё салідарнасці і таварыскасці — бескарыслівае і самаахвярнае сяброўства між “хлопцамі” цвёрдых характараў. У адчуваннях Уладзя гэта мела большую вагу, чым жаночае каханне або прыбытак. Таму пасля страты Сашкі, Жывіцы, Крумкача, Далакопа, Шчура ён адчуў сябе па мяжы самоты... пад зоркамі... Яму засталіся краса прыроды і смутак, бо хараство вернага мужчынскага сяброўства загінула.

Хай “ключом” да ідэі рамана чытачам паслужыць кароткі ўступ, якія я напісаў у Італіі познім летам 1946 года.

Аўтар
1963

УСТУП

Жылі мы як каралі. Гарэлку пілі шклянкамі. Кахалі нас прыгожыя дзяўчаты. А мы купаліся ў золаце. Плацілі золатам, срэбрам і далярамі. Плацілі за ўсё: і за гарэлку, і за музыку. За каханне плацілі каханнем, за нянавіць — нянавіцю.

Я любіў сваіх прыяцеляў, бо яны ніколі мяне не падводзілі. Былі гэта простыя, неадукаваныя людзі. Але часам такія цудоўныя, што ажно дзіва бярэ. І тады я дзякаваў Прыродзе за тое, што я чалавек.

Я любіў пагодныя вясновыя раніцы, калі сонца забаўлялася, як дзіця, раскідваючы па небе колеры і водбліскі. Любіў познія летнія захады, калі зямля патыхала гарачынёю, а вецер мякка песціў і халадзіў духмяныя палі. Любіў таксама стракатую чароўную восень, калі золата і пурпур зляталі з дрэваў і ткалі на сцежках узорыстыя кілімы, а на яловых лапах гушчаліся сівыя туманы.

Любіў я і марозныя зімовыя ночы, калі клейкая цішыня разлівалася ў паветры, а задуменны месяц дыяментамі аздабляў снежную бель.

І сярод гэтых цудаў і скарбаў, сярод барваў і блікаў мы жылі, быццам заблукалыя ў казцы дзеці. Жылі і змагаліся не за мізэрныя аб'едкі, а за свабоду руху і свабоду сяброўства... Шумелі ў нашых галовах віхуры, бліскалі ў вачах маланкі, танчылі для нас аблокі, смяяліся зоркі. Віталі нас і праводзілі залпы стрэльбаў — часта на смерць, якая разгублена кружыла вакол, не ведаючы, каго схпіць першым.

Часта мне займала дух ад асалоды Жыцця. Часам падурному падступалі слёзы. А часам хтосьці брутальна ляўся, па-дзіцячы ўсміхаўся і ўпэўнена працягваў верную руку.

І мала было слоў. Але словы былі словамі, я лёгка іх разумеў і заўжды ведаў, што гэта не слова гонару і не словы клятвы. Таму яны былі надзейныя...

Так у пярэстым віры беглі дурныя дні і вар'яцкія ночы, якімі Хтосьці за штосьці нас надзяліў.

А над усім гэтым: над намі, зямлёй і аблокамі — паўночным бокам неба каціўся дзіўны Вялікі Воз... валадарыла цудоўная, адзіная, зачараваная Вялікая Мядзведзіца.

Пра яе, пра нас — кантрабандыстаў — і пра мяжу я апавяду ў гэтым рамане, які паўстаў з болю і тугі па харастве Праўды, Прыроды і Чалавека.

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

ПАД КОЛАМІ ВЯЛІКАГА ВОЗА

*Дожджык на мяжы ўмывае,
Потым сонца сушыць.
Лес ад кулі нас хавае,
Крокі вецер глушыць.*
(3 песні кантрабандыстаў)

I

Гэта была мая першая дарога. Нас ішло дванаццаць: я і яшчэ дзевяць кантрабандыстаў, вёў партыю “машыніст” Юзаф Трафіда — стары, дасведчаны праваднік, пільнаваў тавар габрэй, Лёва Цыліндар. “Ношкі” ў нас былі лёгкія, па 30 фунтаў кожная, але вялікія. Тавар быў дарагі: панчохі, шалікі, пальчаткі, шлейкі, гальштукі, грабянцы...

Мы сядзелі, патанаючы ў цемры, у доўгім, вузкім і вільготным рове, што цягнуўся пад высокім насыпам. Паўзверх бегла дарога з Ракава да мяжы — на паўднёвы ўсход. Ззаду міргалі агні Паморшчыны. Наперадзе была мяжа. Мы адпачывалі. Стаіўшыся ў рове, хлопцы хавалі агеньчыкі папярос у рукавах куртак і апошні раз курылі перад тым, як рушыць праз мяжу. Курылі яны паволі, сквапна ўцягваючы ў грудзі тытунёвы дым. Некаторыя спяшаліся і смалілі ўжо другую папяросу. Усе сядзелі на кукішках, абапіраючыся аб вільготныя сцены канала спінамі, да якіх рамянямі, быццам школьныя ранцы, былі прымацаваныя вялікія ношкі.

Я сядзеў збоку. Поруч са мною, ля самага выхаду, маячыла на цёмным фоне неба невыразная фігура Трафіды. Ён павярнуў да мяне бледную пляму твару і прашаптаў хрыпатым, быццам прастуджаным голасам:

— Мяне трымайся. Разумееш? Ну, і гэта... Калі нас накрывоць... ношкі не кідай!.. Ліняй з ношкай... Бальшавікі без тавару схопяць — дадуць шпіянаж... Тады гамон!.. На шаўро абробяць!..

Я кіўнуў галавой на знак таго, што зразумеў.

Праз некалькі хвілін мы рушылі далей. Доўгай змейкай мы расцягнуліся па лузе побач з высахлым рэчышчам ручая. Наперадзе ішоў Трафіда. Часам ён спыняўся. Тады спыняліся ўсе і, напружваючы зрок і слых, вывучалі навакольную цемру. Вечар быў цёплы. На чорным небе цьмяна свяцілі зоркі. Я стараўся трымацца як мага бліжэй да нашага правадніка. Ні на што не звяртаў увагі. Дбаў толькі пра тое, каб не згубіць з вачэй шэрую пляму на Трафідавай спіне, бо нічога больш разгледзець не мог. Я напружваў вочы, але ў змроку не мог вызначыць адлегласць і пару разоў натыкаўся на машыніста.

Далёка наперадзе я заўважыў агонь. Трафіда стаў, я спыніўся побач.

— Што гэта? — спытаў я ціха.

— М'яжа... ужо блізка... — прашаптаў праваднік.

Да нас падышло яшчэ колькі хлопцаў. Рэшту партыі я не мог разгледзець. Мы прыселі на вільготную траву. Трафіда знік у цемры: пайшоў праверыць пераход праз мяжу. Калі праз некалькі хвілін ён вярнуўся да нас, то ціха і, як мне падалося, весела сказаў:

— Ну, братва, шурайма далей!.. Масалкі кімараць!..

Мы пайшлі далей. Крочылі досыць хутка. Я крыху нерваваўся, але страху зусім не было. Можна, таму, што не разумеў, на якую рызыку іду. Мяне толькі ўзбуджалі цішыня, таямнічасць нашага паходу і само слова "мяжа".

Раптам Трафіда спыніўся. Я стаў з ім поруч. Колькі хвілін мы стаялі нерухома. Потым наш праваднік зрабіў шырокі жэст рукой, быццам рэжучы паветра з поўначы на поўдзень, і ціха сказаў мне: “Мяжа!” І адразу ж рушыў наперад. Я ішоў за ім, зусім не адчуваючы цяжару ношкі. Мы зноў запаволілі крок. У гэтым адчувалася новая небяспека, але я не мог сказаць якая. Праваднік спыніўся. Доўга прыслухоўваўся. Потым развярнуўся і пайшоў назад, абмінуўшы мяне. Я хацеў быў скіравацца за ім, але ён кінуў мне: “Чакай!” Неўзабаве Трафіда вярнуўся ў таварыстве Шчура — хударлявага кантрабандыста сярэдняга росту, вельмі смелага і спрытнага. Шчур ішоў без ношкі, бо яе на пэўны час узяў хтосьці з партыі. Яны спыніліся ля мяне.

— Ты пойдзеш лагчынай... Рэчку праройдзеш па камянях... — шапнуў Трафіда.

— Ля Кабылінай галавы? — спытаў Шчур.

— Так... На тым баку чакай!

— Гіт! — адказаў Шчур і знік у цемры.

Неўзабаве рушылі і мы. Трафіда адправіў Шчура “прынадай”. Калі яго затрымаюць, ён павінен або ўцякаць, або ўзняць такі хай, каб мы пачулі і мелі час на адступленне.

Пераправы праз раку заўжды былі небяспечныя. Тут найчасцей рабілі засады на кантрабандыстаў. Гэтаму спрыяў і той факт, што месцаў, зручных для пераправы, у нас было мала, і, ведаючы гэта, памежнікі часта іх абседжвалі. Былі там і брады, але нам не заўсёды хацелася лезці глыбока ў ваду і ісці далей мокрымі. Таму мы выбіралі рызыку і пераходзілі рачулку ў небяспечных, але зручных месцах.

Мы паволі прадзіраліся праз шырокую паласу густых лазнякоў, уздымаючы пры гэтым шум. Здалёк я ўжо чуў плескатанне вады на камянях, і вось мы апынуліся на стромкім беразе рачулкі. Моцна трымаючыся за

лазіны, я стаяў поруч з Трафідам, чакаючы, што будзе далей. А ён лёг на бераг і пачаў паволі спускацца ўніз. Неўзабаве я пачуў ягоны прыглушаны голас:

— Сюды спускайся!.. Жыва!..

Я лёг на бераг, а потым павіс нагамі ў паветры. Трафіда дапамог мне саскочыць уніз. Трымаючы мяне за руку, ён паволі скіраваўся да таго берага ракі. Мае ногі слізгалі па мокрых камянях, кропкі апоры хісталіся пада мною і разбязгаліся ў розныя бакі. Урэшце мы пераправіліся. Ужо ў лазняку на іншым беразе, чакаючы рэшту партыі, я заўважыў, як ад цемры аддзяляецца постаць. Я імкліва адступіў і ледзь не зваліўся ў ваду. Трафіда спыніў мяне.

— Ты куды?.. Гэта свой!

Гэта быў Шчур.

— Усё клёва! Можна шкандыбаць далей! — сказаў ён Трафіду.

Калі ўся партыя пераправілася, мы рушылі зноў. Цяпер усе ішлі хутка, амаль не тоячыся. Неба крыху ачысцілася ад хмар. Стала лепш відаць. І я мог лёгка сачыць за фігурай майго супольніка наперадзе. Я заўважыў, што раз-пораз ён мяняе кірунак, але не ведаў навошта. Мы паскараліся. Я ўжо вельмі стаміўся. Мне балелі ногі, бо боты ў мяне былі дзіравыя і падчас пераправы набралі вады. Я б з радасцю папрасіў Трафіду адпачыць, але саромеўся. Сціскаў зубы, цяжка дыхаў і з распаччу ў душы плёўся далей. Пачаўся лес. Там панавала абсалютная цемра. Мы падымаліся на стромыя пагоркі, спускаліся ў яры. Мае ногі блыталіся ў густых зарасніках папараці, чапляліся за кусты, спатыкаліся аб карэнне. Я адчуваў ужо не стому, а быццам бы здранцвенне ва ўсіх канцавінах. Ішоў я аўтаматычна.

Урэшце мы апынуліся на ўскрайку вялізнай паляны. Тут Трафіда спыніўся.

— Хлопцы, стоп!

Кантрабандысты скідалі з плячэй ношкі і, упіраючыся ў іх спінамі і галовамі, клалі груз на зямлю. Я паспешліва сцягнуў з плячэй шырокія палатняныя лямкі і пераняў іх прыклад. Ляжаў, глядзячы ўдалечыню, і сквапна ўцягваў халоднае паветра на ўсе грудзі. У галаве круцілася адна думка: “Каб толькі няхутка ў дарогу!”

Трафіда падсунуўся да мяне:

— Як там, Уладзька?.. Замахаўся?

— Н... не...

— Ну, не плявузгай! Я ведаю... спачатку ўсім цяжка!..

— Боты ў мяне кепскія. Ногі баляць.

— А боты мы новыя купім... Хромавыя, дыхцік! На сто два выстраішся!

Кантрабандысты размаўлялі паўшэптам. Некаторыя курылі папярсы.

— Добра было б сугрэцца, хлопцы! — сказаў Ванька Бальшавік.

— Мудра! — стрымана падтакнуў Болек Лорд, які не прапускаў ніводнай аказіі выпіць.

Рукі застукалі аб донцы бутэлек. Трафіда доўга піў гарэлку проста з рыльца. Потым перадаў мне спустошаную да паловы пляшку.

— Трымай! Глыні!.. Добра будзе.

Упершыню ў жыцці я піў гарэлку проста з рыльца.

— Да канца цягні! — заахвочваў мяне сябра.

Калі я дапіў, ён даў мне вялікі кавалак кілбасы. Хлеба не было зусім. Але кілбаса была цудоўная. Я сквапна еў, не здзіраючы скуркі. Потым закурыў, і папярса падалася мне неверагодна духмянай... Зрабілася весела. Я адчуваў сябе выдатна. Гарэлка агнём разлілася па ўсім целе і дадала мне новых сіл.

Мы адпачывалі амаль гадзіну, а потым рушылі далей. Цяпер відаць было яшчэ лепш. Вочы прызвычаліся да цемры, і я без напружання адрозніваў фігуру Трафіды

ў некалькіх кроках наперадзе. Ісці стала лягчэй. Стома знікла. Страху я аніякага не адчуваў. Акрамя таго, я быў абсалютна ўпэўнены ў нашым “машынісце”.

Юзафа Трафіду на памежжы ведалі як дасведчанага і вельмі асцярожнага правадніка. Ён ніколі не рызыкаваў. Ішоў “на ўра” толькі тады, калі не было іншага выйсця. Дарогі за мяжу ён ведаў дасканала і кожнага разу выбіраў іншую. Адным маршрутам ішоў у Саветы, іншым вяртаўся. З ім найбольш ахвотна хадзілі “на работу” хлопцы, і яму давяралі найдаражэйшы тавар гандляры. Казалі, што ён шчасліўчык, але шчасце ягонае залежала перш за ўсё ад ягонай уласнай асцярожнасці... Трафіда ніколі не блукаў. Найцямнейшымі восеньскімі начамі ён рухаўся па бездарожжы так упэўнена, быццам крочыў добра вядомай сцежкай. Кірунак ён знаходзіў “чуйкай”.

Гэта быў мой адзіны знаёмец у мястэчку. Некалі мы разам служылі ў войску. Я сустрэў яго ў Вільні, дзе ў твая часы доўга бадзяўся без працы. Трафіда прыехаў туды па пакупкі. Пачуўшы, што я ў нястачы, ён прапанаваў мне паехаць з ім на памежжа. Я ані хвіліны не вагаўся. Па прыездзе ў Ракаў я пасяліўся ў ягоным доме, і цяпер, упершыню, мы разам пайшлі на работу. Ён не хацеў браць мяне ў дарогу. Раіў яшчэ адпачыць і набрацца сіл, але я ўпёрся, што рушу з ім адразу ж.

Склад Трафідавай партыі быў неаднародны. Некаторыя хлопцы часта аддзяляліся ад яе, пачынаючы працаваць “саматугам” або з іншымі кантрабандыстамі. Іх месцы займалі іншыя, і работа ішла далей. Трафіда звычайна вёў ад сямі да дванаццаці людзей, у залежнасці ад колькасці кантрабанднага тавару.

Калі я ўпершыню ўбачыў Трафіду, амаль праз два гады пасля нашай службы ў войску, я ледзь яго пазнаў. Ён схуднеў, загарэў, галава ягоная злёгка ўцягнулася ў плечы, быццам ён вечна баяўся ўдару ззаду, вочы

ўвесь час былі крыху прымружаныя. Лепш прыгледзеўшыся, я заўважыў на ягоным твары шмат зморшчын. Ён відочна пастарэў, хоць і быў толькі на пяць гадоў старэйшы за мяне. Ён, як і даўней, быў вясёлы, любіў жартаваць ды строіць кепікі, але цяпер рабіў гэта неахвотна, быццам з-пад палкі. Думкі ягонья блукалі далёка. Праз некалькі гадоў я добра гэта зразумеў. Спознаў, што хавалася ў прымружаных ад балючага дзённага святла вачах.

Мы ішлі палямі і лугамі. Ногі слізгалі па мокрай траве, спаўзалі з высокіх насыпаў, патаналі ў гразі. Мы ішлі праз лясы, прадзіраліся праз кусты. Абміналі розныя перашкоды — некаторыя з іх мы заўважалі, пра іншыя ведаў толькі Трафіда. Часам здавалася, што мы ідзём бязмэтна, што губляем кірунак, блукаем... Нядаўна, напрыклад, мы лезлі ўгару па стромым баку пагорка, на вяршыні якога бялела ў цемрадзі бяроза. Цяпер мы зноў паўзём па гліністай глебе на вяршыню пагорка і зноў... бяроза. Я хацеў быў звярнуць на гэта ўвагу Юзіка, але неяк не выпадала.

Мы крадземся поруч з вёскай. У змроку я адрозніваю шэрыя абрысы хат. Лезем праз плот. Час ад часу з цемры вынырваюць агні вокнаў, хаты зусім блізка — за пару дзясяткаў крокаў. Я стараюся не глядзець на іх, бо потым змрок гусцее і цяжка адрозніць постаць Трафіды. Раптам паблізу пачынаюць заходзіцца сабакі. Яны ўчулі нас, хоць ветру і няма. Мы паскараем хаду. Збочваем на нейкую гліністую, польную сцежку. Глеба зацягвае ногі. Мне хочацца нахіліцца і прытрымліваць рукамі халявы ботаў, бо з кожным крокам яны ссоўваюцца з ног. Нейкі сабака ўвязаўся за намі. Ён ажно душыцца ад зацятага брэху. Добра, што не я замыкаю партыю, думаецца мне. Неўзабаве чую сабачы сковыт. У жывёліну трапілі каменем.

Мы зноў паглыбляемся ў цемру. Брыдзём бездарожжам. Кіруемся ў таямнічую далеч. Раптам я заўважаю,

што збіўся з дарогі... перад вачыма няма Трафідавай ношкі. Я шпарка іду наперад — нікога. Забіраю налева — нікога. Направа — нікога. Толькі ззаду раздаецца злосны голас Лорда: “Чаго ты круцішся?” Я ўжо хацеў быў гукнуць Юзіка, але адчуў, што хтосьці бярэ мяне за руку.

— Што такое? — пытае Трафіда.

— Цёмна... я цябе згубіў...

— Зараз будзе лепш, — адказвае Юзаф ды ідзе наперад.

Цяпер ісці зручна. Я выразна бачу наперадзе вузкую белую пляму. Чамусьці мне згадваецца, як уздымаюцца ў паветра галубы. Гэта Трафіда, каб быць больш заўважным, засунуў за каўнер курткі белую хустку. Цяпер я не бачу нічога навокал, толькі гэтая белая пляма круціцца ў цемры: то шыбуе некуды ў змрочную далачынь, то матляецца перад самымі вачыма. Алкаголь перастаў дзейнічаць, і я адчуваю ўсё большую стому. І разам з ёю мяне ахінае сон. Я падцягваю рамяні ношкі і, схіліўшыся, цягнуся наперад... за белай хусткай на Трафідавым карку, якая сплывае ў бясконцую ноч. Я спатыкаюся, адхіляюся ўправа і ўлева, але іду... хутчэй сілай волі, чым сілай мышцаў.

II

Праз сем гадзін дарогі, лічачы ад пераходу мяжы, мы апынуліся побач з хутарам Бамбіны. Гэта была кропка, адкуль тавар везлі ў Менск. Мы па чарзе пералазілі праз паркан у вялікі сад і пракрадаліся да гумна. Рукамі я засланяў твар ад удараў галін. Мы пералезлі праз яшчэ адзін паркан і сталі ля сцяны. Я пачуў голас Трафіды:

— Лорд, ідзі зірні, як там у гумне... Мігам!

Кантрабандыст прайшоў поруч з намі і знік за ро-
гам будыніны. Неўзабаве пачулася лёгкае скрыгатанне
засаўкі. Праз пару хвілін вярнуўся Лорд і каротка кінуў:

— Хадзем!

У гумне было цёпла. Пахла сенам. У цемры бліска-
лі палоскі кішэнных ліхтарыкаў, прыкрытых пальцамі.
Раздаўся Трафідаў голас:

— Ношкі кідаць тут... у кучу!..

З уздыхам палёгкі я скінуў непад'ёмны цяжар. Па-
дышоў да Трафіды і сказаў:

— Юзік, я спаць хачу.

— Лезь на засек і кімар.

Ён паказаў мне драбіну, па якой я залез угару. Зняў
боты, накрыўся курткай і, як у цёплую ванну, занурў-
ся ў моцны сон.

Прачнуўся я позна. У гумне панаваў паўзмрок. По-
бач са мной сядзела некалькі кантрабандыстаў. Раз-
маўлялі паўшэптам. Я прыслухаўся. Ванька Бальшавік
расказваў нейкую эратычную гісторыю. Гэта яго любі-
мая тэма. Звычайна ён расказвае або пра Думенку і яго
пераемніка Будзённага (у кавалерыі Будзённага Ванька
некалі служыў), або пра жанчын. Яго слухаюць: Фэлек
Маруда — вялікі, пахілы мужчына сталага веку, Юлік
Вар'ят — малады кантрабандыст з надзвычай буйным
уяўленнем (таму і Вар'ят), і Салоўка — маленькі, худы,
заўжды ўсмешлівы хлопец, у яго вельмі прыгожы голас
і ён хораша спявае.

Ванька Бальшавік, аблізваючы пажадлівыя вусны,
гаворыць:

— Баба, кажу я вам, хлопцы, была што з цэменту ад-
літая! Нідзе не ўшчыкнеш. Пстрыкнеш па дупе — звон
звініць! Ляжкі сцісне — іскры лятуць! Э-лек-трыч-насць!

Юлік Вар'ят круціць галавой і шырока раскрывае
вочы.

Побач з іх групай, са зробленай у сене нары, быццам з-пад зямлі, выпаўзае Болек Лорд. Вочы ў яго іранічна прымружаныя. А Ванька, нічога не заўважаючы, расказвае далей:

— Цела, кажу вам, хлопцы, што алебастр!.. — ён прыцмоквае губамі і гладзіць рукой паветра.

Тут Лорд не вытрымаў і адгукнуўся:

— Цьху, псякрэў, алебастр! Пяткі патрэсканыя! Паміж пальцаў бруд! Калені як той наждак! На паўвярсты вакол сырам патыхае! А ён: а-ле-бастр! Цьху, цьху!

— А табе што?

— А нічога. Спаймаў слухачоў, то залівай!

Яны пачынаюць спрачацца і адзін аднаго даймаць. Я падняўся. Нацягнуў боты і падышоў да іх.

— Дзе Юзік? — спытаў я ў Салоўкі.

— На хутар пайшоў.

— Бамбіне візіт нанесці, — сказаў Лорд.

— На цыцках пагайдацца! — дадаў Ванька Бальшавік.

— Доўга есці не нясучь! — нечакана адгукнуўся Фэлек Маруда.

— А гэты заўжды адно пра пашамаць думае, — прабурчаў Лорд.

— Ласы на кілбасы! — дакінуў Шчур.

Мы запальваем папяросы і асцярожна, каб не трапіць іскрай у сена, курым. Неўзабаве з нор вылазяць іншыя кантрабандысты. Пацягваючыся і пазяхаючы, яны далучаюцца да нас. Не хапае толькі габрэя Лёвы і Юзафа. Шчур дастаў з кішэні калоду карт і прапанаваў згуляць у “66”. Бульдог паслаў на сена сваю куртку падкладкай наверх, і яны пачалі гульнію. Да іх далучыліся Мамант і Ванька Бальшавік.

Лорд, лежачы на баку, з сур’ёзным тварам пачаў расказваць Юліку Вар’яту, як без стрэльбы паляваць на зайцоў:

— Разумееш, купляеш пачак табакі і з раніцы, пакуль зайцы спяць, абыходзіш поле і на кожным камяні

сыплеш крыху табакі... Заяц прачнецца, пацягнецца, лапкай за вухам пачухае і пабяжыць, як сабака, па сваіх справах. Падскочыць да каменя і адразу ж панюхае. Табака яму ў нос залезе. Ён чхне, галавою аб камень дзеўбанецца, на бок кульнецца і ляжыць. А ты потым ідзеш і зайцоў у мяшок збіраеш.

— Брэшаш!

— Брашу? Пад хайрам, што не. А на мядзвездзяў палююць інакш. Толькі ўвосень, калі лісце з дрэваў асыплецца. Бярэш вядро клею і ідзеш у лес, дзе мядзвездзі ёсць. Мажаш лісце клеём, а сам хаваешся ў кусты. Мядзвездзі ідзе: лясць-плясь! лясць-плясь! Да лап яму лісце клеіцца. Усё больш і больш, пакуль столькі не пазбіраецца, што ён з месца зрушыць не можа. Тады ты з кустоў выходзіш, вяжаш яго вяроўкай, на воз і дамоў!

Шчур не вытрымаў і адгукнуўся, не адрываючыся ад карт:

— Яшчэ адзін вар’ят знайшоўся!

— Не вар’ят, а пан вар’ят, — адказаў Лорд.

— Такі пан на саломе спіць і зубамі блох ловіць.

Хлопцы пачалі сварыцца. Я заўважыў, што робяць яны гэта не са злосці, а для забавы. Апоўдні ў гумно прыйшоў Трафіда. Вясёлы, відаць, выпіў крыху.

— Ну, братва, валіце сюды! Зараз будзе шамка!

Мы злезлі з засека на ток.

— Як там тавар? — спытаў Юзіка Лорд.

— Зараз прыйдуць “ношчыцы”. Лёва там працуе.

А Бамбіна нам гатуе есці...

— Ты яе там не прыціснуў? — пытаецца Бальшавік.

— Патрэбная мне такая... лярва!

Звонку пачуліся крокі, і неўзабаве ў гумно надзіва лёгкай хадою ўвайшла рослая, мажняя жанчына гадоў пад 35. Уся “выфрантаваная”: у вельмі кароткай, моцна нацягнутай на яе пышных формах сукенцы і шаўковых панчохах цялеснага колеру. На ўсё гумно ад яе пахла парфумай.

— Дабрыдзень, хлопцы! — гучна і весела сказала яна, паказваючы ва ўсмешцы прыгожыя белыя зубы.

Мы павіталіся. Ванька Бальшавік выскачыў наперад і ўзяў з ейных рук два вялікія кашы. Паставіў іх на ток, а потым паспрабаваў жартаўліва прыабняць гаспадыню. Жанчына штурханула яго кулаком у грудзі так, што ён ажно сагнуўся.

— Так яго! — сказаў Юзаф.

— Абварыўся? — спытаў Шчур.

Бамбіна смялася і аглядала нас. Зірнула на мяне, а потым звярнулася да Трафіды:

— Гэты новы?

— Так, наш хлопец.

Яна кінула мне галавой. Потым выйшла з гумна, падкрэслена хістаючы сцёгнамі і выцягваючы ногі.

— Во гэта бабец!.. Як матрац! — з захапленнем сказаў Ванька Бальшавік.

— Кабыла, а не баба! — паправіў яго Шчур.

Хлопцы разгрузілі кашы. Там быў вялікі рондаль падсмажанай на сале яечні. Саган тушанай капусты і мяса. Шмат гарачых бліноў. Тры боханы хлеба і вялікі кавалак грудзінкі.

Трафіда дастаў з саломы тры пляшкі спірту і развёў яго вадой, што стаяла ля дзвярэй у вялізнай дубовай кадцы. Лорд спружынным сцізорыкам адразаў тоўстыя лусты хлеба. Мы пачалі піць гарэлку і есці. Ежу мы змяталі, як машыны. Найбольш і найсквапней еў Фэлэк Маруда. Ён еў мяса з сапеннем, чвякаючы і чмякаючы. Аблізваў тлустыя пальцы то адной, то другой рукі.

— Бачыце, як умінае! — сказаў Лорд, выціраючы рукой рот. — За вушамі трашчыць, а нос дугою гнецца! На яду мастак, а на работу сяк-так!

— І правільна! — адказаў Шчур. — Хай конь робіць! У каня галава вялікая, чатыры нагі, хвост... а ў яго?..

Кантрабандысты скончылі есці. Толькі Фэлек Маруда, не зважаючы на ўсіх, распраўляўся з рэшткамі ежы. Болек Лорд пачаў расказ:

— А вось, хлопцы, ведаў я адну такую бабу, якая штодня ела на сняданак яечню з трыццаці яек.

— Здравякай была, як наша Бамбіна, — буркнуў Бульдог, закурваючы.

— Дык вось аднойчы “ейны” муж захацеў зрабіць штуку і да трыццаці яек, якія яна разбівала на патэльную, дадаў яшчэ трыццаць. Баба прыйшла, падсмажыла яечню і села жэрці. Ледзь здолела ўсё ўмалоць.

— Халера, і не трэснула?! — сказаў Салоўка, круцячы галавою.

— З’ела і сядзіць. Сапе як паравоз. А тут суседка прыходзіць і пытаецца: “Ты чаго такая чырвоная?” А яна і гаворыць: “Ведаеце, суседачка? Я або прыхварэўшы крыху, або захварэцьму: з трыццаці яек яечню ледзь утрубіла!”

Хлопцы смяюцца і пачынаюць расказваюць прарозныя вядомыя ім выпадкі абжорства. Падчас размовы дзверы расчыняюцца і ўваходзіць Бамбіна, з грацыяй несучы кош, поўны яблыкаў і сліў.

— Трымайце, хлопцы! Гэта вам на закуску. Ну вы і насмалілі. Глядзіце, не спаліце мне гумно!

— Мы на таку толькі курым. Асцярожна, — супакоіў яе Юзік.

— Ну, ну! Глядзіце мне!

Яна закінула рукі за галаву і, знарок выстаўляючы пышныя грудзі, доўга папраўляла павязаную на галаве хустку. Захмялелыя хлопцы глядзелі на яе галоднымі вачыма. Яе гэта распальвала. Яна мружыла вочы, нахілялася ўзад і ўперад, гайдала клубамі. Потым узяла кашы з пустымі гаршкамі і выйшла з гумна. Мне здалося, што, перад тым як выйсці, яна ўважліва мяне агледзела

і ўсміхнулася мне. А можа, я памыліўся? Можа, тая ўсмешка прызначалася нам усім?

Юзаф Трафіда меркаваў, што мы заначуем на маліне ў Бамбіны і толькі заўтра ўвечары рушым у зваротную дарогу. Але габрэі не прывезлі з Менска тавар, які мы павінны былі забраць у Польшчу. Лёва прыйшоў да нас, калі ўжо згущчаліся прыцемкі. Ён нервова паціраў худыя далоні і наракаў:

— Каб іх халера з такім работам! Думаюць, што мы сюды цягніком ездзім!

Разам з Трафідам яны адышліся ў кут гумна і там доўга размаўлялі паўшэптам. Я пачуў некалькі фраз Юзіка:

— Мне то ганц-памада: з таварам мы пойдзем ці без. Заплаці мне, і ўсё! І хлопцам таксама. Я за работай не ганюся. Будзеце круціць, то спушчу ўсё з люфтам — і шлюс!

Калі зусім сцямнела, мы пачалі збірацца ў дарогу. Лёва заставаўся ў Бамбіны і меўся падрыхтаваць тавар на наступны раз. А мы павінны былі вярнуцца ў Ракаў і праз два дні ісці з наступнай партыяй тавару. Мы рушылі назад. Ісці было лёгка, бо аніякага грузу не было. Трафіда адразу ж прыспешыў хаду. Я кіруюся след у след за ім, намагаючыся ісці роўным крокам. Паве́тра было халоднае, ноч цудоўная. На небе раіліся зіхоткія зоркі. Праз нейкі час я прыстасаваўся да мернага руху і цяпер ужо ішоў машынальна. Манатонныя калыханні цела і цішыня навокал усыплялі мяне. Часам мне нават сніліся розныя рэчы. Я ўсміхаўся, жэстыкуляваў. Сам злавіў сябе на гэтым і гучна расмяяўся. Трафіда абярнуўся да мяне і ціха сказаў:

— Ты штосьці сказаў?

— Нічога... нічога...

За пяць кіламетраў ад мяжы мы зрабілі прывал. Спыніліся на беразе крынічкі ля густых зараснікаў. Гарэлки не было, таму мы курылі і адпачывалі, лежачы ў густым мурагу.

Трафіда быў побач. Доўга маўчаў, а потым звярнуўся да мяне:

— Ты ў зорах разбіраешся?

— У зорах? — здзівіўся я. — Не разбіраюся...

— Шкада. Калі давядзецца даваць драла, ты мусіш ведаць, як выйсці за мяжу. Бачыш тыя зоркі?

На паўночным баку неба, бліжэй да захаду, ён паказаў мне сузор'е Вялікага Воза: сем вялікіх зорак утваралі штосьці накшталт чатырох колаў і дышля наперадзе.

Водзячы пальцам па небе і, як мне здавалася, дакранаючыся ім да асобных зорак, Трафіда падрабязна распавёў, якія менавіта зоркі ён меў на ўвазе.

— Так, бачу. І што?

— Калі здарыцца, што нас пагоняць і разаб'юць партыю, то кіруйся так, каб гэтыя зоркі былі з правага боку — заўжды выйдзеш за мяжу. Разумееш, па правым баку!

— Разумею.

Я доўга глядзеў на паказаныя Трафідам зоры. Яны былі прыгожыя. Цудоўна мігцелі, пераліваліся рознымі колерамі. У іх бляску я заўважыў мноства незвычайных адценняў. Мяне даймала адно пытанне: чаму гэтыя зоркі так дзіўна падабраліся? Можа, спадабаліся адна адной — і ў людзей так часам бывае — і цяпер разам вандруюць па небе? Можа, размаўляюць між сабою, пераміргваюцца? Лепш прыгледзеўшыся, я падумаў, што яны маюць форму лебедзя.

Неўзабаве мы рушылі далей. Цяпер Трафіда ішоў паволі. Час ад часу ён спыняўся і прыслухоўваўся. Тады спыняліся ўсе. Пасля поўначы мы выйшлі на мяжу. Трафіда спыніўся паміж двума слупамі. Я падышоў да яго.

— Гэта межавыя слупы, а гэта... мяжа... — ціха сказаў мне Юзік.

Я з зацікаўленнем агледзеў чатырохкутныя слупы на невялічкіх пагорках. Зверху на іх былі размешчаны дзяржаўныя гербы і парадкавыя нумары. З польскага слупа пазіраў намалёваны на чырвоным фоне белы арол. Да савецкага была прымацаваная выбітая на блясе пяціканцовая зорка з сярпом і молатам.

З мяжы мы рушылі вузкай палоскай незааранай зямлі ў кірунку Паморшчыны. У нейкім месцы спыніліся. Ззаду я пачуў прыглушаны шэпт:

— Хло-о-опцы!..

Гэта быў голас Салоўкі. Я зірнуў налева і ўбачыў, як наперадзе ў цемры імкліва рухаецца штосьці белае. Гэта быў не чалавек, бо фігура была занадта малая, яна дзіўна кружылася ў паветры, падымаючыся ўгару і апускаючыся долу. Напэўна, здань. Сэрца маё калацілася, калі я глядзеў на гэту незвычайную з’яву. Потым я падышоў да Трафіды:

— Юзік, што гэта?

— Халера яго ведае! — адказаў мой напарнік. — Можна, вупыр, а можна, д’ябал страшыць? Кажуць, гэта капітанава душа... Батальёншчыкі таксама “гэтага” баяцца!

Ужо потым Юзаф расказаў мне такую гісторыю. Адзін расійскі капітан, паляк па паходжанні, з’ехаў з Расіі падчас рэвалюцыі. Калі бальшавікі прыйшлі да ўлады, ён не мог вярнуцца на савецкі бок. А там засталіся ягонныя дачка і жонка. Ён хацеў забраць іх адтуль і з гэтай мэтай прыехаў на памежжа. Пасяліўся каля Выганічаў на хутары ў мужыкоў і рэчы свае туды перавёз, бо збіраўся тут жыць, пакуль не выцягне з Саветаў сям’ю. Ён намагаўся зрабіць усё з дапамогай сялян, бо ўсе іншыя спосабы былі безвыніковыя. Сын гаспадара, у якога пасяліўся капітан, некалі служыў у расійскім войску і добра ведаў дарогі да Менска. Ён пагадзіўся дапамагчы капітану. Яны рушылі ў далёкую дарогу. Дабраліся да Менска, а потым пасля мноства прыгодаў — да

Ніжняга Ноўгарада, дзе засталася капітанавя сям'я. Там яны даведаліся, што жонка капітанавя памерла, а дачка, Ірына, жыве ў былога вяртаўніка камяніцы, дзесьці ў прадмесці. Ён ледзь яе адшукаў. Рушылі назад. Калі ўсё таварыства дабралася да Масквы, іхні праваднік захварэў на тыфус. З вакзала яго забралі ў шпіталь, дзе ён і памёр. Капітан з дачкой даехалі да Менска, а адтуль пешкі скіраваліся ў Ракаў. Уначы яны заблукалі і пад Вялікім Сялом, побач з мяжой, напаткалі савецкі патруль. Іх затрымалі. Капітан пачаў абараняцца. Забіў двух салдат і разам з дачкой кінуўся наўцёкі. Яго засыпалі стрэламі і, параненага, пераследавалі нават на польскім баку. Ён упаў за дзвесце крокаў ад мяжы на нейкім пагорку. Яшчэ паспеў крыкнуць дачцэ: “Бяжы!” Паміраючы, з апошніх сіл і набояў ён прыкрываў ейныя ўцёкі. Труп бальшавікі забралі з пагорка і перацягнулі на свой бок. Капітанавя дачка знайшла хутар, дзе бацька жыў перад тым, як рушыць па іх на савецкі бок. Яна пасялілася ў сялян, ды там і засталася. Яе лічаць ненармальнай, але любяць, бо яна вельмі добрая і працавітая. Пагорак, на якім загінуў капітан, з таго часу называюць “Капітанскай магілай”.

Пасля гэтага выпадку побач з пагоркам і ля мяжы пачаў з'яўляцца прывід. Адзін салдат, з мытнага батальёна, хацеў яго застрэліць. Смальнуў з вінтоўкі пяць разоў. Здань знікла. А на другі дзень таго хлопца разарвала гранатай, з якой ён забаўляўся ў казарме. Пазней яшчэ двое зухаў зрабілі на прывіда засаду і засыпалі яго кулямі. Праз два дні аднаго з іх застрэлілі на мяжы, а другі цяжка захварэў і памёр у шпіталі. З таго часу ніхто больш не паляваў на прывіда, што начамі з'яўляецца на памежжы.

Гэтую гісторыю Юзік расказаў мне ўжо дома. Мяне яна вельмі зацікавіла, бо гучала ўсё як байка, а было праўдай. Шмат хто потым пацвердзіў мне гэта. Мы

доўга стаялі ў полі, ля самай мяжы, гледзячы, як аддалецца ад нас прывід. Надзвычай асцярожна мы перайшлі дарогу, што насыпам вяла да памежнага перахода, і праз нейкі час выйшлі на дарогу з Паморшчыны ў Ракаў. Потым, берагам Іслачы, мы паволі скіраваліся да мястэчка. Ля млына хлопцы разышліся ў розныя бакі. Мы з Юзікам рушылі да яго ў Слабодку. У дом заходзіць не сталі, каб нікога не будзіць. Леглі спаць у гумне на свежым, духмяным сене.

III

Зранку мяне пабудзіла Янінка, Трафідава малодшая сястра.

— Хадзіце снедаць, — сказала яна.

Я папрасіў дзяўчынку прынесці мне ручнік і мыла. Выйшаў з гумна і праз сад скіраваўся да рачулки. Янінка цягнулася за мною.

— Ідзі дамоў. Я зараз прыйду...

— А я тут пасяджу. Я глядзець не буду. Мяне гэта зусім не цікавіць. Юзік мяне ніколі не гоніць. Нядобра так да маленькіх чапляцца.

— Сядзі, сядзі. Якая ж ты яшчэ дурненькая.

— Ну і добра, калі б усе разумныя былі, то павар'яцелі б!

Я пакінуў яе пад вярбою і спусціўся ўніз па цячэнні. Выкупаўся і пайшоў назад. Янінка дрыпала збоку.

— Гэлька гаворыць, што вы бедны, — сказала яна праз імгненне.

— Чаму?

— Бо ў вас ні мамы, ні брата, ні сястры.

— Але ў мяне Юзік ёсць.

— Ну так... А сястры няма!

— У мяне ты ёсць.

На нейкі момант яна задумалася, а потым сказала:

— Але мяне вы не кахаеце.

— Бо ты маленькая і дурненькая. Як падрасцеш, буду цябе кахаць. І не я адзін, а многа хлопцаў.

Раптам Янінка сказала:

— А мне начхаць!

Напэўна, яна чула такі зварот ад старэйшых дзяўчат.

Дома мяне чакала Гэля, старэйшая Юзікава сястра. Гэта была даволі прыгожая дзяўчына, бландзінка вясмянаццаці гадоў. Яна была абсалютнай супрацьлегласцю Янінкі. Тая ніколі не смяялася, а вось Гэля з абы-якой прычыны выбухала нястрыманым смехам і часам рагатала да слёз з любой нагоды.

Гэля прынесла мне гарбату ў імбрыку, хлеб, масла і сыр.

— Калі ласка, сняданак. Я, пане, вас чакала, бо хачу ў сад пайсці.

— А дзе Юзік?

— У горад пайшоў. Зараз павінен вярнуцца. Казаў вас не будзіць. Але як жа гэта, пане, так можна, каб столькі часу ды не еўшы.

Неўзабаве Гэля пайшла ў сад, а я застаўся з Янінкай дома. Я піў гарбату, а дзяўчынка залезла на канапу, уселася на ёй і, падпёршы кулачком шчаку, пранізліва глядзела мне ў твар.

— Ты чаго так прыглядаешся?

— Вы падобны да зайца.

— Да зайца?

— Да малога зайчыка. Я бачыла, як ён еў капусту... Юзік яго злавіў і прынёс. Ён гэтак сама пысай варушыў, як вы...

Янінка пачала варушыць сківіцай і носам.

— А ты падобная да сарокі.

— Ну?

— Так. Сарока сядзе на плот і... галоўкай налева, галоўкай направа — за людзьмі падглядае.

— Не, не так. Яна не падглядае. Яна прыкідвае.

— Што прыкідвае?

— Рэчы розныя ў галаве прыкідвае. Я ведаю. Я чула, як сарокі пра людзей балбаталі.

Маці паклікала Янінку на кухню, і я застаўся сам. Я хадзіў па вялікім пакоі. Бачыў праз акно, як па вуліцы цягнецца доўгі шнур сялянскіх вазоў. Згадаў, што сёння ў мястэчку кірмаш. Закурыў і сеў на крэсла ля акна ў сад, які ад дома аддзяляў вузкі кавалак падворка. Было відаць, як Гэля, стоячы на прыстаўленай да дрэва драбіне, зрывае яблыкі і кладзе іх у кош, які стаіць перад ёй на прыступцы. Я доўга назіраў за ёю цераз прасветы між расстаўленымі на падваконні вазонамі з кветкамі. Рыпнулі і адчыніліся веснічкі. “Напэўна, гэта Юзаф вяртаецца дамоў”, — падумаў я. Прыціснуўшы нос да шыбы, я вызірнуў на двор і ўбачыў маладога мужчыну 32 гадоў у цёмна-сінім гарнітуры, лакерках і белай шапцы з лакаваным брыльком. У руцэ ён трымаў бізун, якім на хаду злёгка ўдараў аб нагу. Рысы твару ў яго былі вельмі правільныя, аздобленыя чорнымі вусікамі і сапсаванымі шныркімі вачыма. “Гэта яшчэ што за фарсунчык?” — падумаў я. Тады я не ведаў, што ў будучыні гэты чалавек стане прычынай многіх непрыемных падзей у маім жыцці і ў жыцці маіх прыяцеляў. Незнаёмец з нейкай камічнай грацыяй пакланіўся Гэлі, адразу галавой, шапкай і бізуном, і штосьці сказаў ёй. Дзяўчына павярнула да яго галаву, і ейны твар расцвіў вясёлай усмешкай... Мне зрабілася прыкра. Я не быў закаханы ў Гэлю, але вельмі палюбіў яе як сястру майго сябра і як сімпатычную дзяўчыну.

Фарсунчык прайшоў у сад і, стаўшы ля драбіны, штосьці казаў Гэлі. Яна смяялася, адкідваючы назад галаву з доўгай тоўстай касой, і штосьці яму расказва-

ла. “Буркуюць галубкі”, — падумаў я амаль са злосцю. У нейкі момант я заўважыў, што незнаёмец падняў руку ўгару і пальцамі правёў па Гэлінай лытцы. Мне зрабілася горача. Я бачыў, як дзяўчына хутка азірнулася на вокны, а потым саскочыла з драбіны. Яна стаяла з расчырванелым тварам і штосьці паспешліва казала свайму прыхільніку. Напэўна ж выгаворвала яму за “нетактоўнасць”, а можа, і за... неасцярожнасць? Гэля ўзяла кош з яблыкамі і скіравалася да дома, а ейны кавалер стаяў рукі ў бокі і з усмешкай глядзеў ёй наўздагон. Потым з размаху рассек бізуном паветра і рушыў да брамы.

Я пачаў хадзіць па пакоі. Падышоў да акна, што выходзіла на вуліцу і ўбачыў, як мужчына з бізуном стаіць на супрацьлеглым баку вуліцы і назірае за сялянскімі вазамі, шнур якіх усё яшчэ цягнецца дарогай. І тут я заўважыў, што па вуліцы паспешліва шыбуе Юзаф. Фарсунчык з бізуном наблізіўся да яго. Яны прывіталіся і пару хвілін размаўлялі. Потым развіталіся, і Юзаф пакрочыў дамоў. Ён зайшоў у пакой.

— Ты ўжо ўстаў?

— Даўно.

— Я крыху затрымаўся. Адзін клопат з габрэямі! Збраў грошы за работу і аддаў хлопцам. Заўтра рушым у дарогу. Тавар рыхтуюць.

Ён дастаў з кішэні дзве залатыя дзесяцірублёўкі і аддаў мне.

— Вось табе два гузікі... Твой першы заробак... Сплюнь, каб не сурочыць!..

Я ўзяў грошы. Хацеў пакінуць яму 10 рублёў, каб перадаў маці на прадукты, бо я жыў і еў разам з імі, але Юзаф не ўзяў. Сказаў, што з гэтым ён разабраўся і мы разлічымся потым, калі я зараблю больш. Потым я спытаў Юзафа пра мужчыну з бізуном, якога бачыў з ім на вуліцы. Мой сябра рассмяўся.

— Гэта, братка, той яшчэ нумар! Ты яго скуль ведаеш?

— Я яго зусім не ведаю. Бачыў во толькі, як ён з табою размаўляў.

— Гэта нарачоны Гэлькі. Мне ён не падабаецца, але дзяўчына ў яго ўкляпалася... Што з бабай паробіш?..

— Таксама кантрабандыст?

— Так. Зваць яго Альфрэд Алінчук. Іх пяцёра братоў: Альфрэд, Альбін, Адольф, Альфонс і Амброзі. Усе на "А". І прозвішча на "А": Алінчукі. Яны самі за мяжу ходзяць. Са зброяй ходзяць. Кантрабандысты добрыя, але хлопцы абы-што. Нос халерна задзіраюць і іншых хлопцаў пустым месцам лічаць! Вялікіх паноў з сябе строяць, а ногі дзэгцем смярдзяць. Іх дзед смалярню меў, а бацька вупражжу і дзэгцем гандляваў... Ну, і чорт з імі! Хадзем на рынак. Трэба табе боты купіць!

Я ўзяў шапку і мы выйшлі на вуліцу. Прайшлі да вялікай, што вокам не ахопіш, плошчы, застаўленай вазамі. Сярэдзіну займаў вялізны аднапавярховы прамавугольнік крамак. Па краях плошчы таксама размясціліся габрэйскія крамкі, чайныя, карчма і рэстараны. Поруч з крамкамі стаялі латкі вандроўных гандляроў і шаўцоў.

Мы з цяжкасцю пракладалі сабе шлях у шчыльным натоўпе. Над плошчай можна было б узняць велізарную харугву Бахуса. Тут пілі ўсе. Пілі паўсюль: стоячы, лежачы, седзячы. Пілі на вазах, між вазамі і пад вазамі. Пілі мужчыны і жанчыны. Маці паілі маленькіх дзяцей, каб і яны бавіліся на кірмашы, паілі немаўлят, каб тыя не плакалі. Я нават бачыў, як п'яны мужык задраў каню храпу і заліваў яму ў горла гарэлку проста з пляшкі. Ён ужо збіраўся дамоў і хацеў паказаць сябе "ўсяму свету", памчаўшы па-заліхвацку.

Трафіда павёў мяне да шавецкага латка, павітаўся з гаспадаром і сказаў:

— Боты патрэбныя. Але, разумеш, такія, каб ціп-топ! Першы клас. Залаты тавар, залатая работа! Бо для залатога хлопца, які па залаты інтэрас ходзіць!

— Добра, — адказаў шавец і, не кранаючы тавару на латку, дастаў з-пад прылаўка куфэрак, а з куфэрка — пару хромавых ботаў.

— Лепшых і ў Вільні не зробіць! Толькі ці падыдуць?

Я прымераў. Былі крыху завялікія, але Юзаф раіў цесных не купляць, бо хутка зіма і можна будзе тоўстыя анучы накруціць.

— Колькі хочаш за скокі? — спытаў шаўца Трафіда.

— Пятнаццаць рублёў.

Юзаф засмяяўся:

— Бачыш, Уладзька, залатое дно. Паўсюль усё за даляры і золата. Канада, псякрэў! Бутэлька гарэлкі срэбны рубель каштуе, пляшка спірту — залаты, а за гэтыя “колы” пан майстар пятнаццаць залатых хрусцікаў жадае. І так кругом!

Мы згандляваліся на 10 рублёў і адзін даляр. Мае старыя боты пакінулі шаўцу.

Юзаф, задаволены, аглядаў мае ногі.

— На аматара мастацтва, псякрэў! Сам англійскі кароль такіх колаў не мае!.. Можа, яшчэ штосьці купіць хочаш?

— Не.

— Ну і добра. Наступным разам справім табе гарнітурчык дыхцік! Выстраішся, што той граф! Я ўжо задбаю! А боты трэба спырснуць... на шчасце і каб добра насіліся. Хадзем да Гінты!

Мы параўняліся з дзвюма дзяўчатамі, якія паволі пахаджалі ўздоўж прылаўкаў. Лускалі семкі, плюючыся шалупіннем ва ўсе бакі. Адна была ў чырвонай сукенцы і зялёнай хустачцы на галаве. Другая ў зялёнай сукенцы і жоўтай хустачцы. У руках яны неслі вялікія скураныя сумкі, якія проста зіхацеліся нікелем замочкаў. Занадта смела, амаль з выклікам, дзяўчаты агледзелі нас.

— Гэльці і Маньцы нашыя найніжэйшыя ўшанаванні! — весела адгукнуўся да іх Юзаф.

— І нашыя вам два! — адказала адна.
— Пашмараванні, — дадала другая.
— Што гэта за дзве такія? — спытаў я Юзафа.
— Кантрабандысткі, Гэлька Пудзель і Маня Дзюндзя.
— То і жанчыны кантрабанду цягаюць?
— Яшчэ як! Некаторыя лепш фартуюць, чым хлопцы. Але іх мала. На ўсё мястэчка і дзесяці не знойдзеш. Ходзяць тыя, у каго сваякі за мяжой.

Мы падышлі да рэстарана Гінты. Перад уваходам сабраўся натоўп мужыкоў з пляшкамі ў руках і кішэнях. Дзверы былі разнасцежаныя, разам з парай ад дыхання і дымам ад махоркі ў паветра ўздымаўся шум галасоў і п'яныя крыкі. Да нас падышоў Шчур. Лыпаючы вачыма і шчэрачы з-за тонкіх вуснаў жоўтыя зубы, ён халоднымі кашчавымі пальцамі паціснуў нам рукі. Сплюнуў праз зубы на боты выпадковых мінакоў і спытаў:

- Да Гінтулькі... га?
- Так.
- І я з вамі.

Шчур выглядаў дзіўна. На галаве ў яго была вялікая, “пушыстая”, амерыканская шапка ў клетачку, а на шыі завязаная па-блатному чырвоная хустка. Рукі ён увесь час трымаў у кішэнях. Ідучы, перавальваў плячыма направа і налева. Гэта быў растоўскі злодзей з цьмяным і бурным мінулым. Сам увесь парэзаны, ён ніколі не расставяўся з нажом. Шчур ніколі не прапускаў нагоды пабіцца, нават калі загадзя ведаў, што праиграе.

Мы зайшлі на зацягнуты брудам падворак і праз цёмныя, невыносна смярдзючыя сенцы праціснуліся ў вялікі пакой. Спачатку я нічога не мог разгледзець, бо памяшканне патанала ў хмары тытунёвага дыму. Потым я заўважыў некалькі столаў і людзей за імі. Тут былі адны кантрабандысты.

Раптам з супрацьлеглага канца пакоя ўрэзаў гармонік, запаўняючы прастору гукамі старога расійскага

маршу. Гэта гарманіст Антоні, маленькі чалавек нявызначанага ўзросту, з зеленаватым тварам і ўскудлачанымі валасамі, вітаў прыход Трафіды.

— Салют, хлопцы! — адгукаўся Юзаф, абыходзячы столікі і вітаючыся з прысутнымі.

Антонію ён кінуў залатую пяцірублёўку. Гарманіст злавіў манету ў паветры.

— Гэта табе за марш, — сказаў Юзік.

Пераймаючы Трафідаў прыклад, я абышоў столікі, паціскаючы рукі прысутным кантрабандыстам. Ручку Маманта я абхапіць не змог, а ён не сціскаў пальцаў, відавочна баючыся зрабіць мне балюча.

Кантрабандысты ссунулі разам тры столікі і расставілі на іх пляшкі з півам і гарэлкай, талеркі з кілбасой, хлебам і агуркамі. З нашай партыі я спачатку заўважыў толькі Болека Лорда, Фэльку Маруду, Бульдога і Маманта. Месца на чале стала займаў Болек Камета, знакаміты кантрабандыст, мужчына гадоў пяцідзiesiąці, з доўгімі чорнымі вусамі. Гэта быў вядомы на ўсім памежжы п'яніца і гуляка. Пазней я даведаўся, што мянушку “Камета” ён атрымаў таму, што, калі ў 1912 годзе да зямлі “неслася” камета Галея і павінен быў надысці канец свету, ён прадаў і прапіў з гэтай важнай нагоды ўвесь свой маёнтак. Поруч з ім сядзеў Кітаец — высокі хударлявы хлопец з аліўкавага колеру тварам і прыгожымі, але з імі я пазнаёміўся толькі потым.

— Кажу і заяўляю, — сказаў Камета, вырачыўшы вочы і паводзячы вусікамі, — хто не п’е, той жыўцом згніе!

— Мудра, — ухваліў Лорд, ударам аб калені выбіваючы коркі адразу з дзвюх пляшак.

Ён напоўніў шклянкі гарэлкай да паловы. Мармычучы штосьці сабе пад нос і хілячы галаву набок, Мамант падсунуў да сябе гарэлку і асцярожна, быццам

баючыся раструшчыць шклянку, выпіў. Выпіў, выдыхнуў, а потым падміргнуў мне і штосьці буркнуў. Я ніколі не чуў, каб Мамант казаў больш за адзін кароткі сказ. Звычайна ён абмяжоўваўся словам, размаўляў жэстамі ці падміргваў.

— Ведаеце, хлопцы, — адгукнуўся Кітаец, — што мне сказаў Фэлек Маруда?

— Што галаву ламае, як бы мятлу з’есці, — прабурчаў Бульдог.

— Не. Ён сказаў, што гусь — найдурнейшая птушка ў свеце!

— ? — рухам рукі і паднятымі бровамі спытаў яго Мамант.

— Бо... адной замала, а дзвюх зашмат! З курамі, качкамі заўжды можна выкруціцца: дзвюх мала, з’ястры! Мала трох, зжарэш чатыры, а з гусямі горш.

— Ты, відаць, памыліўся, — сказаў Шчур, — ён не пра птушак, а пра цялушак.

Маруда, не звяртаючы ўвагі на іхнія кпіны, прыводзіў да ладу сваю гусь, хрумстаючы косткамі і абсмоктаючы пальцы.

Болек Лорд быў за гаспадара. Прыносіў з буфета гарэлку і закускі, разліваў па шклянках напоі і, як умеў, забавляў хлопцаў. Не забываў ён і пра музыку, разпораз падносячы Антонію гарэлку з закускай. Падыходзячы да гарманіста, Лорд спяваў:

А насупраць пан Антоні:

Рыпці-піпці на гармоні!

Трым-там турлі! Трым там турлі!

Трым там турлі! Уха-ха!

Антоні перапыняў музыку. Браў шклянку, піў і закусваў, абапіраючыся локцямі аб корпус гармоніка. Ён нагадваў мне пацука, занятага хлебнай скарынкай.

Бралася на вечар. На дварэ цямнела. Хлопцы засланілі вокны фіранкамі. Гінта запаліла газніцу, што вісела пад столлю на драцяной дузе. Пілі далей. Раптам Кітаец пачаў ванітаваць, спачатку на стол, а потым і на падлогу.

— Нарабіў сабаку сечкі! — сказаў Лорд, укладаючы Кітайца на вузкай, абабітай чорнай цыратай канапе.

— Антоні, грай пахавальны марш! — крыкнуў Шчур.

— За здароўе нябожчыка, хлопцы! Жыве!

— Мудра! — сказаў Лорд, беручы шклянку ў руку.

Я ніколі не бачыў, каб у такіх колькасцях пілі гарэлку. Асабліва шмат пілі Мамант і Болек Камета. Фэлек Маруда і Бульдог таксама не марнавалі часу. Найменш піў Юзік, ну і я.

Знянацку я пачуў роў некалькіх глотак адначасова.

— Ура!

— Жыве!

— Давай яго сюды!

Я агледзеўся і ўбачыў Салоўку. Гэта быў малады хлопец. Усміхаючыся, крыху збянтэжаны такім шумным вітаннем, ён падышоў да стала. Па чарзе паціснуў усім рукі. Камета пачаў упрошваць яго:

— Салоўка! Душачка! Заспявай, га, братка!

Адбылася здзіўная рэч. гэтыя шумныя п'яныя людзі сціхлі, і ў пакоі запанавала ціша. Занепакоеная Гінта прачыніла дзверы з суседняй каморы, але, пераканаўшыся, што ўсё ў парадку, зноў іх зачыніла. Нейкі момант хлопец нерухома стаяў пасярэдзіне бяседнай залы, а потым заспяваў ціхім, злёгка яшчэ дрыготкім голасам кантрабандысцкую песню. Паступова спеў ягоны напаўняўся сілай і пачуццём:

Хлопцы крочаць на "работу",

Плачуць іх дзяўчаты:

Ці пакіне лёс свабоду,

Або ўсім за краты?

Салоўка падняў вочы ўгару. Ягоны голас поўніўся жаласлівай скаргай і смуткам. У мяне мурашкі пабеглі па спіне і чэрапе. Кожны мой нерв адчуваў тужлівыя ноты песні, і быццам не было ўжо ў пакоі нікога, толькі гэтыя дзіўныя Салоўкавы вочы. Калі Салоўка дастываў, мы ўсе доўга маўчалі. Я зірнуў на Маманта і ўбачыў, як па ягоных бясформенных, шэрых, нібыта з каменю вычасаных шчоках ліюцца слёзы. Пачуўся голас Шчура:

— Во сабака!

— Саловачка, дарагі! — Болек Камета цягнуў да яго рукі, прыгаворваючы: — Спявай, душа мая! Спявай яшчэ! Хрыстом Богам прашу, спявай!

— Дайце яму адпачыць! — сказаў Лорд. — Тосік! — крыкнуў ён Антонію. — Давай цяпер ты “Хвалі Дунаю”!

Антоні зайграў вальс, а Лорд пасадзіў Салоўку за стол. Паіў яго гарэлкай. Я прыглядаўся да гэтага хлопца. Вочы ў яго былі дзіцячыя. На вуснах блукала лёгкая ўсмешка. Ён рабіў уражанне пераапанутага каралевіча, а не звычайнага кантрабандыста. Я думаў пра тое, ці ёсць дзесьці каралевічы з тоўстымі шчокамі, тупым выразам твару і брыдкімі вуснамі. Крыху пазней Салоўка заспяваў іншую песню, крыху весялейшую.

— Кажу і заяўляю, хлопцы, калі я двойчы не вып’ю, сэрца маё лопне! — сказаў Камета пасля таго, як Салоўка скончыў песню.

— Мудра! — адгукнуўся Лорд, напаўняюся шклянкі амаль да краёў.

У нейкі момант я заўважыў, што Мамант дастаў з кішэні “гімнасцёркі” дваццацідаляравую купюру і, сапучы, усунуў яе Салоўку ў руку. Той здзіўлена зірнуў на грошы і кінуў іх на стол.

— Што ты... Навошта? Я не хачу! Я так спяваць не буду.

— Прыбярэ грошы! — рэзка сказаў Юзаф Трафіда Маманту. — Гэта свой хлопец, сам фартуе. За грошы не спявае!

Мамант цяжка падняўся з месца, узяў са стала купюру і аддаў яе гарманісту. Антоні абьякава засунуў грошы ў кішэнь і нават не падзякаваў. Для яго гэта не мела значэння. Ён бы і бясплатна граў. Абы навокал быў смех, шум, абы гарэлка плёскалася ў шклянках, абы ўсе былі вясёлыя.

Юзаф хацеў пайсці да гандляра і спытаў мяне:

— Сам дадому дабярэшся?

— Чаму ж не? Дабяруся.

— Ад цябе тут нічога не трэба. Я за ўсё заплаціў.

Трафіда развітаўся з сябрамі і выйшаў з нашага “салона”. Бяседа не сціхала. Я быў абсалютна п’яны. Мне зрабілася вельмі гарача і весела. Я піў, еў, смяяўся, слухаў Салоўкавыя песні і гармонік. Не памятаю, калі я выйшаў ад Гінты. Паволі цягнуўся цёмным завулкам. Крок за крокам шлёпаў гразкімі лужынамі. Раптам раздаўся крык, за некалькі дзясяткаў метраў наперадзе пры святле нейкага самотнага акна білася група людзей. Трое білі аднаго, паваленага на зямлю. Мужчына бараніўся з апошніх сіл. Не думаючы, я выскачыў наперад. Ударам цела збоку я перакуліў аднаго нападніка, другому прыклаў кулаком у твар так, што той закруціўся і сеў у бруд. Трэці кінуўся на мяне, ён таксама быў п’яны і ўкусіў мяне. Я біў яго кулакамі па галаве і раптам пачаў ванітаваць. Потым адчуў, як хтосьці вядзе мяне пад руку. Гэта быў той мужчына, якому я прыйшоў на дапамогу. Ён пытаў мяне пра штосьці, але я не мог зразумець, пра што. Потым памятаю, як мне выціралі твар мокрым ручніком. Нада мною схіляліся незнаёмыя твары. Урэшце алкаголь канчаткова перамог маю свядомасць. Зранку я прачнуўся ў чужым доме. Здзіўлены тым, як тут апынуўся, я гучна спытаў:

— Ёсць хто дома?

У кухонных дзвярах з’явілася камічная круглая галава, амаль пазбаўленая валасоў з прычыны, бадай што, нейкай хваробы.

— Вы, пане, такі п'яны ўчора былі... Нічога не разумелі! — сказаў, набліжаючыся да мяне, нейкі незнаёмы габрэй.

— Але як я сюды трапіў?

— Я вас сюды прывёў. Вы, пане, напэўна, прыезджы, бо я вас не ведаю. Мяне ўчора ўначы галганы забіць хацелі, а вы мяне абаранілі.

— Я жыву на Слабодцы, у Трафіды.

— То вы сябра Юзафа?

— Так.

— Гэта прыстойны чалавек! Залаты чалавек! Ай, што за чалавек! Ай! Мяне завуць Ёсік, а гэта мой дом.

Мне смяяцца карцела, калі я глядзеў на камічныя жэсты габрэя. Я апрануўся, і Ёсік папрасіў мяне паснедаць з ім. Я вымушаны быў пагадзіцца. Ён паставіў на стол бутэльку пейсахоўкі і дастаў з буфета фаршыраванага шчупака. Неўзабаве з кухні прыйшла і села за стол ягоная жонка, маладая і вельмі прыгожая габрэйка, на руках яна трымала маленькага хлопчыка. Завязалася размова. Ёсікава жонка таксама падзякавала за аказаную ейнаму мужу дапамогу.

— А ў чым справа была? — спытаў я гаспадара.

— Мы гулялі ў карты. Я іх абыграў. На фарт абыграў, не ашукаў, — тлумачыў мне габрэй. — А яны хацелі забраць у мяне грошы. Цвярозыя яны б такога не ўчынілі. А так то і забіць мяне маглі!

Ёсік паказаў мне гузакі на галаве і сінякі на руках і шыі. Калі я ўжо сыходзіў, ён выйшаў са мною ў сенцы.

— Можа, вам трэба будзе з нейкім інтэрасам дапамагчы? То прыходзьце, пане. Я ўсё зраблю.

— А чым вы займаецеся?

— А вы Юзафа спытайце, чым займаецца Ёсік Гусятнік. Ён вам раскажа. Шчаслівай дарогі!

Ад Юзафа Трафіды я даведаўся, што мой новы знаёмец — прафесійны злодзей.

— Калісьці ён слаўным злодзеем быў, але закахайся, ажаніўся і на нішто з'ехаў. Збольшага ў карты гуляе. Стырачнік.

IV

З Сашкам Вэблінам, каралём мяжы і кантрабандыстаў, упершыню я сустрэўся ў незвычайных абставінах. Я сутыкнуўся з ім у ягоным каралеўстве, на мяжы. У чацвёрты раз я ішоў на работу з партыяй Трафіды. Мяжу мы перайшлі поруч з Альшанкай. Паўднёвы бок неба зацягнулі хмары. Усходні вецер рэзаў нам вочы, і гэта ўскладняла пераход. Я ішоў адразу за Юзікам. Перад выхадам з маліны, на памежжы, дзе захоўваліся ношкі, мы выпілі па паўпляшкі гарэлкі. Мне было цёпла і весела. Да нашай працы я прызвычаіўся і палюбіў яе. Мяне вабілі далёкія дарогі. Прыцягвала таямнічасць нашых выпраў. Я любіў лёгкае ўзбуджэнне ад пачуцця небяспекі. Любіў адпачываць у лясх і дняваць на малінах. Любіў сваіх сяброў і шумныя немудрагелістыя забавы ў іх таварыстве.

Колькі дзён таму я набыў сабе новы гарнітур. Цяпер у мяне быў свой кішэнны ліхтарык і свой гадзіннік. А выходзячы ў далёкую дарогу, я клаў у кішэнню адну ці дзве пляшкі спірту. Я быў ужо прафесійным кантрабандыстам. Ідучы за Юзікам, я думаў пра самыя розныя рэчы. Сачыць за ім цяпер мне было зусім лёгка. І я налажыўся цягаць цяжкія ношкі, звяртаючы ўвагу на краявід, прыслухоўваючыся і глядзячы па баках — наперадзе і ззаду мяне прыкрывалі хлопцы.

Праз некалькі дзясяткаў крокаў ад мяжы мы занурыліся ў зараснікі. Я пачуў наперадзе шум вады. Трафіда ішоў вельмі павольна і часта спыняўся. Ён ніколі

не асцярожнічаў так, як цяпер. У адным месцы ён спыніўся і вельмі доўга нерухома стаяў. Мне зрабілася золка. Машыніст зноў рушыў наперад. Шум вады нарастаў. Раптам Юзаф пачаў адступаць. Падышоў да мяне. Схапіў за руку і сілай пасадзіў у зараснікі. Наперадзе я пачуў плёскат, і — у гэты самы момант — начную цішыню разараў стрэл вінтоўкі і жудасны голас, амаль роў:

— Сто-ой!

Адначасова грывнулі стрэлы некалькіх рэвальвераў. У адказ адгукнуліся вінтоўкі. Ззаду пачуўся шум імклівых крокаў — людзі кінуліся наўцёкі. Гудзе зямля. Трашчаць кусты. Няспынна раздаюцца крыкі: Стой... Стой... Стой...

Усё навокал віравала. Цяжка было зразумець, што адбываецца. Трафіда падняўся і, цягнучы мяне за руку, стаў адступаць убок. Потым скіраваўся наперад. Я ішоў за ім, адчуваючы, што мы ідзем у вадзе ўжо вышэй калена, і намагаючыся не згубіць з вачэй супольніка. Мы дабраліся да зарослага чаротам гразкага берага рачулкі. Вылезлі з вады. І тут здарылася штосьці надзвычайнае. Проста перада мною прасвістаў стрэл, я адчуў, як хтосьці на мяне падае. Удар быў нечаканы і такі моцны, што я паваліўся на зямлю і скаціўся з берага ў ваду. Ззаду мяне прыціснула цяжкая ношка. Хтосьці бег уздоўж рачулкі, уздымаючы пырскі. Навокал грывелі стрэлы і разносіліся ўзбуджаныя галасы. Я стаіўся ў гразкім муле пад прыкрыццём стромага берага. Праз некалькі хвілін стала ціха. Крыкі і стрэлы перамясціліся ўлева. Тады я паволі выпаўз на бераг і паціху пайшоў у супрацьлеглым кірунку, аддаляючыся ад мяжы. Пачаўся лес. Штохвілінна дарогу перагароджвалі дрэвы, кусты і кучы галля. Не ведаючы мясцовасці, я баяўся трапіцца ў рукі зялёнкам. У нейкім месцы я сеў на паваленую сасну і доўга адпачываў. Потым наўслепа рушыў наперад, намагаючыся ісці ў адным кірунку. Такім чынам я ду-

маў выбрацца з лесу. І праз некаторы час стаяў у густым кустоўі пералеску. Я памятаў, што, калі мы ішлі за мяжу, вецер дзьмуў мне ў твар. Значыць, з усходу. Таму я прыкінуў, што, ідучы па ветры, я перайду мяжу ў адваротным кірунку. Аднак, крыху разважыўшы, падумаў, што гэта можа ўвесці мяне ў зман, бо вецер мог перамяніцца. Мяне агарнула распач. Я пачуваўся абсалютна бездапаможным, згубленым у акіяне цемры, дзе на кожным кроку хаваецца невядомая небяспека. Паўсюль затаіліся жудасныя ворагі. Калі б са мною быў Юзік, ён бы лёгка вывеў мяне адсюль. Але дзе ён? Можа, безвынікова шукае мяне? І раптам я згадаў, што казаў мне Трафіда пра зоркі, калі мы ўпершыню вярталіся з-за мяжы. Я паспешліва скіраваўся наперад, стараючыся як мага далей адысці ад лесу. Я стаў пасярод адкрытага поля і агледзеў неба. Большую ягоную частку закрывалі хмары, але на другім ягоным краі віднела сузор'е Вялікага Воза, або (як я потым даведаўся ад Петрака Філосафа) Вялікай Мядзведзіцы. Сем вялікіх зорак зіхацелі на цёмным фоне неба, і я доўга глядзеў на іх, стаіўшы дыханне і стрымліваючы ў грудзях выбух радасці. Мне згадаліся словы Юзафа: “Калі здарыцца, што нас пагоняць і разаб'юць партыю, то кіруйся так, каб гэтыя зоркі былі з правага боку. Заўжды выйдзеш за мяжу!”

Я стаў да зорак правым бокам і адчуў, як вецер дзьме мне ў карак. Так, заходні напрамак, несумнеўна! Я рушыў наперад. Ішоў паволі, каб не нарабіць шуму, бо невядома, дзе я апынуўся, і каб без патрэбы не выбіцца з сіл. Крочыў праз палі, лугі, пагоркі. Перайшоў праз нейкую рачулку, але ўсё яшчэ не ведаў, дзе я. Можа, яшчэ ў Саветах, а можа, у Польшчы? Я вырашыў зайсці як мага далей. Лепш трапіць у рукі памежнікаў у Польшчы, дзе за кантрабанду, асабліва за першы раз, каралі не так сувора, як у Саветах, там прысуды былі вельмі жорсткія. Цішком, паволі, крок за крокам,

бясшумна я ішоў наперад. Час ад часу спыняўся і доўга прыслухоўваўся. Стараўся як мага далей працяць позіркам навакольны змрок.

Я выйшаў да падножка нейкага пагорка. Забраўся на вяршыню і згадаў аповед Юзафа пра капітана і прывід. “Гэта ж Капітанская магіла”, — падумаў я. Я ў Польшчы. Цяпер лёгка будзе знайсці дарогу да мястэчка. Я сеў, абапёршыся ношкай аб адхон, і доўга глядзеў на паўночны захад, туды, дзе ў казачным ззянні свабодна раскінулася на небе Вялікая Мядзведзіца. Я яшчэ не ведаў ейнага імені, але ўжо шчыра пакахаў яе. Проста вачэй не мог ад яе адвесці. Вось так нерухома седзячы і ўзіраючыся ў зоркі, я пачуў унізе шум. Падняўся і падцягнуў рамяні ношкі, рыхтуючыся да ўцёкаў. Шум не змаўкаў. Я ціха спусціўся і лёг у канаўку ля самага падножка. Праз некаторы час заўважыў, як побач з пагоркам паволі паўзе фігура. Гэта быў чалавек.

“Гэта дакладна не зялёнка, гэта кантрабандыст! — падумаў я. — У зялёнак плашчы колеру хакі, уначы яны святлейшыя за колер твару. Акрамя таго, няма сэнсу так паўзці далёка ад мяжы. Мо гэта хто з нашых?” Чалавек сеў. Я бачыў ягоную чорную, пахіленую постаць. Потым я заўважыў на ягонай спіне шэры прамавугольнік ношкі. Я пачуў лёгкі энк і здушаную лаянку. “Мо гэта Юзаф?” Ужо больш не вагаючыся, я гукнуў:

— Юзік, гэта ты?

Цёмны абрыс раптоўна зварухнуўся. Хвіліну панавала маўчанне, а потым раздаўся ціхі голас:

— Хто там? Сюды хадзі! О, халера!

Я наблізіўся да чалавека ў траве. Схіліўся над ім. Незнаёмы спытаў:

— Ты хто?

— Уладзька, Юзафа Трафіды сябра.

— Адкуль ідзеш? Ад чырвоных?

— Не. Мы ішлі з таварам. Трафіда вёў. Зялёнкі нам пытлю далі ў Альшанцы.

Я пачуў здзіўленне:

- Ага! Дык гэта вы былі!
- Хадзем! — сказаў я кантрабандысту.
- Не магу, халера! Я нагу вывіхнуў.
- То я табе дапамагу.
- Добра. Вазьмі маю ношку.

Ён ссунуў з плячэй рамяні ношкі і кінуў яе на траву. Імгненне маўчаў, а потым сказаў.

— Вазьмі ношку і пакладзі яе на пагорку. Разумееш? Сваю таксама. Інакш ніяк. Потым я пашлю па іх. Не сумнявайся!

Я зацягнуў на пагорак абедзве ношкі. Потым вярнуўся да кантрабандыста.

— Зможаш занесці мяне ў мястэчка? — спытаў ён хрыпатым голасам.

— Чаму не? Адпачывай.

Я ўзяў яго на гершкі і паволі пайшоў праз поле ў кірунку Ракава. Раз-пораз кантрабандыст указваў мне дарогу: “Направа! Налева!” І так я плёўся праз начную цемру. Бывала, што кантрабандыст енчыў ад болю, асабліва калі я спатыкаўся або падцягваў яго вышэй. Я дайшоў да могілак. Там мы адпачылі, і я панёс яго далей. Гэта цягнулася доўга. Я вельмі стаміўся. Урэшце мы збочылі ў нейкі завулак, а потым прайшлі на падворак. Там, пад самым акном, я апусціў яго долу. Ён ціхенька пагрукаў у шыбу. Неўзабаве з сярэдзіны незадаволена адгукнулася жанчына:

- Хто там?
- Адчыні, Фэля! Жыва!
- Зараз... паспееш!

Мы зайшлі ўсярэдзіну. Гэта быў вялікі, ахайны пакой, меншую частку якога аддзяляла доўгая перагародка. З правага боку было дзве пары дзвярэй: адны — у кухню, другія — у кутні пакой. Фэля, сястра Сашкі Вэбліна, запаліла лямпу і шчыльна зацягнула фіранкі

на вокнах. Убачыўшы яе ў святле лямпы, я аслупянеў, не ў стане адвесці вачэй. Гэта была высокая зграбная дзяўчына 28 гадоў. На спіну ёй спадалі чорныя тугія косы. Яна была не апранутая: надзела толькі спадніцу, а на нагах мела хатнія пантофлі — але зусім не пераймалася маёй прысутнасцю. Завіхалася па пакоі і штосьці ў ім парадкавала. Твар ейны быў чароўны: авальны, матава-бледны, з правільнымі рысамі і непакорным выразам, яго аздаблялі вялікія выразныя вочы, цёмныя бровы і прывабныя вусны. Асабліва маю ўвагу прыцягнулі ейныя аголеныя рукі і тонкая шыя. Ніколі раней я не бачыў прыгажэйшай жанчыны. Так мне здавалася тады і так я тады думаў. І насамрэч, Фэля Вэбліна была найпрыгажэйшай дзяўчынай у мястэчку. За ёй улягалі ўсе тутэйшыя хлопцы. Але яна хутка адваджвала іх сваімі кліпамі і халодным насмешлівым позіркам цудоўных зялёных вачэй, у якіх хавалася сіла надзвычайнага прыцягнення і... адштурхоўвання.

Фэля дапамагла мне пакласці Сашку на канапу і нажніцамі пачала распорваць бот на ягонай правай назе. Я схіліўся побач, сочачы за рухамі яе поўных, фігурыстых рук, якія проста ззялі неверагодным характарам аголенасці. Раптам яна спыніла сваю працу. Заўважыла мой пажадлівы позірк і амаль крыкнула:

— Ты чаго вылупіўся? Дапамагай! Суцэльная пакута, халера. Хоць ты вешайся.

— Ну, ты, супакойся! — са злосным бляскам у вачах сказаў ёй Сашка. — А то я цябе зараз супакою!

Фэля кінула нажніцы на канапу і выйшла ў кутні пакой. Праз хвіліну вярнулася, зашпільваючы на грудзях блузку. Ейны твар непазнавальна змяніўся. Вочы іскрылі холадам. Вусны былі сціснутыя. Пакуль мы здымалі бот з вывіхнутага нагі, Сашка да крыві пракусіў сабе губу. Калі ўсё скончылася, ён сказаў сястры:

— Скокні хуценька па Жывіцу, каб ён адразу ж тут быў! Калі Жывіцы не знойдзеш, то ляці па Маманта. Але адна нага тут, другая — там. Пайшла!

Фэля, штосьці мармычучы, узяла паліто і накінула на галаву вялікую цёплую хустку. Ляснуўшы дзвярыма, яна выйшла з дома.

— Гадзюка, псякрэў! — буркнуў Сашка і пачаў аглядаць нагу, вывіхнутую ў костцы і моцна апухлую.

Сашка Вэблін быў самым знакамітым кантрабандыстам памежжа — ад Радашкавіч да Стоўпцаў. Дасканалы праваднік, ён добра ведаў памежжа з абодвух бакоў. Яго баяліся і гандляры, і большасць памежнікаў. Баяліся за неверагодную, проста адчайную смеласць, якая штурхала яго да незвычайных, амаль бяздумных учынкаў. У яго было шмат ворагаў у мястэчку і на мяжы, яны ненавідзелі і адначасова паважалі яго, захапляліся гэтым каралём кантрабандыстаў. Было ў яго і некалькі адданных сяброў, якія палюбілі яго за мужнасць, шырокую натуру, марнатраўства і “фантазію”. Найбліжэйшым ягоным сябрам быў Жывіца, самы моцны чалавек памежжа. Ён быў абсалютнай супрацьлегласцю Сашкі, і я не аднойчы дзівіўся: што магло яднаць людзей з такімі рознымі характарамі? Сашку было 35 гадоў. Ён быў высокі і хударлявы. Хадзіў, злёгка нахіліўшыся наперад. Вочы ў яго былі шэрыя, заўжды злёгка прымружаныя, а рэчы ў іх таіліся такія дзівосныя, што лепш было і не зазіраць. Ён любіў жартаваць і часта смяяўся, але рабіў гэта толькі мімікай. Вочы Вэбліна заставаліся халоднымі ў любой сітуацыі. А ўсмешка нагадвала грымасу. Часам Сашка зарабляў вялікія грошы. Але так заўзята імі раскідваўся, што неўзабаве зноў нічога не меў. Ніхто так не гуляў у карты, як ён. Ніхто не спускаў столькі грошай на жанчын. Ніхто столькі не прапіваў.

Калі мы засталіся з Сашкам сам-насам, ён паглядзеў на апухлую нагу, доўга маўчаў і потым сказаў:

— Наша фартуна нас не сурочыць: то храсне ў пысу, то плюне ў вочы!

— Так, — падтакнуў я.

— Дык гэта Юзіку пытлю далі ў Альшанцы? — спытаў ён праз момант.

— Яму.

— Колькі вас было? Дзесяць?

— Адзінаццаць.

Ён паківаў галавой.

— Ну, ну! Ці ўсе вернуцца? Масалкі густа валілі!

— У іх таксама хтосьці валіў.

— Хтосьці ў іх з капыта валіў, гаворыш?

— Так.

— Ну і добра. Бо смелыя занадта сталі! Забыліся, што мяжа і што мы фартуем. Паляюць, нібы на тых зайцоў.

Я не да канца яго зразумеў.

Неўзабаве вярнулася Фэля, а за ёю ўвайшоў мажны мужчына гадоў пад трыццаць. Мажнасць ягоную хваў чорны гарнітур, але адчувалася, што пад адзеннем перакочваюцца сталёвыя мускулы. Гэта быў славуты кантрабандыст Жывіца, які часам браў на работу па тры ношкі. Маманту таксама моцы было не займаць, але ён быў нязграбны, а Жывіца пры ўсім сваім масіўным целаскладзе мог пахваліцца надзвычайным спрытам. Калісьці мне расказалі пра яго такую гісторыю. Адночы Жывіца, нападпітку, заклаўся з Юрліным, даволі заможным машыністам кантрабандыстаў, што перанясе ягонага каня з Віленскай вуліцы да дома сваёй маці, на Менскую. Перанясе — конь ягоны, не перанясе — плаціць Юрліну 50 рублёў золатам. Каню звязалі папарна пярэднія і заднія ногі. Жывіца падлез пад яго і падняў угару. Злёгка нахіліўшыся, прытрымліваючы вяроўкі, якімі былі звязаныя ногі, ён паволі ішоў вуліцай. Адолеў большую частку вызначанага маршруту, але на плошчы конь нечакана таргануўся, і яны абое рухну-

лі на зямлю. Жывіца прайграў заклад, але меў усе шанцы і выйграць. Ламаць падковы і срэбныя рублі ён лічыў забавай. Менавіта гэтага чалавека я цяпер і ўбачыў перад сабой. З ягонага лагоднага твару зычліва пазіралі па-дзіцячаму добрыя вочы. Шырокія густыя бровы былі крыху ўзнятыя ўгару. Усмешка ў яго была прыгожая. Калі Жывіца ўсміхаўся, цяжка было не адказаць яму тым самым. Я заўважыў, што яму вельмі няпроста выказваць свае думкі, і згадаў Маманта, які ледзь гаварыў, карыстаючыся збольшага жэстамі.

Жывіца падышоў да канапы, на якой ляжаў Сашка, і заклапочана спытаў яго амаль шэптам:

— Ну, і што? Што з табою? Га?

— Нічога, нагу вывіхнуў. Шухер быў... Я даў драла. У Альшанцы масалкі мяне перахапілі. Хай такі ўзнялі, што халера! Ліняў і аб пень пярдыкнуўся. Гэты мяне ў хібару прыначыў. Не ведаю, як бы я сам сюды пластаваў.

Сашка ўказаў на мяне рухам галавы. Жывіца весела бліснуў вачыма, сціснуў маю руку ля локця так, што мне ажно балюча зрабілася, і кіўнуў.

— Вось гэта хвацка. Гэта я разумею!

Потым Сашка сказаў Жывіцу:

— Ідзі, забяры ношкі. Дзве ношкі: ягоная і мая. Пойдзеш на Капітанскую магілу, яны там наверху, на зямлі проста. Прытарабаніш сюды.

— Добра. Зараз.

Жывіца падарваўся з месца і пайшоў да дзвярэй.

— Вазьмі рулю, — сказаў Сашка. — Мо хто перахопіць.

Жывіца імгненне стаяў на парозе, думаючы, потым махнуў рукою, паказаў ва ўсмешцы зубы і сказаў:

— Не перахопіць.

Праз гадзіну ён вярнуўся. Прыцягнуў абедзве ношкі, нейкіх асаблівых высілкаў для гэтага яму не спатрэбілася. Твар ягоны змакрэў, бо Жывіца вельмі спяшаўся.

Ён пакінуў ношкі ля парога і асцярожна прысеў на канапу побач з Сашкам. Фэлі ў пакоі не было. Калі прыйшоў Жывіца, Сашка загадаў ёй ісці спаць. Некаторы час Жывіца глядзеў мне ў твар, а потым спытаў:

— Ты чый?

— Юзафа Трафіды, са Слабодкі, сябар, — адказаў за мяне Сашка. — Відно, што таксама залаты хлопец.

— Ну і клёва! — адказаў Жывіца, пляснуўшы рукою па маім калене.

— Арганізуй што пашамаць! — сказаў Сашка Жывіцу. — Гарэлка, хлеб і кілбаса ў шафе, агуркі ў місе на паліцы. З нагой раніцай вырашым. Фэлька пакліча фельчара. Пацярплю... Мне ўжо не так баліць...

Жывіца парасстаўляў на сталe шклянкі і талеркі, а потым мы перанеслі стол і паставілі яго ля канапы. Утрох мы выпілі чатыры пляшкі гарэлкі. Потым Сашка спытаў мяне:

— Што ты хочаш з ношкай зрабіць?

— Юзафу аддам. Гэта чужы тавар.

— Тавар цяпер твой! — пераканаўча запярэчыў Сашка. — Гэта не “агранда”. Ніхто не аддасць... дурны толькі! Гэта твой фарт. Разумееш? Габрэя халера не возьме. Раз, два і адаб’ецца! А ты крыху раздзьмеш кадзіла! Сячэш?

— Я спытаю Юзафа.

— Добра. Спытай. А ношку можаш пакінуць у мяне. Я за мяжу спіхну. Яшчэ і заробіш на гэтым. Заўтра мне скажы. Я вашага гандляра добра ведаю. Жмінда такі! Яго шчасце, што з Трафідам працуе! Столькі тысяч падмяў! Калісьці (два гады таму) Шлёма Бергер рыззём і бутэлькамі гандляваў. А цяпер Шлёма Бергер гройсэ купец: у Вільні крамы мае і камяніцы купляе!

Ён замаўчаў. Доўга і задуменна глядзеў у кут пакоя. Потым сказаў:

— Ну, то ідзі сабе! А заўтра мне скажаш. Я хачу, каб ты больш зрабіў.

Я развітаўся з Сашкам і Жывіцам і пайшоў дамоў. Юзік яшчэ не спаў. Калі я пагрукаў, Трафіда сам адчыніў мне дзверы і ледзь не задушыў у абдымках.

— Клёва, братка! А я ўжо халера ведае што думаў! Дзве гадзіны па памежжы цягаўся, цябе шукаў. Ледзь не трапіўся. А ты вось. Ну, вывальвай, як там было?

Калі я падрабязна расказаў яму пра свае блуканні па лесе і сустрэчу з Сашкам, а таксама пра тое, што было далей, Юзаф задумаўся. А потым сказаў:

— Ведаеш, братка, гэта клёвыя хлопцы, і ты добра зрабіў, што дапамог яму. Але з Сашкам не задавайся, бо ён самадурнік! З ім не адзін загінуў! Не для цябе гэтая “кумпанія”!

— Ён мяне і не клікаў разам рабіць...

— Ну і клёва. А з таварам у цябе добра выйшла! Хай прадасць за мяжу, бо калі тут “на блат пойдзе”, ты мала атрымаеш. Сашка возьме ў пяць разоў больш. Ён табе дапамагчы хоча. Бачыць, хлопец што трэба, ну і гэта...

— То я заўтра да іх схаджу.

— Добра.

— Я думаў, што тавар трэба аддаць.

Юзік усміхнуўся і сказаў тое самае, што я пачуў нядаўна ад Сашкі:

— Гэта не агранда! Бергера чорт не возьме. За дзве партыі ўсё адаб’е. І ў нас работа акупіцца крыху... Пару хлопцаў сапраўды ношкі кінулі... Мо вып’еш?

— Не. Я ў Сашкі піў разам з Жывіцам.

Тады Юзік спытаўся з усмешкай:

— Ты Фэлю бачыў?

— Бачыў.

— Ну як, спадабалася?

— Прыгожая!.. Вельмі прыгожая!

— Так, так... Дзеўка — карцінка, але ўрэдная што халера! Ты як туды пойдзеш, то ў яе не ўцюхайся. Яна любіць хлопцам галовы дурыць.

— На мяне і не глядзела нават.

— Яна ні на каго не глядзіць, бо вочы ў яе паскудныя... Зірнеш у іх — ашалееш!

Трафіда ўздыхнуў і замаўчаў. Можа, і ён быў закаханы ў Фэлю.

Той ночы я доўга не мог заснуць. Перад вачыма ў мяне праплывалі розныя вобразы і людзі. Вось сем прыгожых зорак сузор'я Вялікай Мядзведзіцы, а вось камічны твар Ёсіка Гусятніка, вось спявае Салоўка, жартуе Лорд, грае на гармоніку Антоні, а вось Сашка і Жывіца. Урэшце ўсіх закланіла Фэля. У яе былі прыгожыя аголеныя рукі, неверагодны ганарлівы твар, кучаравыя валасы... І як хораша яна мне ўсміхалася!

V

Назаўтра, пасля сняданку, я выправіўся да Сашкі, якога застаў дома на канапе. Ён ляжаў, выцягнуўшы нагу ў бандажы.

— Як здароўе? — спытаў я.

— Добра. Быў фельчар, агледзеў нагу. Праз пару дзён можна будзе хадзіць.

— Выдатна!

— Ну, як там з таварам?

— Мне ўсё адно. Юзаф казаў, што ты найлепш апыліш. Але я не хачу табе працы дадатковай рабіць.

— Якая там праца? Разам са сваім таварам і апылю. Пачакаю тыдзень. Ці табе мо зараз сармак патрэбны?

— Крыху бабак я маю. Мне хопіць.

— Ну і клёва!

У пакой увайшла Фэля, убраная ў прыгожую сінюю сукенку і лакаваныя пантофлікі. Я павітаўся з ёю і заўважыў, што вочы ў яе зялёныя. Фэля пачала прыбірацца ў пакой, а я з прыемнасцю назіраў за ейнымі зграбнымі

рухамі. Колькі разоў і яна наўскос зірнула на мяне. Праз нейкі час Сашка звярнуўся да сястры:

— Ты ў касцёл пойдзеш?

— А як жа, пайду.

— Адна?

— А з кім?

— А вось сябручок цябе правядзе. Пойдзеш з Фэляй? — спытаў мяне Сашка.

Я крыху збянтэжыўся і паспешліва сказаў:

— Канешне, з радасцю!

Неўзабаве мы з Фэляй выйшлі з дома. Дзень быў цудоўны. Вуліцамі ў кірунку касцёла сцякалася мноства людзей. Я не ведаў, пра што размаўляць з Фэляй, таму мы ішлі моўчкі. На падыходзе да касцёла нас абмінуў святочна апрануты натоўп, амаль кожны вітаў маю спадарожніцу:

— Маё шанаванне панне Фэліцыі! Дабрыдзень, панна Фэльця!

У адказ яна толькі нядбайна ківала галавою. Поблізу касцёла я заўважыў групу з пяці мужчын ва ўзросце ад 25 да 35 гадоў. Быў сярод іх і Альфрэд Алінчук, якога я бачыў у Трафідавым садзе з Гэляй. Я зразумеў, што гэта браты Алінчукі. Апанутыя яны былі з мяшчанскім, прэтэнцыёзным шыкам: лакеркі або боты, каляровыя гарнітуры, яркія гальштукі, кепі або капелюшы. І ва ўсіх у руках былі бізуны.

Калі Альфрэд Алінчук заўважыў поруч з Сашкавай сястрой мяне, то адразу ж высунуўся наперад, а твар ягоны стаў зачэпістым і злосным. Мы падышлі бліжэй, і на Альфрэдавых вуснах з'явілася масляная, штучная ўсмешка. Ён паклانیўся — як тады Гэлі — адразу ўсім: капелюшом, бізуном і рухам галавы.

— Маё шанаванне панне Фэльці!

Фэля кінула яму і прыязна сказала:

— І маё пану шанаванне!

Потым яна звярнулася да мяне:

— Я пайду адна. Можаце пачакаць, як маеце час і ахвоту. А калі не, то да пабачэння!

— Я пачакаю.

Яна пайшла ў касцёл, а я стаў прагульвацца побач. На прыступках перад уваходам размясціліся маляўнічыя групкі дзяўчат у каляровых сукенках. Хлопцы, надзьмутыя, як паўліны, дэфілявалі па адным або кампаніямі па двары, нібы не звяртаючы ўвагі на дзяўчат, але ўвесь час паглядаючы на іх цішком. Хтосьці таргануў мяне за рукаво. Я ўбачыў Лорда. Ён паціснуў мне руку.

— Што ты тут робіш, — спытаўся ён.

— Фэлю Вэбліну чакаю.

— О! Вы знаёмыя? Ну, ну! Чумава я шмара!

Потым Лорд кінуў галавой на дзяўчат на прыступках і сказаў:

— Цэлае рэштата баб сабралася. Усе колеры і калібры. На любы густ. Выбірай!

І ён адышоў, падкручваючы англійскія вусікі.

Я стаў пахаджаць па двары, штохвілінна зыркаючы на дзверы касцёла і чакаючы выхаду Фэлі. У пэўны момант я апынуўся побач з братамі Алінчукамі. Альфрэд заступіў мне дарогу і, насупіўшы вузкія бровы, уперыўся ў мяне позіркам. Я хацеў адсунуць яго ўбок і прайсці, але ён сказаў:

— Ты Фэлю прывёў?

— Я. А табе якая справа?

— Ну, то дыбай у халупу.

— Гэта чаму?

— Я яе адвяду.

— Гэта калі яна захоча.

Алінчук нахіліў да мяне расчырванелы твар і прашыпеў:

— Не скаж, смаркач, бо асладжу! Фраерок!

— А ты паспрабуй!

Я зрабіў крок назад. Браты Алінчукі павыцягвалі рукі з кішэняў, але ў гэты момант адзін з іх закруціўся, адпіхнуты ў бок, і перад Альфрэдам стаў Шчур. Ён наблізіў свой твар да твару Алінчука і, прымружыўшы вочы, задзірыста свіснуў яму ў нос. Альфрэд адступіў, сціскаючы кулакі. А Шчур паволі працадзіў:

— Ты, шпанюга, чаго так разышоўся?

— Мудра! — раздаўся голас Лорда, які акурат падыходзіў да нас.

— Бач ты! Зух, — іранічна заўважыў Шчур, рухам галавы паказваючы на Альфрэда.

— Зух — на аднаго ўдвух! А проці зуха здохла муха! — адгукнуўся Лорд. А праз момант дадаў: — Глядзі, Шчур, каб табе не натаўклі! Тут такіх жыганоў пяцёра!

— А яны мне да таго месца, дзе кура яйка носіць! Усе пяцёра! Таўчы толькі языком могуць!

— Ой, не кажы! Калі Фрэдзік — не зух, то свіння — не прыгажунька! Ён суровы задзірака!

— Каровам хвасты задзіраў!

Вакол нас пачалі збірацца разявакі. Чуліся выбухі смеху. Алінчукі выйшлі з касцельнага падворка на вуліцу. Яны баяліся ўздымаць скандал, бо ведалі, што ўрукапашную Шчур біцца не будзе, а напаягове трымае нож. А Шчур, як назольная муха, кружыў паблізу, трымаючы рукі ў кішэнях і хістка перавальваючыся з нагі на нагу.

Лорд шпацыраваў са мною.

— Ты асцярожней з Алінчукамі. Асабліва з Альфрэдам. Во дзе прахвосты! Ён у Фэльку ўкляпаўся. Цябе хацеў пужнуць. Набудзь сабе пярэ, бо рознае можа быць!

Назаўтра, згодна з Лордавай парадай, я набыў сабе вялікі сцізорык. Юзаф навастрыў мне яго, як брытву, проста з рукі можна было валасы галіць.

Калі Фэля выйшла з касцёла, мы разам з Лордам правялі яе дадому, а яна запрасіла нас зайсці. Сашка

быў адзін і відочна нудзіўся. Ён прапанаваў згуляць у тысячу, па пяць рублёў за партыю. Мы гулялі ў карты да вечара, а потым развіталіся з Сашкам і выйшлі на двор. Фэля нават не вызірнула са свайго пакоя, каб развітацца. На дварэ акурат задажджыла і ўзняўся вецер.

— Халера, сабачае надвор'е! — сказаў Лорд.

— Так, надвор'е паскуднае!

Мы паволі брылі вузкім завулкам, ногі патаналі ў гразі. Раптам Лорд спыніўся і спытаў:

— А можа, да Калішанак пойдзеш?

— Гэта што за яны?

— Вясёлыя дзяўчаткі. Нагамі на жыццё зарабляюць! Тут два крокі. Хадзем!

Мы падышлі да асобнага будынка на ўскрайку мястэчка. Лорд пагрукаў у аканіцу. З сярэдзіны раздаўся вясёлы голас:

— А хто там?

— Я. Яго яснавяльможнасць граф Баляслаў з сябрам!

— Ага! Зараз!

І праз момант мы зайшлі ў вялікі, даволі чысты пакой. На сценах вісела мноства карцін і каляровых рэпрадукцый. У адным з кутаў стаяў вялікі стол, засланы блакітнай цыратай.

— Хай жыве Франка! — крыкнуў Лорд.

Ён схаліў дзяўчыну за талію і імкліва закруціў яе па пакоі, так што толькі ногі ў паветры мільгалі.

— Пусці, вар'ят, бо па ліхтары атрымаеш, — крычала Франка.

Я заўважыў за сталом Болека Камету. Лорд таксама яго ўгледзеў, таму шырока раскінуў рукі і сказаў, звяртаючыся да мяне:

— Асцярожней, Уладзік. Вось мы і на небе! — ён указаў рукою спачатку на мажную жанчыну і прамовіў:

— Сонца!

А потым — на трох дзяўчат у пакоі, працягваючы:

— Зоркі!

Урэшце ён тыцнуў пальцам у кантрабандыста і абвясціў:

— А гэта Камета!

Зузя Калішанка, гаспадыня, прыгатавала вячэру. Паставіла на стол місу варанай бульбы, што паравала пад самую столь, і вялікую місу кіслага малака.

— Кіслае малако з бульбай — тако-ое смакоцце! — сказаў Лорд, цалуючы кончыкі пальцаў. — Ты як думаеш, Камета?

— Угум... — адгукнуўся ўжо вельмі п'яны кантрабандыст.

— Зузя, найсаладзейшая! — звярнуўся Лорд да гаспадыні. — А як бы так, каб кропліцу гарэліцы!

— Ага, зараз жа! — адгукнулася жанчына. — Каб вы мне потым гранду ўчынілі!

— Ты ж нас ведаеш, анёлак мой! — соладка сказаў Лорд.

— Вось менавіта, што ведаю. Таму і не дам.

Але Зузя нядоўга ўпіралася і неўзабаве прынесла пляшку гарэлкі. Камета ажывіўся, і мова да яго вярнулася.

— Кажу і заяўляю, хлопцы, няма парадку ў свеце! — хрыпата сказаў ён. — Халера яго ведае, дзе ўсё падзелася! Ані выпіць, ані пагуляць, нават Антонія няма!

— Абыдзецца. У такім таварыстве, — Лорд падміргнуў жанчынам, — і без музыкі не засумуеш!

Зузанна Калішанка ўжо дзесяць з гакам гадоў прафесійна гандлявала каханнем. Тры ейныя дачкі таксама пайшлі матчынай сцежкай. Гледзячы на гэтых чатырох жанчын, я адчуваў сябе дзіўна. Мне не верылася, што гэта адна сям'я. Малодшая, Алеся, была пульхнай бландзінкай. Сярэдняя, Франка, мела рудыя валасы і была амаль такая самая мажная і высокая, як маці. А маці іхная была рослай, самавітай brunetkay. Нягледзячы на

сталы ўзрост, Зузя яшчэ добра трымалася і “працавала” нароўні з дочкамі. У некаторых сталых гасцей яна нават карысталася большым поспехам, чым дочкі, бо ў мастацтве каханьня была майстрыхай. Тую ноч я правёў у Калішанак з Алесяй. Яна вельмі мне спадабалася, было ў ёй пэўнае падабенства да Трафідавай сястры, Гэлі.

Болек Камета знік з хаты, як толькі мы дапілі ўсю гарэлку.

— Ды ён п’янтосіна! — сказаў Лорд. — Па гарэлку на край свету пойдзе.

VI

Восень. Золата раскінулася на дрэвах. Золата лунае ў паветры. Золата шапаціць пад нагамі. Мора золата наўкол. Мы ходзім па залатых кілімах. І гэты сезон, калі глухія восеньскія ночы надоўга атуляюць зямлю, таксама называецца “залатым”.

Мяжа віруе жыццём. Партыя за партыяй ноч за ноччу ідуць праз мяжу. Кантрабандысты працуюць зацята. Ім ледзь хапае часу прапіваць заробленыя грошы. Мы амаль не бачым дзённага святла, бо ўдзень адсыпаемся пасля доўгіх цяжкіх начэй. Я схуднеў і счарнеў. Трафіда таксама. Але я нашмат здаравейшы і мацнейшы, чым тады, калі ўпершыню апынуўся на мяжы. Цяпер прайсці 30 кіламетраў — уначы, праз бездарожжа, з цяжкай ношкай за спінай — для мяне раз плюнуць. Я ўжо адзінаццаць разоў бываў за мяжой. Некалькі разоў мы траплялі пад абстрэл... Калі я ўпершыню пачуў свіст куляў у цемры, мне зрабілася весела. Я ведаў, што ўначы ў мяне цяжка трапіць, зрэшты, я ані дбаў пра сябе. Калі мы выпраўляліся ў дарогу і ўсёй партыяй занураліся ў змрок, мне здавалася, што мы рассякаем водную глыб. Як веслярам, нам пагражалі розныя небяспекі,

але мы спрытна абыходзілі іх і дабіраліся да прыстані. Калі б глухой восеньскай ноччу скінуць з мяжы вэлюм цемры, можа было б убачыць, як здалёк цягнуцца да пераходаў партыі кантрабандыстаў. Яны ідуць па трое, па пяцёра, нават па дзесяцёра і больш. Большыя партыі вядуць дасканала знаёмыя з мяжой і памежжам “машыністы”. Малыя партыі ходзяць пераважна “саматугам”. Ходзяць нават жанчыны, групкамі па некалькі за раз, каб за золата, срэбра і даляры набыць у Польшчы тавараў, якія можна з вялікай нацэнкай прадаць у Саветах. Ёсць і ўзброеныя партыі, але іх вельмі мала. Кантрабандысты зброі не носяць. А калі хтосьці з іх і бярэ з сабою рулю, то пры затрыманні, калі бачыць, што трапіў не на “хамаў” (а іх “абрэзаў” кантрабандысты баяцца найбольш), адразу ж адкідае яе ўбок. Са зброяй ходзяць Алінчукі, Сашка і яшчэ некаторыя кантрабандысты, у якіх на гэта ёсць вельмі важкія прычыны. Зняўшы гэты вэлюм цемры, мы ўбачылі б акул памежжа — сялян з абрэзамі, вінтоўкамі, рэвальверамі, сякерамі, віламі і дрынамі, што пільнуюць здабычу. Часам можна ўгледзець дыверсійную банду з дзесяці ці нават з некалькіх дзясяткаў чалавек, узброеных рэвальверамі, вінтоўкамі і нават аўтаматамі. Мы ўбачылі б скамеечнікаў, якія вядуць крадзеных коней не з Польшчы ў Саветы, а, наадварот, з Саветаў у Польшчу. Урэшце мы заўважылі б незвычайную постаць — чалавека, які самотна вандруе тутэйшымі мясцінамі і перасякае мяжу. Часта ён выбірае найбольш небяспечныя дарогі. Крочыць з рэвальверамі ў абедзвюх руках, з гранатай за поясам і са штылетам ля бока. Гэта шпіён... Стары, дасведчаны, цудам ацалелы ў дзясятках аперацый, рашучы, што той чорт, шалёна смелы карсар памежжа. Яго баяцца ўсе: кантрабандысты, памежнікі, агенты ўсіх аддзяленняў выведкі і контрвыведкі, сяляне. Спаймаць кантрабандыста — неспадзяваная ўдача! Але трапіць на такога

чорта — найстрашнейшая рэч! Мы ўбачылі б і мноства іншых, цікавых спраў. Пра некаторыя з іх я апавяду...

З пэўнага часу я вельмі пасябраваў з Петраком Філософам. Гэта малады хлопец 19 гадоў. У яго незвычайныя вочы: уважлівыя і сур'ёзныя. Я ніколі не бачыў, каб Пятрок піў гарэлку або гуляў з хлопцамі ў мястэчку. Канешне, і ён піў, аднак рабіў гэта “для разагрэву” ці “для настрою”, не для забавы. Філософ не жартаваў. Амаль заўжды маўчаў, не беручы ўдзелу ў агульных размовах. Калі яго пра штосьці пыталі, то адказваў поўна і надзвычай сур'ёзна. Я заўважыў, што нават у дарогу ён бярэ кніжкі, якія чытае, калі надараецца час. Юлік Вар'ят заўжды трымаўся поруч з Петраком, і яны часта пра штосьці размаўлялі. Ад хлопцаў я чуў, што Пятрок — чалавек адукаваны, на памежжы асеў у 1920 годзе, калі падчас наступу бальшавікоў на Варшаву страціў бацькоў. Цяпер яны разам з Юлікам Вар'ятам жылі ў аднаго эмігранта, Мужаньскага, які танна і добра рамантаваў гадзіннікі, але ўсе лічылі яго дзіваком. Раскажу крыху падрабязней, як пачалося наша сяброўства з Петраком Філософам. Я ўжо згадваў, як Юзік Трафіда паказаў мне на небе сем зорак, якія некалькі разоў дапамаглі мне адшукаць дарогу праз мяжу. Я вельмі прывязаўся да гэтых зорак і заўжды, калі неба было чыстае, глядзеў на іх, і было мне ў тых моманты так радасна, быццам я глядзеў у вочы найлепшага сябра. А калі неба закрывалі хмары, мне рабілася сумна. Адночы ў ясную ціхую ноч, калі неба іскрылася зоркамі, я звярнуўся да Ванькі Бальшавіка, які акурат адпачываў побач са мною. Я паказаў яму дакладна гэтыя сем зорак. Калі ён урэшце зразумеў, якія менавіта зоркі я маю на ўвазе, то спытаў:

— Ну, бачу іх. І што з таго?

— Што яны табе нагадваюць сваім выглядам?

Бальшавік задумаўся, гледзячы прымружанымі вачыма на неба, а потым надзьмуў вусны і сказаў:

— Гусь. Тоўстую гусь з доўгай шыяй.

Мяне гэта абразіла. Раптам я заўважыў, што ў Бальшавіка гідка тырчаць вушы, нос доўгі і сінюшны, губы тоўстыя, а сам ён дурны. Мне стала прыкра. Больш мы з ім не размаўлялі. Іншым разам я задаў сваё пытанне Фэлеку Марудзе. Ён доўга не мог зразумець, якія зоркі я маю на ўвазе, а ўрэшце сцяміўшы, сказаў:

— Бачу... Той рондаль.

Ён мяне таксама раззлаваў, вечна яму толькі рондалі з ежай у галаве. Зрэшты, ці можна пытаць пра зоркі людзей, якія ніколі не глядзяць у неба і, акрамя як выпіць і закусіць, нічога ведаць не хочуць! Ужо нейкі час я хацеў спытаць пра гэтыя зоркі Петрака Філосафа, які імпанаваў мне сваім выглядам і сур'ёзнасцю. Адночы мне трапілася добрая нагода і я звярнуўся да яго. Пятрок адразу мяне зразумеў і адказаў:

— У гэтых зорак ёсць агульная назва, назва ўсяго сузор'я, або, інакш кажучы, канстэляцыі. Яна называецца Вялікі Воз.

— Вялікі Воз? — радасна паўтарыў я.

— Так. Але ёсць яшчэ адна назва, лацінская: Урса Маёр.

— Не разумею.

— Гэта значыць: Вялікая Мядзведзіца... І гэта правільная назва сузор'я.

— Вялікая Мядзведзіца! Як вучоныя людзі маглі даць зорам такое прыгожае імя? Вялікая Мядзведзіца! — паўтараў я ў захапленні.

— А вы, пане, цікавіцеся зорамі? — спытаў мяне Пятрок. — Я магу пазычыць вам касмаграфію. Там вы шмат прачытаеце пра зоркі.

— Не. Не трэба, — адмовіўся я. — Мяне толькі гэтыя зоркі зацікавілі.

Так я пасябраваў з Петраком Філосафам і ягоным нералучным таварышам Юлікам Вар'ятам.

VII

Мы сядзім на маліне ў Бамбініным гумне. Усе акурат паабедалі, і ежа нас сагрэла, а гарэлка распаліла. Мы курым, і тут раптам поўным захаплення голасам адгукаецца Юлік Вар'ят:

— Ведаеце, хлопцы, я ўчора чытаў такую штуку пра Арлеанскую Дзеву. Во дзе, хлопцы, баба! Усім бабам бабам!

— Ну і што там, тая... армянская дзева, — зацікавіўся Ванька Бальшавік, — давала направа і давала налева?

У размову ўмяшаўся Пятрок Філософ, прыйшоўшы на дапамогу сябру, якога Ванькава пытанне проста збіла з ног:

— Зусім не давала! Бо, як відаць з самога ейнага імені, яна была дзевай. А звалі яе не армянскай, а Арлеанскай, ад назвы горада Арлеан у Францыі.

Ванька Бальшавік з сумневам пахітаў галавой і сказаў:

— Ну-ну! Тут штось не тое. Хто яе там правяраў? А калі яна і была дзевай, то чаму яе цэлым горадам назвалі?

Юлік Вар'ят пачынае расказваць гісторыю пра Жанну д'Арк. Ён разыходзіцца, жэстыкулюе. Блытаецца... Урэшце даходзіць да таго моманту, дзе яе спалілі на вогнішчы. Тут п'яны кантрабандыст не вытрымаў і заплакаў. Такого ад яго ніхто не чакаў. Нейкі час мы маўчалі, глядзячы на Юліка ў слязах. Потым я пачуў, як каротка, быццам запытальна, пырснуў смехам Ванька Бальшавік. Гэтага было дастаткова, каб мы ўсе разам выбухнулі шалёным рогатам.

Юлік перастаў плакаць, спалатнеў. Ён глядзеў на нас шырока раскрытымі вачыма, у якіх стаялі слёзы. Потым падняўся і сказаў:

— Ведаеце што? Ведаеце? Я вам гэтага не казаў, але думаў... А цяпер скажу: вы — хамы! Хамы! Бо з гэтага смяцца нельга... Так, вы — хамы! Толькі Пятрок...

— Такі самы блазан, як і ты! — спакойна адгукнуўся Шчур, перакочваючы папяросу ў іншы куток вуснаў.

— Мудра! — пацвердзіў ягоняя словы Лорд.

Мне зрабілася сорамна, бо і я смяяўся з Юліка. Надалей я намагаўся сачыць за сабой, каб чымсьці яго не абразіць.

Увечары ў гумно завітаў Юзаф і звярнуўся да мяне:

— Хадзем, Уладзя, дапаможаш “бандажы” для ношчыц рабіць. Тут тавар з трох партый. Лёва з Бамбінай не ўправяцця. Заробіш так, быццам з партыяй схадзіў.

Хвіліну разважыўшы, я падымаюся і разам з Юзікам выходжу з гумна. Мы ідзём сцежкай уздоўж саду. Здалёк відаць вялікую хату. Вакол чысціня і парадак. Калі мы выходзілі з гумна, Бальшавік паспеў крыкнуць нам услед:

— Прывітанне Бамбіне! Удачы! — ён пляснуў у далоні і шматзначна кашлянуў.

Бамбіна сустрэла нас у сенцах. Яна адразу ж прайшла ў хату і з удаваным імпэтам сказала мне:

— Столькі працы, а дапамагчы няма каму. Юзаф мне параіў вас узяць у дапамогу.

Юзаф усміхаецца куточкам вуснаў. Я лаўлю гэтую ўсмешку, і мне робіцца сорамна. Я зразумеў, што ўсе хлусяць. А Бамбіна чэша языком далей:

— Вы ж мне, паночку, не адмовіце... Гэта лёгкая праца. Мы бандажы для ношчыц робім. Столькі ўсяго сабралася. Нельга ўжо далей тавар прымаць!

— Канешне. Дапамагу. Толькі не ведаю, ці спраўлюся?

— Гэта зусім не цяжка. Зараз убачыце.

З вялікага памяшкання мы праходзім у маленькі пакойчык. Адно акно закрыта жаночай хустай. Над доўгім сталом гарыць падвешаная ля самай столі лямпа, і ў ейным святле я бачу схіленага над сталом габрэя, Лёву. Вакол яго ляжаць стосы розных рэчаў: панчохі,

шлейкі, пальчаткі, шалікі, грабянцы, брытвы, машынкi для стрыжкі, паяскі, хром, шаўро, лак... Убачыўшы нас, габрэў выпростаецца і пацірае худыя рукі.

— З мяне хопіць. Хай гэта ўсё чэрці возьмуць! Што мне з гэтага? Дурны працэнт!

Ён пагардліва чмыхнуў носам і зноў схіліўся над сталом. Юзаф таксама ўзяўся за працу. Бамбіна пачала вучыць мяне, як “грузіць бандажы”. Яна дакраналася пальцамі да маіх рук, абапіралася аб мае плечы грудзямі. Я адчуваў дотык ейных валасоў на сваім твары і мала што разумеў з ейных словаў. Яна заўважыла гэта, усміхнулася і сказала:

— То вы пакуль складвайце панчохі тузінамі. І ўсё. Вы потым самі разберацеся.

Юзаф пачаў рыхтавацца ў дарогу. Лёва напісаў і перадаў яму ксіву для гандляра. Развітаўшыся з Бамбінай і Лёвам, Трафіда звярнуўся да мяне:

— Хадзі сюды на хвілінку!

Я выйшаў з ім на падворак. Юзаф ціхенька прашаптаў:

— Гэта Бамбіна прасіла, каб я цябе пакінуў. Дапамагчы нібыта. Разумееш? Калі табе вельмі не хочацца тут заставацца, можаш з намі назад пайсці. Але раю застацца. Ёсць для каго... Не пашкадуеш!

— Але як гэта?

— А так... Ці ты не разумееш? Стары вол, 23 гады на гарбе, а ламаешся, як цялушка-першадойка! Толькі не асаромся!

— Што? Што? — здзіўлена перапытваў я.

— Нічога, нічога, — адказаў Юзік і знік у цемры.

Пасля сыходу Юзафа мне зрабілася сумна. Я зірнуў на паўночны бок неба. Дзе-нідзе з-за хмар цікаўна пазіралі зоркі. Вялікай Мядзведзіцы я разгледзець не мог, таму доўга стаяў нерухома, слухаючы далёкі брэх сабак і назіраючы за мігатлівымі агеньчыкамі ў вокнах

дамоў. У найбліжэйшай вёсцы сабакі зайшліся асабліва гучна. “Нашы прайшлі”, — падумаў я.

Узняўся халодны ўсходні вецер. Зрабілася цёмна. Я паспешліва вярнуўся дамоў.

— Дзе ж вы ходзіце? — звярнулася да мяне Бамбіна.

— Юзафа правёў.

— Яго не трэба праводзіць. Ён паўсюль сам трапіць. Мяне, відаць, абмяркоўвалі.

— Нічога падобнага.

Яна прымружыла вочы і штурхнула мяне локцем у бок.

— Ужо ж я вас ведаю. Ведаю! Чула, пра што вы размаўляеце! І халера з ім. Ад мяне не ўбудзе.

Мы рупліва працавалі да дзясятай гадзіны. Потым Бамбіна пайшла гатаваць вячэру. Акрамя нас на “чорнай палове” дома завіхаліся абсалютна глухая дзеўка і парабак — працавіты, маўклівы, далёкі сваяк Бамбіны. Яны працавалі па гаспадарцы, а Бамбіна вырашала ўсе справы з кантрабандай. Застаўшыся ў пакоі з Лёвам, мы далей пакавалі бандажы. Гэта былі ношкі для дзяўчат, якія цягаюць тавар з кропкі ў горад. Штосьці нахшталт доўгіх, да самых сцёгнаў, падвойных камізэлек, запоўненых таварам. Ношчыца надзявае на сябе такую камізэльку, фунтаў на дваццаць-трыццаць, і раменьчыкамі ўмацоўвае яе на плячах. На бандаж апранае кажух і выпраўляецца ў дарогу. Ціхімі сцэжкамі яна сама або ў таварыстве сябровак прабіраецца ў горад. Такая ношчыца за дзень можа зрабіць нават чатыры туры, зарабляючы ад пяці да дваццаці рублёў золатам. У Бамбіны было сем ношчыц, якія працавалі спраўна і ніколі не трапляліся, бо дасканала ведалі мясцовасць. Дзяўчаты хадзілі не толькі ўвечары і ўначы, але і ўдзень.

Бамбіна паклікала нас з Лёвам на вячэру. Мы скончылі працу і выйшлі ў вялікі пакой, дзе я ўбачыў засланы беласнежным абрусам вялікі стол. Вячэра была

шчодрая, але простая. Была гарэлка, запраўленая нейкім сокам. Лёва еў мала і неахвоча. Сядзеў задуменна і быццам бы штосьці ў памяці падлічваў: моршчыў лоб, варушыў пальцамі. Ад гэтых ягоных грымас мяне так і падмывала пырснуць смехам. Гэты чалавек, цалкам паглыблены ва ўласныя інтарэсы, нічога не чуў і не бачыў. Бамбіна заахвочвала мяне есці, раз-пораз падлівала гарэлкі. Спачатку я піў асцярожна, а потым развясляўся і стаў есці і піць зусім не саромеючыся. У пэўны момант Бамбіна, якая сядзела ў галаве стала, паклала нагу мне на калені. Сунуўшы руку пад стол, я пагладжваў яе моцную лытку. Спрабаваў быў дацягнуцца вышэй, але было нязручна. Бамбіна расчырванелася, бліскала вачыма, паказвала прыгожыя зубы і весела смяялася. Падміргвала мне, а павёўшы бровамі ў бок Лёвы, паказала язык. Ад гэтага я рассмяяўся. Габрэў схамянуўся і сказаў Бамбіне:

— Я ўжо пайду. Спаць хочацца.

— Добра, добра!

Бамбіна паднялася са свайго месца, узяла кішэнны ліхтарык і выйшла з Лёвам з пакоя. Яна павяла яго на іншую палову дома, у бакоўку, дзе ён спаў. Неўзабаве гаспадыня вярнулася. Зачыніла дзверы ў сенцы на цяжкую, жалезную засаўку. А потым адсунула фіранку, за якой стаяў ложка, паправіла на ім падушкі, адкінула ў бок коўдру і стала сцягваць з сябе швэдар.

— Ну, ідзі сюды! — яна ўпершыню звярнулася да мяне на “ты”.

— Згасіць лампу?

— Не, не трэба. Я потым сама.

Жанчына была цудоўная. Ложак мяккі, чысты і цёплы. Але думкі мае ляцелі следам за Трафідавай партыяй: вось цяпер, у змроку, хлопцаў кідае ад адной небяспекі да іншай. Яны працінаюць ноч, кіруючыся на захад. Увушы ў іх свішча вецер, але могуць засвістаць

і кулі, а мяне поруч няма. Зараз яны, напэўна, абыходзяць Старое Сяло. Наперадзе шырокім роўным крокам ідзе Юзік. Ён прымружвае вочы, напружвае слых і ўцягвае носам паветра. За ім флегматычна, высунуўшы наперад ніжнюю губу, калышацца Лорд. Потым з кіслай мінай трухае Бульдог. За Бульдогам цягнецца пахілены наперад, цяжкі, пануры Мамант. Далей, падскокваючы, церусіць Ванька Бальшавік, ён увесь час усміхаецца, напэўна, згадаў нейкую незвычайную эратычную прыгоду: “Шкада, няма каму расказаць!” Потым пляцецца, хістаючы сцёгнамі, Шчур, ягоная правая рука ў кішэні, а ў руцэ — нож. За Шчуром крочыць Пятрок Філосаф, ён насупіў бровы і пра штосьці задумаўся. Следам за Філосафам шыбуе ягоны верны сябар Юлік Вар’ят — лёгка, весела, быццам танцуючы. За імі перавальваецца з нагі на нагу Ісак Консул — габрэй, які пільнуе тавар. Ён уцягвае тонкую шыю ў плечы і падазрона аглядаецца па баках, Консул не надта любіць лес і прадзірацца праз кусты, але найгоршае для яго — вада... “Хто яго ведае, што там можа ўначы сядзеццё?” За Консулам лёгка, дробным крокам сыпле Салоўка... увесь час усміхаецца. А за Салоўкам распусціў вусы па ветры Болек Камета: яму мроіцца вяртанне ў мястэчка і добрая папойка. І самым апошнім кльпае Фэлек Маруда, на хаду качае галавой узад і ўперад, быццам увесь час камусьці кланяючыся, часам заўважае, што ён апошні, і тады падрываецца даганяць калег. Але “чуйка” ў яго добрая, хвост партыі ён заўжды знойдзе. Сляды сяброў Маруда ветрыць носам, як сабака. Дагнаўшы хлопцаў, Фэлек налятае на Камету, які ў адказ бурчыць:

— Што ты за мною цягнешся, халера, як смурод за войскам?!

— А мо курткі памыняюцца, — прапануе яму Маруда. — Я ў дадатак даляр дам.

— Цьху, вар’ят! — Камета сплёўвае і ідзе далей.

Я ляжу з прымружанымі вачыма і думаю пра розныя рэчы. Пра Сашку, пра гарманіста Антонія і пра жанчын: Гэлю, Алесю Калішанку, Фэлю Вэбліну. Параўноўваю іх у думках, шукаю адрозненні і падабенствы. І раптам чую Бамбінін голас:

— Пасунься крыху!

Яна пералазіць праз мяне і кіруецца да стала. На ёй толькі начная кашуля. Бамбіна выхваляецца гошым ружовым целам. Наўмысна колькі разоў праходзіць па пакоі. Лезе на лаву і здымае штосьці з паліцы. Устае на пальчыкі. Знарок, каб мяне падражніць. І яна ведае, што я пра гэта здагадваюся. Мне хочацца выскачыць з ложка і схопіць яе, грызці або цалаваць. Не ведаю... Урэшце яна гасіць лямпу і забіраецца ў ложак.

— Ху! Халодна!

Бамбіна прыціскаецца да мяне гарачым, пругкім целам. А хлопцы цяпер, напэўна, мінаюць Смалярню. Цягнуцца доўгім шнурком у цемры і думаюць, думаюць. Кожны нясе ў сваёй галаве мноства думак. Кожны аддаліўся ад свайго цела туды, куды адляцелі ягоныя мары.

Калі потым, праз два дні, прыйшла наша партыя, я саромеўся выйсці да хлопцаў. Ведаў, што яны будуць з мяне кпіць. І не памыліўся. Хлопцы ў гумне прывіталі мяне гучным крыкам:

— Ура!

— Як там найсаладзейшая Бамбіна?

— Прастаўляй саладухі! Ёсць за што?

Я прыкінуўся абураным:

— Адчапіцеся, хлопцы! Вы што, падумалі, што і праўда...

— Ой, не плявузгай. Мы ведаем... Нас не падманеш!

— Ды што мне маніць, няма чым хваліцца! Ці што, як Ваньку, брахаць?

Я так сябе паводзіў, што ўсіх ашукаў. Крыху пазней Ванька Бальшавік сам-насам спытаў мяне:

— Ну, скажы праўду, Уладзька. Я нікому... ды каб я здох, калі хоць слоўца каму піскну!

— Ды чаго табе?

— Скажы толькі, ці прыгожыя ў яе цыцкі... Бо рэшта-то разумела... бачна ўсё.

— То я табе скажу, сюды слухай, — адказаў я. — Я заўжды ведаў, што ты крыху дурны, а цяпер во бачу, што ты як трэба дурань! Хочаш ведаць, якія ў Бамбіны цыцкі, то ў яе і спытайся. Можа, пакажа табе або раскажа.

Завітаўшы ў абед у гумно, Бамбіна, як заўжды, весела павіталася з хлопцамі. Усе ўважліва за намі назіралі. Але яна жартавала і каетнічала. А я, як заўжды, маўчаў. Хлопцы былі здзіўленыя. Нават Юзіка я ўвёў у зман. Потым, калі мы разам пайшлі ў хату пакаваць бандажы, Трафіда спытаў мяне:

— Ну, як у вас з Бамбінай прайшло?

— Добра.

— Грэху варта?

— Ста грахоў варта!

— Ну, і клёва! Баба мякчэйшая будзе... Бачыў, якія яна кашы шамкі прыцягнула?

VIII

Другі тыдзень я на работу не іду. Здарылася бяда. Нашу партыю разбілі. А было ўсё так. Мы вярталіся без тавару. Удала абмінулі ўсе небяспечныя месцы і ўжо набліжаліся да мяжы. Калі мы былі непадалёк ад Альшанкі, з левага боку раздаліся стрэлы і крыкі. Трафіда скіраваўся ўправа. Мы былі ўжо ля самай мяжы, але ў гэтым месцы цягнуліся засекі калючага дроту. Мы ішлі паўз іх, шукаючы адпаведны праход, і тут спераду выскачылі чырвонаармейцы, і нам давялося ўцякаць наўслепа, у абсалютнай цемры. Я застаўся адзін. Далёка ўцякаць

не стаў. Наўмысна лёг на зямлю ля самага дроту, а калі пагоня прамчалася міма, паволі прадраўся на іншы бок засека, парваўшы вопратку і параніўшы рукі і ногі. Дамоў я вярнуўся, але Юзафа там не заспеў. Яго не было да ранку, а ўдзень я даведаўся, што Трафіду арыштавалі батальёншчыкі. Яго схапілі ў дроце, з якога ён не мог выблытацца. Заўтра арыштаванага адправяць у Стоўпцы, у староства. Юзаф трапіўся ўжо другі раз, і за кантрабанду можа атрымаць некалькі месяцаў. Добра, што не ў рукі да бальшавікоў. Трапіліся таксама Бульдог і Кітаец. З гэтымі было горш, бо яны акурат засыпаліся на савецкім баку. Салоўка казаў, што Бульдога або забілі, або паранілі, бо ён бег за ім, а калі прагучаў стрэл, той упаў на зямлю і застагнаў. Салоўка кінуў яго, бо мусіў ратавацца сам. Пра Кітайца ніхто нічога не ведаў, відаць, ён трапіўся ў Саветах, бо ў мястэчка не вярнуўся. Болек Камета прапанаваў мне ўступіць у славетную вялікую партыю Цвіка, але мне пакуль не хацелася. Я чакаў, што будзе далей. Грошай у мяне было шмат — больш за 500 рублёў, бо за ношку, якую Сашка Вэблін прадаў у Саветах, я атрымаў 420, таму працаваць не спяшаўся. Болек Лорд сказаў, што хоча арганізаваць новую партыю і вадзіць яе замест Трафіды. Ён ужо размаўляў пра гэта з Бергерам.

Аднойчы я сядзеў дома. Гэля шыла на машынцы. Янінка, як звычайна, штосьці балбатала, а я піў гарбату. Мы размаўлялі пра Юзіка, якога акурат пад аховай адправілі ў Стоўпцы. Раптам дзверы адчыніліся, і ў пакой увайшоў Альфрэд Алінчук. Заўважыў мяне і насупіўся. Відавочна, дагэтуль не ведаў, што я жыву з Трафідавай сям'ёй. Алінчук павітаўся з Гэляй і Янінкай, а потым нерашуча скіраваўся да мяне. Працягнуў руку для вітання. Я тут жа ўзяў у адну руку шклянку, а ў другую — памазаную маслам хлебную скарынку і сказаў, не падаючы яму рукі:

— А, гэта вы? Я не вітаюся, бо зараз выходжу!

Гэля ў здзіўленні паглядзела на нас. Янінка чмыхнула і надзвычай сур'ёзна сказала:

— А, ну так! Навошта вітацца, калі адразу трэба развітацца? Я вось з Гэляй ніколі не вітаюся!

Неўзабаве я ўзяў шапку і выйшаў з дома.

Я пайшоў да Сашкі Вэбліна. Мне хацелася ўбачыць Фэлю, але яе я дома не застаў. Мы прывіталіся з Сашкам. Ён сядзеў за сталом і вастрыў аб рамень брытву.

— Што добрага скажаш? — спытаў ён

— Нічога добрага! Юзік трапіўся.

— Ведаю, ведаю. Хлопцы казалі, што Бульдога застрэлілі, але гэта няпраўда. Ён паранены ў нагу, яго адвезлі ў Менск.

— Адкуль ты ведаеш?

— Ужо ж я ведаю!

Сашка перастаў вастрыць брытву і паспрабаваў яе спачатку на пальцы, потым на валасах, на карку і ўрэшце правёў па лязе языком, знізу ўверх. Брытва, відаць, выявілася добра навостранай, бо ён адклаў яе ўбок і стаў мыліцца.

— Ты за мяжу не ходзіш? — спытаў Сашка, старанна намывляючы пэндзлікам твар.

— Не.

— Чаму?

— Няма чаго спяшацца. Форса ёсць.

— Рыхтык! Ёсць сармак, то гуляй! Напрацавацца паспееш! Калі работы не будзе, то прыходзь да мяне. А цяпер гуляй! Ад работы, братка, конідохнуць!

Ён пачаў галіцца, нацягваючы языком худыя шчокі.

— Ты куды ідзеш? — спытаў ён у мяне.

— Я ішоў да Петрака Філософа. Ён мне кнігу абяцаў. Ну, то і зазірнуў да вас па дарозе.

— А і добра. Хадзем разам. Я хачу гадзіннік аддаць у рамонт... А Пятрок акурат у майстра жыве.

Ён зноў замаўчаў і галіўся далей. А потым згадаў:

— А! Ледзь не забыўся. У наступную нядзелю ў нас будзе вечарынка. Прыходзь! Абавязкова.

— Добра.

— Бо я заўтра еду ў Рубяжэвічы. Работу там маю. Мо раней не ўбачымся... толькі на вечарынцы.

Калі Сашка пагаліўся і ўмыўся, прыйшла Фэля. У прыгожай цёмна-зялёнай сукенцы яна выглядала цудоўна. Дзяўчына была ў гуморы і досыць зычліва са мной павіталася. Я б з радасцю застаўся з ёю дома, але саромеўся сказаць Сашцы, што мне не асабліва хочацца ісці да Петрака. Таму, з жалем у сэрцы, я адкланяўся, і мы з Сашкам выйшлі на двор, а потым скіраваліся Менскай вуліцай. Я заўважыў, што ўсе мінакі з асаблівай увагай глядзяць на Сашку і нават азіраюцца. Мне гэта падабалася. Мы апынуліся ў нейкім крывым і вузкім завулку. Яшчэ паварочваючы, я заўважыў шаўца, які шпандырам біў хлопчыка дзесяці гадоў. Шавец яўна быў п'яны і лупцаваў дзіця бязлітасна. Знянацку Сашка скочыў наперад, адпхнуў шаўца і вырваў у яго з рук шпандыр.

— Ты за што яго лупцуеш?

— А табе якая справа?

— А ну, не тузайся! Бо зараз сам паспытаеш, ці балюча!

Сашка замахнуўся на шаўца шпандырам.

— Ды ён, халера, лямпу разбіў!

Шавец паказаў на аскепкі шкла на зямлі. Вэблін засунуў руку ў кішэнь. Дастаў пяцідаляравую купюру і, схіліўшыся над хлопцам, які шырока раскрытымі вачыма глядзеў на свайго абаронцу, сказаў:

— Трымай, малы! Плюнь на бацьку і дай яму гэтыя грошы! Хай дзесяць лямпаў купіць! А калі падрасцеш, то бі хама, лупцуй — як ён цябе!

Мы рушылі далей. Шпандыр Сашка кінуў у лужыну.

Я апынуўся ў вялікім і светлым, пабеленым вапнай пакоі. На сценах вісела мноства гадзіннікаў, а ка-

ля акна сядзеў маленькі лысаваты чалавечак і рабіў штосьці, схіліўшыся над сталом, на якім ляжала мноства разабраных механізмаў і розных інструментаў для іх рамонту. За доўгім сталом сядзелі Пятрок і Юлік. Юлік штосьці пісаў у сшытку, а Пятрок зазіраў праз плячо сябра і рабіў заўвагі. Мы павіталіся з прысутнымі. Сашка падышоў да Мужаньскага і паказаў яму гадзіннік. Той старанна яго агледзеў і сказаў:

— Цудоўны гадзіннік, дарагая рэч! Крыху занядбаны. Трэба яго пачысціць!

— На калі вы гэта зробіце?

— Сёння не паспею. Маю пільную працу. Бадай што, на заўтра.

— Да абеду?

— Добра. Зраблю да дзясятай.

Яны дамовіліся наконт цаны, і Сашка пайшоў.

— Што чуваць, хлопцы? — спытаў я ў Петрака і Юліка.

— Сёння ў дарогу, — адказаў Юлік.

— З кім?

— Мамант, Салоўка і мы.

— А хто вас павядзе?

— Мамант. Ён добра розныя дарогі ведае... Калісьці зусім адзін хадзіў... са спіртаў...

— Чый тавар?

— Наш. Мы саматугам ідзем...

— Ваш?

— Ну так. Панясём спірт. Лепш заробім, чым у габрэя. Мо і ты з намі пайсці хочаш?

Нейкі момант я вагаўся.

— Хадзем! — сказаў Юлік. — Нам весялей будзе. Ну, і заробіш таксама.

— Але ў мяне няма спірту.

— І ў нас няма. Мы Маманта чакаем. Пойдзем да Шэрага па спірт.

Праз чвэрць гадзіны прыйшоў Мамант, а крыху пазней і Салоўка. Мамант кіўнуў нам галавой і сеў на лаву ля сцяны.

— Гэты таксама з намі пойдзе, — сказаў яму Юлік.

Мамант доўга глядзеў на мяне, потым кіўнуў і з заўважным намаганнем сказаў:

— Тады сто?

— Возьмем сто пляшак, — адказаў Юлік. — Можам проста цяпер ісці.

Яны ўзялі мяхі і разам з Салоўкам выйшлі з дома. Праз гадзіну вярнуліся. Дасталі з мяхоў і расставілі на фатэлі пляшкі спірту. Пералічылі. Было 115 бутэлек.

— Гэта больш, чым трэба, — сказаў я Юліку.

— Мамант бярэ 30, пяць — нам, на выкарыстанне.

Пачалі рабіць ношкі. Спачатку на сталe паставілі 20 пляшак, з іх выцягнулі коркі і дапаўна далілі спірту. Гэта рабілі для таго, каб бутэлек было менш і яны не так булькалі падчас пераходу. Потым запакавалі пяць зручных ношак, паперакладаўшы бутэлькі тоўстым фетрам і сенам. Пакаваў Мамант. Ён рабіў гэта як прафесійны “спіртаноша”. Мы чакалі вечара. Дарога была вельмі далёкая. Трэба было дабрацца да аднаго з прадмесцяў Менска, таму важна было як мага раней рушыць у дарогу.

А другой з усходу папаўзлі шэрыя “дзяды”, хутка закрыўшы ўсё неба. Пайшоў дождж. Ён наўскос барабаніў па вокнах. Рабілася ўсё цямней. Мамант радасна паціраў далоні. Такое надвор’е хоць і ўскладняла шлях, але гарантавала абсалютную бяспеку. Надвячоркам, калі пачало цямнець, мы пад’елі і выпілі пляшку разведзенага спірту. Потым узялі ношкі. Маленькі, камічны Мужаньскі, гледзячы на нас добрымі блакітнымі вачыма, паціснуў нам рукі:

— Удачы, панове, удачы. Не затрымлівайцеся. Вяртайцеся хутка. Мне без вас будзе сумна.

Мы рушылі ў дарогу. Ішлі паволі, абмінаючы розныя нябачныя ў цемры перашкоды і намагаючыся пры-

звычаіцца да змроку. Але цемра была такая густая, што мы маглі пасоўвацца наперад толькі наўслепа. Дождж узмацняўся, дый вецер таксама. Немагчыма было разгледзець што-колечы наперадзе. Раптам Мамант спыніўся. Я ішоў за ім, за мной Пятрок, потым Юлік, а замыкаў партыю Салоўка.

— Трымай, — сказаў праваднік, сунуўшы мне ў твар канец вяроўкі.

Я зразумеў, у чым рэч, і з рук у рукі перадаў вяроўку далей. Цяпер мы ішлі трымаючыся за вяроўку. Было нязручна, але такім чынам мы былі ўпэўненыя, што не згубімся. Прадраўшыся скрозь пералесак, наша партыя ўвайшла ў лес. Калі лес скончыўся, Мамант моцна сціснуў маю руку. Я зразумеў: зараз будзе мяжа. Па ланцужку мы перадалі гэтае папярэджанне адзін аднаму. Дождж узмацніўся. Мы былі мокрыя ўжо амаль цалкам, і толькі рух грэў нас. Дарога была такая цяжкая, як ніколі раней. Мы з намаганнем брылі па мокрай зямлі, нічога не заўважаючы навокал. А вось Мамант ішоў даволі ўпэўнена. Раз-пораз ён спыняўся, шоргаў нагамі, штосьці мармытаў, а потым ішоў наперад. Калі лес скончыўся, ісці стала прасцей. Я прынамсі не спатыкаўся аб перашкоды і не трэба было засланяць вочы ад нябачных у цемры, але хвосткіх галін.

Праз тры гадзіны мы адпачылі і выпілі спірту. Потым зрабілі яшчэ адзін прывал, і толькі на досвітку, праз 33 вярсты жудаснай дарогі ў абсалютнай цемры, праз 10 гадзін пасля выхаду з Ракава, дабраліся да Менска.

Са спіртам я хадзіў два разы, а потым мы зрабілі перапынак, бо Мамант і Салоўка сталі хадзіць з партыяй Гвазда. Работа там была лягчэйшая і больш пэўная, бо хадзілі не так далёка і не трэба было ані пра што клапаціцца.

У суботу ўвечары я піў з хлопцамі ў салоне Гінты. Было весела. Антоні рэзаў на гармоніку, ажно шклянкі

на стала скакалі. Раптам хтосьці піхнуў мяне пад сталом нагой. Гэта быў Мамант. Я зірнуў на яго. Кантрабандыст прыкусіў зубамі пазногаць вялікага пальца на левай руцэ, а вялікім пальцам правай рукі і вачыма паказваў на дзверы. У дзвярах стаяў Альфрэд Алінчук. Тут Мамант хрыпата рассмяяўся і сказаў:

— Хварсунчык!

Усе засмяяліся. Альфрэд паспешліва знік, а мы пілі далей. Забава ішла поўным ходам. Лорд спяваў:

Гэй, гарэлка! Гэй, гармонік!

Пачынай гулянку!

Гэй, са мной мая Марыйка

Шклянкай б'е аб шклянку!

Позна ўначы я вяртаўся дамоў. На небе зіхацелі зоры. Я зайшоў на Трафідаў двор і ўжо замкнуў быў за саўку на веснічках, калі справа ад мяне грывнуў стрэл, потым другі, трэці і чацвёрты. Я кінуўся на зямлю ля брамы. Чуваць было толькі, як дзесьці ў садзе аддаляюцца крокі. Я падарваўся на ногі, выхапіў з кішэні нож і праз адчыненныя веснічкі пабег у сад. Цішыня. Я крыху папрыслухоўваўся, потым вярнуўся да брамы і выйшаў на вуліцу. І там нікога не было. Шкада, у мяне не было пры сабе ліхтарыка. Тады б можна было кінуцца наўздагон, а так я быў бездапаможны.

Назаўтра я старанна агледзеў веснічкі і сцяну дома ля брамы. Усе кулі захраслі ў тоўстых бярвёнах. Я змог выцягнуць адну і схаваў яе.

Калі я пагрукаў у дзверы, Гэля, якая адчыніла мне, спытала:

— Гэта вы стралялі?

— Не. Гэта дурань нейкі жарцікі жартуе. Напужаць мяне хацеў.

— Тут увечары круціліся нейкія пад вокнамі, — сказала дзяўчына.

Рана ранкам мяне пабудзіла Янінка.

— Там вас нейкі вар'ят пытаецца.

— Які вар'ят? Чаму вар'ят?

— Ну, бо ён смяецца і смяецца!

— То што, кожны, хто смяецца, у цябе вар'ят?

— Не, але можна смяецца трошачку, а ён безупынку.

— Дзе ён чакае?

— За гумном. Сказаў нікому, апрача Уладзькі, нічога не казаць і што справа вельмі важная.

Я хутка адзеўся і выйшаў з хаты. За гумном у лапуховых зарасніках сядзеў Ёсік Гусятнік. Бліскаючы круглай, пазбаўленай валасоў галавой, ён вызіраў з-за шырокіх лістоў, як месяц з-за хмары.

— Што скажаш? — спытаў я, вітаючыся.

— Ёсць адна справа. Вельмі важная! Толькі гэта сакрэт. Магу табе сказаць, але пад хайрам: ты нікому не скажаш, што ад мяне штосьці ведаеш.

— Даю табе слова, што нікому нічога не скажу!

Юзік азірнуўся па баках і ціха сказаў:

— Алінчукі цябе прыбраць хочуць. Альфрэд падгаворваў пару нашых хлопчаў прышыць цябе. Даваў 100 рублёў.

— Ты адкуль ведаеш?

— Яны прыйшлі да мяне і раіліся. Мяне ўсе ведаюць. Пыталі, што гэта за пан такі. Я сказаў, каб не смеі гэтага рабіць і што ты сябар Юзіка Трафіды. То цяпер сцеражыся, бо Алінчукі — тыя яшчэ халеры!

— Добра, што ты мне гэта сказаў! — сказаў я Ёсіку. — Прынамсі цяпер я ведаю, хто мяне падпільноўвае! Цяпер буду асцярожны. Учора ўначы, калі я дамоў вяртаўся, у мяне стралялі!

Ёсік здзівіўся:

— Та-ак?! Гэта не нашыя! Гэта яны самі! Асцярожай будзь! Можаш рулю добрую, то я табе дам. У мяне некалькі.

Я развітаўся з Ёсікам, які асцярожна пайшоў берагам ракі, абыходзячы мястэчка. Сам я пайшоў дамоў снедаць. І неадчэпна думаў пра тое, што сказаў мне Гусятнік.

IX

Увечары я апрануўся ціп-топ! Надзеў карычневую камізэльку ў залатыя кветачкі і завязаў цёмна-фіялетавы гальштук “фантазі” ў ружовыя палоскі. Гарнітур у мяне быў цёмна-сіні. Я ўзяў тростку і выйшаў з дома.

На плошчы сустрэў Шчур.

— Ты куды? — спытаў мяне кантрабандыст.

— Да Сашкі.

— Ага, на вечарынку! І я туды шкандыбаю!

Шчур быў апрануты, як пан-граф. Сівога адцення гарнітур, лакеркі, зялёны гальштук. На галаве ў яго быў светлы фетравы капялюш з шырокімі брылямі. Яшчэ на падыходзе да Сашкавага дома мы пачулі гукі гармоніка.

— Антак рэжа! — сказаў Шчур.

Дзверы ў сенцы былі адкрытыя, і шырокая палоска святла падала праз іх на падворак. Побач з домам сноўдаліся людзі. Чуліся шэпат і смех. Мы ўвайшлі ў пакой, і нас адразу ж аглушылі гукі гармоніка — Антоні наярваў з натхнёным тварам і прымружанымі вачыма. Унутры ўсё шумела, гуло, віравала. Ад тупату ног трэсліся сцены. У сярэдзіне вялікага памяшкання круціліся ў танцы людзі. Антоні граў модны ў нас тады “Карпет”. Некаторыя прысвіствалі і падпявалі. Разам са Шчуром мы сталі ля сцяны і прыглядаліся да танцораў. Рухам галавы Шчур паказаў мне цыбатага бамбізу са смуглявым цыганскім тварам і зачасанымі па-казацку валасамі.

— Гэта Гвозд. Машыніст... — сказаў мне калега.

Гвозд танцаваў з маладой, можа, пятнаццацігадовай дзяўчынай, якая галавой ледзь дацягвалася яму да

грудзей. Дзяўчына была вельмі зграбная і мілая з твару. У танцы яна вельмі смешна тупала вакол кантрабандыста, які час ад часу падкідваў яе ўгару. Гвозд танцаваў размашыста, з прытупам, выкрунтасамі і выдрыгасамі.

— А гэта ягоная каханка, — патлумачыў Шчур.

— Ды ну-у?.. — здзівіўся я.

Брыдкіх дзяўчат я там наогул не бачыў. Каханкамі кантрабандыстаў заўжды былі найпрыгажэйшыя дзяўчаты мястэчка.

Я заўважыў Лорда, які, бліскаючы зацята напаманджанай галавой, нядбала і нібыта без энтузіязму танцаваў з высокай мажной дзяўчынай у цёмна-зялёнай сукенцы. Яна была ладна складзеная, але твар мела прывідна бледны і мёртвы, падобны да маскі. Можа, наклала зашмат пудры неадпаведнага адцення. Ванька Бальшавік, гідка пасміхаючыся, прыціскаў да сябе мясістую дзяўчыну з тоўстымі, ружовымі, аголенымі рукамі. Ён так абляпіў яе ў танцы, што дзеўцы даводзілася паварочваць галаву ўбок. Я заўважыў дзвюх дзяўчат, якія танцавалі адна з адной. Яны акурат былі непрыгожыя і паводзіліся з выклікам. Адна насвіствала, а другая прытупвала і трэсла каротка стрыжанымі валасамі.

— А гэта што за кралі?

— Андзя Салдат і Гэлька Пудзель. Кантрабандысткі.

Я лепш прыгледзеўся да дзяўчат. У Андзі Салдат былі шырокія плечы і вузкія бёдры, выглядала яна як пераапануты ў жанчыну мужык. На ёй была вельмі кароткая аранжавая сукенка, пальцы зіхацелі безліччу пярсцёнкаў, а рукі — бранзалеткамі. Андзя была высокая, а вось Гэлька Пудзель — нізкая і камлюкаватая. Твар у яе быў вясёлы і сімпатычны, з кірпатым носікам. Гэлька была ў блакітнай сукенцы. Я расмяяўся, глядзячы на гэтую камічную пару. Акрамя іх у пакоі

танцавала яшчэ многа дзяўчат і хлопцаў, з якімі я не быў знаёмы. Многа людзей сядзела на лаўках і стаяла ля сцяны. Дзяўчаты былі апранутыя ярка, а каго прырода надзяліла прыгожымі нагамі, выбралі вельмі кароткія сукенкі. Хлопцы былі апранутыя пераважна ў цёмна-сінія, карычневыя і светлыя гарнітуры. З-пад расшпіленых пінжакоў вызіралі камізэлькі і гальштукі самых фантастычных колераў.

Вачыма я шукаў Фэлю, але не мог яе знайсці. Антоні перастаў граць, танцы спыніліся, і пакой запоўніў шум размоў. Дзяўчаты сабраліся разам у адным з куткоў. Хлопцы стаялі ля сцен. Некаторыя групкамі пахаджалі па цэнтры пакоя. Выпрастаныя і напышлівыя, яны трымаліся вельмі ненатуральна. Іх раздзімала ад “кантрабандысцкай славы”. Дзяўчаты смяяліся, хіхікалі і зыркалі на хлопцаў. А тыя ўдавалі, што вядуць вельмі важныя размовы пра “работу” і зусім не звяртаюць на іх увагі. Гэта лічылася добрым тонам.

Шчур таргануў мяне за рукаў, і я зірнуў на дзверы. У пакой увайшоў апрануты з шыкам-бляскам, паголены, напамаджаны і быццам бы налакаваны Альфрэд Алінчук. За ім сунуліся браты: Альбін, Адольф, Альфонс і Амброзі. Яны сталі шчыльнай групкай побач з дзвярыма. Размовы крыху прыціхлі. Хлопцы скіравалі погляды на Алінчукоў, і толькі “мамзэлі” (як казаў Лорд) захіхікалі і зашапталіся яшчэ жывей. І яшчэ залётней заўсміхаліся, “падпускаячы лёстачкі” ў бок братоў. Тут я ўбачыў, як на сярэдзіну пакоя выйшаў Болек Камета. Ён прыгладзіў вусы, сур’ёзна акінуў вокам сабраных і знянацку, без якой-колечы відавочнай прычыны, весела рассмяяўся. Гэтага хапіла, каб дзяўчаты расплыліся ва ўсмешках і захіхікалі, а хлопцы зарагаталі. Зрэшты, не ўсе хлопцы, бо некаторыя (прыкусіўшы шчокі, каб стрымацца) “захоўвалі сур’ёзнасць”. Болек Камета затрымаў погляд на Антоніі, які прысеў у кутку, абапёршы падбароддзе аб інструмент.

— А... спадар-маэстра! Наша шанаванне. Я папрашу вас “На сопках Маньчжурый”. Айн, цвай, дрэй...

Камета кінуў гарманісту залатую манету. А калі Антоні зайграў стары расійскі вальс, Болек падхапіў бліжэйшую да сябе дзяўчыну і закружыўся з ёю ў танцы. Гэта была Гэлька Пудзель. Дзяўчына расчырванелася. Яна камічна дрыгала нагамі ў паветры і адпыхвала ад сябе Камету. Па пакоі зноў пракаціўся выбух смеху. Камета адпусціў Гэльку, якая адскочыла да дзяўчат і адтуль паказала яму язык.

— Па-французску я не ўмею, — сур’ёзна сказаў Камета, і ўсе зноў гучна рассмяяліся.

Болек пайшоў да дзвярэй у іншы пакой. Неўзабаве, пара за парай, у цэнтр пачалі выходзіць танцоры. Вечарынка працягвалася. Мы са Шчуром знайшлі сабе месца на лаўцы. Справа ад мяне стаяла Маня Дзюндзя — як заўжды, скрыўленая, быццам чымсьці незадаволеная. Я бачыў яе некалі на плошчы, а цяпер яна стаяла каля мажной дзяўчыны з задзірлівым позіркам смелых чорных вачэй.

— Хто гэта? — спытаў я Шчура.

— У жоўтым — Маня Дзюндзя, кантрабандыстка.

— Гэту я ведаю. А тая ў ружовым?

— Бэлька... Таксама кантрабандыстка. Яна ў іх машыністкай. Баба-гетман!

Відаць, Бэлька адчула, што мы гаворым пра яе, і павярнулася ў наш бок. Шчур кінуў ёй. Яна адказала яму лёгкім рухам рукі, а потым выпрасталася і, напінаючы моцна развітыя грудзі, якія трэсліся пры кожным ейным руху і страшна дражнілі хлопцаў, стала разглядаць танцораў.

— О... а вось і Сашка! — сказаў Шчур.

Я ўбачыў, як з тых дзвярэй, за якімі нядаўна знік Камета, выйшаў Вэблін. Сашка ішоў паволі, паціскаючы працягнутыя да яго рукі. Урэшце, ён падышоў да нас.

— А ты чаго не танцуеш? — шапнуў ён мне.

— Час ёсць...

— А з кім яму танцаваць? З табой? — спытаў Шчур.

— Як гэта з кім? — Сашка абвёў рукой пакой. — Дзяўчат, як кветак! О, панна Бэльця нудзіцца... Запрасі яе!

Я кінуў Шчура і стаў танцаваць з Бэлькай.

— Вы нетутэйшы? — спытала мяне дзяўчына.

— Так. Я да Юзіка Трафіды прыехаў.

— Ён сядзіць?

— Сядзіць.

— Шкада яго.

— Што паробіш...

Я бачыў, як Сашка падышоў да Алінчукоў і разам з імі праз усю залу скіраваўся да таго пакойчыка, адкуль толькі што выйшаў.

— Вы ведаеце Алінчукоў? — спытаў я Бэльку.

— Ведаю.

— Хлопцы іх не хваляць!

— Паскуднікі яны, — адказала кантрабандыстка.

Я прыціснуў Бэльцю мацней, а яна не пратэставала. Мне падумалася, што трэба зрабіць ёй нейкі камплімент:

— У вас вельмі прыгожыя вочы.

— Ды ну? — сказала яна запытальна і ўсміхнулася.

— Я праўду кажу! — прызнаўся я шчыра.

Бэльця засмяялася і рухам галавы адкінула назад валасы. А потым удакладніла:

— У мяне ўсё прыгожае, не толькі вочы.

— Ого! Дык вы, панна Бэльця, асоба шчырая... і ўпэўненая ў сабе?

— Так.

— Мне смеласць падабаецца. Каб ніхто не бачыў, то я б вас за смеласць пацалаваў!

— А потым хваліліся б па ўсім мястэчку!

— Нічога падобнага! Слова даю!

— Ну-ну, пабачым! — загадкава сказала Бэльця.

Я адчуў, што яна мне вельмі сімпатычная, з ёю я мог бы танцаваць доўга, але машыністка адрэзала:

— Хопіць кругі намотваць! Ногі баляць. Учора з дарогі вярнулася, і заўтра зноў у дарогу!

— Далёка ходзіце?

— Пад Пятроўшчыну.

Гэта было вельмі далёка ад мястэчка — у трох вярстах ад Менска.

Я адвёў Бэльцю да ейнай сяброўкі, якая ўступіла ёй месца на лаўцы. У пакоі было гарача. Твары блішчалі ад поту. Я заўважыў, што некаторыя хлопцы ўжо на падпітку. Спачатку я не мог сцяміць, калі яны ўжо паспелі. А потым убачыў, як групкі па двое, па трое выходзяць на падворак, а потым вяртаюцца ва ўзнёслым настроі. Я шукаў вачыма Шчура, але нідзе не мог яго ўбачыць. Толькі пазней ён падышоў да мяне, падміргнуў і сказаў:

— Хадзі сюды на хвілінку...

Следам за ім я выйшаў у суседні пакой і апынуўся ў клубах тыгунёвага дыму. Крыху агледзеўшыся, я ўбачыў доўгі стол, а вакол яго — кантрабандыстаў. Некаторых я ведаў асабіста, з некаторымі сустракаўся толькі мімаходам, а некалькі чалавек бачыў упершыню. Хлопцы кіралі на ўсе застаўкі. На чале стала сядзеў Камета са шклянкай у адной руцэ і бутэлькай у другой і прамаўляў:

— Доля наша кульгавая, дык трэба, хлопцы, хоць бутэлькамі падперці!

— Мудра! — адказаў Лорд.

— Хто не паліць і не п'е, той гніе, а не жыве!

— Мудра! — роў Лорд і дадаваў: — А значыцца, яшчэ па адным!

Шчур пацягнуў мяне да стала і пасадзіў побач з сабой на вузкай лаўцы. Лорд паставіў перада мной шклянку гарэлкі і сказаў:

— Даганяй!

На іншым канцы стала гулялі ў карты. Там сядзелі браты Алінчукі, Сашка, Жывіца, Ванька Бальшавік і яшчэ некалькі незнаёмых мне людзей. Гулялі ў “ачко”. На стала ляжалі пачкі купюр і горкі залатых манет. Сашка трымаў банк. Шчокі ў яго разрумяніліся, але ён гуляў спакойна, старанна тасуючы і раздаючы карты. Перад ім ляжала вялікая куча грошай. У нейкі момант Болек Камета звярнуўся да яго:

— Дасі карту за 50?

Сашка кіўнуў яму галавой:

— І за 500 дам!

— Пайшло 50.

Камета ўзяў тры карты і прайграў. Заплаціў проигрыш.

— Кажу і заяўляю, хлопцы: ані з картамі, ані з бабамі ў мяне фарту няма! Толькі з гарэлкай! Куды ні павярнуся, бутэлечкі і шкляначкі звіняць і мне падміргваюць... Ну, яшчэ па адным!

— Мудра!

Лорд пачаў свістаць. Свістаў ён цудоўна і яго варта было паслухаць, але сваё мастацтва ён дэманстраваў рэдка. І вось цяпер перапыніў свіст і заспяваў прапітым, быццам крыху прастылым голасам:

Прыйшоў да іх на куражы:

Ў кішэнях модных — па нажы.

Незнаёмы мне кантрабандыст з дзіцячым выразам твару, яшчэ зусім маладзенькі, зычным альтам далучыўся да ягонага спеву:

Мне сябручок крычыць: “Шалом!”

І мы ўжо разам за сталом:

“Ты, Болек, майстра справы!

Сядай, напіся... кавы!”

На слове “кавы” Болек Камета страшна зморшчыўся і зрабіў выгляд, што ванітуе. Некаторыя засмяяліся, а Лорд цягнуў далей:

*Мы працавалі сем начэй –
І скончылася, што крапчэй...*

— Няпраўда! — крыкнуў Болек Камета. — Кажу і заўляю вам, хлопцы: пакуль мяжа стаіць, хутчэй ужо нам жыцця не хопіць, чымся жытнёўкі!

— Мудра! — адказаў хтосьці за Лорда, які спяваў далей:

*Сем дзюр у чэрапе, а ў горле
Жаданне выпіць, каб не ўмёрлі!..*

— А ў Фэлькі адна, але клёвая! — кінуў з іншага канца стала Ванька Бальшавік, шчэрачы зубы.

— Ты Фэльчыным іменем сабе губёхі не выцірай, — бліснуў на яго вачыма Сашка.

— Я ж нічога, я толькі так... гуляю вось...

— Ну то гуляй. І глядзі мне!

Усе былі распаленыя алкаголем. Раздаваліся выбухі шалёнага смеху, у паветры луналі свавольныя жарты. Курылі безупынна. Падлога была засеяная недапалкамі. На сталe блішчалі лужыны гарэлкі і піва. Мамант, Камета, Шчур і Лорд пілі не падымаючы галоў. Фэлек Маруда сур’ёзна і паволі жэр вялізны кавалак сальцісону. Шчур піхнуў мяне локцем у бок і сказаў:

— Глядзі, хрыпіць, як мех кавальскі!

Болек Камета пачуў гэта і сказаў Марудзе:

— Фэлюся-лапуся! Ты цяпер падобны да льва пасярод пустыні — равеш і трушчыш.

— А дзе ты льва бачыў? — спытаў яго Шчур.

— На малюнку.

— На якім малюнку?

— Там Ісус Хрыстос на ім у Ерусалім заязджае.

— Дык там жа асёл! — заўважыў Шчур.

— А я думаў, што леў! — не здаваўся Камета.

Маруда адарваўся ад ежы. Доўга жаваў. Праглынуў.

А потым вельмі сур'ёзна сказаў:

— А ты падобны да трынаццатага апостала!

Ён прамовіў гэта і зноў заняўся сальцісонам. Усе зараўлі ад смеху. Марудавы словы пра тое, што Камета падобны да трынаццатага апостала, немаведама чаму падаліся нам вельмі камічнымі.

— Як адрэзаў.

— Адбрахаўся.

— Адбрыкаўся.

— Як у сук уляпіў!

— Стары закапёршчык! Маўчыць, маўчыць, а як скажа...

— Як чорт у балота дрыстане.

Болек Камета замахнуў паўшклянкі гарэлкі, выцер адваротным бокам рукі вусны. Прыгладзіў вусы і сказаў:

— Гэта хлопец гарадскі, прабеглы.

Шчур падхапіў:

— На млын збожжа вазіў!

— Да быка карову вадзіў! — дадаў Лорд.

Камета працягваў:

— Біты гусак!

— Катлетай па мордзе біты! — дадаў Шчур.

— І стрэляны верабей, — не спыняўся Лорд.

— Па свіннях вочкамі страляў!

Маруда даеў, аблізаў пальцы і флегматычна сказаў:

— Мне ваша я балбатня да таго месца, дзе ў курыцы яйка!

Зноў раздаўся шалёны рогат. І ў гэты ж момант у пакой увайшла Фэля. Яна стала ў дзвярах і прымру-

жыла вочы, намагаючыся разгледзець хоць штосьці ў дымнай хмары. Смех змоўк, сціхлі размовы. Усе скіравалі свае погляды на яе. Фэля была ў чорнай шаўковай сукенцы. На нагах у яе былі чорныя шаўковыя панчохі і лакаваныя туфлікі, на шыі блішчаў залаты гадзіннікавы ланцужок, а на руках зіхацела мноства пярсцёнкаў і бранзалетак. Яна паволі прайшла ў пакой. Рухалася Фэля велічна, з гонарам трымаючы прыгожую галоўку. Позіркі хлопцаў абляпілі яе, ішлі следам за ёю, сачылі за кожным ейным рухам і жэстам. Ванька Бальшавік ажно рот адкрыў ад захаплення. А яна, задаволеная эфектам, лёгкай хадой наблізілася да брата.

Сашка насупіў бровы:

— Ну, чаго табе?

— Мо трэба што?

— Нічога не трэба... Ідзі адсюль!

Фэля надзьмула вусны і страсянула галавой. Агледзела прысутных. Я сустрэўся з ёю позіркам, і мне ажно халодна зрабілася... Нечакана раздаўся голас Маруды:

— Гуркоў бы...

Шчур пырснуў смехам. Сашка таксама засмяўся і крыкнуў сястры, якая ўжо ішла да дзвярэй:

— Фэлька, пачакай! Прынясі гуркоў, цэлае ядро...

Для сябра Маруды. Мігам!

— Добра, — адказала Фэля.

Ужо ля самых дзвярэй яна павярнулася і сказала брату:

— Дык хадзем, дапаможаш!

Сашка падняўся і паклаў на стол карты.

Нейкі момант вагаўся, а потым падышоў да мяне:

— Ідзі, Уладзю, дапаможаш Фэлі гуркоў прынесці!

Я паспешліва падняўся і скіраваўся да застылай у чаканні Фэлі.

X

Разам з Фэляй мы выйшлі ў прасторныя сенцы.

— У цябе ліхтарык ёсць? — спытала яна.

— Ёсць.

Мы размаўлялі, стоячы ў сенцах. Хутка я зразумеў, што Фэля п'яная. Некалькі разоў яе закружыла, і ішла яна не зусім упэўнена. Дзяўчына намацала дзверы ў кладоўку і адчыніла іх. Я пасвяціў у сярэдзіну ліхтарыкам. Раздаўся прыглушаны жаночы крык, і я ўбачыў на падлозе хлопца і дзяўчыну. Ён падарваўся на калені, а яна засланіла рукамі твар, каб яе не пазналі. Фэля тарганула мяне за руку і пацягнула ў сенцы.

— Выключы! Хадзем!

Я выйшаў з ёю на двор. Ля сцяны дома абдымалася другая парачка. Заўважыўшы нас, яны адскочылі адно ад аднаго і зніклі ў цемры. Я пачуў ціхі Фэльчын смех. Вельмі ціхі — такі, каб я не пачуў. Мяне падмывала пасвяціць ёй ліхтарыкам у твар, але я не наважваўся. Ейны смех неяк дзіўна на мяне падзейнічаў. Мне зрабілася гарача. І тут я адчуў дотык ейнае рукі і пачуў ненатуральны, нервовы шэпт:

— Ідзі туды... у камору. Вазьмі вядро і ліхтар. Ідзі...

— Дык яны там... — я асекся.

Фэля пырснула смехам.

— Ну ты дурны. Ідзі...

Камора была пустая. Я знайшоў там вялізнае цынкавае вядро і ліхтар, узяў іх і выйшаў на двор.

— Узяў?

— Узяў.

— То хадзем.

Яна ішла хутка. Мы апынуліся на гародзе за домам. Я ўбачыў прысыпаны зямлёй пахілены дах склепа. Фэля адамкнула замок і, нахіліўшыся, увайшла ў сярэдзіну. Я пайшоў за ёю. У цемры мы наляцелі адно на

аднаго. Не разумеючы, што раблю, я моцна абняў яе і прыцягнуў да сябе. Фэля маўчала. Праз нейкі момант адгукнулася:

— Ну, пусці!

Я адразу ж адпусціў яе. Яна запаліла ліхтар і адчыніла маленькія дзверцы ў склеп. Павярнула да мяне бледны твар і дзіўным голасам, якога я раней ніколі ў яе не чуў, сказала:

— Лезь туды! Ліхтар маеш.

Я злез уніз па простаай стромкай драбіне, ліхтар паставіў на зямлю.

— Лаві! — крыкнула яна, кінула мне ядро і пачала спускацца ўніз.

У склепе пахла плесняй, святло ліхтара губілася ў цёмных кутах. Я глядзеў угару на драбіну, па якой паволі спускалася Фэля. Я бачыў яе стройныя ногі. Адной рукой Фэля падабрала сукенку... Вышэй, чым было патрэбна для свабоды рухаў. Калі яна была на перадапошняй прыступцы, я падхапіў яе на рукі і агледзеўся навокал. Ubачыў вялікую скрынку, пастаўленую дном дагары, пасадзіў на яе Фэлю і кінуўся цалаваць ейны твар, вусны, шыю. Вочы ў яе былі прымружаныя. Я стаў расшпільваць сукенку. Дзяўчына мне зусім не перашкаджала... Мне ажно млосна зрабілася, якая ж яна прыгожая і гэта ж яна... недаступная, ганарыстая Фэля. Яна не расплюшчвала вачэй, а твар ейны збялеў яшчэ больш. Я заўважыў, што яна закусіла ніжнюю губу. Але потым... амаль у апошні момант яна адгукнулася абсалютна спакойным голасам, які мяне проста агаломшыў:

— Пусці! Досыць!

Мяне агарнула злосць. Я спрабаваў узяць яе сілай. Раптам яна пачала крычаць страшным голасам:

— Пусці, кажу табе, халера! Папрасіць цябе? Я зараз крычаць буду! Хопіць!.. “Пшол вон!”

Я адскочыў ад яе, калоцячыся ўсім целам. А яна паволі, не звяртаючы на мяне ўвагі, прывяла да ладу

сукенку і пазашпільвала гузікі. Уважліва сябе агледзела, узяла вядро і падышла да бочкі ў куце.

Яна кідала ў вядро агуркі і абсалютна спакойна іх лічыла:

— Адзін, два, тры, чатыры...

Мяне ад злосці ажно падкідвала. Я раз'юшана назіраў за яе свабоднымі, зграбнымі рухамі.

— ...22,23,24,25...

Агуркі ляцелі ў вядро. З лютасцю я сціскаў кулак і закусваў губы. Мне хацелася зірнуць на яе крытычна... Ногі ў яе былі шырока расстаўленыя, яна нахілілася да мяне задам. Я пераконваў сябе, што поза гэта брыдка, а ў самой Фэлі няма нічога прыгожага. Займаўся самападманам. А з кута даносілася:

— ...46, 47, 48, 49, 50... хопіць!

Яна прыкрыла агуркі вечкам, а вечка прыціснула вялікім каменем.

— Бяры вядро! — сказала Фэля.

— Сама бяры... Графіня!

Яна паглядзела мне ў вочы і рассмяялася. Я ніколі ў жыцці не чуў такога прыгожага смеху і не бачыў такога прыгожага твару. Фэля падышла да мяне і запусціла свае пальцы мне ў валасы. Левай рукою яна пагладзіла мяне па шчацэ.

— Бачыў, якая я?

— Ну, і што?

— Бачыў? — паўтарыла дзяўчына. — Падабаюся я табе?

— Так.

— Ну... то пасля вяселля ўсё мець будзеш. Усё, што захочаш!

— Дык нашто ж ты мяне мучыла?

Яна ціха смяялася, а потым прыцягнула мяне да сябе. Я адчуў на шыі ейную руку, а на вуснах — пацалунак. Доўгі, жарсны. Я так цалаваць не ўмеў. Фэля пры-

гарнулася да мяне цёплым, пругкім целам. А калі я ўжо хацеў сціснуць яе ў абдымках, сказала:

— Для таго, хлопча, каб ты ведаў, якая я, са мною не ашукаешся! Ну, бяры вядро і ідзі!

Я моўчкі стаяў на месцы. Фэля ўзяла мяне за руку і сур'ёзна сказала:

— Разумееш, нельга. Я салдацкай падсцілкай становіцца не хачу! Мне, можа, горш за цябе! Ты падумай як-небудзь пра гэта. Ну, бяры вядро!

Я ўзяў вядро і стаў падымацца па драбіне. Фэля свяціла мне знізу, а потым сама шпарка вылезла са sklepa. Я падаў ёй руку і дапамог зачыніць дзверцы ў склеп. Потым мы пайшлі дамоў.

Ужо пазней, халодным розумам, я спрабаваў дапяць, што ж адбылося між намі ў склепе. Але зразумець гэта мне было цяжка. Не ведаю чаму, але мне здавалася, што ўсё адбылося як працяг убачанага намі ў кладоўцы. Бо тая сцэна, несумнеўна, вельмі яе ўзбудзіла. Але тое, што адбылося потым, вельмі гэтаму супярэчыла. А мо ёй больш і не трэба было? Мо таго, што між намі адбылося, ёй цалкам хапіла?

З вядром гуркоў у руках я вярнуўся да хлопцаў. У пакоі гуло, і гулянка працягвалася. Я паставіў вядро з агуркамі на стол насупраць Фэлека Маруды.

— Трымай! Малаці!

Маруда неадкладна запусціў руку ў вядро.

— А гэтаму і бочку пастаў, не адмовіцца! — рассяяўся Лорд.

Я агледзеў пакой у пошуках Шчура. Ён быў на іншым баку стала, поруч з Алінчукамі. Шчур падміргнуў мне. Я падышоў да карцёжнікаў. Альфрэд Алінчук трымаў банк. Ён дастаў з кішэні дзве новыя калоды карт, разарваў перавязкі, ператасаваў карты і паклаў 200 рублёў.

— У банку дзвесце! — абвясціў Альфрэд гульцам.

Ён раздаў карты, і я таксама ўзяў адну. Першым хадзіў Шчур.

— Дай за 50!

Альфрэд суха сказаў:

— Пастаў куш!

— Не бойся. Не акантую.

Шчур паклаў на стол 50 рублёў, дакупіў дзве карты і прайграў, бо перабраў 21. Альфрэд згроб ягоныя грошы паўзверх агульнай кучы. Другім гуляў Жывіца. Хтосьці пацягнуў мяне за руку. Я азірнуўся і ўбачыў малады, дзяцінны твар кантрабандыста, які падпяваў Лорду.

— Чаго табе? — спытаў я ў яго.

— Пакажы карту. “Памазець” хачу! — сказаў хлопец. Я паказаў яму дзясятку.

— Добра! — адгукнуўся ён. — Мажу гузік.

І ён даў мне залатую манету. Жывіца прайграў. Была мая чарга. Я паставіў 30 рублёў і выйграў. Свайму супольніку я аддаў 20, але браць грошы той адмовіўся. Сказаў толькі:

— На другі раз застанецца.

— Добра. Як цябе зваць? — спытаў я ў яго.

— Крумкач, — адказаў хлопец.

Гульня працягвалася. Прайгравалі амаль усе, асабліва тыя, хто рабіў вялікія стаўкі. Сашка паставіў 100 рублёў і таксама прайграў. Ён быў апошнім у гэтым “туры”. Альфрэд ператасаваў карты, і пачаўся другі “тур”. Шчур уважліва сачыў за ягонымі рухамі. Раздалі карты. Шчур паклаў на стол 100 рублёў.

— Іду на сто!

Альфрэд даў яму карту.

— Хопіць! — сказаў Шчур.

Альфрэд узяў дзве карты і, ускрываючы іх, сказаў:

— Дзевятнаццаць.

Шчур прайграў. У яго было толькі сямнаццаць.

Потым 50 рублёў прайграў Жывіца. Я дадаў да дваццаткі Крумкача свае 30. Адгукнуўся Шчур:

— Мажу 50.

Я выйграў 100 рублёў і аддаў супольнікам іх “долі”.

Напрыканцы другога “туру” банк вырас амаль у сем разоў. У ім было блізу 1300 рублёў. Альфрэд нерваваўся. Твар у яго быў чырвоны. Ён ператасоваў і раздаў карты. Ішоў трэці і апошні “тур”. Шчур паставіў 170 рублёў. Усё, што меў. Узяў карты і прайграў. Жывіца таксама прайграў і сказаў мне:

— Пакажы карту!

У мяне быў туз. Жывіца вырашыў:

— Мажу 300 рублёў.

Ён даў мне грошы. Сашка з іншага бока падсунуў мне дзве стодаляравыя купюры. Крумкач даў 50 рублёў. Я зразумеў, што яны хочуць адыграцца і сарваць банк. Сам я паставіў 100. Шчур падышоў да мяне:

— Можаш паставіць за мяне 200 рублёў? Калі прайграю, заўтра табе аддам.

— Добра.

Я паставіў разам 200 даляраў і 650 рублёў. У Альфрэда трэсліся рукі. Шчур нахіліўся і ўважліва сачыў за кожным ягоным рухам.

Банкір здаў карту сабе, потым на секунду завагаўся. Шчур не спускаў вачэй з ягоных рук. Альфрэд даў карту мне. Гэта была дзясятка. Я выйграў. Хрыпатым голасам Аліччук адлічваў мне грошы.

— Клёва! — сказаў Лорд. — Табе, братка, шанце!

Банк зменшыўся на палову. За некалькі наступных “тураў” ён зноў вырас. Прыйшла Сашкава чарга. Ён каротка сказаў:

— Банк!

— Як? — спытаў Альфрэд палатнеючы.

— Я кажу: банк!

— Усё-о?

— Так.

Сашка паклаў кашалёк на стол. Альфрэд адлічыў грошы і абвясціў:

— Тут 1040 рублёў і 370 даляраў!

— Іду на ўсё! — заявіў Сашка.

Альфрэд, збялелы, даў Сашку карту. Узяў сабе. Потым даў Вэбліну другую і трэцюю карты. Сашка кінуў іх на стол. У яго было 24.

— Я прайграў! — сказаў Сашка і пацягнуўся па кашалёк, каб заплаціць прайграныя грошы.

І тут Шчур, вырваўшы ў Альфрэда з рук карты, ускрыкнуў:

— Хлопцы! Стыркі цынкаваня!

Банкір аслупянеў. Жывіца паклаў магутную руку на грошы ў банку. Сашка нахіліўся наперад.

— Стыркі цынкаваня? Га? — глуха працадзіў ён.

Альфрэд жажнуўся.

— Хлусіць, гадзіна! — прапішчаў Алінчук, ледзь не плачучы.

— А ты луй! — крыкнуў Шчур.

— Ён на мяне пакрыўджаны і “салдацкай прэтэнзіі” шукае!

Я ўбачыў, як Крумкач, які вясёлымі вочкамі назіраў за сутычкай, схапіў са стала пляшку з-пад гарэлкі і скочыў наперад.

— Дык вось як ты з хлопцамі гуляеш?

Ён ударыў банкіра пляшкай, і шкло разляцелася на дробныя аскепкі. Альфрэд закрыў твар рукамі, бо хлопец замахнуўся на яго адбітым ад пляшкі рыльцам. Браты Алінчукі кінуліся наперад. Адзін з іх схапіў Крумкача ззаду за шыю. Тады Шчур бліснуў нажом і крыкнуў:

— Прэч, свалата!

Раптам Жывіца апынуўся ў самым цэнтры падзей і некалькімі рухамі раскідаў усіх у бакі.

— Ціха! Ціха! — казаў ён спакойна.

Сашка падняўся з-за стала і сказаў:

— Не, досыць! Зараз зірнём... Альфрэд, хадзі сюды!

Алінчук падышоў да стала. Хусткай ён выціраў кроў з ілба.

— Стыркі цынкаваныя? — спытаў яго Сашка.

— Я не ведаю. Я іх купіў.

— Стыркі купіў, а пацынкаваў сам! — кінуў Шчур збоку.

— Дзе ты купіў стыркі? — пытаў Сашка.

Альфрэдавы вочы бегалі з кута ў кут.

— У Вільні купіў.

Шчур пырснуў смехам. Сашка, Лорд і Болек Камета ўважліва агледзелі карты.

— Так! Стыркі цынкаваныя! — заявіў Вэблін.

— А я казаў! — ускрыкнуў Шчур і кінуўся на Альфрэда.

Раптам Сашка тупнуў нагой. Шчур адступіў. Сашка агледзеў прысутных.

— Са свайго дома я бардэль рабіць не дам! Зразуме-лі? Хто разлічыцца з ім хоча, рабіце гэта ў іншым месцы!

Вэблін звярнуўся да Альфрэда:

— Ты ў банк 200 рублёў паставіў?

— Так.

Сашка ўзяў з банка 100 даляраў і адклаў купюру ў бок.

— Вось твае 200 рублёў. Розніца невялікая.

Потым ён звярнуўся да прысутных:

— А цяпер, хлопцы, слова гонару: хто колькі Альфрэду прайграў, той столькі і атрымае! Хто выйграў, давайце сюды! Але слова гонару! Мы не шпанюгі і не альфонсы, мы — фартоўцы! Слова гонару...

Пачуўся ўхвальны шум.

Падлічылі грошы ў банку, а потым усе прайгрышы і выйгрышы. Сашка падзяліў банк і ўсе грошы паміж прайгралых. Пасля ўзяў адкладзеныя 100 даляраў і звярнуўся да Альфрэда:

— А гэта твае!

Альфрэд маўчаў. Сашка сказаў Шчтуру:

— Шаргані запалкай і спалі гэтае смецце!

Калі Шчур спаліў купюру, Сашка зноў звярнуўся да Альфрэда:

— А цяпер будзь асцярожны! Каб больш з хлопцамі не гуляў! Разумееш? Бо мы з табой інакш разбяромся. Я разбяруся! А вас, хлопцы, я папрашу не “стукаць” пра тое, што тут адбылося... Гэта наша справа, і яна застанеца між намі!

Альфрэд хацеў быў штосьці сказаць. Вэблін яго перапыніў:

— Маўчы! Сабачыя твае вочы і сабачы язык!

Гаспадар крыху памаўчаў, а потым звярнуўся ўжо да ўсіх братоў Алінчукоў:

— Дзякуй вам за тое, што прыйшлі да мяне ў госці... з цынковымі стыркамі! Больш мы не будзем ані гуляць, ані піць разам!

Ён кінуў Жывіцу:

— Адчыні акно!

Жывіца хутка падышоў да акна і разнасцежыў яго.

— Было б нядобра вас праз дзверы выпускаць, — сказаў гаспадар Алінчукам. — Такіх гасцей я праз акно выправаджваю! Ну, ляціце! Адзін за адным!

Ён пальцам паказаў ім на расчыненае акно.

Алінчукі пачалі па чарзе вылазіць у сад, а Шчур стаў ля рамы і смяяўся. Ён смяяўся так весела, нястрымана і заразліва, што неўзабаве зарагаталі ўсе. Сур’ёзныя твары захавалі толькі Сашка, Жывіца, Мамант і Фэлек Маруда, які еў, не звяртаючы ні на каго ўвагі. Гульня ў карты перапынілася. Пасля “сыходу” Алінчукоў хлопцы селі піць і есці, жвава каментуючы інцыдэнт з Альфрэдам.

— А ў Шчура вока пільнае! — заўважыў Ванька Бальшавік.

Шчур пырснуў смехам:

— Я такіх люяў ведаю, таму яго і пільнаваў!

Лорд рассмяяўся:

— А добра Крумкач яго пляшкай прыклаў!
— Пачаставаў гарэліцай! — адгукнуўся Камета.

Крумкач смяяўся, весела бліскаючы вачыма.

— А чаго хамы хлопцаў ашукваюць!

— Мудра! — пацвердзіў Лорд.

Я падышоў да Сашкі і сказаў:

— Інтэрас да цябе маю. Мо выйдзеш на хвілінку з хаты?

— Важнае штосьці?

— Так. Пра Альфрэда...

— Ага! Ты выйдзі пачакай ля брамы!

Я прайшоў праз пакой, у якім працягвалася агульная гулянка, спыніўся ла брамы і стаў чакаць Вэбліна. Раз-пораз на падворак выбягалі хлопцы і дзяўчаты. З розных закуткаў даносіліся шэпт, смех і дзявочы віскац. Неўзабаве да мяне падышоў Сашка.

— Ну, што скажаш?

— Учора, позна ўвечары, я вяртаўся дамоў. Было цёмна. Калі я ўжо зачыняў веснічкі, з саду хтосьці ў мяне стрэліў. Чатыры разы...

— Та-ак?

— Так! Я ведаю, гэта Альфрэдава работа.

— Адкуль ты ведаеш?

— Ведаю. Мо гэта і не ён сам страляў. Мо хто іншы з братаў або наняў кагосьці. Мяне сёння з раныцы адзін чалавек папярэдзіў

— Хто?

— Ён прасіў, каб я нікому пра яго не казаў!

— А пра што папярэдзіў?

— Што Альфрэд даваў нейкім блатным 100 рублёў, каб мяне прыбралі. То блатныя да гэтага чалавека прыйшлі распытваць, хто я такі. А ён ім сказаў, каб гэтага не рабілі.

Сашка хвіліну маўчаў, а потым сказаў:

— Я ведаю, хто табе гэта сказаў.

— ?..

— Ёсік Гусятнік.

Я не пярэчыў. Сашка думаў, а я дастаў з кішэні кулю, выцягнутую са сцяны дома, і працягнуў яму. Кантрабандыст прыгледзеўся:

— З браўнінга смаліў! З сямёркі.

А потым спытаў:

— А што ў вас з Альфрэдам такое? Чаму не паладзілі?

Я падрабязна расказаў яму пра сутычку, што здарылася ў мяне з Альфрэдам, калі я праводзіў Фэлю ў касцёл. І пра тое, як я прывітаў яго ў Трафідавым доме, калі ён прыйшоў да Гэлі.

— Добра, што ты мне пра гэта расказаў! — адгукнуўся Сашка. — Я пагутару з Жывіцам. Мы за ім прыгледзім. А ты не дрэйфі.

Я засмяяўся.

— Мне пляваць на такіх хойракаў, што ўначы з-за рога страляюць! Але ён можа наслаць на мяне нейкіх галадранцаў! Я хацеў, каб ты пра гэта ведаў.

— Добра. Пабачым, што далей будзе. А калі спатрэбіцца, то мы з яго на раз-два скуру злупім.

Вэблін ужо хацеў быў пайсці, але мне раптам закарцела сказаць пра Фэлю. Я падумаў, што было б добра быць з ім шчырым да канца. Я сказаў:

— Яшчэ адну справу маю. Толькі не ведаю, як табе пра яе сказаць.

— Як хочаш... Можаш не казаць.

— Калі не скажаш Фэлі, то раскажу табе.

Ён відавочна здзівіўся.

— Не казаць Фэлі? Ну, добра, я не скажу.

— Слова?

— Паўтару: я не скажу... Гэтага хопіць. Не верыш мне — не кажы.

— Я быў з Фэлькай у склепе. Ты паслаў па агуркі...

- Ну?
- Я пайшоў. Ты ж прасіў...
- Ну-ну?
- Ну і там гэта...
- Што?
- Ну, разумеш...
- Ты да яе падвальваў?
- Так.
- І што яна?
- Сказала, што пасля вяселля!

Сашка разрагатаўся. А потым, паклаўшы руку мне на плячо, сказаў:

— Фэлька не нявіннае дзіцятка. Ёй 27 гадоў. Не раз давала. Шчыра кажу. Нягледзячы, што сястра... Але што з таго? Лепш такую бабу мець, чым іншую якую! Добрую жонку займееш і найпрыгажэйшую шмару ў мястэчку! Я не ўгаворваю. Як сабе хочаш... Фэлька табе першаму такое сказала... Не губляй магчымасці, бо яна і перадумаць можа.

Ён замаўчаў, а потым працягнуў:

— Яна сто разоў магла замуж выйсці, але не хацела. Не ведаю, што з ёю такое адбылося? Хлопцы на яе злытаюцца... І пасаг мае... Я за ёй усю гаспадарку даю і 15 000 рублёў. Разумееш? Нічога не патрабую! Калі потым надумаеш, то пабалакайце з ёю і зрабіце інтэрас. Я ў гэта ўмешвацца не буду. Справа ваша. Альфрэд таксама да яе лёстачкі падпускаў. Яна яго два гады за нос вадзіла — і нічога. Ну, я пайду да хлопцаў.

— Я жаніцца яшчэ не думаў. Пагуляць хачу. Малады я пакуль!

— Твая справа. Сядай з намі піць або ідзі і да Фэлі лепш папрыглядайся.

Сашка пакінуў мяне ля брамы і пайшоў дадому, а праз хвіліну і я скіраваўся за ім следам. Але спыніўся ў агульным пакоі. Гулянка не сціхала. Антоні рэзаў

польку, а моладзь танцавала да ўпаду. Твары палалі ад алкаголю і руху. Я ўбачыў Фэлю: яна танцавала з Гваздом. Я стаў за ёю назіраць. Тое, што адбылося між намі ў склепе, цяпер здавалася мне проста неверагодным. У яе быў такі халодны, ганарлівы твар і яна так трымала дыстанцыю ў танцы, цяжка было паверыць, што ўсё гэта адбылося напраўду.

Фэля заўважыла мой погляд і насупіла бровы. Я прыкмеціў, што яна таксама пачала паціху за мной назіраць. І танцаваць яна стала інакш — больш прыгожа і... жарсна. Дразніла мяне. Я агледзеў пакой і заўважыў Бэльку, якая акурат сядзела на лаве з Маняй Дзюндзям. Я падышоў да іх:

— Панну Бэльцю на танец запрашаю!

— Ой, а мне не хочацца... Ногі баляць.

— Але я вельмі прашу! Вельмі.

Яна паглядзела на мяне крыху здзіўлена і ўсміхнулася.

— Ну, добра. Але нядоўга.

Мы пачалі танцаваць. Я наўмысна прыцягнуў дзяўчыну блізка і ўсім выглядам намагаўся паказаць, што вельмі заняты. Разам з тым у танцы я стараўся трымацца бліжэй да Фэлі і заўважыў, што яна таксама пачала размаўляць з Гваздом і нават смяялася.

Гулянка скончылася позна. Я пайшоў правесці Бэльку дамоў. Яна жыла на іншым баку мястэчка. Бэлька ўвайшла ў сенцы і пачала адмыкаць замок на дзвярах, а я свяціў ёй ліхтарыкам.

— Ты адна жывеш?

— Так. Маці з дзецьмі ў другой палове дома жывуць.

Я прыцягнуў яе да сябе. Яна адпіхнула мяне рукамі.

— Ведаю, хлопча, чаго табе хочацца. Але сёння не выйдзе! Трэба выспацца. Мне заўтра ў дарогу шкандыбаць.

— А калі?

— Калі-небудзь... Часу хапае. Ну, ідзі, бо я дзверы ў сенцы замкну!

Яна развіталася са мной, па-мужчынску моцна паціснуўшы мне руку.

— Жадаю Бэльці шчаслівай дарогі!

— Дзякуй. Добрых сноў.

Я выйшаў на вуліцу. У мястэчку было ціха. Лысы, задуменны, быццам бы стомлены плыў між аблокаў Месяц. На паўночна-заходнім баку неба паблісквала Вялікая Мядзведзіца. Я доўга глядзеў на яе... Уздыхнуў і пайшоў дадому.

XI

Набліжаўся канец залатога сезона. Кантрабандысты адчувалі гэта і працавалі з усіх сіл. Болек Лорд сабраў нашу партыю. Цяпер ён машыніст. Мамант і Ванька Бальшавік, якія пачалі былі хадзіць з партыяй Гвазда, пракінулі яго і далучыліся да нас. Цяпер нам бракавала толькі Юзафа Трафіды, Бульдога і Кітайца, якія сядзелі ў турме. Не было з намі таксама Петрака Філософа, які захварэў і застаўся дома пад апекай гадзіннікавага майстра Мужаньскага, і Салоўкі, які паехаў да сваякоў у Маладзечна. Але быў і адзін новенькі. Высокі малады хлопец майго ўзросту, заўжды прыгожа апрануты... нават у дарогу. Відаць, з гэтай нагоды яго і называюць Алігант. Гэта ягоная першая дарога. Тавар пільнуе Лёва. Баракло ў нас таннае: алоўкі, пудра, туалетнае мыла, грабенчыкі і батыст. Бергер не рызыкаваў і на першы раз дарагога тавару не даў. Таму ношкі ў нас лёгкія: па 25 фунтаў. Разам з машыністам Лордам і правадніком Лёвам нас было дзесяцёра. Мы сабраліся ў стадоле на Загуменнай вуліцы, што на ўскрайку мястэчка. Там былі замаліненныя ношкі. З надыходам ночы мы скіраваліся на

поўнач. Болек Лорд вёў нас новай дарогай, сюдою яны калісьці часта хадзілі з партыяй Бульгі, славутага кантрабандыста, машыніста і правадніка, забітага бальшавікамі ўвесну 1922 года, калі ён перапраўляў “фігуркі” з Саветаў у Польшчу.

Я іду ў задуменні, гляджу на сем зорак Вялікага Воза і даю ім, сам не ведаю чаму, жаночыя імёны. Першую зверху, злева, я называю Ева, другую — Ірына, трэцюю — Сафія, чацвёртую (пярэдняе, вышэйшае “кола воза”) — Марыя, пятую (ніжняе “кола”) — Гелена, шостую (задняе, вышэйшае “кола”) Лідзія і, урэшце, сёмую (ніжняе “кола”) — Лявонія. Я стараюся запомніць гэтыя імёны. “Добра, хлопцы не ведаюць, пра што я думаю! Яны б мяне высмеялі! Гэта будзе мая таямніца!” Я ўсміхаюся зоркам, і мне здаецца, што яны смяюцца мне ў адказ, як прыгожыя прамяністыя вочкі.

Мы заднявалі ў гушчары, рушылі ў ноч і праз дзве гадзіны пасля выхаду з лесу дабраліся да хутара Бамбіны. Разгарачаныя, бо ішлі вельмі хутка, мы завальваемся ў гумно і скідваем ношкі ля варотаў. Можна сесці на саломе і адпачыць. Потым утрох: я, Лорд і Лёва — мы ідзём на хутар. Падкраўшыся пад вокны, назіраем, што адбываецца. Чужых у хаце няма. Бамбіна робіць штосьці за сталом. Пад столлю гарыць вялікая газніца. Мы праходзім у сенцы, а адтуль у пакой.

— Добры вечар любай гаспадынечцы! — гаворыць Лорд.

Бамбіна паварочваецца да дзвярэй, нейкае імгненне глядзіць на нас, а потым пляскае ў ладкі і весела ўсміхаецца.

— Добры вечар! Не чакала... Сядайце!

— Што ў вас чуваць? — пытаецца Лорд.

— Усё добра. А ў вас?

Мы расказваем ёй пра здарэнне з апошняй партыяй. Пра тое, як пасыпаліся Трафіда, Бульдог і Кітаец. Бамбіне шкада хлопцаў.

— Ну а цяпер зноў робім? — праз момант пытаецца яна.

— А як жа! Робім! — адказвае Лорд.

— Есці хочаце?

— Яшчэ як! — адгукаецца Лорд.

— Колькі вас?

— Апрача нас траіх, то яшчэ сямёра.

Бамбіна ўзялася за працу і стала смажыць яечню. Лёва сказаў, што ён стомлены, есці яму не хочацца, і пайшоў спаць.

Праз паўгадзіны, нагружаныя кашамі з правіянтам, мы рушылі ў гумно. Бамбіна ішла наперадзе з ліхтаром у руцэ.

Хлопцы весела прывіталі Бамбіну. Ванька Бальшавік віўся ля нашай гаспадыні, асыпаючы яе камплементарамі. Штосьці такое ён ёй сказаў, я не пачуў ягоных слоў, але Бамбіна адразу абарвала яго:

— Не па кату сала!

— Мудра! — сказаў Лорд.

— Кажу і заяўляю, хлопцы, — урачыста прамовіў Камета, — наша Бамбіна — калодзеж мудрасці! Куфар золата, а не баба!

— Кругом шаснаццаць! — дадаў Шчур.

— А значыцца, — працягваў Камета, — трэба выпіць. Сто гадоў хай жыве наша Бамбіся!

— Пяцьсот! — паправіў яго Лорд.

— Тысячу! — раве Шчур.

Бамбіна смяецца і выпівае з намі шклянку гарэлкі. Калі мы паелі, Бамбіна падымаецца і бярэ ліхтар.

— Дабранач, хлопцы! Агну мне сюды не занясіце!

А потым звяртаецца да мяне і гаворыць:

— Калі ласка, дапамажыце мне аднесці дадому кашы.

Я збіраю посуд, і мы выходзім. Зачыняючы вароты, я чую голас Бальшавіка, потым пырскае смехам Шчур і штосьці яму расказвае.

— Мудра! — раздаецца голас Лорда.

— Кажу і заяўляю, хлопцы... — пачаў быў казаць Камета.

Але што ён “казаў і заяўляў”, я ўжо не чуў. Дома ў Бамбіны я паставіў на лаву кашы і ўжо збіраўся вяртацца ў гумно.

— Ты куды? — гукнула Бамбіна.

— Да хлопцаў, спаць.

— А са мной не лепш?

— Лепш... але не варта. Што хлопцы падумаюць? Будуць смяюцца, языкамі мянціць...

— Хай смяюцца! Абы толькі не плакалі! Табе што? Ці ты такі зялёны, што іх балбатні баішся? Бачыш, я не баюся. Мне на ўсё пляваць!

Позна ўвечары, калі Бамбіна згасіла лямпу і стала засынаць, я згадаў Вялікую Мядзведзіцу і імёны, якія надаў зоркам. Мне падумалася, што я дагэтуль не ведаю імені сваёй каханкі. Бамбіна — гэта ж не імя. Яна ўжо спала, але я пабудзіў яе. Яна ляніва пацягнулася.

— Ну? Чаго табе?

— Як цябе завуць?

— А табе навошта? Ты мяне толькі для гэтага пабудзіў?

Яна крыху здзівілася, рассмяялася, а потым сказала:

— Лёня.

— Лёня? Гэта значыць, Лявонія? Так?

— Так. Табе падабаецца?

— Вельмі! — шчыра прызнаўся я.

Лёня рассмяялася. А потым, больш горача, чым звычайна, абняла мяне. З таго часу я называў яе па імені, але толькі тады, калі мы былі адны. А калі я глядзеў на сузор’е Вялікай Мядзведзіцы, а дакладней на ейную сёмую зорку, я заўжды згадваў Лёню і... сумаваў па ёй. Я заўважыў, што тае ночы ў нашыя адносіны пракралася больш цяпла і прыхільнасці.

XII

Залаты сезон скончыўся. Два разы выпадаў снег, але хутка раставаў. Бліжэйшымі днямі магла ўтварыцца “белая сцежка”. Гэта значна ўскладніла б нашу работу. Хлопцы хацелі скарыстацца рэшткамі восені і працавалі з усіх сіл.

Напрыканцы залатога сезона ў кантрабандыстаў пайшла чорная паласа. Пачалася яна з таго, што Гвозд “паклаў” усю сваю партыю. Яны пасыпаліся на маліне ў Саветах, непадалёк ад мяжы. Іх высачыў падпольнік Макараў. Я ніколі яго не бачыў, але шмат пра гэтую фігуру чуў. Калісьці Макараў сам быў кантрабандыстам і хадзіў з партыяй. Потым наладзіў кантакт з чэкістамі і стаў “крыць” партыю за партыяй. Ён быў добра знаёмы з працай кантрабандыстаў і ведаў некалькі кропак, таму нарабіў нам шмат шкоды. Макараў мог пільнаваць партыі і “саматугам”. Ён заўжды круціўся на памежжы, ладзячы хітрыя засады. Хлопцы расказалі мне, як ён выглядае. Гэта быў высокі каржакаваты мужчына сарака гадоў. У яго была кароткая рудая барада і вялікі шнар ад нажа на левай шчацэ. Навіну пра тое, як засыпаліся 14 чалавек з партыі Гвазда, нам прынёс Бронік Пячкур — ён адзін змог уратавацца. Хацеў уначы выйсці з гумна на двор, пачуў шум і шэпт ля варот. Яшчэ не ведаючы, што там такое, адышоўся ўглыб гумна і залез пад сячкарню. Калі чэкісты ўварваліся ў сярэдзіну і пачалі выцягваць сонных хлопцаў з сена, ён, схаваны ў цені пад сячкарняй, прасядзеў там, калоцячыся ад страху, да канца аперацыі. А як толькі чэкісты вывелі арыштаваных з гумна, Пячкур пралез у шчыліну пад варотамі, закладзеную доўгай дошкай. Да раніцы, амаль бегма, ён ужо быў у Польшчы і расказваў пра падзеі. Ракаўскія габрэі (той купец, што адпраўляў тавар, і сваякі Юдкі Балерона) дэлегавалі ў Менск Шлёму Жарэбчыка, які меў там шмат уплывовых знаёмых

і павінен быў перш за ўсё выкупіць Юдку, а калі атрымаецца, то і ўсю партыю. З зашытымі ў халявы ботаў 5000 даляраў і ў таварыстве брата Гвазда, Міхала Гарбатага, Шлёма рушыў за мяжу ў той самы дзень, увечары. Так нашы сур'ёзна засыпаліся ў першы раз. Наступнай ноччу, на мяжы ля Волмы, мясцовыя батальёншчыкі далі пытлю партыі Кузьмы Стардоня з Душкава. Двое хлопцаў трапіліся ў нас, а трое — у Саветах, уратавалася чацвёрка. Потым трапілася Гэлька Пудзель з Бэльчынай партыі — згубілася ў лесе пад Затычына (на савецкім баку) і дагэтуль не вярнулася. Яшчэ праз некалькі дзён да нас дайшла страшная навіна. У пяці кіламетрах ад мяжы, у лясным балоце побач з Гаранямі знайшлі пяць трупцаў. Гэта была кучкуноўская партыя. Чэкісты пачалі следства і арыштавалі шасцярых сялян з Краснага, Ляхоў і Барсукоў. Вяскоўцы супольна палявалі на кантрабандыстаў і на світанку перанялі гэту партыю. Забралі ў іх тавар і грошы, а саміх хлопцаў завялі ў балота. Там перастралялі іх з нагана, а целы ўтапталі ў твань і закідалі галлём. Зрабілі так, каб справа не выйшла, бо мёртвыя маўчаць.

І ў нас таксама здарылася бяда. Мы ішлі за мяжу з таварам. Нас было дзесяцёра. На мяжы нас пагналі, і мы далі драла. Ззаду грымелі стрэлы. Мы плітавалі ў абсалютнай цемры, інстынктам трымаючыся дарогі і арыентуючыся на шум крокаў, каб не згубіцца. Адаліліся ўжо на кіламетр ад мяжы, але стрэлы не сціхалі. Раптам я пачуў, як хтосьці енкнуў, і амаль адразу ж спатыкнуўся аб чалавека, што сядзеў на зямлі. Я пераскочыў праз яго.

— Хлопцы, — пачуў я голас, — мяне падстрэлілі.

Я спыніўся і гукнуў хлопцаў:

— Стаяць, хлопцы! Пагоні ўжо няма!

Усе спыніліся. Мы вярнуліся да параненага. Гэта быў Алігант. Куля прашыла яму лытку на левай назе.

Ісці далей ён не мог. Пасля кароткай нарады мы вырашылі вяртацца, па чарзе, па двое, несучы раненага. Тады адгукнуўся Мамант:

— Я яго сам занясу ў Ракаў, спраўлюся. Вы далей шмаруйце...

Мы зноў пачалі раіцца. Сышліся на тым, што Шчур і Мамант вернуцца з Алігантам у мястэчка, а мы з таваграм пойдзем далей. З падранай кашулі мы зрабілі перавязку, а потым Мамант узяў Аліганта на спіну. Шчур пайшоў першы, каб правяраць дарогу. Свае ношкі яны пакінулі нам. Лорд хацеў узяць сабе яшчэ адну, але для яго як для правадніка гэта было занадта цяжка. Таму па дзве ношкі ўзялі Боек Камета, Ванька Бальшавік і я. Мы шчасліва дабраліся на кропку, але на зваротнай дарозе нас зноў абстралялі. Гэтым разам без наступстваў.

Мамант і Шчур “гладка перакінулі” праз мяжу параненага Аліганта і аднеслі яго дамоў.

А тады, калі пасля ранення Аліганта мы рушылі далей з двюма ношкамі, я цяжка кльпаў наперад, намагаючыся не згубіць з вачэй шэрую пляму ношкі на спіне Лорда. Тады мне здавалася, што гэта надмагілле і на ім павінна быць напісана імя, прозвішча, даты нараджэння і смерці. Уяўленне нават пачало паказваць мне крыж і словы на пліце. Я падумаў: “Мы носім за плячыма надмагіллі. І ў мяне дзве такія пліты!” Цяжкая і небяспечная праца кантрабандыста! Але я адчуваў, што кінучь яе мне было б нялёгка. Яна надзіла мяне, як какаін. Мяне вабяць таямнічыя начныя падарожжы. Вабіць гульня нерваў, гульня са смерцю і небяспекай. Я люблю вяртанні з цяжкіх далёкіх вандровак. А потым — гарэлка, спеў, вясёлыя твары хлопцаў і дзяўчаты, якія кахаюць нас не за нашы грошы, а за смеласць, весялосць, разгульнасць і пагарду да бабла. Мы нічога не чытаем. Зусім не цікавімся палітыкай. Газет я не бачыў ужо некалькі месяцаў. Усе нашы думкі круцяцца вакол адной

тэмы — мяжы. А пачуцці — вакол некалькіх іншых, у залежнасці ад густы і тэмперamentу, тэм: гарэлка, музыка, гульня ў карты, жанчыны.

Я заўважыў, што ўжо цягам двух тыдняў — з таго моманту, як пачалася наша чорная паласа, — Вялікай Мядзведзіцы на небе не было відаць, яе зацягвалі хмары.

Калі масалкі падстрэлілі Аліганта, ужо пасля свайго вяртання я пайшоў да Маманта, каб даведацца, як яны перакінулі параненага праз мяжу. Я ўвайшоў у яго бедную хату і ўбачыў незвычайную карціну. Мамант, цяжкі, медзведзяваты, стаяў пасярод пакоя. У яго на шыі сядзеў хлопчык гадоў пяці і паганяў “коніка” бізунчыкам. Другі хлопчык, крыху старэйшы, падганяў бацьку ззаду, стоячы ля ягоных ног. Маленькая дзяўчынка назірала за забавай, седзячы на перакулёных начоўках, і весела смяялася. А Мамант, удаючы коніка, нязграбна, цяжка скакаў па хаце і гігікаў. Гэта быў найлагаднейшы і найлепшы з вядомых мне людзей, хто заўгодна мог скарыстацца яго дабрынёю, ашукаць ці пакрыўдзіць яго. І разам з тым гэта быў ламбразянскі тып: убачыўшы такога за кратамі на судзе, газеты пісалі б пра “пануры погляд забойцы з каменным, пазбаўленым чалавечых рыс тварам, выразнае кляймо смерці на якім выдавала жывёльныя інстынкты і дэградацыю яго ўладальніка”.

Калі я ўвайшоў у пакой, Мамантава жонка — маленькая, худзенькая кабеціна — звярнулася да мяне, указваючы на мужа рукою:

— Звар’яцеў! Зусім з глузду з’ехаў! Заўжды так... Аніякага розуму. Калі яго не біць — вар’яцее! Аніяк без біцця не абыдзеца!

А конь — Мамант — стаяў пасярод пакоя: вялікі, няўклудны, цельпукаваты, перакананы ў сваёй страшнай віне. На ягоных вуснах блукала далікатная ўсмешка. Вачыма ён умаляў жонку, каб яна адчапілася ад яго ў прысутнасці госця. Я і не ведаў, што ў Маманта такая вялікая сям’я: яшчэ адно дзіця ляжала ў калысцы.

Вярнуўшыся дамоў, я даведаўся, што Юзік Трафіда даслаў мне ліст, у якім паведамляў, што яму далі шэсць месяцаў і што пакаранне ён адбывае ў турме ў Наваградку. Мяне вельмі непакоіць Юзікава сястра, Гэля. Яна ходзіць сумная, задуменная. Колькі разоў я заўважаў, што вочы ў яе чырвоныя. Часам я бачыў, як увечары яна выбіраецца з дома. Адноўчы я прасачыў за ёю. Лепш бы я гэтага не рабіў! Я ўбачыў, што ў прыцемках на мосце Гэля сустрэлася з Алінчуком і пайшла з ім за мястэчка. Калі б Юзік быў дома, я б сказаў яму, каб папярэдзіў сястру пра Альфрэда і апавёў пра ягоныя залёты да многіх местачковых дзяўчат, і да Фэлі таксама. Сам я з ёю пра гэта пагутарыць не магу, бо яна дакладна не так мяне зразумее. Падумае, што гэта рэўнасць з майго боку. Са спаткання Гэля вярнулася бледная і сумная. На ейным твары я бачыў сляды слёз.

З Янінкай мы вельмі пасябравалі. Калі ўвечары я дома, яна прыходзіць і расказвае мне фантастычныя гісторыі пра птушак, звяроў, пра тое, што гавораць дрэвы і кветкі. Адкуль у гэтай малой такая фантазія? Цікава, якой яна будзе праз некалькі гадоў, калі стане ўжо дарослай паннай?

Сёння зранку да мяне завітаў Лорд. Убачыў, што ў пакоі акурат сядзіць Янінка, і сказаў ёй:

— Выйдзі на хвілінку!

Дзяўчынка зірнула на нас і надзвычай сур'ёзным тонам заявіла:

— Вы можаце гаварыць пра ўсё. Я ў гэтым разбіраюся... Чужых сакрэтаў я не слухаю і не выдаю!

Лорд расмяяўся, схапіў яе пад пахі і падняў угару.

— А вось гэтага я не люблю! — сказала Янінка.

— Прабачэння прашу ў пані! — з глыбокім паклонам выбачыўся Лорд.

— Калі ласка. Я не сярдую. А цяпер пайду, гаварыце колькі вам заўгодна, “без бянтэжання”.

Яна выйшла з пакоя.

— Во будзе нумар! — заўважыў Лорд.

— Добрае дзіцятка, — пацвердзіў я.

— Дзіцятка? — засмяяўся Лорд. — Гэтая шыкса ўсім нашым марухам форы дасць... І сур'ёзная такая... Футы ну-ты!

— Што ты сказаць хацеў? — спытаў я.

— Будзе “агранда”! Сёння ў дарогу рушым. Назад панясём шкуркі. Ну, і агранду ў лесе зробім, побач з мяжой. Сезон заканчваецца, трэба крыху падрамантавацца на зіму.

— Хлопцы пра гэта ведаюць?

— Яны самі прасілі. Ведаюць Камета, Шчур і Мант.

— Каб ніхто не трапіўся!

— Ну, справа такая, неяк ды будзе. Трэба крыху адбіцца. Сем партый чыста прайшло. Адно завалім. Я цябе папярэджваю, каб ты ведаў. Калі будзем драла даваць, трымайся мяне.

Увечары таго ж дня мы выправіліся ў дарогу. Тавар ішоў каштоўны: шаўро, лак, хром, батыст і шаўковыя панчохі. Ношкі ў нас былі па 40 фунтаў.

На кропку мы прыйшлі а трэцяй уначы. Хлопцы зайшлі ў гумно, а мы з Лёвам скіраваліся на хутар. Спачатку хлопцы крыху ўядалі мяне, маючы на ўвазе мой раман з Бамбінай. Асабліва Ванька Бальшавік. Але аднойчы Шчур сказаў яму:

— А табе шкада? Вочы ад зайздрасці павылазілі! Мела рацыю Бамбіна: не для ката сала!

А потым усе змірыліся з гэтым, асабліва калі заўважылі, што гаспадыня пачала лепш дбаць пра нашы “карыты”. Цяпер, дабраўшыся на маліну, хлопцы адразу кіраваліся ў гумно, а мы з Лёвам ішлі да Бамбіны. Толькі аднойчы Бальшавік не вытрымаў і сказаў: “Пайшоў на цёплыя ножкі”.

Бамбіна адчыніла нам дзверы. Не саромеючыся Лёвы, яна ўзяла мяне ў гарачыя абдоймы. Потым хутка адправіла правадніка ў бакоўку, а сама, вясёлая, узбуджаная, нецярплівая, вярнулася да мяне. Дапамагла мне зняць угвэзданыя да каленяў боты і вопратку. З раныцы я заўжды знаходзіў усё сухім і чыстым. Мне было добра з ёю. З часам я заўважыў, што яна стала кахаць мяне інакш... больш чула, больш пяшчотна. І сам я ўсё больш да яе прывязваўся. Пагатоў розніца ва ўзросце ў нас была невялікая. А часам мне здавалася, што яна маладзейшая за мяне, столькі ў ёй было энергіі, смеху і быццам бы дзівочай легкадумнасці.

Назаўтра мы рушылі ў зваротную дарогу. У мяшку за плячыма я нёс 380 шкурак алтайскіх вавёрак (19 пачкаў па 20 шкурак у кожным). Ношка была не надта цяжкая. Іншыя хлопцы таксама неслі вавёркавыя шкуркі. Дарога была асабліва цяжкая. Ноч — чорная як смала, зямля — гразкая і ліпкая, быццам дэкстрын. Мы брылі, як мухі па клеі, з цяжкасцю выцягваючы ногі з гразі. Тры разы рабілі прывалы, перш чым дабраліся да памежнага лесу побач з Затычына, дзе збіраліся рабіць агранду. Увайшлі ў лес і прабіраліся вузкай сцежкай між густых елак. Потым выйшлі на вялікую палянку, а з яе — на шырокую, раз'езджаную калёсамі дарогу. Пад нагамі загулі дошкі. “Мост”, — падумаў я, намагаючыся ісці цішэй. Хтосьці абмінуў мяне і знік у цемры. Гэта быў Шчур. Лорд на імгненне спыніўся і ўзяў мяне за руку. Ён падсунуўся бліжэй і прашаптаў: “Зараз!” Мы пайшлі побач. Раптам з левага боку дарогі бліснуў ліхтарык, на секунду выхапіўшы доўгі шнурок людзей. І ў гэты самы момант раздаўся нечалавечы крык:

— Сто-ой! Страляць буду! Сто-ой!

Ліхтарык згас. Грымнулі два рэвальверныя стрэлы, а потым яшчэ два. Усё навокал завірвала. Гучалі крыкі, трашчалі прыдарожныя кусты. Гул разыходзіўся

па лесе. Мы з Лордам скочылі налева, а хлопцы кінуліся направа. Неўзабаве ўсё сціхла. Мы спыніліся. Побач пачуўся свіст. Лорд адказаў. Да нас падышоў Шчур. Гэта ён страляў і крычаў. Я пачуў ягоны ціхі смех.

— Ну, як там?

— Клёва! Шухер што халера! Агранда “пірша кляса”!

Мы спакойна перайшлі мяжу. Назаўтра Болек Камета павёз шкуркі ў Вільню. Там іх можна было прадаць нашмат даражэй, чым у мястэчку. Я, Лорд, Шчур і Мамант аддалі яму сваю долю. Разам з яго шкуркамі іх было 1840 штук.

— Каб ён толькі з імі не зваліў! — сказаў Шчур.

— Ён зваліў? — перапытаў Лорд. — Ніколі! Яго адсоль, з мяжы, і мільёнамі не выцягнеш!

Праз два дні Камета вярнуўся. Шкуркі ён прадаў за 2024 даляры. Па даляры і 10 цэнтаў за шкурку. Мы адлічылі Камету 24 даляры за дарогу, а рэшту падзялілі між сабой. Па чатырыста даляраў на долю.

Толькі наша пяцёрка ведала пра агранду. Іншыя думалі, што партыі напраўду далі пытку. Некаторыя нават казалі, што гэта работа падпольніка Макарава. А Ванька Бальшавік кляўся, што бачыў у святле ліхтарыка ягоную рудую бараду і шнар на левай шчацэ. Усе шчасліва вярнуліся ў мястэчка. А тавару гандляру не аддалі: “пагублялі, пакідалі” — зрэшты, і не тлумачылі зусім.

XIII

Зноў выпаў снег, і гэтым разам застаўся ляжаць. Зіма прыйшла суворая, марозная і снежная. Яна цвёрда замацавалася на мяжы і тоўстым слоём халоднага пуху ўкрыла зямлю на доўгі сон. Пралягла белая сцежка. Залаты сезон скончыўся. Хлопцы балявалі, пілі, скандалялі, улягалі за дзяўчатамі. Выглядала ўсё так, быццам кожны намагаўся як мага хутчэй прагуляць заробле-

ныя грошы. Гінта мела асаблівы поспех. Наш салон быў заўжды поўны, дзверы проста не зачыняліся. Кантрабандысты купаліся ў гарэлцы. Болек Камета быў у сваёй стыхіі. Ён піў, піў, піў. Невядома, калі ён адпачываў. Фэлек Маруда складаў яму кампанію, але піў менш, бо быў заняты ежай. Антоні граў няспынна. Камета прывёз новы, вельмі добры гармонік і падарыў яго Антонію. Таму гарманіст граў, наярваў, шпарыў і рэзаў на ім, як апантаны. Неяк увечары я сустрэў на плошчы Ёсіка Гусятніка. Ён радасна павітаўся са мной.

— Ты куды ідзеш? — спытаў ён.

— Дамоў.

— Рана яшчэ. Хадзем да мяне. Пагутарым крыху. Раскажу табе адну цікавую штуку. Пра Альфрэда Алінчука раскажу!

Я пайшоў з ім. Жонка чакала Ёсіка з вчэрай. Мы селі за стол, і Гусятнік звярнуўся да яе:

— Ідзі спаць, Дора! Нам тут крыху пагутарыць трэба.

Потым, калі яна выйшла з пакоя, Гусятнік пасур'эзнае ў сказаў:

— Вы асцярожней! Альфрэд вас засыпаць хоча!

— Як засыпаць? У паліцыю данесці?

Гусятнік усміхнуўся.

— Не. Ён вас хоча па-сур'эзнаму пакласці. На тым баку...

— Ты адкуль ведаеш?

— Ён распытваў, куды вы ходзіце. Дзе маліна ў Лордавай партыі.

— І ён можа такое зладзіць?

— Ён? Ты яго кепска ведаеш! Ён на любое паскудства пойдзе!

— Ажно не верыцца! Сам фартовы!

Ёсік засмяяўся.

— Фартовы! Гэта апошняя паскудзь! Ты думаеш, ён за мяжой хаваецца? Ён на зыхер ходзіць!

— Але яны ж з машынамі ходзяць!

— І што з таго? Яны бяруць рулі, бо хамаў баяцца. А пра вашу партыю ён “з понтам” распытваў. Быццам бы сабе іншую кропку шукае. А сам вас пакласці хоча. Вы асцярожней! Ёсць у мяне адно падазрэнне...

Гусятнік змоўк.

— Якое падазрэнне?

— Нікому не скажаш?

— Не.

— Пад хайрам?

— Так.

— Гэта ён засыпаў партыю Гвазда, бо той хацеў адбіць у яго Андзю Завітчанку.

— Ды што ты?!

— Дакладна я не ведаю. Толькі ведаю, што ў Менску ён бачыцца з падпольнікам Макаравым. На гулянкі яны разам ходзяць. Макараў дапамагае Алінчукам з кантрабндай, а яны даюць яму работу... Сыплюць хлопцаў!

Я занепакоіўся. Крыху падумаў, а потым сказаў:

— Ведаеш што, Ёсік? Гэта вельмі сур’ёзная справа! Я павінен сказаць пра гэта Сашку і Лорду.

— Цяпер нельга! Ты даў слова... Як даведаюся больш, то тады з Альфрэдам разберацся. Цяпер нельга... Скажы толькі Лорду, каб лягчэй на паваротах трымаўся і каб памяняў маліну. Можаш сказаць, што ад некага чуў, што Альфрэд распытвае паўстанцаў, куды вы ходзіце. Хай папярэдзіць хлопцаў, каб нікому не казалі. Альфрэд хоча вас засыпаць так, як Гвазда...

Позна ўначы я вяртаўся дамоў з галавой, поўнай планаў. Я разважаў: што рабіць? Мне было страшна адпужнуць хлопцаў ад Лёнінай маліны. Тады б я не змог бачыцца з ёю. Назаўтра я пайшоў да Лорда. Пасля ўчарашняй папойкі яму балела галава, і ён выказаў жаданне паправіць гумор.

— Ведаеш што, Болек, — звярнуўся я да яго. — Нам трэба асцярожней з малінай быць. Альфрэд распытвае, дзе ў нас кропка ў Саветах. Ён нас лягнуць хоча!

— Адкуль ты ведаеш?

— Ад аднаго хлопца.

— Хай бы яго чэрці, гэтага Альфрэда! Вось жа сука...

— Трэба асцярожней!

— Так. Цяпер будзем асцярожнейшымі! Не дачкаецца! Партыі ён не возьме! Найбольш аднаго хлопца вычапіць. Ты дакладна ведаеш?

— Не. Я толькі дапускаю.

Я не хацеў асабліва непакоіць Лорда, каб той не змяніў кропку.

— Трэба папярэдзіць хлопцаў, каб нікому не каза-лі, дзе мы спыняемся ў Саветах, — сказаў Лорд.

— Менавіта. Так і зрабі. Хай будуць асцярожныя. Языкі за зубамі, і шлюс! Зрэшты, ніхто не ведае Бамбінінага прозвішча і не зможа дакладна ўказаць, дзе гэты хутар месціцца.

Мы змянілі тэму размовы, а крыху пазней пайшлі піць да Гінты.

Праз два дні мы ўпершыню рушылі на работу белай сцежкай. Вёў партыю, як звычайна, Лорд. Тавар пільнаваў Лёва. Тавар быў танны: падэшвы, жаночыя швэдры, ваўняныя шалі... на зімовы сезон. Апрача мяне, Лёвы і Лорда ішлі: Мамант, Шчур, Болек Камета, Ванька Бальшавік, Фэлек Маруда. Усяго дзевяцёра. Пятрок Філософ яшчэ хварэў, а Алігант пакуль не залячыў рану. Цяпер мы больш асцярожныя. Не ідзём палямі да забудоў і саду, а ўскрайкам гаю падбіраемся да раз'езджанай саннямі дарогі, па якой можна — каб не пакінуць слядоў — дайсці да хутара. Мы выправіліся ў дарогу з Бакроўкі, з гумна на ўскрайку мястэчка, куды яшчэ ўдзень завезлі ношкі. Выйшлі мы рана, як толькі сцягнула. Мы зрабілі гэта наўмысна, з разлікам, што зялёнкі не падумаюць чакаць кантрабандыстаў у такі час. А другой уначы мы дабраліся да хутара Бамбіны. Лорд спыняе партыю, падыходзіць да мяне і пытае:

— Можаш хочаш першым пайсці? Зірнеш, ці ўсё ў парадку на маліне, у гумне і ў садзе... Агледзіш увесь хутар. Спытай Бамбіну, ці не круціўся тут хто ўдзень. А калі ўсё ў парадку, выйдзі на дарогу і зрабі ўключаным ліхтарыкам тры вялікія кругі. Хочаш першым пайсці?

— Добра. Я пайду.

— Пакінь ношку. Табе лягчэй будзе.

Я скінуў з плячэй ношку і выйшаў на дарогу. Да хутара было каля 300 крокаў. Я іду хутка, і мне весела. Без ношкі так лёгка ісці. Я гляджу на Вялікую Мядзведзіцу і ўсміхаюся, паўтараючы імёны зорак: Ева, Ірына, Сафія, Марыя, Гелена, Лідзія і Лявонія-Лёня. Я паўтараю некалькі разоў: “Лёня”, — і смяюся. “Спіць, напэўна, і ані сніць, што я зараз прыйду!” Я паскараю крокі. Брама і веснічкі зачыненыя. Цераз плот я пералажу на двор. З глыбіні падворка да мяне кідаецца вялікі сабака.

— Нерон! Нерон! — клічу я яго.

Ён падскокамі бяжыць да мяне і з радасным падываннем становіцца на заднія лапы, намагаючыся лізнуць мяне ў твар. Я адпіхваю сабаку ад сябе і ціхенька грукаю ў акно. Потым бачу за шыбай белую пляму твару.

— Хто там?

— Я.

— Уладзя?

— Так. Лёня, адчыні.

Грукаюць засаўкі, і я ўваходжу ў цёплы дом. Лёня толькі паднялася з ложка, яна жарсна цалуе мяне.

— Які ты халодны! Хлопцы прыйшлі?

— Я адзін прыйшоў.

— Адзі-ін?

— Так.

— Праўда? Навошта?

— Засумаваў па табе і падарваўся ў дарогу!

Яна смяецца, а потым сур’ёзна гаворыць:

— Не можа быць! Ты хлусіш!

Я расказаў ёй, у чым справа. Лёня запэўніла мяне, што на хутары ўсё ў парадку. Але на ўсялякі выпадак я абышоў двор і сад, агледзеў гумно і толькі тады выйшаў на дарогу. Дастаю ліхтарык, уключаю яго і раблю тры вялікія кругі. Чакаю. Неўзабаве на снежнай белі дарогі з'яўляюцца адзін за адным мае супольнікі. Я запускаю іх на двор і зачыняю веснічкі на засаўку. Хлопцы пайшлі ў гумно, а мы з Лёвам — у дом. Лёня ўжо апанулася. Завіхаецца па хаце. Паліць у печы, гатуе мне ежу, бо Лёва і хлопцы пайшлі спаць. Пазней, ужо ў ложку, Лёня сказала:

— А ведаеш што, Уладзя? Я пра адну рэч падумала: застанься са мной назаўжды!

— Як гэта?

— Я ўсё разважыла... Закрыю кропку. Мне ўжо хопіць... Грошай у мяне дастаткова, і табе таксама застаецца. Будзем жыць... Я табе дакументы зладжу. У мяне знаёмыя ёсць у “Волисполкоме”, у Заслаўі. Гэта можна зрабіць...

— Не. Я не хачу...

— Ты мяне не кахаш? Га?

— Гэта іншае... Мне лепш жыць у сябе...

Лёня доўга пераконвала мяне пагадзіцца на ейную прапанову. Прасіла, прыводзіла розныя аргументы. Урэшце я сказаў ёй, што падумаю. Аднак сам ужо тады ведаў, што ніколі на гэта не пагаджуся. Тут я б занудзіўся насмерць. А можа, і Лёня мне б абрыдла? Але ёй я гэтага не сказаў.

XIV

Каляды і Новы год прайшлі ў нас вельмі весела. А пасля святаў мала ў каго з кантрабандыстаў засталася

штосьці ў кішэні. У студзені хлопцы зноў пачалі хадзіць у дарогу. Іх падганяла нястача. Яны ішлі, хоць сцежкі і былі вельмі цяжкія, лютавалі завеі, а па лясх і палях сноўдалі ваўкі. Гандляры цяпер давалі марны тавар. Не хацелі рызыкаваць, ведаючы, што дарогі вельмі небяспечныя, а гаротныя хлопцы лёгка могуць учыніць агранду. Парты хадзілі вельмі рэдка, і людзей у іх было мала. А вось саматугам хлопцы хадзілі ўсё часцей. Насілі спірт, на які быў вялікі попыт у Саветах.

Напярэдадні Трох Каралёў да мяне завітаў Лорд:

— Мяне Фэля паслала.

Я здзівіўся.

— Чаго яна хоча?

— Запрашае цябе заўтра на вечарынку.

— Але Сашкі ж няма дома! Ён у Стоўпцах.

— Ды нічога. Гулянка невялікая будзе, колькі дзяўчат і пару хлопцаў.

— А ты пойдзеш?

— Так.

— Добра. То я таксама пайду.

Назаўтра я апрануўся асабліва старанна, і мы разам з Лордам пайшлі да Фэлі. Была сёмая вечара, і мы акурат заспелі ўсіх гасцей у поўным камплекце. Я заўважыў, што Фэля так падабрала хлопцаў, каб не было гранды і забава прайшла “прыстойна”. Акрамя мяне і Лорда было яшчэ некалькі знаёмцаў: Пятрок Філософ, Юлік Вар’ят, Алігант. Былі таксама далёкія сваякі Вэблінаў, браты Фабінскія — Караль і Зыгмунт. Яны нядаўна прыехалі з Вільні і трымаліся звысоку і з пэўнай дыстанцыяй. З дзяўчат былі: Фэля, Бэлька, Андзя Салдат, Маня Дзюндзя і Лютка Жубік — яна замяняла ў Бэльчынай парты Гэльку Пудзель, якая засыпалася ў Саветах і цяпер сядзела ў турме ў Менску. Лютка была мясістай дзівухай, якая пры кожным кроку трэсла раскідзістым целам, што выклікала ў думках хлопцаў эратычныя

прыхамаці. Была яшчэ стрыечная сястра Фэлі, Зося — прыгожая, зграбная бландзінка, якой толькі-толькі споўнілася шаснаццаць. Тварык ейны аздаблялі вельмі прыгожыя вочы.

Калі мы ўвайшлі ў хату, моладзь ужо гуляла. На камодзе стаяў вялікі грамафон і, бліскаючы нікелем вялізнага раструба, граў вальс. Пасярэдзіне пакая танцавалі дзве пары. Алігант танцаваў з Зосяй, а Караль Фабінскі — з Фэляй. Мы павіталіся з усімі прысутнымі па чарзе, прадстаўляючыся незнаёмым. Зыгмунт Фабінскі нядбала, быццам з вялікай ласкі, падаў мне мяккую і маленькую, як у жанчыны, руку. Надзьмуў губы і спеў на прамовіў:

— Фа-абіньскі...

Ён быў мне несімпатычны. Не люблю я распешчаных даліканцікаў. Я сціснуў ягоную руку так моцна, што Фабінскі ледзь не ўскрыкнуў, і таксама прадставіўся:

— Ла-абровіч!

Я прысеў за невялічкі столік, дзе сядзелі Бэлька і Андзя Салдат, і пачаў размову з Бэлькай, цішком назіраючы за Фэляй, якая ўсё яшчэ танцавала з Каралем Фабінскім. Выглядала яна прыгожа. На ёй была чорная сукенка. Цёмныя колеры пасуюць ёй найбольш — быццам рама, ахопліваюць зграбную фігуру, харошанькую галоўку і тонкую шыю. У танцы яна рухалася так свабодна, што здавалася, гэта адзіны натуральны для яе від руху. Я не мог адарваць ад яе вачэй, няўважліва слухаў, што казалла мне Бэлька, і ўсё глядзеў і глядзеў на Фэлю. Машыністка, мне здаецца, гэта заўважыла:

— Пане Уладзю, які ж вы няветлівы, і не слухаеце нават, што я кажу!

Я ачомаўся і ўцягнуўся ў размову, аказваючы асаблівае зацікаўленне Бэльчынай асобай. І нават запрасіў яе на танец.

— Ці не досыць вам танцаў на мяжы? — спытала Бэлька.

— Маеце рацыю, шаноўная пані.

Я нахіляюся да яе праз столік і звяртаюся на “ты”, як зазвычай у сваёй кампаніі, “без бянтэжання”:

— Бэлька, калі?

— Што?

— Тое, што ты мне абяцала, калі я цябе праводзіў...

— Табе гарыць?

— Вельмі!

— Ну то пацярпи або вады халоднай выпі!

Фэля заўважае, як даверліва мы размаўляем. Колькі разоў яна кідае на нас позірк, а потым перастае танцаваць і падыходзіць да нашага століка са сваім партнёрам. Вітаецца са мною:

— Добры вечар, пане Уладзю!

— Добры вечар!

— Пазнаёмцеся, панове! — яна рухам галавы паказвае на Фабінскага.

Караль падаў мне дробную, дагледжаную руку і працягнуў:

— Фа-абінскі!

Я адказваю басам, найграня і з выклікам, пераймаючы яго інтанацыю:

— Ла-абровіч!

Бэля рассмяялася. Фэля акінула мяне здзіўленым поглядам. Караль адступіў.

— Вы, пане, вельмі нервовы! — адзначаю я.

— Як англійскі цюцька! — дадае Лорд і, удаючы, што гэта не тычылася Каралю, працягвае, звяртаючыся да Андзі Салдат: — Такі, ведаеце, міленькі і зграбненькі быў, палахлівы-баязлівы...

Бэлька смяецца. Фэля насуплівае бровы, а потым ідзе да грамафона і ставіць новую кружэлку. Караль сядзе поруч з Зыгмунтам, і яны ціха перагаворваюцца, крытычным поглядам акідваючы прысутных. Браты прыніжаныя.

Раптам з грамафона раздаецца жарсны голас тэнара:

*Дзе ж ты дзе, маё каханне?
Дзе жывеш ты, мой анёл?*

— На маяку! — сур'ёзна адгукаецца тэнару Лорд.

Дзяўчаты — у смех. Фабіньскія крывяцца. Мне вельмі хочацца выпіць, і я кажу пра гэта Лорду.

— Мудра! — адказвае мне калега.

Ён, смеючыся, падыходзіць да Фэлі і штосьці ёй гаворыць. Разам яны выходзяць у суседні пакой. Я гляджу ёй услед: тонкі стан, зграбныя ногі, хісткія ў хадзе сцёгны. Мяне цягне да яе ўсё больш, і разам з тым я баюся яе і... ненавіджу. Чорт ведае што такое!

Праз некалькі хвілін Фэля вяртаецца адна і падыходзіць да мяне. Я гляджу ёй у вочы. Дзяўчына лёгка, як мне здаецца, іранічна ўсміхаецца і гаворыць:

— Пан Баляслаў просіць вас на хвілінку.

Я выходжу ў суседні пакой, у той, дзе папярэднім разам выкрылі аферу Алінчукоў з цынкаванымі стыркамі. Стол цяпер стаіць ля вакна, а побач са сталом я ўбачыў Лорда.

— Хадзі, браце, — гукае ён мяне. — Трэба крыху гульнуць!

На стала я бачу вялікі графін гарэлкі, запраўленай вішнёвым сокам. На талерках ляжаць агуркі, хлеб і кавалкі вяндрліны. Лорд робіць шырокі жэст рукамі:

— Чым хата багатая!

Мы пачынаем піць гарэлку шклянкамі.

— Фэля казала мне цябе не спойваць! — заўважае Лорд.

— Так?

— Угу! Шанцуе табе... Паўлягай за ёю... Цар-баба! Альфрэд за ёю два гады цягаўся... Але застанецца з носам.

Мы паспешліва ямо і п'ём. Гарэлка заканчваецца. Мне робіцца ўсё весялей. Лорд закусвае, пазіраючы на мяне, і гаворыць:

— Карыстайся нагодай! Я Фэльку ведаю як аблупленую... Яна для цябе гэтую вечарынку зладзіла. Здалёк трымаецца, каб мацней цябе да сябе прыцягнуць. Разумееш? Адзінаццаты запавет памятаеш? З бабамі трэба ўмеючы!

І ментарскім тонам дасведчанага донжуана ён пачынае мяне павучаць. Мне непрыемна, але я нічога не кажу, бо ведаю, што гэта праява шчырай сімпатыі.

Мы вяртаемся ў вялікі пакой. Грамафон грае полечку. Фэля танцуе з Зыгмунтам Фабінскім, але часта пазірае на мяне. Дзіўная жанчына: цела ейнае вабіць неадольна, а вочы — адштурхоўваюць. Хлопцы па ёй шалеюць, а яна з нас усіх смяецца. Гарэлка настроіла мяне на вясёлы лад. Я размаўляю з Бэлькай і ўсміхаюся Фэлі. На ейным твары я бачу неспакой: прыкідвае, ці не занадта я п'яны! Неўзабаве яна заканчвае танец і сядзе поруч з Лордам. Размову яна вядзе, штучна ўсміхаючыся. Я лаўлю ейны погляд і раптам разумею, што яна хоча, каб я запрасіў яе на танец. Па пакоі кружаць пары. Зося танцуе з Юлікам. Лютка Жубік, мажная, мясістая, камічна торгае тоўстым лыткамі, выклікаючы ўсмешкі на тварах прысутных. Яна танцуе з Алігантам, які, “алігантна” схіліўшы галаву ўбок, вядзе сваю даму ў танцы. Фэля ўсё яшчэ глядзіць на мяне. Я адчуваю ейную просьбу ці... загад і падыходжу да яе:

— Панну Фэлю запрашаю на танец!

Імгненне яна глядзіць мне ў твар. Вочы ейныя змяняюцца. І раптам, амаль што з кпінай, яна гаворыць:

— Дзякуй вам вялікі! Я хачу адпачыць!

Я адчуваю сябе ідыётам і, прысаромлены, вяртаюся да Бэлькі. Тая сустракае мяне лёгкай усмешкай.

— Панна Бэльця! Можна вас?

Дзяўчына падымаецца з месца. Мы кружым па пакоі. Я намагаюся не думаць пра Фэлю і таму думаю пра Бэльцю. “У яе такі сімпатычны твар, прыгожыя вочы, і яна так добра складзена! Хлопцы ад яе ў захапленні. Іх дражняць ейныя высокія грудзі. Яна, напэўна, прыгажэйшая за Лёню!” Я ўсё мацней прыціскаю яе да сябе, ні на што не звяртаючы ўвагі. Бэля шэпча:

— Вар’ят! Перастань, ну, бо штурхану... Людзі глядзяць!

Я заўважаю, што танцуем толькі мы адны. Усе глядзяць на нас, і я бачу ўсмешкі на тварах хлопцаў і дзяўчат. Караль і Зыгмунт Фабінскія пагардліва надзімаюць вусны. Я ціхенька шапчу Бэльцы:

— Плюнь на іх, любая! Хай глядзяць!

— Добра табе казаць, а пра мяне пачнуць плёткі разводзіць!

Мы перапыняем танец і сядаем ля акна. Я намагаюся ўдаваць, што цалкам заняты Бэлькай. Фэля і Зося выходзяць з пакоя, каб паставіць гарбату. Браты Фабінскія трымаюцца асобна. Лорд разваліўся на крэсле паміж Андзяй Салдат і Маняй Дзюндзяй. Ён штосьці расказвае, а дзяўчаты хіхікаюць. Вяртаюцца Фэля і Зося. Мы дапамагаем ім паставіць у цэнтры пакоя вялікі стол. Яго накрываюць для гарбаты. Тут ёсць сочыва, бісквіты, пірожныя, цукеркі, арэхі. Фэля запрашае нас за стол, і ўсе сядваюць піць гарбату. Усе, акрамя мяне і Лорда, паводзяць сябе вельмі сур’ёзна. Караль і Зыгмунт Фабінскія трымаюць у руках шклянкі, адставіўшы мезенцы. Дзяўчаты стараюцца піць так, каб не плямкаць вуснамі. Паволі, быццам неахвотна, яны ядуць бісквіты і пірожныя. Размова неяк не клеіцца. Адчуваецца агульная збянтэжанасць. Кіслыя міны братоў Фабінскіх і іх іранічныя погляды псуецца настрой. Фэля ідзе да грамафона і ставіць новую кружэлку. Гучыць вясёлы ўступ “Полькі ў лесе”.

Пасля гарбаты мы адставілі стол убок, вызваліўшы месца для танцаў. Танцуючы з Бэлькай, я спытаў:

— Можна правесці цябе дадому?

Яна ўсміхнулася:

— Ды ведаю я, чаго табе трэба!

— І што ў гэтым кепскага? Ты мне вельмі падабаешся!

— А язык за зубамі ты трымаць умееш?

— Слова даю! Ані піскну нікому! Каб мяне на мяжы першая куля зрэзала!

— Ну-ну! Не заракайся! Я табе веру. Зараз я з усімі развітаюся, а ты пачакай хвілін дзесяць, патанцуй з Люткай, а потым ідзі дамоў. Я цябе пачакаю ў першым завулку налева. Там нікога няма...

Мы перапынілі танец. Я далучыўся да групы, у якой сядзеў Лорд. Фэля размаўляла з Зосяй і братамі Фабінскімі. Я стаў заляцацца да Дзюндзі. Бэлька развіталася з прысутнымі і выйшла на двор. Сказала, што ёй забале-ла галава. Зноў пачаліся танцы. Я заўважыў, што Алігант збіраецца дамоў. Тады і я развітаўся з усёй кампаніяй і выйшаў адразу за імі. На вуліцы я сказаў Аліганту:

— Я забыўся штось Лорду сказаць! Ты ідзі, а я вярнуся.

Я вярнуўся ў двор, схаваўся за брамай і пачакаў, пакуль Алігант адыдзе, а потым хутка скіраваўся ў бок завулка. Застаць там Бэльку я не спадзяваўся, бо быў моцны мароз. Я імкліва праходжу завулак і нікога не заўважаю. Раптам чуецца ціхі свіст, і я бачу Бэльку, якая выходзіць з цемры між паветкай і плотам.

— Змерзла? — пытаю я.

— Ды дзе там... Я гарачая. Мяне мароз не бярэ.

Я прыцягваю дзяўчыну да сябе і цалую яе халодныя, цвёрдыя, гладкія, быццам костка, вусны. Потым бяру яе пад руку, і мы ідзем завулкамі, абмінаючы вялікія вуліцы. Снег рыпіць пад нашымі нагамі. Мароз

шчыпле за шчокі. А на небе зіхацяць зоркі, падміргваючы нам па-шальмоўску. Вялікая Мядзведзіца цудоўна свеціць у вышыні. Я гляджу на яе і думаю: “Шкада, што я не назваў аніводнай зоркі Бэляй”.

XV

У сярэдзіне лютага я, упершыню ў гэтым месяцы, рушыў за мяжу. Выпраўляючыся ў ноч, я і падумаць не мог, што гэтая дарога скончыцца для мяне так трагічна і я надоўга апынуся за кратамі.

Пайшоў я, як звычайна, з партыяй Лорда. Нас было дзевяцёра: я, Лорд, Лёва, Шчур, Болек Камета, Ванька Бальшавік, Мамант, Фэлек Маруда і Алігант. Іншыя хлопцы з розных прычын у дарогу не пайшлі. Тавар у нас быў дарагі: шаўро, лак і хром. Усё найвышэйшага гатунку. Ношкі былі цяжкія, па 40 фунтаў, але невялікія і ладна спакаваныя. Мы рушылі, як толькі на зямлю апусцілася цемра. Узнялася лёгкая завея, і гэта было нам на руку. Але неўзабаве пасля таго, як мы перайшлі другую лінію, завея ператварылася ў сапраўдную завіруху. Яна ўзмацнялася ўсё больш і больш і ўрэшце разгулялася так, што ператварыла наваколле ў неабсяжнае мора снегу. Партыя спынілася, хлопцы збіліся ў кучу. Намагаючыся перакрычаць сковыт ветру, Лёва прапанаваў нам вярнуцца ў мястэчка. Лорд не пагадзіўся. Ён сказаў, што мы ўжо прайшлі траціну дарогі і вяртацца цяпер больш небяспечна, чым ісці далей, бо ў завіруху цяжка сцяміць, дзе мяжа, і можна лёгка трапіцца... Масалкі ў такое надвор’е звычайна сядзяць па зямлянках ля агню, ведаючы, што перахапіць кантрабандыстаў у такую ноч не атрымаецца, затое можна лёгка трапіць на ваўчыную зграю. Толькі час ад часу мяжу кантралююць узмацненыя патрулі.

Мы пайшлі далей. Лорд, Мамант і Камета папера-
менна вялі партыю, бо першаму было найцяжэй: даво-
дзілася пракладаць дарогу ў глыбокім снезе. Праз нейкі
час завіруха зрабілася ўраганам. Дзівы дзеяліся наво-
кал. Вецер зрываў снег з зямлі і падымаў яго высока
ўгару, а мы, стомленыя, аслепленыя, ішлі па абледзяне-
лых сумётах... саслізгваючы і падаючы. І акурат тады
вецер скідваў нам на галовы той снег, які імгненне таму
падняў і закружыў у паветры. Часам нас засыпала ляту-
чай, дрыготкай масай па шыі. Мы спыняліся, адпачы-
валі. Потым паволі, крок за крокам, ішлі далей, патана-
ючы ў снежных гарах. Ураган, здавалася, паставіў сабе
мэту: не даць нам дайсці да кропкі... Вось ён пачынае
штурхаць ззаду, быццам дапамагаючы нам ісці. Мац-
ней і мацней, і раптам са свістам і рогатам налятае збо-
ку, а мы, не чакаўшы такога, завальваемся назад. На
некалькі секунд усё сціхае. А як толькі мы падымем-
ся і зноў рушым у дарогу, адным ударам спераду сты-
хія прымушае нас спыніцца. Праз некаторы час, схі-
ліўшы перад ураганам галовы, мы спрабуем ісці далей,
шырока раскінуўшы рукі, каб утрымаць раўнавагу. Вы-
глядае гэта так, быццам мы пльвём у магутным белым
віры. Тады віхура кіруецца ўгару і трыумфальна смя-
ецца, а мы падаем, заліваючыся потам, ледзь у стане
перавесці дух. Вось мы сядзім у снезе. А віхура гуляе
ўверсе. Здаецца, яна проста забаўляецца, не звярта-
ючы на нас увагі: спявае, прысвітвае, смяецца, лёгкі-
мі павевамі ганяецца за сняжынкамі. Мы падымаемся.
І гульня заканчваецца... Віхура таксама падымаецца.
Зацятая, халодная, рэзкая, бязлітасная. Першы ўдар цэ-
ліць нам у вочы. Мы схіляем галовы, вітаем яе і молім.
А яна няўмольная... Аднаго заносу ёй мала, таму ў за-
цятай злосці яна збірае снег з кіламетравага прастору
поля і вывальвае гэты патоп на нашыя галовы. Цяпер
нам не чутно, як раве, як гудзе ўраган... Ён аглушыў і ас-
ляпіў нас. Нас засыпала дробным вострым снегам.

Мы выкараскваемся наверх. Навобмацак знаходзім адзін аднаго і, правальваючыся па грудзі ў сумёты, спускаемся з вялікага рухомага пагорка, які паціху пачынае апаўзаць. Віхура маўчыць, і гэта страшная цішыня: зараз будзе сюрпрыз. Я не памыліўся. Удар абрынуўся невядома адкуль: некалькі соцень тон снегу з сілай скідваюць на нашыя галовы. Часу кінуцца на зямлю няма — адразу ж налятае жудасны парыву ветру. “Хоча паглядзець на нас!” Другі ўдар. Зноў на нас абрынаюцца горы снегу. І зноў магутны подых ветру, і зноў удар. І так раз за разам, удар за ўдарам. Чалавек таксама мог бы так забяўляцца. Кінуць у вялікую мядніцу дзевяць хрушчоў, а потым біць у іх прыгаршчамі мукі і здзімаць іх са сценак. Гэта была б вар’яцкая забава. Дурная і жорсткая. І наш супернік таксама не меў літасці. Некалькі дзясяткаў разоў ён мяняў тактыку барацьбы, хоць мы нават не маглі абараняцца. Рабіў засады. Затойваўся. Узводзіў на нашым шляху снежныя горы. Спрабаваў асляпіць, зрынуць, раструшчыць нас. Шалёў. Гойсаў. Заходзіўся д’ябальскім рогатам, то енчыў, а то свістаў...

Я ішоў, прымружыўшы вочы. Шапку я нацягнуў на вушы, а галаву нахіліў наперад. Мяне хістала, я падаў, але ўвесь час брыў наперад, карыстаючыся любой магчымасцю зрабіць яшчэ некалькі дзясяткаў крокаў. Час ад часу мы спыняліся, каб праверыць, ці ўсе на месцы. Мы пазбягалі адкрытай мясцовасці і кльпалі праз лясы. Там лютыя атакі віхуры разбіваліся аб дрэвы. Але лес заканчваўся, і тады трэба было зноў выходзіць на палі, зноў зацята змагацца, упарта сціскаючы кулакі. Мы ішлі, не дбаючы пра асцярожнасць. Хто мог нас пераследаваць? Хто выйшаў бы ў такую ноч з дому? Мы былі адзінымі жывымі істотамі на бяскрайняй, затопленай снежнай навалай раўніне.

Некалькі разоў мы спыняліся і пілі спірт. Гэта давала нам сіл, улівала ў цела агонь і натхняла на новую

бойку са стыхіям. Мне было горача і душна, па твары ліўся пот. Вочы балелі, і з іх цурком цяклі слёзы. Я не ішоў, я прадзіраўся. А вецер навокал гудзеў, плакаў, выў, спяваў і свістаў. Ірваў на нас вопратку. Здзіраў з плячэй ношкі. Матляў перад намі прасторай, быццам вялізнай белаі анучай. Шумеў, як мора. Выбухаў, як летнія грымоты, і смяяўся, смяяўся, смяяўся... Мне здавалася, што мы не выйдзем адсюль, што мы назаўжды застанемся ў гэтым вусцішным белым пекле... І дзіўная рэч: калі часам, аслеплены, я прымружваў вочы, перада мной паўставаў блакіт неба, ззянне сонца, барвы кветак... Я бачыў прыгожы твар Фэлі. Бачыў усмешку Бэлькі. Чуў гармонік і спеў Салоўкі. Але найчасцей перад маімі вачыма паўставала Лёня. Я бачыў яе выразна, чуў ёйны голас і смех... Найбольш я думаў менавіта пра яе. Можа, таму што з ёй мне заўжды было найлепей, найцяплей і найспакайней. “Мо праз гадзіну ці дзве я прыйду да яе... А мо і ніколі не ўбачымся?” Толькі з раніцы, цалкам знясіленыя, мы дабрылі да хутара Бамбіны. У дарозе мы былі 14 гадзін.

Хлопцы селі проста ў снег, і здавалася, далей яны не пойдучь. Выглядалі яны жудасна. Лорд спытаў мяне хрыплым голасам:

— Пойдзеш на хутар?

— Так.

— Ідзі асцярожна. У такую ноч цяжка штосьці заўважыць, слядоў няма... Зрабі тры кругі... Але выразна.

Я выпіў крыху спірту, кінуў ношку на снег і скіраваўся ў бок хутара. Пералез цераз плот на двор. Мяне крыху здзівіла, што сабака не кінуўся да мяне. “Можа, зашыўся ў якую дзіру і спіць”, — падумаў я. Падышоў да вакна і ціхенька пагрукаў. Ніхто не адгукнуўся. Я пагрукаў мацней. У хаце запалілі лямпу, але на вокнах былі фіранкі, і я нічога не мог разгледзець. Мяне здзівіла, што Лёня не адгукнулася праз акно. “Мо не чакала нас так позна і думае, што гэта чужы хтосьці, таму

апранаецца”. Я падняўся на ганак. Дзверы ў сенцы былі адчыненыя. Наступныя дзверы, ужо ў жылую частку, таксама. Я ўвайшоў і ля стала ўбачыў Лёню: з дзіўным выразам твару, яна глядзела мне проста ў вочы, але ані кроку ў мой бок не зрабіла. “Дзіўна. Так хутка апанулася... І чаму яна мяне не вітае?!”

— Добры дзень! — сказаў я.

— Добры дзень! Чаго вам трэба? — спытала мяне Лёня і скоса зірнула направа.

Там вісела доўгая фіранка, за якой стаяў ейны ложкак. Фіранку можна было пасоўваць па дроце, на якім яе трымалі некалькі колцаў. Яе завешвалі на дзень, а ўначы яна заўжды была адкрытая. Цяпер яна шчыльна закрывала ложкак. Унізе тканіна не краналася падлогі, і там я заўважыў мыскі дзвюх пар ботаў. Адзін з ботаў варухнуўся. Сумневаў не было: там хаваліся нейкія людзі. “Засада!” — падумаў я і спакойна сказаў Лёні:

— Скажыце мне, гаспадынечка, як тут найхутчэй да Менска дабрацца? Такая завая! Я заблукаўшы быў і вось да вас выйшаў. Не ведаю нават, дзе я.

Лёня лёгка ўсміхнулася і адказала:

— Ідзіце ўздоўж хутара да самага мастка. А там направа... Выйдзеце проста на тракт.

Я пачуў шум ззаду, з-за дзвярэй. “У сенцах людзі!” — падумаў я імгненна. І тут фіранка маланкава адсунулася ўбок і з-за яе выйшаў высокі мужчына ў доўгім сівым плашчы і ў будзёнаўцы з вялікай чырвонай зоркай. За ім паказаўся ўкормлены плячысты мужык у чорнай бекешы і ў вялізнай чорнай папасе. У яго была кароткая рудая барада, а праз левую шчаку бег шнар. Ён кпліва свідраваў мяне вачыма. “Макараў!” — падумаў я.

— А вось і наша птушачка! — сказаў падпольнік, крыва ўсміхнуўшыся. — Скакала, скакала і даскакалася!

Ён падышоў да мяне і пагразіў кулаком, хочучы мяне ўдарыць. Я ўхіліўся ад удару. Тут адгукнуўся вайсковец:

— Не чапай яго! Зараз пабачым, што гэта за нумар!
Макараў адкрыў дзверы ў сенцы і сказаў:

— Праходзьце, таварышы, сюды. Аднаго гада маем!
У хату ўвайшло сямёра чырвонаармейцаў з кароткімі кавалерыйскімі вінтоўкамі ў руках.

— Харош гусь, — сказаў адзін з іх.

— Не гусь, а мокрая курыца! — дадаў другі, маючы на ўвазе маю заснежаную вопратку, з якой у цяпле хаты сцякала вада.

Вайсковец, у якога я заўважыў на левым рукаве два кубікі, звярнуўся да Макарава:

— Вазьмі чатырох і ідзіце з імі ў гумно! Сёння, напэўна, ужо больш не будзе нікога. А калі прыйдуць, то запусці іх у сярэдзіну.

Потым ён звярнуўся да астатніх чырвонаармейцаў:

— Асцярожней з гэтым госцем! Тарганецца — кулю праміж вачэй!

Ён пальцам паказаў мне на стол:

— Лезь туды! У кут!..

Калі я сеў за стол, ён зноў звярнуўся да чырвонаармейцаў:

— І з жанчынай таксама асцярожна!.. Каб яны не размаўлялі!..

Потым ён выйшаў з хаты. Зброю чырвонаармейцы трымалі напаягове. Я зірнуў на Лёню. Твар ейны быў сумны, але страху на ім не было. Пакуль салдаты не глядзелі на нас, яна мне ўсміхнулася. І я адказаў ёй усмешкай. “Каб толькі хлопцы не трапіліся”, — думаў я няспынна і адначасова прыкідваў адказы на тыя пытанні, якім мне могуць задаць. Калі праз паўгадзіны вайсковец з кубікамі на рукаве і Макараў вярнуліся ў хату, я цалкам супакоіўся. “Хлопцы далі драла! Так доўга яны чакаць не стануць. Зразумелі, што здарылася нейкая бяда, і сюды не пайшлі! Вернуцца за мяжу... Ну, яны і намучаюцца, небаракі!.. Такая доля!”

— Выйдзі з-за стала! — кінуў мне вайсковец.

Я стаў ля сцяны.

— Распранайся!

Я зняў усё, застаўшыся ў адной бялізне.

— Усё здымай! — крыкнуў Макараў.

— Там жанчына... — сказаў я.

— А табе справа!.. Не бойся, яна ў такіх рэчах добра разбіраецца! — захіхікаў Макараў.

Я распрануўся цалкам. Мяне старанна абшукалі. Зазірнулі ў рот, пад пахі, пад ступакі, агледзелі нават валасы. Потым праверылі маю бялізну і кінулі яе мне.

— Надзявай! — сказаў вайсковец.

Адну за адной дакладна агледзелі ўсе мае рэчы. Шлейкі, рэмень, кашалёк, грошы, гадзіннік, сцізорык, ліхтарык і насоўку паклалі на стол. Мне дазволілі апра-нуцца.

— Таварыш, дайце закурыць! — звярнуўся я да вайскоўца.

— Гусь свінні не таварыш! — адрэзаў той.

Макараў зарагатаў. Мне карцела спытаць у вайскоўца: хто з нас гусь, а хто свіння? Праз некаторы час вайсковец даў мне з майго пачка адну папяросу і сказаў:

— Трымай, закуры і кажы праўду! Бо біць будзем...

Я закурыў папяросу. Вайсковец дастаў з тоўстай тэчкі аркуш паперы і паклаў яго на стол. Гэта быў друкаваны бланк. Мяне пачалі распытваць: імя, прозвішча, дата нараджэння і да т.п. Запісаўшы дадзеныя ў бланк, вайсковец сувора сказаў:

— Ты з Польшчы?

— Так.

— Навошта прыйшоў у Саветы?

Я згадаў Лордаў расповед у Калішанак пра тое, як яго аднойчы арыштавалі на савецкім баку памежнікі і як яго потым дапытвалі ў Койданаве. Але Лорд быў з таварам, а ў мяне з сабою ношкі не было. Для Лёні гэта было добра, а маю сітуацыю ўскладняла.

— Мне ў Польшчы кепска было, — сказаў я, — таму я прыйшоў сюды, каб назаўжды застацца ў Саветах.

— А грошы адкуль?

— Усе свае рэчы прадаў.

— Круціш, гад!

— Я праўду кажу.

— Колькі разоў ты тут быў?

— Я першы раз.

Вайсковец звярнуўся да Лёні:

— Ведаеш яго?

— Не ведаю, — сказала яна каротка і смела.

Тады вайсковец звярнуўся да мяне:

— Слухай, што я табе скажу! Праўду гавары: колькі разоў ты бываў тут з кантрабандай і дзе твой тавар? Яе не шкадуў, — ён рухам галавы паказаў на Лёню. — Сябе ратуў, бо кепска будзе. Зразумей: калі ты не кантрабандыст, то шпіён!.. Ну, кажы!

— Я не кантрабандыст і не шпіён! Прыйшоў сюды, бо хацеў назаўжды застацца ў Расіі.

— І застанешся, але пад зямлёю. Разумееш? — адгукнуўся Макараў.

Я не адказаў яму і не глядзеў на яго. Да гэтага чалавека я адчуваў агіду і нянавісьць. Мае маўчанне раздражняла яго. Макараў звярнуўся да вайскоўца:

— Што ты з ім цацкаешся? Даць яму лазні, то інакш заспявае!

Ён зрабіў некалькі крокаў у мой бок. Кулак ягоныя былі сціснутыя. З прыадчыненых вуснаў відаць было жоўтыя зубы. Я згадаў, што Гвозд бараніўся, і падумаў: “Усё адно будуць біць! Хай прынамсі не дарма!” Я стаў у мокрым адзенні і калаціўся ад холаду. А Макараў думаў, што мяне трасе ад страху. Гэта яшчэ больш разняволіла і ўзбудзіла яго. Як толькі падпольнік замахнуўся на мяне кулаком, я блакаваў ягоны ўдар рукой і ўсёй масай цела кінуўся наперад... Садануў яго лбом у нос

і ніжнюю частку твару. Такі ўдар называецца “бык” або “дацкі пацалунак”, і наступствы яго бываюць жудасныя. Мне падалося, што я пачуў хруст костак. Макараў застагнаў і рухнуў па падлогу, закрыўшы твар рукамі.

Вайсковец крыкнуў чырвонаармейцам:

— Узяць яго!

Я ўскочыў на лаўку, а з яе — на стол. Садраў са сцяны вялікую, апраўленую ў цяжкую раму каляровую граўюру і кінуў яе ў лямпу, якая вісела пад столлю. Зазвінела шкло, і пакой патануў у цемры. Я шнарыў рукамі па сценах, шукаючы хоць штосьці для абароны. Мне трапіўся вялікі дубовы крыж. Я адарваў яго ад сцяны, ён быў даволі цяжкі. У гэты момант бліснулі электрычныя ліхтарыкі, і яркі промень святла на імгненне асляпіў мяне.

— Узяць яго! — зноў крыкнуў вайсковец.

Я падняў угару крыж. Чырвонаармейцы вагаліся. Я скарыстаўся гэтым і перакуліў стол, цяпер за ім можна было стаяць як за барыкадай.

— Здавайся, бо атрымаеш кулю ў лоб! — крычаў вайсковец.

— Валяй давай, хамуйла! Кайданы вы скінулі, а цяпер скуру спускаеце! Стралай!

— Узяць яго! Наперад! Прыкладамі яго!

Салдаты кінуліся на мяне. Бойка была зацятая... Зноў я апынуўся ў цэнтры ўрагану. Але цяпер мяне асляпіла кроў. Я чуў не сковыт ветру, а крыкі разгарачаных бойкай чырвонаармейцаў і ціхі плач Лёні. Мяне засланяў стол, але яго хутка адцягнулі ўбок. Я скочыў наперад, б'ючы крыжам наўслепа. Удараў я амаль не адчуваў, але знянацку зразумеў, што губляю прытомнасць. Падлога сплыла ў мяне з-пад ног. Апошні пробліск свядомасці выхапіў побач з маёй галавою нечую нагу. Я ўгрызся ў яе зубамі.

— Суччы сын! — раздаўся крык вайскоўца.

Больш я нічога не памятаю. Усё патанула ў цемры.

ЧАСТКА ДРУГАЯ ВОУЧЫМ СЛЕДАМ

*Памежжа накорміць,
Памежжа напоіць,
Памежжа суцешыць,
Памежжа прыстроіць!*
(З песні кантрабандыстаў)

I

Заканчваецца сакавік. Я ўжо адчуваю надыход вясны, але тута грызе маё сэрца. Ужо шосты тыдзень я сяджу ў першым падвале Менскай Надзвычайкі. Камера, у якую мяне кінулі, цёмная і вільготная. Па сценах цурком ліецца вада. Маленькае закратаванае акенца пад самай столлю скупа прапускае дзённае святло праз брудныя цьмяныя шыбы. У акне відаць боты салдатаў і чэкістаў, якія пахаджаюць па двары. Паўсюль жудасны бруд. Усё ліпне да ўсяго. Спачатку я баяўся дакранацца да сцен, дзвярэй і нараў. А цяпер прызвычаіўся. Паветра ў камеры набрыняла вільгаццю і смуродам брудных целаў. Бялізну тут ніхто не мяняе, і мы ніколі не мыемся. Найбольш атручвае паветра “параша” — вялікі драўляны цэбар, які кепска зачыняецца і ўвесь час працякае. Мача выцякае з яго на падлогу, утвараючы лужыну, якую вязні нагамі разносяць па камеры.

Нас тут адзінаццаць. Мы ледзь змяшчаемся ў маленькай камеры. На нарах спяць сямёра, а чацвёра кла-

дуцца на падлозе. Часам да нас падкідваюць новенькіх, але іх хутка выпускаюць або пераводзяць у іншыя месцы. Акрамя мяне, тут сядзяць яшчэ двое кантрабандыстаў, якія пастаянна жывуць за мяжой, пад Стоўпцамі. Гэта браты Ян і Мікалай Сплондзіны. Яны маладыя: аднаму — 20, а другому — 23 гады. Браты трапіліся на маліне ля Койданава. Іхні маліншчык — Уменьскі, мажны, плячысты мужык — сядзіць разам з імі. Спачатку яны сядзелі асобна, а потым іх аб'ядналі. З гэтага я зрабіў выснову, што справа іхняя не надта сур'ёзная.

Ёсць адзін самагоншчык — Каспер Буня, вялізны касцісты мужык. Ён жыў у смалярні пад Заслаўем і гнаў там жытні самагон. Яго схапілі на гарачым — акурат ля апарата. Апануты ён заўжды ў вялікі кажух, ад якога на ўсю камеру смярдзіць дзэгцем. Ля акна стаіць Жаба — злодзей-рэцыдывіст. Ён засунуў рукі ў кішэні і свішча. Ягоны ўзрост цяжка вызначыць: яму можа быць і 40, і 50 гадоў, а мо і больш. У яго вялізная галава і вусны ад вуха да вуха. Вочы цьмяныя, невыразныя, на фоне брудна-зялёнага твару яны выглядаюць як згусткі флегмы. Ён увесь час горбіцца. І хоць цела ягонае слабое, але надзеленае вялікім спрытам.

Ёсць у нас адзін бандыт, Іван Лобаў. Ён сядзіць за некалькі разбойных нападаў. Лобаў прыгожы, яму 35 гадоў. У яго чорная бародка цыплікам. Ён заўжды ўсміхаецца, падобны да ўладзімірскага “багамаза”. Гэткага даўно б “пусцілі ў расход”, але пра яго дбаюць заможныя сваякі.

Яшчэ адзін наш сукамернік — тэхнік тэлеграфа, Фэліцыян Кропка, якога абвінавацілі ў сабатажы, бо токкам высокага напружання ён спаліў рэстат. Кропка — ахвяра аднаго камісара, пра якога ён сам часта расказвае і які доўга яго пераследаваў, пакуль не скарыстаўся магчымасцю і не ўпёк яго ў Чэка. Тэлеграфіст робіць уражанне чалавека страшна напужанага. Ён дрыжыць

пры кожным адкрыцці дзвярэй. Але наогул ён камічны: маленькі, худзенькі, увесь час пацірае ручкі, а слухаючы кагосьці, адкрывае рот. Сядзіць з намі і контррэвалюцыянер — былы афіцэр царскай арміі Аляксандр Кваліньскі, які служыў у нейкай савецкай установе і якога цяпер засадзілі ў турму. Гэта высокі зграбны мужчына сарака гадоў. Ён увесь час маўчыць, а твар у яго бледны і стомлены. Кваліньскі амаль пастаянна ляжыць на нарах, але не спіць. Гадзінамі глядзіць у столь. З усіх сукамернікаў ён мне сімпатычны найбольш. Шкада, што такі інтэлігентны, выхаваны і вельмі добры чалавек мыкаецца тут разам з намі.

Маецца ў камеры і адзін габрэй. Тлусты, мажны. Яму амаль пяцьдзясят. Прозвішча ягонае Кобер, а імя — Гірш. Да вайны ён выпускаў гульніёвыя карты, а цяпер сядзіць за спекуляцыю. Кобер уладкаваўся ў камеры найлепш: штодня атрымлівае з горада абеды. І яго часта выклікаюць на “допросы”. Тады Жаба гаворыць, што за раз зноў будуць даць.

Адзінаццаты ў нашай камеры — апантаны. І мы, і чэкісты, і салдаты — усе завуць яго “Бзік”. Ніхто не ведае ані ягонага імені, ані прозвішча. Бзіка арыштавалі ў цягніку ля Слуцка. Гэта высокі худы маладзён з вялікімі, неверагодна прамяністымі вачыма. Ён увесь час ходзіць па камеры і часта заходзіцца смехам, што нас вельмі раздражняе. Яго падазравалі ў шпіянажы, але цяпер ужо не дапытваюць зусім. Відаць, забыліся або “бярुць зморам”.

Дні цягнуцца нудна, сумна, доўга. Нас грызе туга, морыць голад. Голад не выходзіць з нашай камеры. Мы ўвесь час марым пра ежу, пра ежу ўсе нашыя думкі. Рухаемся мы апатычна, павольна. Голад адбяліў нашыя твары, прыпудрыў іх зялёным і жоўтым, паклаў пад вочы чорныя цені. У некаторых апухлі ногі і рукі. Я заўважыў, што ў мяне пачалі пухнуць костачкі. І другая балячка,

якая вельмі даецца ў знакі, — гэта вошы. Вялікія турэмныя вошы, лянівыя, заспанія (як і мы, але не з голаду, а ад пераядання), пасвяцца на нашых целах. Яны поўзаюць нават па адзенні і нарах. Мы іх не б'ём. Гэта ўсё пустое. Жартаўліва іх называюць тут “живое срэбра”. Ад пастаяннага драпання на скуры ўтвараюцца раны. А там, дзе яе грызучь вошы, асабліва на спіне, карку і шыі (дзе скура танчэйшая), утвараюцца струпы. Затое ўначы, калі ў камеры гарыць лямпа, а мы кладзёмся спаць на голыя нары, са шчылін у дошках і сценах выпаўзаюць клопы. Гэтыя грызучь зацята, быццам крапівой палячы цела. Асабліва яны назалюць новым вязням. Неяк уначы я прачнуўся, расплюшчыў вочы і ўбачыў Бзіка ў кутку камеры. Ён неяк здзіўна прыглядаўся да сукамернікаў на нарах. Я прыкінуўся, што сплю. Мой твар акурат быў у цені, і я назіраў за Бзікам праз прымружаныя павекі. А Бзік уважліва назіраў за намі. Я заўважыў, што на каленях ён трымае знятую з сябе кашулю. У нейкі момант вар'ят нахіліў галаву і, не адводзячы ад камеры вачэй, зубамі разадраў каўнер кашулі. Гэта зацікавіла мяне яшчэ больш. З каўняра хлопец дастаў кавалак палатна і, час ад часу акідваючы камеру позіркам, разгарнуў яго. На шматку я заўважыў нейкія надпісы. Некаторы час Бзік чытаў абрэзак, а потым пачаў дзерці яго зубамі. Праз некалькі хвілін у ягонай руцэ застаўся толькі камячок нітак. Ён злез з нараў і выкінуў іх у парашу.

Я зразумеў, што там было штосьці вельмі важнае і што Бзік толькі прыкідваецца вар'ятам, а насамрэч ён хітрэйшы за многіх тых, хто лічыць яго апантаным. У тую ноч я не спаў да самай раніцы. Голад скручваў мне кішкі. “А што будзе далей? Ці надоўга гэта зацягнецца?” — думаў я няспынна.

У снах да мяне прыходзілі галодныя відзежы. Турэмнымі начама мне сніліся не выкшталцонныя стравы,

а вялізныя лусты жытняга хлеба, здаравенныя кавалкі сала і мяса, місы гарачага варыва, поўныя парнай бульбы гаршкі. Я прачынаўся стомлены, пацяжэлы, і голад даймаў мяне яшчэ больш, яшчэ больш адчувальнай была мая нядоля.

Спачатку мяне абвінавацілі ў шпіянажы. Так прадставілі маю справу тыя, хто мяне арыштаваў. Справу маю вядзе следчы суддзя Стэфан Нядбальскі, паляк родам з мястэчка Мір, што ля Стоўпцаў. Гэта быў круглатвары блазнюк у сіняй гімнасцёрцы і штанах галіфэ. Я прыйшоў да высновы, што ён дурны і напышлівы. Мяне ён дапытваў па начах і цэлымі гадзінамі. Рэзаў “хітрымі” пытаннямі-пасткамі, якія лёгка было прадбачыць і якія часта дапамагалі падследнаму зарыентавацца ў сітуацыі. Найчасцей ён паўтараў наступнае:

— Ну, кажы! Ну, кажы!.. Мы ж усё адно самі да праўды дакапаемся!

— Што мне казаць? Я ж праўду кажу! Ці вы хочаце, каб я вам хлусіў?! — звычайна адказваў яму я.

Колькі разоў мне рабілі вочную стаўку з рознымі тыпамі. Некаторых з іх я ведаў у твар, бо яны сядзелі ў іншых камерах першага падвала або ў другім падвале. Потым мяне перасталі вадзіць на допыты. Скарыстаўшыся парадай братаў Сплондзінаў, я паклікаў “карначу” і сказаў, каб ён даклаў следчаму суддзі Стэфану Нядбальскаму, што я хачу яго бачыць па вельмі важнай справе. Мяне выклікалі вечарам наступнага дня. У суправаджэнні двух чырвонаармейцаў я ўвайшоў у кабінет, дзе прымаў Нядбальскі.

— Ну што? Надумаў? — спытаў мяне суддзя-следчы.

— Так. Хачу ўсю праўду расказаць.

— Добра. Вазьмі крэсла і сядай сюды! — ён паказаў на месца ля стала.

Я заўважыў у прачыненай шуфлядзе стала наган.
“Перастрахаваўся!” — падумаў я.

— Трымай папяросу! — сказаў Нядбальскі.

Я запаліў папяросу, і мне зрабілася блага.

— Ну, кажы! — падганяў мяне Нядбальскі, дастаючы аркуш паперы.

Я пачаў даваць новыя паказанні. Расказаў яму гісторыю, якая часткова адпавядала праўдзе, а часткова была добра мною прадумана... Сам я з Вільні. Працы не было, таму я падаўся да знаёмага на памежжа. Ён прапанаваў мне хадзіць за мяжу з кантрабандай. Я і схадзіў колькі разоў. Потым калега трапіўся і цяпер сядзіць у турме ў Наваградку. Тады я перастаў хадзіць за мяжу і цяпер жыву ў ягонай маці. Пасля Новага года я разы тры схадзіў з хлопцамі. На трэці раз мяне спаймалі.

— Куды вы хадзілі з таварам? — спытаў мяне Нядбальскі.

— Я не ведаю, дзе маліна, бо машыніст нас заўжды вадзіў поначы і начавалі мы заўжды ў гумне, не выходзячы адтуль удзень. Таму, як выглядае хутар, дзе ён месціцца і як зваць гаспадароў, я не ведаю. Есці нам у гумно прыносіла нейкая старая жанчына ў доўгім жоўтым кажуху. З таварам справы вырашаў машыніст.

— Здаецца мне, штось ты круціш! — сказаў Нядбальскі.

— Не кручу, бо ведаю, што вас не ашукаеш. Занадта вы хітрыя!

Нядбальскі ўсміхнуўся. Потым крыху падумаў і сказаў:

— А чаму ты прыйшоў на хутар Лявоніі Бамбінскай? Яна ж таксама прымала кантрабандыстаў?

— Не ведаю я, ці прымала яна кантрабандыстаў, ці не прымала. Я заблукаў. Была моцная завіруха, я згубіў сваіх. Хадзіў усю ноч і ледзь не загінуў. Кінуў ношку, бо ісці ўжо не мог. Толькі з раніцы ўбачыў нейкі хутар і зайшоў спытаць дарогу.

Суддзя-следчы хвіліну разважаў, а потым, гледзячы мне проста ў вочы, хутка абрынуў на мяне некалькі пытанняў, відавочна спадзеючыся заспець мяне імі знянацку:

— Толькі праўду кажы! Кантрабандысты ходзяць у Менск?

— Не.

— Ваша “хеўра” хадзіла?

— Ніколі.

— А чаму ты пытаў дарогу да Менска?

— Бо баяўся, каб “хазяйка” не падумала, што я з-за мяжы.

Праз некаторы час Нядбальскі сказаў:

— А чаму, калі цябе арыштавалі, ты розную лухту вёрз: што прыйшоў у Саветы, каб тут жыць, што ў Польшчы табе кепска было.

— Бо баяўся, што мяне за кантрабанду пасадзяць у турму. А так, то думаў, што вы мяне або тут пакінеце, або ў Польшчу адправіце.

Нядбальскі штосьці запісаў, а потым звярнуўся да мяне, нібы абьякава, але з хітра прымружанымі вачыма. Я зветрыў пастку...

— Колькі разоў ты быў за мяжой?

— У гэтым годзе два разы. І на трэці раз трапіўся.

Доўгая паўза. Суддзя-следчы паволі запальвае папяросу.

— Колькі грошай у цябе забралі?

— Я не памятаю.

Нядбальскі дастае з тэчкі шматок паперы і чытае:

— 70 даляраў, 45 рублёў золатам і 18 000 польскіх марак. Так?

— Так.

— Колькі ты зарабляў за дарогу?

— За ношку нам плацілі 15 рублёў.

— Добра! Значыць, за дзве ношкі 30 рублёў, а адкуль рэшта? Ну, кажы...

— У лістападзе мінулага года мы зрабілі агранду на тавар. Мая доля была 400 даляраў.

— Што за агранда?

— Мы неслі тавар у Польшчу і ўцяклі з ім. А потым прадалі...

— Які быў тавар?

— Шкуркі. Алтайскія вавёркі. У мяне было 380 штук. Нядбальскі зрабіў у допыце перапынак і загадаў мне стаць да сцяны.

— Пільнуй яго! — кінуў ён чырвонаармейцу і выйшаў з кабінета.

Вярнуўся суддзя праз 20 хвілін.

— Гвазда ведаеш? — спытаў ён мяне.

— Ведаю. Наш хлопец, ракаўскі.

— А ён цябе пазнае?

— А як жа. Пазнае. Бачыліся колькі разоў.

Нядбальскі запісаў у пратакол мае паказанні і даў мне іх на подпіс.

— Я яшчэ праверу гэта! — сказаў ён напрыканцы і загадаў чырвонаармейцу адвесці мяне ў камеру.

Браты Сплондзіны чакалі мяне. Я падрабязна расказаў ім пра допыт.

— Цяпер усё будзе добра, — сказаў Ян. — Шпіянаж табе вярняк адшыюць.

— Можа, праз пару дзён нас разам перавядуць у Допр. Там будзе лепш, нашых хлопцаў там многа, — заўважыў Мікалай.

Уначы я доўга не мог заснуць. Мне стала крыху веселей. Дагэтуль я баяўся, каб мяне не судзілі за шпіянаж, бо па гэтым артыкуле ішло смяротнае пакаранне. А сказаць праўду я не хацеў праз Лёню. Ведаў, што яе таксама арыштавалі. З пытанняў, якія мне здавалі, я зразумеў, што супраць яе няма ніякіх доказаў.

II

Цяпер чацвёртая гадзіна вечара. У камеры пануе паўзмок. Бзік тупае ад дзвярэй да акна і назад. Часам спыняецца і заходзіцца смехам. Смяецца ён доўга, весела. Спачатку ягоны смех выклікаў смех і ў нас таксама. Потым раздражняў, а цяпер мы да яго прызвычаліся. Але я добра ведаю, што гэта сімуляцыя, і часта пакрыёма назіраю за ім. Я заўважыў мноства дэталей, якія для іншых вязняў застаюцца непрыкметнымі, а мяне ўсё больш пераконваюць, што Бзік толькі прыкідваецца вар'ятам.

Лобаў зняў з сябе брудную, шэра-жоўтую, клейкую ад поту кашулю, расклаў яе на нарах і раскатвае бутэлькай. Так ён душыць вошай масава. Жаба прысеў на нарах на кукішкі і напявае песеньку:

*Іх доля звяла
На падбор, шалапутка:
Ён — злодзей кішэнны,
Яна — прастытутка...*

Фэліцыян Кропка моршчыцца, на ягоным твары з'яўляецца выраз пакуты, як звычайна, калі Жаба спявае. Бо злодзей выбірае песні пераважна цынічнага зместу. Кваліньскі ляжыць на нарах і нерухома глядзіць у столь. Часам ён прымружвае вочы і тады выглядае зусім як труп. А Жаба спявае:

*А з раніцы хлопца
У Цыркуль вядуць.
Яе ж, прастытутку,
Па мордзе ўсе б'юць...*

— Ох ты доля, доля! — уздыхнуў Буна.

Ён злез з нараў і стаў хадзіць па камеры, валочачы ногі ў цяжкіх ботах.

Вось ужо робіцца зусім цёмна. За дзвярыма чуваць крокі салдат і крыкі з глыбіні калідора.

— Камусьці ў косці даюць! — заўважае Сплондзін.

— Адбіткі здымаюць кулакамі! — пацвярджае Жаба.

Запалілі святло. У камеры робіцца весялей. Усе заварушыліся. Нават Квалінскі ўстае і, паколькі на падлозе месца ўжо няма, ходзіць на нарах. Толькі габрэў моўчкі перажывае, зашыўшыся ў куток. Сёння яму не прынеслі абеду, таму ён галодны і сумны. Я стаю ля акна з Уменьскім, маліншчыкам з-пад Койданава. Мы размаўляем пра кантрабанду і пра тое, што цяпер “ідзе” ў Саветы, а што — у Польшчу.

У камеру ўвайшоў “карнач” у суправаджэнні некалькіх чырвонаармейцаў. Пару хвілін ён моўчкі глядзеў на нас, а потым сказаў:

— Хто хоча ехаць у горад па муку?

Лобаў выскачыў наперад.

— Надта ты хуткі! — абарваў яго “карнач”.

Ён агледзеў усіх нас па чарзе, а потым звярнуўся да Бзіка:

— Ну, ты, ідзі сюды! І ты таксама!.. — ён тыцнуў пальцам у грудзі Буню. — Папрацаваць трэба, бо вы толькі дарма хлеб жараце.

Яны выйшлі з камеры. Праз дзве гадзіны мы пачулі на калідоры крокі і ляянку. Дзверы ў камеру адчыніліся і ў сярэдзіну ўвапхнулі Буню. Ён быў напужаны. Доўга стаяў ля парога, бязрадна раскінуўшы рукі. А потым сказаў:

— Ох ты доля, доля!.. І за што ж нас так прыніжаюць?

Нас здзівіла, што Бзік не вярнуўся. Мы сталі распытваць пра яго Буню і даведаліся, што Бзік, Буня і чатыры салдаты на вялікай грузавой машыне паехалі на вайсковыя склады. Там пагрузілі ў кузаў некалькі

дзясяткаў мяхоў мукі і рушылі ў зваротную дарогу. Побач з мостам праз Свіслач, на вуліцы Вясёлай, Бзік саскочыў з машыны і кінуўся наўцёкі да ракі. Грузавік спыніўся. Чырвонаармейцы адкрылі агонь па ўцекачу. Двое кінуліся за ім. Але Бзік, скарыстаўшыся цемрай, уцёк. Буню прывезлі назад і тут, на калідоры, збілі. Салдаты сказалі, што ён дапамог Бзіку ўцячы. Гэтая навіна вельмі нас уразіла. Пачалося гарачае абмеркаванне. Амаль усе казалі, што пра сімуляцыю Бзіка ім было вядома даўно. Хлусня. Яны ўсе лічылі яго вар'ятам.

— Эх, “братцы”! — сказаў Лобаў з жалем. — Я б таксама гвінта даў. Не шанцуе мне, хлопцы!

Жаба ўсё яшчэ сядзеў на кукішках на нарах і тонкім рыпучым галаском жаласліва цягнуў:

*Маманька мая радзіма,
нашто ж ты мяне радзіла?*

— А гэты скуголіць! — зморшчыўся Лобаў.

— Не падабаецца — не слухай! — кінуў яму Жаба і, падпёр шчаку рукой і зноў заспяваў, хістаючы галавой налева і направа.

Уначы я не мог спаць. Мяне жэрлі вошы і клопы, мучыў голад, біла ліхаманка. У думках я чапляўся за надзею: можа, неўзабаве мяне перавядуць у Допр.

За акном у трубах булькатала вада. Вясна ідзе. Нясе новае жыццё, абуджае новыя надзеі. А ў нас чорна, брудна, галодна. Мы закінутыя ў страшнай гідкай камеры і паволі тут канаем. Пашанцавала Бзіку! Дзе ён цяпер?.. Можа, на маліне сядзіць, а можа, шыбуе некуды палямі і лясамі пад аховай ночы...

Заснуў я пад раніцу.

Назаўтра а першай мяне выклікалі наверх. Пад эскортам двух чырвонаармейцаў я ўвайшоў у кабінет Нядбальскага. Суддзя-следчы загадаў мне стаць ля дзвя-

рэй і выйшаў з пакоя. Неўзабаве ён вярнуўся, а за ім увайшло двое чырвонаармейцаў са штыкамі на вінтоўках. Яны ўвайлі панурага, злёгка нахіленага наперад даўгілу. Я адразу пазнаў Гвазда. Нас паставілі адзін насупраць аднаго. Нядбальскі звярнуўся да Гвазда.

— Ведаеш яго? — ён паказаў на мяне пальцам.

— Калі ён мяне ведае, то я і яго ведаю, а калі ён мяне не ведае, то і я яго не ведаю.

Нядбальскі тупнуў нагой:

— Ну, ты мне тут не мудрай! Адказвай на пытанні!

— А ты не крычы! Я цябе не баюся. Бабу сваю пужаць будзеш! — адказаў Гвозд.

— Ведаеш яго? — спытаў у мяне Нядбальскі, тыцкаючы пальцам у бок Гвазда.

— Ведаю.

— Адкуль ты яго ведаеш?

— Гэта наш хлопец, ракаўскі.

— І я яго ведаю, — сказаў Гвозд, хоць яго і не пыталі.

— Чаму ты раней гэтага не сказаў? — спытаў Нядбальскі.

— Бо я табе не накатчык. Мо ён, — Гвозд кіўнуў галавой у мой бок, — не хацеў, каб я яго пазнаў.

Нядбальскі загадаў эскорту вывесці Гвазда. Пазней я даведаўся, што ён сядзіць у Допры і яго прывезлі адтуль на стаўку. Праз два дні нам зрабілі стаўку з Лёняй. Мяне выклікалі з камеры адразу пасля абеду. Калі я ўвайшоў у кабінет Нядбальскага, Лёня ўжо сядзела там на крэсле ля стала. Чырвонаармейцы, якія эскартавалі яе, засталіся за дзвярыма. Нядбальскі штосьці казаў ёй і ўсміхаўся. Лёня трымалася сур'ёзна. Выглядала яна добра: на ёй было чорнае паліто з вялікім футравым каўняром. У руках яна трымала вялікі пакунак. Мы з маім эскортам спыніліся ў дзвярах. Некалькі хвілін Нядбальскі праглядаў паперы, а потым кіўнуў мне галавою:

— Ідзі сюды!

Я падышоў да стала.

— Ведаеш гэту жанчыну?

— Так. Ведаю.

Нядбальскі прымружыў вочы і ўважліва на мяне паглядзеў. Лёня, не чакаючы такога адказу, была відавочна здзіўленая.

— Адкуль ты яе ведаеш?

— Я зайшоў да яе спытаць дарогу, і там мяне арыштавалі.

— А раней ты бываў у яе?

— Не.

— Мо табе вядома нешта пра тое, што яна трымала кропку?

— Мне нічога пра гэта невядома. Зрэшты, яна жыла пад Менскам, а там кропак няма, — я хлусіў, каб спрасціць Лёні дачу паказанняў.

— Ты адкуль гэта ведаеш?

— Ад хлопцаў.

Суддзя-следчы звярнуўся да Лёні:

— А вы, грамадзянка, ведаеце яго?

— Не ведаю, але мне яго шкада. Такі малады хлопец — і сядзіць!

— А вы любіце “такіх маладых хлопцаў”? — іранічна спытаў яе Нядбальскі.

— Я не таму. Усіх людзей шкада... Турма — не мёд! — Лёня на імгненне змоўкла, а потым звярнулася да суддзі-следчага: — Можа, таварыш суддзя дазволіць даць падследнаму крыху ежы?

— Чаму гэта вы, грамадзяначка, так ім цікавіцеся?

— Бо ён мучыцца таму, што зайшоў да мяне дарогу спытаць. Мо крыўдуе на мяне!

— Бо ён сядзіць праз вас, а вы — праз яго. Вы квіты. Зрэшты, дайце яму...

Лёня паспешліва разгарнула паперу і перадала мне амаль два кіло кілбасы і вялікую булку-халу. Потым

мяне зноў адвялі ў падвал. У камеры я падзяліў ежу на адзінаццаць частак і раздаў хлопцам. Габрэй нічога не ўзяў. Афіцэр таксама не хацеў браць, але заўважыў, што мне гэта непрыемна, і ўзяў сваю долю. На душы стала весялей. З’явілася надзея, што неўзабаве мяне перавядуць у Допр. Сукамернікі ўмацоўвалі ўва мне гэту веру.

III

“Двойка” — камера прасторная. Тут два вялікія акны. Калі стаць на падваконне і выцягнуць рукі ўгару, да верхняй часткі рамы ўсё адно не дацягнешся. Да сцен прымацавана 17 легематаў. На дзень легематы падымаюць. У цэнтры камеры стаіць вялікі стол на козлах. Ля сцяны ёсць шафка для посуду. Падлога асфальтаваная. У правым куце стаіць вялікая, абабітая бляхай печка.

Нас тут сямнаццаць. Некалькі зладзеяў, некалькі бандытаў. Некалькі сялян па адной справе: іх абвінавачваюць у забойстве. Ёсць адзін чыгуначнік — украінец з Палтаўскай губерні па прозвішчы Кабленка. Ён сядзіць за спекуляцыі: вазіў у службовым купэ рэчы “мяшочнікаў”.

І тут голад на ўсіх пакінуў сваё кляймо. Вязні рухуюцца паволі і апатычна. У некаторых азызлыя твары, у іншых пухнуць ногі. Вошай і тут мноства. Спачатку я адчуваў сябе так, быццам мне палову маёй свабоды вярнулі. Камера была светлая, паветра чыстае. Я хадзіў на прагулкі, гуляў у самаробныя карты. А потым прызвычаіўся да ўсяго. З дня на дзень сіл у мяне меншала, пачалі пухнуць ногі. А за акном, за мурамі вясна буяла ва ўсю моц. Сонца сваімі промнямі залівала турэмны двор. Некаторых вязняў выпускалі. І на іх месца прыводзілі новых.

Мяне забівала туга па свабодзе. Я заўважыў, што тыя, хто часта сядзеў у турме, тут зусім не нудзіліся. Яны заўжды ўмелі знайсці сабе нейкі занятак. Або гулялі ў карты, або размаўлялі. Размовы гэтыя круціліся вакол некалькіх тэм: ежа, “работы”, жанчыны, судовыя справы, турэмная адміністрацыя. На мяне гэта наганяла нуду. Я страшна сумаваў па волі і ўсё больш худнеў... Звычайна я сядаў на падваконне і гадзінамі ўзіраўся ў далёкі блакіт неба. Пра што я тады думаў? Не ведаю... У такія моманты я забываў пра ўсё. Адночы да мяне падышоў Бласт, смаленскі злодзей.

— Ты, хлопча, так не думай... “замінжувешся”. І ў акно таксама не глядзі! Каб іх чэрці... І галоўнае: не думай.

— Што ж рабіць?

— Гуляй у карты, спявай, што-колечы ды рабі... Я калісьці гэтак сама... І нічога з гэтага...

Увечары, пасля “праверкі”, мы апускалі легематы і клаліся спаць.

— Ну, тры званкі да “пайкі”, — казаў хтосьці з вязняў.

Тады ўсе глыталі слінкі, думаючы пра заўтрашняю двухсотграмовую порцыю гідотнага, недапечанага хлеба. Скарынку мы дзялілі асобна, а сыры мякіш накладвалі на яе лыжкай. Гэта заўжды нагадвала мне пірожныя або марожанае на вафлі. Ноч мінала для мяне найхутчэй. Я хутка забываўся цяжкім сном, поўным трывожных трызненняў і галодных відзежаў. А калі прачынаўся, то першым уражаннем быў голад, а першай думкай — “Два званкі да пайкі”. Калі мы атрымлівалі свае порцыі хлеба, ва ўсіх дрыжалі рукі. Можна было з’есці сваю частку імгненна, але ўсе елі не спяшаючыся, паволі адкусваючы хлеб малымі кавалачкамі. Не марнавалася аніводная крошка, зрэшты, крошак і не было, бо хлеб заўжды быў непрапечаны. Пасля сняданку ўсіхнія думкі засяроджваліся на абедзе. Мінала многа доўгіх галодных гадзін чакання, і ўрэшце ў масянжовыя

“бачкі” налівалі рэдкую, смярдзючую вадкасць — суп з сушанай гародніны або перамезлай бульбы. Адзін бачок на шасцярых вязняў. Мы елі, а дакладней, пілі з лыжак вадзяністую, мутную, але гарачую бурду. Апякалі сабе вусны і горла, але з’ядалі ўсё вельмі хутка. На пэўны час цела нападзіла цяпло і падманлівае адчуванне сытасці. А праз чвэрць гадзіны страўнік зводзілі яшчэ мацнейшыя, чым дагэтуль, сутаргі: есці! есці! есці!.. Страўнік не падманеш. Вячэра была яшчэ горшая.

Аднойчы ў дзень наведванняў а дзясятай гадзіне мяне выклікалі на калідор. Гэта было напрыканцы красавіка. Дзяжурны правёў мяне ў пакой для сустрэч. Там сабралася многа бедна апранутых людзей. Доўгае памяшканне было перагароджана драцянымі сеткамі, за якімі знаходзіліся наведнікі. Калі дазволілі размовы, пакой напоўніўся плачам, гоманам і крыкам. Цяжка было штосьці разабраць. Я падышоў да сеткі, намагаючыся ўгледзець па тым баку кагосьці знаёмага. Думаў быў, што гэта хтосьці з ракаўскіх хлопцаў з дапамогай сваякоў або знаёмых у Менску атрымаў дазвол мяне наведаць. Але раптам я заўважыў радасную ўсмешку і вясёлыя вочы Лёні. Я павітаўся. Намагаючыся перакрычаць іншых, мы пачалі “размову”:

— Што ў цябе чуваць? — спытаў я Лёню.

— Я на свабодзе!

— Цябе зусім вызвалілі?

— Так... Я дала “распіску”, што не пакіну пастаяннага месца пражывання і буду з’яўляцца па кожнай позве.

— Дорага абышлося?

— Дорага... Але нічога... не збяднела.

— Ты добра выглядаеш.

— Як жа ты схуднеў!

Я бездапаможна развёў рукамі:

— Няма на чым тлушчу нагуляць: 200 грам хлеба на дзень.

— Я табе перадачку прывезла. Буду прыязджаць кожны тыдзень.

— Дзякуй табе!

— Мо і цябе хутка вызваляць?

— Не ведаю. Магу атрымаць некалькі гадоў Допра!

— Я чула, што на першае мая дадуць амністыю!

Неўзабаве сустрэчу спынілі. Візіт Лёні дадаў мне сіл, зрабілася весялей. Я ўжо не адчуваў сябе бездапаможным і закінутым. Акрамя таго, я пачаў лепш харчаватца, бо Лёня відавочна ведала, які голад пануе ў турме, і прывезла шмат сухароў, сала і сыроў. Праз тыдзень я зноў атрымаў ад яе перадачку, але сустрэчы не было. Можа, яна не мела часу або ёй не далі на візіт дазволу.

На пачатку мая пастанаўленнем Рэўтрыбунала за ажыццяўленне кантрабандысцкай дзейнасці мяне прысудзілі да трох гадоў высылкі ў Ніжагародскую губерню. Грошы мае канфіскавалі. Такі прысуд я прадбачыў, і ён мяне не засмуціў. Як на мяне, дык лепш ехаць у высылку, чым адбываць пакаранне ў Допры. Збегчы я вырашыў пры першай магчымасці.

Пасля суда Лёня зноў мяне наведала. Казала, што будзе дапамагаць мне матэрыяльна, а калі знойдзе час, то наведася мяне і ў высылцы. Прасіла пісаць ёй часта і сказала, што цяпер я выглядаю нашмат лепш. Я сам адчуваў сябе ў разы здаравейшым і мацнейшым у параўнанні з мінулым ейным візітам. З ног сышла апухласць. Найгоршая хвароба — гэта голад, а найлепшыя лекі на яе — гэта ежа. Хлопцы ў камеры гавораць, што мяне неўзабаве могуць адправіць па этапе на месца высылкі. Яны даюць мне розныя карысныя падказкі. Раеця уцякаць па дарозе з цягніка. Пра гэта я цяпер думаю найбольш.

У сярэдзіне мая мне загадалі сабраць рэчы і вывелі ў канцылярыю. Там я ўбачыў эскорт: восем салдат і падафіцэра з трыма трохкутнікамі на рукаве. Вязняў было шасцёра. Аднаго скіравалі ў Смаленск, трох —

у Маскву, а двух — у Ніжні Ноўгарад. Першы этап павінен быў быць у Смаленску. Пасля вырашэння ўсіх фармальнасцей нас адвядлі на вакзал. У вагоне мы занялі два купэ, па чатыры салдаты і тры арыштанты ў кожным. Камендант эскорту скіраваўся на вакзал, каб праштэмпеляваць падарожныя дакументы. Я меў крыху грошай, якія Лёня пакінула мне ў турэмнай канцылярыі, і папрасіў каменданта купіць мне два пачкі папярос, пачак запалак, а на рэшту — булак і кілбасы. Падафіцэр перадаў грошы салдату і адправіў яго да латкоў на пероне. Хлопец прынёс 50 папярос, пачак запалак, некалькі булак і крыху кілбасы.

— Купіў на ўсе! — сказаў чырвонаармеец.

— Добра. Дзякуй!

Я пад'еў, падзяліўшыся са сваімі спадарожнікамі кавалкам кілбасы і булкамі. Яны раздзялілі іх між сабою. Цягнік адправіўся а першай гадзіне. Я сядзеў на лаўцы паміж двума чырвонаармейцамі. Насупраць нас сядзела два салдаты і два арыштанты. Наша купэ было першае. Ад тамбура яго аддзяляў маленькі калідорчык. Уздоўж усяго вагона, па левым баку, цягнуўся доўгі, досыць шырокі праход, які злучаў усе купэ. Другая частка эскорту і рэшта арыштантаў сядзелі ў наступным купэ. Вагон быў перапоўнены. У праходзе згрузілі куфры, кашы і мяхі. Людзі пазалазілі на паліцы. Крыкі, лаянка і брыдкаслоўе перамешваліся ў паветры. Урэшце ўсе размясціліся, і тут пачаліся размовы і жарты.

Побач з Барысавам у вагон увайшоў чыгуначны кантроль ЧК. Яны правяралі ў пасажыраў дакументы. Калі чэкісты падышлі да нашага купэ, камендант эскорту, падафіцэр, падаў ім падарожныя дакументы і даклаў:

— Дзевяцёра суправаджэння, разам са мною, і шацёра арыштантаў.

Чэкісты правярылі дакументы, агледзелі нас і пайшлі далей. У Воршы кантроль ЧК паўтарыўся. Калі мы

вязаджалі з Воршы, было ўжо цёмна. Гледзячы з акна вагона наўскос і ўгару, я заўважыў Вялікую Мядзведзіцу і расчуліўся. Як даўно я яе не бачыў... Зоркі нагадалі мне пра столькі вясёлых і сумных рэчаў, абудзілі столькі думак. Я глядзеў на яе доўга, пакуль адзін з салдатаў не загадаў мне адсунуцца ад акна.

— Глядзі, глядзі, нічога табе не дапаможа. Не выскачыш.

— Я нічога... я на зоркі глядзеў.

— Зоркі? Вось дзе зоркі! — і чырвонаармеец пляснуў рукой па будзёнаўцы, на якую спераду была прышытая вялікая, выразаная з чырвонага сукна, пяціканцовая зорка.

Іншыя чырвонаармейцы рассмяяліся. Я адсунуўся ад акна. Салдаты палілі махорку і неахвотна вялі размову. Мае таварышы па няшчасці з лаўкі насупраць паснулі. Чырвонаармейцы таксама пачыналі вудзіць акуні. Яны дамовіліся, што будуць пільнаваць нас па двое, пазменна. У купэ ўвайшоў падафіцэр і сказаў:

— Ну, “ребята”, не спаць! Пільна!

— Спакойна. Не заснём! — адгукнуўся адзін з чырвонаармейцаў.

Падафіцэр скіраваўся да наступнага купэ.

Набліжалася поўнач. Да Смаленска засталася некалькі станцый. Я, удаючы, што сплю, назіраў за эскортам. Трое салдатаў спалі і толькі адзін, які сядзеў ля дзвярэй, выцягнуў ногі так, каб ніхто не мог выйсці, не абудзіўшы яго. Ён таксама драмаў, але перыядычна прадзіраў вочы і аглядаў купэ. У калідорчык, дзе размяшчаўся туалет, пастаянна хтосьці выходзіў. Тады салдат расплюшчваў вочы, акідваў поглядам мінака і прыбіраў з дарогі ногі, даючы магчымасць адчыніць дзверы. Наша купэ на палову патанала ў цемры. Унутр прабіралася толькі святло з ліхтара ў калідоры, там гарэла свечка. У пэўны момант я выхіліўся з купэ далёка

направа і зірнуў на калідор. Ён быў завалены людзьмі — процьма пасажыраў спала на падлозе. Я зразумеў, што дабрацца да выхаду з вагона мне будзе складана. Акрамя таго, салдаты і падафіцэр з суседняга купэ маглі не спаць і заўважыць мяне. Зазірнуць у тое купэ не было як, але адтуль даносіўся шум і шарканне ног. “Мо акно апусціць?” — падумаў я. Але, разважыўшы, ад думкі гэтай адмовіўся. Адчыняючы акно, я мог абудзіць кагосьці з салдат. Я зноў вызірнуў у калідор. Па ім паволі рухалася шэрая постаць. Гэта салдат накінуў шынель на плечы і ішоў да выхаду, асцярожна пасоўваючыся паміж соннымі на падлозе. Ён набліжаўся. Вось ён ужо ля мяне. Салдат адкрыў дзверы, адсоўваючы ў бок ногі нашага вартаяўніка, які расплюшчыў вочы і зірнуў на яго:

— Што-о?

— Нічога, таварыш. Ногі адсуньце!

Чырвонаармеец, вызваляючы яму праход, папраўляецца на лаўцы, сплёўвае кудысьці на сцяну, засоўвае рукі ў рукавы шыняля і гучна пазяхае. Потым нахільца наперад і ўважліва аглядае купэ. Я раблю выгляд, што сплю. Салдат зноў абапіраецца спінай аб сцяну і прымружвае вочы. Рэмень ад вінтоўкі перакінуты ў яго праз калена, а рулю ён заціснуў сцёгнамі. Забыўшы перагарадзіць нагамі дзверы. А можа, ён хоча дачакацца вяртання чырвонаармейца, які ўсё адно пойдзе назад? Я ўважліва ўглядаюся ў твар салдата. Уцякаць я вырашыў нават пры найгоршым раскладзе, але прычакаць хацеў лепшага. Праз момант я заўважаю, што галава вартавога паціху апускаецца яму на грудзі. Я падымаюся. Раблю два крокі з купэ ў калідор, потым крок наперад. Паволі націскаю на ручку і адкрываю дзверы. Шырэй... шырэй... Я гляджу проста ў твар салдата. І раптам ён, быццам адчуўшы мой позірк, расплюшчвае вочы. Утаропіўся ў мяне позіркам. Я хутка раблю крок наперад.

— А ты куды! Га? Стая-аць!

Я адразу ж захраснуў за сабою дзверы і скочыў наперад. Адкрыў дзверы ў тамбур і паспешліва зачыніў іх за сабою. І ў гэты самы момант дзверы ў вагон, якія я толькі што захраснуў, адчыняюцца і я чую нечалавечы крык:

— Товарищи! “Бегит”! Уставайце! Товари...

Я кінуўся да дзвярэй, што вялі з тамбура на прыступкі. Моцна навальваюся на ручку і штурхаю з усяе сілы... Дзверы не паддаюцца. Праз імгненне я разумею, што дзверы адчыняюцца ўнутр, а я штурхаю вонкі. Я таргануў ручку на сябе. Дзверы адчыніліся. Цемру ззаду пераразае шырокая стужка святла. У тамбур высыпаюць узброеныя людзі. Я чую іхнія галасы:

— Стой, паскуда! Стой!

Перада мною цёмная ноч, засеяная залатымі кропкамі зорак. Я зрабіў моцны скачок наперад, у густы, тамянічы змрок...

Мяне закруціў паветраны вір. Ён змеў і панёс мяне некуды ў бок. Сэрца маё замёрла ў грудзях. На момант перад вачыма бліснула яркая палоска, а потым усё патанула ў цемры і цішыні...

IV

Я не мог сцяміць, што са мною адбылося. Адчуваў, што задыхаюся, а ў рот мне цячэ ліпкая, густая вадкасць. Я распачна кінуўся направа, налева, угару... Урэшце сеў на калені. Уздыхнуў. Адчуў, як у лёгкія трапляе паветра, і доўга сядзеў нерухома. Цела маё загразла ў лужыне, а галава тырчала наверх. Я дастаў руку і выцер з твару густы клейкі бруд. У пары сотнях крокаў, наверх, я ўбачыў шэраг жаўтаватых агеньчыкаў. Гэта быў цягнік, які спынілі неўзабаве пасля майго скоку. Я заўважыў, што

Ўздоўж рэек варушацца іншыя агеньчыкі, меншыя, але ярчэйшыя. Гэта былі ліхтары — салдаты шукалі мяне побач з рэйкамі.

Я стаў выбірацца з лужыны. Зрабіў два крокі, намацаў рукамі бераг. Вылез на зямлю і паволі адышоў ад рову, куды зваліўся, скаціўшыся з высокага чыгуначнага насыпу. Можа, гэта змякчыла маё падзенне, але я ледзь не захлынуўся ў твані. Я сеў на нейкім пагорку і доўга ўзіраўся ў чыгуначныя пучы. Святло ліхтароў доўга поўзала ўздоўж насыпу, а потым адступіла. Я чуў павышаныя ўзбуджаныя галасы, але слоў разабраць не мог. Раздаўся свісток лакаматыву... Агеньчыкі ля рэек забегалі хутчэй, падплыўшы ў паветры да плям святла ў вокнах вагонаў. Лакаматыў зноў свіснуў — і доўгі шэраг светлякоў папоўз у змрок, праз імгненне зліўся ў рухомую зіхоткую стужку і неўзабаве патануў у цемры.

Ашаломлены, я падняўся і скіраваўся да нябачных рэек. Дарогу мне перарэзаў роў. Я перабраўся на іншы бок і апынуўся перад стромай насыпу. На хвіліну задумаўся, як лепш пайсці: верхам ці нізам? “Там яшчэ каго сустрэць можна! Лепш сюдою!” Я зірнуў на неба: Вялікая Мядзведзіца была добра бачная на паўночным ягоным баку. Пахілены “дышаль возу” паказваў кірунак на захад. Я паволі пайшоў наперад. Раз-пораз я спыняўся і прыслухоўваўся. Некалькі разоў мне трапляліся дамкі абходчыкаў. Колам я абышоў нейкі паўстанак. І праз дзве гадзіны хады ўбачыў святло станцыі. Побач з вакзалам было многа будынкаў. Гэта быў пасёлак. Яго я абмінуў здалёк і зноў выйшаў да чыгункі. Там я прысеў адпачыць на стос старых шпалаў. Я хацеў дачакацца якога-колечы цягніка і паехаць ім далей. Гэта была мая адзіная надзея. Бо пешкі за ноч я мог прайсці 30-40 кіламетраў, а цягніком за той самы час удалося б праехаць 250-350 кіламетраў. Таму далей я вырашыў не ісці, а пачакаць, хай бы сабе і да раніцы.

Але свіст лакаматыва я пачуў значна раней, чым меркаваў. На станцыю прыбыў таварны цягнік. Я падышоў да яго і пракраўся ўздоўж, схаваны ад вакзала ў цені вагонаў. Там было некалькі доўгіх платформаў, нагружаных будаўнічымі матэрыяламі. Я ўлез на адну з іх і схаваўся паміж канцамі бярэнаў і нізкай сценкай платформы. Адтуль я мог назіраць за ўсім, што адбывалася навокал. А ў выпадку небяспекі можна было лёгка ўцячы ў любым кірунку. Цягнік прастаяў на станцыі доўга і ўрэшце рушыў. На досвітку я прыехаў у Воршу. Вылез са сваёй схованкі і пайшоў да паравоза. З размовы чыгуначнікаў вынікала, што далей цягнік не пойдзе. Тады я скіраваўся наперад уздоўж рэек, усё больш аддаляючыся ад станцыі. Мне не хацелася, каб дзень застаў мяне ў Воршы. Я ведаў, што тут ёсць вялікія пастарункі ЧК і міліцыі. У схованцы на платформе мне давалося сядзець нерухома, і холад вельмі мяне даймаў. Цяпер я намагаўся сагрэцца хуткай хадой. Да раніцы я прайшоў 10 кіламетраў і адчуў сябе ў бяспецы. Я быў у амаль 200 кіламетрах ад месца маіх уцёкаў і хацеў дабрацца да наступнай за Воршай станцыі, таму шыбаваў далей. Я ішоў або сцэжкамi ля самых рэек, або раз'езджанымі вазамі дарогамі. Любыя будынкi на сваім шляху я абыходзіў стараной і праз некалькі гадзін убачыў станцыю. Да вакзала я падыходзіць не стаў, а пайшоў у лес, зашыўся ў гушчар і паклаўся спаць. Калі на зямлю зноў апусціўся змрок, я абмінуў станцыю і вярнуўся да чыгункі. Вечар быў цёплы, таму я прылёг на лужку побач з рэйкамі і стаў чакаць цягніка на Менск. У жываце круціла ад голаду, але аніякай ежы не было. І грошай не было таксама.

Толькі пасля поўначы з'явіўся пасажырскі цягнік. Ён спыніўся на станцыі. Па жалезнай лесвічцы, прымацаванай з задняга боку вагона, я падняўся наверх і ўладкаваўся на даху лежачы. Неўзабаве цягнік рушыў.

Вецер свістаў увушшу. Час ад часу на мяне сыпаліся снапы іскраў з трубы лакаматыва. Калі цягнік спыняўся на станцыях, я асцярожна пасоўваўся на супрацьлеглы бок вагона, каб мяне нельга было заўважыць з перона. Рукі здранцвелі, я калаціўся ад холаду, але з даху вагона і не думаў злазіць. З Барысава мы выехалі на до-світку, а ў Смалявічах я быў вымушаны саскочыць, бо мяне заўважылі з перона. Трапіцца пасля столькіх прыкладзеных высілкаў мне не хацелася. Цягнік рушыў, а я пайшоў уздоўж насыпу. Да Менска адсюль застава-лася яшчэ 40 кіламетраў. Голад мучыў мяне надзвычай-на, і я адчуваў страшную слабасць.

Дзесьці на сваім шляху я ўбачыў будку абходчыка. Дзверы былі прачыненыя. Унутры я заўважыў жанчыну, якая мыла ў балеі бялізну. Ля ганка гуляліся двое дзяцей. Я крыху вагаўся, але ўрэшце зазірнуў у сярэдзіну.

— Добры дзень, — прывітаўся я з жанчынай.

— Добры дзень! Што скажаце?

— Гаспадынечка, ці не знойдзецца ў вас чаго з ежы?

— А вы адкуль?

— Я з Менска. Быў у Смаленску на рабоце, а цяпер мушу дамоў вяртацца. Купіў квіток толькі да Барысава, бо грошай не хапіла. Два дні нічога не еў.

Будка была падзеленая перагародкай, у якой былі маленькія дзверцы. Пакуль мы размаўлялі, дзверцы адчыніліся і з іх выйшаў мужчына гадоў пяцідзсяці. Твар у яго быў худы, а вочы хітра прымружаныя. Абходчык уважліва агледзеў мяне і сказаў жонцы:

— Дай яму, Даша, пад'есці. Добра яго накарма! Я за-раз вярнуся... А вы сядайце, адпачніце, — звярнуўся ён да мяне.

Я сеў на зэдлік ля стала, але мне было неспакой-на. Позірк абходчыка мне не спадабаўся. І словы яго-ныя былі падазроныя. Я нахіліўся да акенца і зірнуў на двор. Абходчык шпарка ішоў у бок будынкаў, дахі якіх

віднелі з-за дрэваў. Колькі разоў ён азірнуўся і прыспешыў хаду. Жанчына нажом адрэзала ад паловы бохана вялікую лусту хлеба і паклала яе на стол. Я ўзяў хлеб і сквапна пачаў яго есці.

— Зараз я вам малака дам.

Яна зняла з паліцы вялікі гарлач і наліла мне малака ў кубак. Я хціва яго выпіў. Жанчына наліла мне яшчэ адзін кубак. Я ўвесь час пазіраў у акно. Еў, піў малака і сачыў за абходчыкам, які акурат набліжаўся да гаёчка, за якім стаялі будынкi. Я хутка паклаў недаедзены хлеб у кішэню і сказаў:

— Дзякуй вам вялікі, гаспадынечка, за хлеб і за малако. Калі хочаце, я пакіну вам гэтую куртку, што на мне, бо грошай зусім не маю...

— Нічога не трэба. А куды вы? Я зараз абед прыгатую.

— Мне чакаць няма калі!

— То я яечню падсмажу.

— Дзякуй. Яечні я не люблю. Да пабачэння!

Я таропка выйшаў з будкі абходчыка і скіраваўся назад, у Смалявічы. Прайшоў крыху і азірнуўся: жанчына стаяла на рэйках і глядзела мне наўздагон. Ужо за паваротам, не пакідаючы слядоў, я спусціўся з насыпу і збочыў у кусты на ўскрайку лесу. Вяртаўся я пералескам, намагаючыся не паказвацца на адкрытых месцах. І назіраў за чыгункай. Параўняўшыся з будкай абходчыка, з лесу я ўбачыў траіх мужыкоў, якія спяшаліся сцежкай да будкі. Гэта быў абходчык у таварыстве двух вайскоўцаў. Да іх выйшла жонка чыгуначніка, яна штосьці казала і рукой паказвала ў тым кірунку, куды я пайшоў ад іх хаціны. Паспешлівымі крокамі яны пайшлі ў той бок. А я пайшоў сваёй дарогай, намагаючыся трымацца бліжэй да лесу, але не адыходзячы далёка ад чыгункі. Я пераправіўся праз нейкую раку і апоўдні апынуўся побач са станцыяй Калодзішчы. Тады я паглыбіўся ў лес і вырашыў пераседзець час да цемры

там. Уначы я дабраўся да Менска. Не ўваходзячы ў горад, я палямі скіраваўся на захад, а потым на паўднёвы захад. Праз чатыры гадзіны я выйшаў на тракт, што вёў з Менска ў Ракаў. Гэта было побач з вёскай Яркава, у дзевяці кіламетрах ад Менска. Там я спуściўся з высокай гары. Дзесьці побач павінна была быць студня, я гэта ведаў і хацеў спатоліць смагу. З дапамогай жорава я выцягнуў акутае жалезам вядро вады і доўга піў. А потым рушыў далей. Даволі хутка я ішоў бакавымі сцежкамі, намагаючыся не згубіць з вачэй тракту. На чатырнаццатай вярсце я зайшоў у лес, каб крыху адпачыць, бо стома агарнула мяне. Я выкурыў апошнюю папяросу.

Злева засталася Старое Сяло, пачаўся Старасельскі лес, і яго ўскрайкам я ішоў далей. Цяпер я добра ведаў дарогу і ішоў упэўнена. Зрэшты, кіравацца можна было і па зорках, бо неба было бяхмарнае. Паціху віднела. Світанку я не чакаў, гэта была непрыемная неспадзяванка. Старасельскі лес я ведаў добра, мы шмат разоў хадзілі сюдою з партыямі тавару. Я вырашыў не спаць цэлы дзень. Жудасна было б прайсці такі цяжкі шлях, уцячы з вагона і трапіцца. А калі заснуць тут, то мяне могуць заспець пастухі і прывесці падпольнікаў ці міліцыянтаў. Я прыгледзеў добрую схованку на дзень. Напагатове ў мяне быў дрын, якім я мог скарыстацца для абароны. Калі я заўважаў, што мяне морыць сон, я падымаўся і паволі хадзіў вакол дрэў і кустоў побач са сховам.

Шмат разоў я чуў галасы і перакрыкванне пастушкоў. Колькі разоў зусім побач раздаваліся крокі. Пасля абеду я заўважыў двух хлопчыкаў: малыя швэндаліся па лесе, у аднаго ў руках быў кошык з лазы, а другі нёс кій. Яны глядзелі ўгару на дрэвы і штосьці там вызіралі. Яны вельмі блізка падышлі да маёй схованкі, і я ўжо збіраўся быць кінучь, але неўзабаве дзеці сышлі. Калі сонца пахілілася на захад, я рушыў лесам у далейшы шлях. Ішоў я паволі, уважліва гледзячы наперад.

Было ўжо цёмна, калі я выйшаў са Старасельскага лесу і пайшоў далей палямі. Праз некаторы час мяне пачало калаціць ад холаду. Але я ішоў. Мне было ўсё халадней, а цела змакрэла ад поту... Лубянеючы ад марозу, я лёг у шырокую разору... Мне было ўсё горш... А да мяжы было далёка. Я ліхаманкава падарваўся на ногі і рушыў далей. зуб не трапляў на зуб, я часта спыняўся і глядзеў на Вялікую Мядзведзіцу. Зоркі то віравалі на месцы, то паўзлі ўгару, то падалі долу... Я зноў і зноў знаходзіў яе і амаль інстынктыўна ішоў на захад.

Не ведаю, як я перайшоў “другую лінію” і калі апынуўся за мяжой. Памятаю, што ў нейкі момант грывнулі стрэлы. Гэта на нейкі час абвастрыла мае пачуцці, прытомнасць амаль вярнулася да мяне. Я пачаў забіраць налева. І калі стрэлы выбухнулі зноў — зусім побач са мною, — папоўз па траве, якая здавалася мне проста ледзяной. Памятаю, як потым высілкам я ўзлез на пагорак і на вяршыні ўпаў без сіл. Толькі пазней я сцяміў, што гэта была Капітанская магіла. Там я самлеў. На імгненне свядомасць вярнулася да мяне і знянацку... у цемры палёў я заўважыў белую рухомую пляму... Яна гайдалася ўзад-уперад. Падала, падымалася, часам знікала з поля зроку або набліжалася да мяне. Апошняя намаганне памяці падсунула мне аповеды Юзафа Трафіды і іншых кантрабандыстаў пра здань. І менавіта тут, ля гэтага пагорка, я ўпершыню сустрэўся з Сашкам Вэблінам. “Калі б ён толькі ведаў, што я тут!” А прывід падбіраўся ўсё бліжэй. Яшчэ бліжэй, яшчэ... Вось нада мною схіліўся ягоны твар і я адрозніў спакойны, суворы погляд і цёмныя бровы. Пачуў голас... Мяне пра штосьці пыталі, і я штосьці расказваў, але не памятаю што. Урэшце мяне спыталі, ці ведаю я Петрака... Я засмяяўся, ляскаючы зубамі:

— А як жа... ведаю... ведаю... Як яго не ведаць. Ха! Ха! Ха!

А потым усё з шалёнай хуткасцю памчала наперад. Гралі колеры, шалела бура. Неслася ўдалеч гарачая плынь, якая падкідвала мяне ўгару і кідала долу, у чорную, халодную прорву...

V

Ачуняў я ў маленькім пакойчыку. Я ўбачыў дзверы, адчыненае акно, завешанае фіранкай, якую гайдаў лёгкі ветрык.

Прыслухаўся. Здалёк даляталі галасы жанчын: яны размаўлялі на падворку. Я не мог зразумець, дзе я. Здаецца, ніколі раней я не бываў у гэтым пакоі. Хацеў быў падняцца з ложка, але мне не хапіла сіл. Тады я гучна сказаў:

— Хто дома?

Дзверы адчыніліся, і я ўбачыў у іх маленькага, камічнага чалавечка. Ён глядзеў на мяне праз шкельцы акулараў і ўсміхаўся:

— Прачнуўся? — спытаў ён.

— Так.

“Гэта гадзіннікавы майстар Мужаньскі”, — згадаў я. У яго жылі Юлік Вар’ят і Пятрок Філосаф.

Я не мог згадаць, як я сюды трапіў.

— Ну, выпі гэта! — Мужаньскі наліў у шклянку лекі і працягнуў мяне. — Хлопцы пазней прыйдуць.

Ён выйшаў з пакою, а я зноў заснуў. Гэтым разам я прачнуўся ўвечары. У пакойчыку было цёмна. Праз прачыненыя дзверы я пачуў галасы сяброў і паклікаў іх. Юлік і Пятрок увайшлі ў пакой, асвяціўшы яго лямпай.

— Як ты сябе адчуваеш? — спытаў мяне Юлік.

— Выспаўся? — пацікавіўся Пятрок.

— Вядома. Выспаўся.

— Ты доўга спаў. Ой, доўга! — сказаў Юлік.

— Як я сюды трапіў?

Сябры пераглянуліся, а Юлік спытаў:

— Дык ты нічога не памятаеш?

— Не. Хаця Капітанскую магілу памятаю і... здань.

Яна размаўляла са мною.

Пятрок усміхнуўся і сказаў:

— Акурат здань цябе і выратавала, інакш ты б там або загінуў, або цябе забралі б зялёнкі. Як сябе адчуваеш?

— Добра.

— То расказвай: як ты туды трапіў? Толькі павольна і падрабязна.

— Час ёсць, — дадаў Пятрок.

І я пачаў свой расказ з той раніцы, калі мяне арыштавалі на кропцы ў Бамбіны. Сябры часта перапынялі мяне і задавалі пытанні. Раптам мы пачулі, што дзверы ў хату адчыніліся. Я пазнаў голас Лорда і праз імгненне калега радасна мяне прывітаў.

— А я за цябе хваляваўся! — сказаў Лорд — Не мог дазнацца, што з табою сталася.

І ён таксама кінуўся мяне распытваць. Я падрабязна расказваў пра арышт, Надзвычайку і Допр, прысуд да высылкі, уцёкі з цягніка і вяртанне з-за мяжы.

Калегі шчыра радаваліся шчасліваму заканчэнню маіх прыгод. Потым я спытаў Лорда, што адбылося пасля майго арышту.

— Ведаеш, — сказаў Лорд, — мы чакалі цябе пяць хвілін, дзесяць, чвэрць гадзіны. Няма і няма... Параліліся: што рабіць? Адны кажуць: вяртацца! Іншыя: паслаць каго на маліну. Ну, Шчур пайшоў у разведку. Палямі падышоў да хутара ззаду і тудою пракраўся на падворак. Ubачыў салдат: ходзяць паўсюль, у гумно зазіраюць. Справа ясная: засада. Ну, ён адразу ж да нас і расказаў пра ўсё. Мы за ношкі — і хадала назад далі! Але хлопцы валіліся ад стомы. Ледзь паспелі да світанку ў Старасельскі лес схавацца. Завяя крыху сціхла. Мы

забрылі ў самы гушчар, дзе штабляямі ляжалі высечаныя дрэвы. Развялі агонь і крыху прасушылі вопратку. Потым вогнішча давялося згасіць, бо страшна было, што дым заўважаць. З сабою ў нас было чатыры пляшкі спірту, і гэта нас ратавала. Неяк прычакалі вечара, і гайда да мяжы. Ледзь жывыя вярнуліся. Лёва і Алігант зашварэлі...

— Заплаціў вам жыд за дарогу? — спытаў я ў Лорда.

— А як жа. Падвойна: па 30 рублёў кожнаму. А кропка ў Бамбіны назаўжды прыкрылася.

— Куды вы потым хадзілі?

— Па-рознаму. Я цяпер хаджу ў партыі Юрліна. Шчур таксама. Але ходзім мы рэдка. На перац да гарэлки зарабляем, а на гарэліцу і не хапае... Восені чакаем.

— Ніхто з хлопцаў не трапіўся?

— З нашых ніхто. Цяпер мала ходзяць.

— Што яшчэ чуваць?

Хлопцы прыняліся пераказваць мне навіны. Сказалі, што пусцілі па мястэчку пагалоску, быццам я з'ехаў у Вільню. Пра тое, што я засыпаўся, ведалі толькі самыя надзейныя хлопцы. Лорд даў мне трыццаць рублёў золатам.

— Гэта за што? — спытаў я.

— За тваю апошнюю дарогу... у абодва бакі. Як паправішся, пойдзем да Бергера. Табе належыць узнагарода за выратаванне партыі. Тавар быў дарагі. Ты габрэю прынамсі 3000 даляраў захаваў, а мо і нашмат больш... Я з ім пра гэта размаўляў.

Я слухаў яго не надта ўважліва, а потым спытаў:

— Як ты думаеш, чаму ў Бамбіны была засада?

— Хтосьці нас лягнуў! — заявіў Лорд. — Яны несумнеўна чакалі менавіта нас. Наўмысна не запальвалі агню. Пахаваліся ў сенцах, у гумне і за фіранкай. Бамбіну і нас хтосьці засыпаў.

— Гэта дакладна быў ён! — сказаў я, маючы на ўвазе Альфрэда.

— І я так думаю, — пагадзіўся Лорд. — Толькі адкуль ён даведаўся, дзе ў нас маліна?

— Можа, хто з хлопцаў на падпітку прапетрыўся, а потым на языках да Альфрэда панеслася? — спытаў Юлік.

— Мо і так, — адказаў Лорд. — Але нічога... Ён за ўсё сваё атрымае аднойчы! За ўсё разам.

Назаўтра я пачуваўся так добра, што разам з Юлікам пайшоў у горад. Было цёпла. Сонца плынню промняў залівала мястэчка. Дарагаю мы зайшлі да Лорда і разам з ім скіраваліся на Бакроўку да Бергера.

— Трэба крыху патрэсці пудзеля! — сказаў Юлік. — Бо там ёсць што і ёсць за што. Ты яму цэлую партыю тавару ўратаваў.

Бергер быў дома. Мы заспелі яго ў сталовай, застаўленай дарагой, неадпаведнай для інтэр'ера малога, драўлянага будынка мэбляй. Усё было разьбянае. Вялікія крэслы, абабітыя скурай, цудоўны буфет, вялізны стол. Я ўбачыў тыповую постаць габрэя. Паціраючы рукі, Бергер запрасіў нас у бакавы пакойчык.

— Там нам будзе зручней і ніхто не ўбачыць з вуліцы.

У пакоі ўздоўж сцен стаяла некалькі вялікіх куфраў з навяснымі замкамі. Доўгі стол пасярэдзіне займаў амаль усю вольную прастору. З працыненых дзвярэй суседняга пакоя далятаў сакавіты дзвяочы голас, крануты ўсходняй меланхоліяй:

О, баядэра, люблю цябе!

О, баядэра, та-рам, там-там!

Лорд рассмяяўся.

— Ну, Шлёма, колькі пасагу дасі за гэтую баядэру?

— Ой, які там пасаг! Нашто ёй пасаг? Яна сама золата!

— Ну, ну, не плявузгай! Яна на паўлімона сама меншае пацягне!

Габрэй лёгка ўсміхнуўся, далікатна прыгладзіў бараду і спытаў:

— А што пан Баляслаў мне скажа? Ёсць нейкі інтэрас?

— Тут свой хлопец вярнуўся, — Лорд кіўнуў у мой бок галавой. — Вы, Шлёма, ведаеце... Той, што ў сакавіку партыю нам уратаваў, а сам трапіўся. Сядзеў у Допры і ў Чэка. У яго там забралі ўсе грошы і прысудзілі да высылкі. Ён уцёк дарогай. Яму ад Шлёмы належыць прэмія... на расфартоўку.

— Гэта той... Уладзя?

— Так.

— Я зараз, — сказаў Шлёма і выйшаў з бакоўкі.

Неўзабаве ён вярнуўся ў таварыстве маладога, апраданага з перабольшанай элегантнасцю габрэя. Я пазнаў Лёву і прывітаўся з ім. Пару хвілін мы з ім размаўлялі, а потым Лорд сказаў:

— Ну, Шлёма, патрасі кішанёю, бо мы хочам спырнуць вяртанне калегі. За твой тавар яму добра рэбры памацалі, а потым ён яшчэ тры месяцы вошай карміў. І забыўся ўжо, якая гарэлка на смак...

Габрэй дастаў з кішэні доўгі, расшыты бісерам мяшэчак, напэўна ж, падарунак, уласнаручна зроблены кімсьці з сям'і на імяніны, і выклаў на стол, пяшчотна дакранаючыся пальцамі да золата, дзесяць дзесяцірублёвак. Падсунуў іх мне.

— Калі ласка. Пану Уладзю на ўдачу...

Я ўзяў грошы і мы развіталіся са Шлёмам.

— Скvapны тартар, — сказаў Лорд, ідучы вуліцай. — Ты яму столькі грошай выратаваў, а ён табе соценьку адшкадаваў!

Ён крыху памаўчаў, а потым дадаў:

— Таму мы гудляям агранды і робім! Такі лепш усё згубіць, чымся добра за работу заплаціць!

І мы пайшлі да Гінты. Увайшоўшы ў наш салон, я адразу ж убачыў вясёлыя твары хлопцаў. Пачуліся крыкі:

— Ура! Жыве Уладзька!

— Падаць яго сюды!

За цэнтральным сталом я ўбачыў заўсёднакаў карчмы: Болека Камету, Фэлека Маруду, Маманта і Шчура. Быў тут і Крумкач, зусім маладзенькі кантрабандыст, які на вечарынцы ў Сашкі граў са мною разам у карты і прыклаў Альфрэда пляшкай у лоб за цынкаваныя стыркі. Поруч з Каметам сядзеў Юрлін, славуты кантрабандыст-машыніст, які вадзіў парты вельмі даўно, нават улетку не робячы перапынкаў. Гэта быў мужчына 50 гадоў, высокі, руды, плячысты. Юрлін быў п'яны. Ён гучна смяяўся і ўвесь час паўтараў: “Абы толькі ціха!” У кутку драмаў гарманіст Антоні. Калі я падышоў да стала і прывітаў прысутных, Болек Камета падняў руку і прамовіў:

— Кажу і заяўляю вам, хлопцы, што з гэтай нагоды, — ён меў на ўвазе мае ўцёкі, пра якія ўжо ведала некалькі хлопцаў, — тры дні і тры ночы шклянкамі... ды што там шклянкамі — ведрамі гарэлку глушыць трэба!

— Мудра! — сказаў Лорд.

— Абы толькі ціха! — дадаў Юрлін.

Пайшла гулянка. Я піў толькі піва, малымі порцыямі. Не адчуваў пакуль сябе здаровым. Антоні рэзаў на гармоніку. Сёння я плаціў за ўсё. Потым, стомленыя шумам, разам з Юлікам мы скіраваліся дамоў. Я лёг спаць.

У Гінты я даведаўся, што Юзаф Трафіда адбыў свой тэрмін і вярнуўся ў мястэчка. Юліка я папрасіў пабудзіць мяне ўвечары а восьмай. Разам з ім мы пайшлі на Слабодку. Там я спыніўся.

— Ты, Юлік, ідзі дамоў, а я сам вярнуся.

— Глядзі, зноў не захварэй.

— Я здаровы. Зрэшты, я толькі да Юзіка.

Юлік пайшоў дамоў, а я павярнуў на Трафідаў падворак. Там усё было як раней. У вокнах я заўважыў свят-

ло лямпы са сталовага пакоя. Я ўвайшоў. На стале сталая лямпа з блакітным абажурам, а ў яе святле сядзела, падпёршы рукамі галаву, Янінка. Дзяўчынка праз увесь пакой доўга ўзіралася ў мой твар, а потым, кінуўшы на стол кнігу, сказала:

— А я вас чакала!

— Та-ак? А адкуль ты ведала, што я прыйду?

Яна ўсміхнулася.

— Я ведала. Мне котка сказала. Яна сёння ля млына рыбу лавіла, а потым так мылася, так мылася.

Янінка жэстамі рук паказала, як мылася котка. І тут я пачуў крокі, і ў пакой увайшоў Юзаф Трафіда.

— А, гэта ты! Я цябе чакаў. Ведаў, што ты вернешся. Ну, клёва ж! Гарэліцы вып'ем ці гарбаціцы?

— Лепш гарбаты.

— Вось і чумаво! Зараз мы яе прапалошчам.

Юзаф выйшаў у кухню. Мяне здзівіла, што дома я не заўважыў Гэлі. “Напэўна, пайшла ў мястэчка”, — падумалася мне. Мы селі піць гарбату, і я пачаў распытваць Юзафа пра тое, чым ён займаўся да майго вяртання. Потым я падрабязна распавёў яму пра свае прыгоды. Янінка ўважліва слухала нас і ані слоўцам не перапыніла размовы. У пэўны момант я спытаў Юзафа:

— Як здароўе Гэлі?

Па Юзафавым твары прабегла сутарга. Ён доўга глядзеў на мяне моўчкі. Пачуўся лёгкі ўсхліп, і я ўбачыў, што Янінка паднялася з месца і пайшла ў спальню. Я не мог зразумець, што адбылося. Чаму пытанне пра Гэліна здароўе так моцна іх узрушыла? Урэшце Юзаф выціснуў з сябе:

— Дык ты... напраўду не ведаеш?

— Не ведаю... А што здарылася?

— Няма Гэлі, — сказаў Юзаф, пахіліўшы галаву. —

Няма... Няма... Няма Гэлі...

— Яна памерла?

Юзаф пакруціў галавою, быццам падавіўшыся нечым, потым падняўся і вельмі ціха сказаў:

— Засілілася.

— Засілілася?

— Так... На грушы...

Гэтая навіна прывяла мяне ў жах. Я адчуў, што ногі ў мяне слабнуць. Раптам — сам не ведаю чаму — мне згадаўся такі абразок: Гэля стаіць на драбіне ў садзе і зрывае яблыкі, а Альфрэд, фарсуністы, з кіёчкам у руцэ, прыглядаецца да яе. Гаворыць ёй штосьці. Дзяўчына румяніцца. Потым Альфрэд выцягвае руку і праводзіць ёю па Гэльчынай лытцы...

— Чаму яна гэта зрабіла? — спытаў я.

Юзаф доўга глядзеў мне ў вочы. Я ўбачыў, што ён не разумее пытання.

— Чаму?.. — паўтарыў Графіда ціха, а потым хутка кінуў: — Бо цяжарная была! Таму! Цяжарная была і балялася, што языкамі мянціць будуць! Ох, якая дурная! Ніхто б яе не пакрыўдзіў, пакуль я ёсць... а яна...

Позна ўвечары я вяртаўся дамоў. Юзаф прапанаваў мне пасяліцца ў яго, і я сказаў, што пагавару пра гэта з Петраком і Юлікам. Мне было страшна прыкра. Я адчуваў, як у маёй душы нарасталая ўсё большая нянавісць да Альфрэда. Паглыблены ў свае думкі, я не зразумеў, як збочыў з выбранай раней дарогі і спыніўся ля нейкага дома. “Дзе я? — мільганула думка. — Ага, тут жыве Ёсік Гусятнік!” Я падышоў да дзвярэй і пагрукаў клямкай. Неўзабаве з сенцаў пачуўся Гусятнікаў голас:

— Ну, хто там?

— Я... Уладзька.

Гаспадар паспешліва адамкнуў дзверы і ўпусціў мяне ў хату. Пакой быў пусты. На стале я ўбачыў кнігу на іўрыце, на ёй ляжалі акулеры ў рогавай аправе.

— Мо вып’еш? — спытаў Ёсік. — Ёсць добры вішняк. Жончынай работы... Ручкі ў яе залатыя! Ай, якія ў гэтай жанчыны ручкі... Брыль-ян-та-вы-я!

Гусятнік прынёс графін вішняку, і мы выпілі па колькі кілішкаў. Габрэі не любяць піць шклянкамі. Потым мы пачалі размову. Гусятнік ведаў, што я засыпаўся.

— Хтосьці нас лягнуў у Бамбіны, — сказаў я. — Самі б яны ніколі на маліну не выйшлі! Была засада... Ты разумееш?

— Гэта ягоная работа! — упэўнена заявіў Ёсік.

Ані імені, ані прозвішча ён не назваў, але я добра ведаў, каго ён мае на ўвазе.

— Ягоная, гаворыш, работа?

— Ягоная, каб я такое шчасце меў, каб я так жонку і дзяцей назіраў побач! Ягоная!

Ёсік змоўк. Я таксама не адгукаўся. Гэта цягнулася доўга. Потым, нечакана для сябе, я сказаў:

— Мне патрэбная машына.

Ёсік зірнуў на мяне.

— Так. Хачу купіць добрае капыта! Такое на 102! Каб надзейнае было...

Вочы габрэя бліснулі.

— Я цябе разумею.

Ён пачаў расказаць падрабязна і з веданнем справы пра плюсы і мінусы кожнага з відаў агнястрэльнай зброі. Гэтую лекцыю я перапыніў.

— У гэтых цацках і я спецыяліст, — сказаў я. — Мне б добры наган. Аўтамат мне непатрэбны. А наган — капыта надзейнае.

— Так-так... самае надзейнае... Ведаеш, што? Ты пачакай крыху. Вішняку яшчэ выпі. Жонка рабіла... Брыльянтавыя, я табе скажу...

— Ведаю, ведаю, ручкі...

— Так. А я хутка...

Ёсік выйшаў з хаты.

Не ведаю чаму, але менавіта тады, калі я даведаўся пра самагаубства Гэлі, я вырашыў набыць рэвальвер. Натуральна, непрыязь да Альфрэда была ў мяне

заўжды, але забіваць яго я не збіраўся. Яшчэ ў Чэка і Допры я вырашыў, што калі вырвуся і зноў буду хадзіць праз мяжу, то буду рабіць гэта як Алінчукі... са зброяй. Я ведаў, што Альфрэд не ўпусціць аніводнай нагоды мне дапячы, і ўжо некалькі разоў у яго гэта атрымалася, але забіваць яго? Я ніколі пра гэта не думаў. Сама думка “забіць чалавека” была агіднай! Гэта ж не бакі памацаць, не жарцік падстроіць.

Гусятнік вярнуўся. Ён зачыніў дзверы. Праверыў, ці шчыльна закрытыя фіранкі, і толькі тады дастаў з бакавой кішэні паліто закручаны ў паперу і перавязаны шпагатам пакунак. Вяровачку ён перарэзаў сцізорыкам. Унутры быў матава бліскучы, варанёны наган — афіцэрскі “самаўзвод”. Ёсік некалькі разоў узвёў механізм: курок падымаўся і з сухім трэскам апускаўся ўніз.

Я агледзеў машыну. Рэвальвер быў новы і чысты. Працаваў беззаганна. Яго было прыемна трымаць у руцэ. Гусятнік, убачыўшы, што комін мне падабаецца, усміхнуўся, пацалаваў кончыкі пальцаў і сказаў:

— Лыжка — што той гадзіннік працуе! Сем лабэшнікаў запар!

— А набоі?

Гусятнік дастаў з кішэні дзве кардонныя скрыначкі з набоямі.

— Тут 50. Калі больш спатрэбіцца, приходзь да мяне, можна і тысячу купіць.

— Колькі?

— Столькі, колькі каштуе. Я не гандляр. Дзесяць рублёў.

— Трымай пятнаццаць.

Я даў яму 15 рублёў, але Гусятнік аддаў мне пяцірублёўку.

— Кажу табе, што не хачу на табе зарабіць! Не было б у цябе грошай — я б табе машыну задарма аддаў.

Я развітаўся з Ёсікам, але ў сенцах сказаў наўздагон:

— Ты не думай, што я гэта на Альфрэда падрыхтаваў.

— Я так і не кажу зусім.

— Гэта каб у Саветах гадам у рукі не трапіцца. Хамы любяць на нас засады рабіць, а як што якое, то і ў расход пусціць могуць.

— Так. Я ведаю, — адказаў Гусятнік, адмыкаючы дзверы на падворак.

— Дабранач! — сказаў я. — А вішняк у цябе добры!

— Шчасліва! — прамовіў Ёсік. — Гэта ўсё жонка...
Брыль-ян-та-вы-я ручкі...

Я пайшоў цёмным завулкам. У галаве ў мяне шумела ад вішняку.

Дзесьці пасярод вуліцы я спыніўся і зірнуў на неба. Знайшоў Вялікую Мядзведзіцу. Дастаў з кішэні наган і зарадзіў яго. Было прыемна трымаць у руцэ сагнутую, шурпатую ручку. Прымружваючы левае вока, я цэліў у асобныя зоркі. Потым рассяяўся. Мне прыйшло ў галаву, што цяпер у мяне два найлепшыя сябры: Вялікая Мядзведзіца і сем ейных зорак, якія неаднойчы дапамагалі мне ў дарозе, падказваючы верны кірунак, і наган, зараджаны сямю набоямі, які можа абараніць мяне, калі гэта спатрэбіцца.

У Допры я чуў ад злачынцаў, што сем — шчаслівая лічба зладзеяў. Магчыма, таму, што сямёрка формай нагадвае адмычку.

VI

Трэці тыдзень я жыву ў Мужаньскага. Вяртацца да Трафідаў мне не хацелася. Настрой у іхняй хаце цяпер прыгнечаны. Юзаф зусім не ходзіць за мяжу. Баіцца за маці, якая пасля смерці Гэлі ўпала ў апатыю і перастала размаўляць. Зрэшты, дома ён заўжды быў патрэбны. Я не хацеў турбаваць іх і сказаў пра гэта Юзафу, які быў вымушаны прызнаць, што я маю рацыю.

Я ніколі не адчуваў сябе так добра, як тады, калі пасяліўся ў Мужаньскага. Стары гадзіннікавы майстар аб'ехаў палову свету. Вечарамі за самаварам ён расказвае нам мноства цікавых гісторый. Кожную раніцу мы з Петраком і Юлікам ходзім купацца ў Іслачы, а потым, пасля сняданку, выпраўляемся ў навакольныя лясы. Збіраем грыбы і ягады, а пасля кладзёмся на мяккі мох і доўга ляжым нерухома, узіраючыся ў далёкую глыбіню неба, па якой ганяюцца адна за адной вясёлыя лёгкія хмаркі. Пятрок заўжды бярэ з сабою нейкую кнігу і гадзінамі чытае нам уголас. А мы слухаем. Здараецца, што я засынаю падчас такіх чытанняў, а потым пытаю Петрака, што там было далей, пасля таго месца, дзе я заснуў.

— Не трэба было спаць! — гаворыць Пятрок, але ўрэшце выбачэнні прымаюцца, і ён пераказвае мне прапущаную частку, узнаўляючы падзеі.

Потым ён чытае далей. Апоўдні мы распранаемся і загараем. Дадому мы вяртаемся на абед, прыносячы з сабою пах лесу і вясёлы настрой. Бася, кірпатая служка Мужаньскага, накрывае на стол. Мы сядзем есці, і кожны ўмінае за дваіх, запіваючы ежу півам.

Такі лад жыцця ўзмацніў маё здароўе, але мне зрабілася нудна. Пятрок і Юлік маюць чым заняцца. “Філософ” дае ў мястэчку ўрокі, а Юлік дапамагае ў працы Мужаньскаму, які абяцаў вывучыць яго на гадзіннікавага майстра. Для мяне аніякай працы няма. Колькі разоў прыходзіў Лорд і клікаў мяне ў дарогу (ён разпораз выбіраецца за мяжу), але я сказаў яму, што хачу яшчэ адпачыць. Неаднойчы я пытаўся ў сяброў, як я тады трапіў з мяжы ў іх дом. Дзіўна, але яны не хацелі мне гэтага тлумачыць. Юлік сказаў:

— Прывід нам сказаў.

А Пятрок:

— Адночы даведаешся.

Яны штосьці ўтойваюць ад мяне. Але што? Я не хацеў распытваць занадта настойліва. Можа, потым самі мне раскажуць.

Неяк, калі Юлік з Мужаньскім супольна працавалі за станком, а Пятрок пайшоў у горад, я выйшаў з дома, намераючыся завітаць да Вэбліна. Ад хлопцаў я ведаў, што Сашкі дома няма, бо яны з Жывіцам паехалі ў Радашкавічы, але мне хацелася ўбачыць Фэлю. Я думаў пра яе ўвесь час і цэлы тыдзень збіраўся зайсці. Мяне бянтэжыла толькі наша апошняе халоднае развітанне — тады, у студзені, калі яна не захацела са мною танцаваць. Фэлю я застаў дома. Выглядала яна цудоўна. На ёй была прыгожая крэмавая сукенка. Мяне здзіўляла, што Сашкава сястра заўжды была рознай. Кожная новая сукенка надавала ёй новага характава. Але чароўнай яна была заўжды. Цяпер я ўбачыў яе ў таварыстве Люткі Зубік, Лютка была ўбраная ў яркую жоўтую сукенку, якая шчыльна абцягвала ейнае каржакаватае, мясістае цела, што трэслася на кожным кроку. Лютчын строй дапаўняў моцна зацягнуты лакаваны паясок з вялікай нікелевай спражкай. Гэта камічна падкрэслівала жывот і грудзі, якія так і тырчалі ў розныя бакі. Дзяўчаты пілі гарбату. Лютка штохвіліны заходзілася смехам, паказваючы пра гэтым досыць вялікія прыгожыя зубы і ружовыя дзясны.

— Хочаш гарбаты? — спытала мяне Фэля.

— Я паснедаўшы.

— Нічога. Сядай. Для шклянкі гарбаты месца хочіць. У мяне сунічнае сочыва ёсць. Сама варыла.

Я выпіў шклянку гарбаты.

— Болека доўга няма, — сказала Лютка.

— Рана яшчэ, — адгукнулася Фэля.

Ад хлопцаў я ведаў, што не так даўно Лютка стала каханкай Лорда. Жаніцца з ёю Болек не збіраўся, але дзяўчыне гэта было не важна, яна была абсалютна свабоднай і не баялася плётак. Лютка не толькі не хавала свайго раману з кантрабандыстам, але наўмысна падкрэслівала яго, паказваючыся з каханкам паўсюль.

Акурат калі Фэля прывяла стол да ладу, прыйшоў Лорд. Ён быў апрануты як граф: элегантны капялюш, белыя нагавіцы, лакеркі, тростка, японскі гальштук, зіхоткая, на ўсе колеры вясёлкі, камізэлька.

— Наша ўшанаванне, — сказаў Лорд з парога.

Лютка піснула, падарвалася з месца і, трасучы пышным целам, падбегла да каханка. Закінула чырвоныя тлустыя рукі яму за шыю і, падняўшы сагнутую ў калене левую нагу, пацалавала Болека ў вусны. Лорд схопіў дзяўчыну ў абдымкі і закруціў у паветры. Фэля лёгка ўсміхнулася і зірнула на мяне. Я адказаў ёй усмешкай.

Мы пайшлі ў горад. Нас абмінала многа людзей, і ўсе звярталі ўвагу на Фэлю. Мужчыны азіраліся ёй услед. Гэта дадала мне гонару. У вушах у Фэлі былі завушніцы з вялікімі брыльянтамі, на грудзях — дарагі кулон, на руках — некалькі бранзалетак, а на пальцах — многа пярсцёнкаў. Дзяўчына вельмі любіла ўпрыгожанні, а Сашка не скупіўся сястры на падарункі. Мы сустрэлі ўсё большыя групы мінакоў. Віталіся са знаёмымі. Непадалёк ад касцёла я заўважыў Альфрэда, які акурат кіраваўся ў наш бок. Пад руку ён вёў Бэльку і штосьці ёй казаў. Дзяўчына гучна смяялася. Я зірнуў на Фэлю. Тая насупіла бровы. Альфрэд і Бэлька набліжаліся да нас. Раптам Бэлька заўважыла мяне, і ейны смех абарваўся. Лорд звярнуўся да яе:

— Панне Бэльні маё шанаванне!

Альфрэд зняў з галавы капялюш і пакланіўся Фэлі. Яна кінула яму галавой. Пасля майго вяртання з Саветаў у Бэлькі я не быў. Тут я ўбачыў яе ўпершыню.

Мне хацелася завітаць да яе адразу пасля вяртання з-за мяжы, але ад Шчура я даведаўся, што цяпер Ээла “ходзіць” з Альфрэдам, і закінуў гэту ідэю. І вось я ўбачыў іх на ўласныя вочы. Гэтая акалічнасць узмацніла маё зацікаўленне Фэляй. Я ведаў, што Альфрэд два гады заляцаўся да яе і нічога не дабіўся. Замуж яна за яго ісці не хацела, хоць ён і прапаноўваў ёй шмат разоў. “Дзеўка яна разумная і спрытная! — думаў я. — Такую гладкай пысай і чорнымі вусікамі не возьмеш!” Фэля і Лютка пайшлі ў касцёл, а мы з Лордам пахаджалі сярод святочна ўбраных хлопцаў, якія шпацыравалі групкамі, быццам напышлівыя індыкі, зыркаючы пакрыёма на касцельныя прыступкі, падобныя да аздобленай кветкамі клумбы. Прыступкі занялі дзяўчаты ў яркіх, каляровых сукенках. Яны стаялі, шапталіся, хіхікалі і з ацэнкай акідвалі хлопцаў позіркамі. І гэтыя іх позіркі даводзілі хлопцаў да экстазу. Маладзёны хадзілі, як скакавыя коні, стрыманыя рукой жакея, і наўскос зіркалі на дзяўчат. Да нас падышоў Юрлін. Ён павітаўся і сплонуў набок, наўмысна трапіўшы на лакерку старэйшага Альфрэдавага брата, Альбіна Алінчука. Той пачырванеў і не ведаў, што рабіць.

— Прашу прабачэння, — спакойна сказаў Юрлін.

— Прыгожае ж у вас прабачэнне! — буркнуў Альбін, выціраючы кавалкам паперы запляваную лакерку.

— Ну, калі не падабаецца маё прашу-прабачэнне, то я не прабачаюся.

Збоку вынырнуў Шчур:

— Яму не падабаецца, што ты на нос лакеркі трапіў!

— Алінчукі любяць, калі ім у пысы плююць!

Да Альбіна падышлі браты, а Шчур гнуў сваё:

— Ты навошта паперай выціраешся? Зліжы языком! Блішчаць будзе, як сонейка! Людзі падумаюць: сам пан кароль, а не крамнікаў сын!

— За гэтакім каралём можна ўцерці нос і каўняром! — адгукнуўся Лорд.

— Пан гаўном напхан! — дадаў Шчур.

Алінчукі пайшлі далей. Юрлін звярнуўся да Лорда:

— Мне трэба яшчэ двух хлопцаў. Тавару да халеры, а няма каму хадзіць!

— Хлопцаў у мястэчку мала, ці што?

— Мне абы-хто не патрэбны.

— А можа, ты пойдзеш? — спытаўся ў мяне Лорд.

Нейкі час я думаў. Грошай мне ўжо не хапала. Трэба было брацца за працу. Доўгая бяздзейнасць таксама мне вельмі надакучыла.

— Ты калі ідзеш? — спытаў я ў Юрліна.

— У аўторак.

— Добра. І я з вамі.

— Мудра! — пацвердзіў Лорд. — Я Аліганта спытаю. Галее ён. Можа, таксама пойдзе.

— Выдатна! — сказаў Юрлін. — То мы 10 ношак падрыхтуем.

— Гэты — дакладна, — заявіў Лорд. — І Алігант таксама пайсці павінен!

Юрлін скіраваўся да Гінты, а мы засталіся чакаць дзяўчат з касцёла. Урэшце мы ўбачылі Фэлю і Лютку — іншыя дзяўчаты на ганку расступаліся, каб даць ім дарогу. Мы падышлі да іх і ўжо ўсе разам пакінулі касцельны двор. На нас былі скіраваныя позіркы ўсяго натоўпу. Лютка захапляла хлопцаў сваёй жарснай фігурай, Фэля — сваім характвам. Лорд быў славутым кантрабандыстам і выпівакам, а я і дагэтуль застаўся цікавым прыблудам, але сама прысутнасць поруч з Фэляй выклікала яшчэ большую ўвагу да маёй персоны. Мы паволі дэфілявалі гарадскімі вуліцамі. Лорд зазірнуў у лаўку і набыў цукерак, шакаладу і арэхаў. Мы вярнуліся дамоў. Фэля падала абед, які яны прыгатавалі з Люткай. На стале апынуліся графін гарэлкі і пляшка вішняку. Лорд пачаў піць здароўе дам, потым — іх сваякоў па мячы і кудзелі, потым — мяжы і кантрабандыстаў. Ён

піў за шчасце, піў за ўдачу і чорт ведае за што яшчэ! Усё адно за што, абы толькі была нагода замахнуць. Лютка піла амаль упоравень з намі. Фэля была больш сціп-лая, але таксама выпіла нямала. Твар ейны збялеў, вочы блішчалі, а вусны былі пунсовыя. Я амаль не зводзіў з яе вачэй і рэгулярна паднаўляў напой у ейным кілішку. Потым мы адставілі стол убок, і Лорд запусціў кружэлку на грамафоне. Гэта быў нейкі стары вальсок. Болек прыхапіў сваю даму за талію і, моцна прыціснуўшы яе да сябе, закружыў па пакоі. Лютка смяялася, адкідваючы галаву назад.

— Вой, задушыш!

І сама ж прыціскалася да яго ўсім целам. Я запрасіў на танец Фэлю. Яна паднялася з-за стала, і мы закружыліся па пакоі. Я ўсё мацней прыцягваў дзяўчыну да сябе. Яна не супраціўлялася. У пэўны момант я пачуў ейны голас, але гучаў ён так, быццам далятаў аднекуль здалёк:

— Можа, хопіць? Бо згарыш!

Увечары мы з Лордам праводзілі Лютку дамоў. Перад гэтым, калі я развітваўся з Фэляй, яна моцна сціснула маю руку і сказала:

— Прыходзь як-небудзь.

— Калі?

— Калі захочаш.

— Добра. Я прыйду.

Мне было радасна. І не шкада было ані Бэлькі, ані Лёні. Я з галавою трапіў пад Фэльчыны чары. Аднак калі Лорд, ужо правёўшы Лютку дамоў, спытаў у мяне крыху саромеючыся:

— А можа, таго... да Калішанак пойдзем?

Я пагадзіўся, хаваючы галоўную мэту:

— Добра... Выпіць трэба было б.

— Менавіта, менавіта. Вельмі мудра! — пацвердзіў

Болек.

У тую ноч, упершыню з часоў майго вяртання з-за мяжы, я начаваў не дома.

VII

Нас адзінаццаць. Звычайная вялікая партыя кантрабандыстаў. Мы ідзём лесам, у зялёным паўзмроку, ступаючы па мяккім моху, як па марскім дне. Крадземся між дрэвамі — як здані. А ўверсе — гэтак сама ціха — крадуцца хмары. Запусцілі наперад — “як прынаду” — маленькую лёгкую аблачынку і пльвуць за ёю ўсім статкам. Першым ідзе Юрлін. Ён крочыць паволі, злёгка хістаючыся. Рысінымі вачыма аглядае прастору наперадзе. За ім шыбуе Лорд — гладка, як па паркеце. Кідае позірккі направа і налева. За імі — двума славытымі машыністамі — іду я. За мной дыбае, гайдаючы сцёгнамі, Шчур. Ён увесь час усміхаецца, штосьці згадаў — гранду нейкую старую або новую гранду прыдумляе. Далей кльпае Камета. Распусціў чорныя вусішчы па ветры і замашыста чэша наперад. За ім перабірае нагамі Соня, Юрлінава жонка. Мы наўмысна ставім яе ў сярэдзіну партыі, бо там найбольш бяспечна. Жанчына ідзе дробным, але ўпэўненым крокам. Да такіх вандровак яна прызвычалася, бо ходзіць разам з мужам ужо другі год. За Соняй, утаропіўшыся ў ейныя лыткі, цягнецца Ванька Бальшавік. Назірае, як задзірліва ківаюцца Соніны сцёгны. Віруюць у ягонаў галаве эратычныя вобразы і часта, з няўважлівасці, ён наступае на сухое галлё. Тады Шчур паварочваецца, робіць сур’ёзную міну і паказвае Бальшавіку кулак. А Ванька бурчыць:

— Азіраецца, як на ваўка кабыла!

За Ванькам тупае Соска. Мянужку гэтую ён атрымаў наступным чынам. Выправіўся аднойчы ў дарогу “саматугам”. Тавар быў незвычайны: некалькі тысяч

дзіцячых сосак. Зрабіў сабе “бандаж”: панадзяваў соскі на вяровачкі і закруціў пад курткай. Справа была ўлетку, і за ноч хлопец не паспеў дабрацца да сваёй маліны. Схаваўся на дзень у жыта, але там яму стала нудна, то ён паціху стаў красціся палямі далей. Дзесьці там яго і заўважыў кавалерыйскі патруль. Салдаты хацелі затрымаць парушальніка, але ён, як шчупак у ваду, даў нырца ў жыта. Схапілі яго пасля доўгіх пошукаў, агледзеўшы ладны кавалак поля. Збілі і пачалі агляд. Соска зняў куртку і апынуўся перад імі ўвесь у сосках, як у медалях. Бальшавікі выбухнулі смехам, а адзін з іх сказаў:

— Ведаеце што, таварышы? Такого спекулянта нельга затрымліваць!

Другі кавалерыст падтрымаў яго :

— Хай нясе. Хай малым камунарам забава будзе!

І яго адпусцілі. Не забраўшы тавару. Вяруўшыся з дарогі, хлопец раскажаў пра здарэнне калегам, не думаючы, што стане аб’ектам кпінаў. З таго часу ўсё ў мястэчку называлі яго Соскай.

За Соскай ідзе Лявон Юбіна. Хлопцы называюць яго Кавалерчыкам за тое, што ён любіць фліртаваць з дзяўчатамі і пастаянна праседжвае ў іх таварыстве на розных вячорках. Юбіна ходзіць за мяжу рэдка — толькі калі бяда пагоніць. Ён баіцца гэтых вандровак. За Юбінам элегантай хадою, у элегантных ботах і нагавіцах рассякае ноч Алігант. Толькі шапка і куртка ў яго старыя, каб занадта не вылучацца выглядам. Замыкае партыю Гірш Кнот — малады, шчакасты габрэўчык. Ён блізарукі і палахлівы, таму ўвесь час азіраецца па баках і мружыць вочы. Яму цяжка паспяваць за хлопцамі і страшна адстаць далёка — раптам штосьці з кустоў выскачыць, лес жа наўкола! Таму калі Кнот заўважае, што адстаў на некалькі крокаў, то кідаецца наўздагон, камічна перабіраючы кароткімі ножкамі і выціраючы хусткай змакрэлы твар. Адночы Лорд азірнуўся

і заўважыў, як Гірш выцірае насоўкай лоб, і адразу ж падышоў да яго.

— Па пысе атрымаць хочаш?

— Ну што?

— Зараз жа схавай хустку! Белую хустку ў лесе на кіламетр відаць. Калі трэба табе, то бяры жоўтую або зялёную!

Ношкі ў нас па 45 фунтаў. Толькі ў Соні 30-фунтавая. Тавар мы нясём танны, але ў Саветах “хадавы”: люстэркі, нажніцы, пацеркі, іголки, грабеньчыкі, напарсткі, брытвы, пэндзлікі для галення. Зарабляем мы гэтак сама, як і на дарагім тавары, — па 15 рублёў за ношку. Тавар належыць Рыве Глянц і Фейзе Ядвабнай, якія трымаюць краму на плошчы. Юрлінавай жонцы, Соні, 30 гадоў, але выглядае яна нашмат маладзейшай. У яе круглы, вясёлы твар, блакітныя вочы, вішнёвыя вусны, светлыя валасы і ямачка на падбароддзі. Яна досыць прыгожая, а Юрлін лічыць яе верхам характава і бярэ з сабою ў дарогу не для таго, каб больш зарабіць, але таму, што вельмі раўнуе і баіцца пакідаць адну дома. Ведае, што ў Сонькі палымяны тэмперамент і ласеа да здрады сэрцайка, а вось павагі да асноў сужэнскай вернасці ў яе няма зусім. Таму лепш заўжды трымаць яе навідавоку.

У дарозе я раз-пораз запускаю руку ў бакавую кішэнь курткі і з прыемнасцю сціскаю шорсткую рукаятку нагана. Хлопцам я не сказаў, што ў мяне з сабою рэвальвер. Ведаю, што яны баяцца хадзіць са зброяй, бо ў Саветах узятых са зброяй кантрабандыстаў судзяць вельмі суроа. Некалькі разоў здаралася, што ім “давалі” бандытызм і “пускалі ў расход”. Гэта мая таямніца, якую я вырашыў не адкрываць нікому. Калі засыплюся ў Саветах, лепш адбівацца і змагацца або загінуць, чым зноў трываць голад і карміць вошай у Надзвычайцы і Допры. А што б чакала мяне потым, цягам тых трох гадоў высылкі, якіх мне ўдалося пазбегнуць?

Ночы цяпер кароткія, таму дайсці на маліну за адзін раз мы не паспяваем і звычайна робім па дарозе днёўку. Кропка, да якой мы ідзём, месціцца за 25 кіламетраў ад мяжы, на поўнач ад Старога Сяла. Мы намагаемся ісці лясамі і толькі напрыканцы выходзім на поле. Юрлін вядзе партыю дасканала: не прытрымліваецца аніякіх дарог ці сцежак, ідзе, здаецца, нацянькі. Перачкаўшы дзень у лесе, наступнай ноччу мы ўрэшце дабіраемся да маліны. Юрлін адсоўвае ўбок адну дошку ў плоце, і праз дзіру мы пралазім у сад, пасярод якога стаіць вялікая паветка. Партыя праходзіць у сярэдзіну. Юрлін і Лорд ідуць на хутар. Вяртаюцца яны праз пятнаццаць хвілін і забіраюць ношкі, захапіўшы па некалькі за раз. Ім даводзіцца зрабіць па тры ходкі. Мы кладзёмся спаць. Соня спіць у куце, побач з мужам. Гірш Кнот таксама спіць у паветцы.

VIII

Наступіў жнівень. Набліжаўся залаты сезон. Мяжа ажыла. Кантрабандысты выпраўляліся ў дарогу ўсё часцей і ўсё большымі групамі. Я надалей фартаваў у партыю Юрліна. Нагул мы хадзілі ўдала: пару разоў зьлёнкі нас пагналі, але ніхто не трапіўся. Шчур збіраўся зладзіць габрэйкам агранду, але Лорд не пагаджаўся — тавар быў мізэрны, і агранда не акупілася б.

Працаваць цяпер было цяжэй, чым раней. Мяжу ўзяла пад кантроль паліцыя. Памежныя батальёны былі ліквідаваныя. Як толькі паліцэйскія прыступілі да выканання сваіх абавязкаў, адразу ж пачаліся іх сутычкі з бальшавіцкімі салдатамі, якія з батальёншчыкамі жылі ў згодзе, хадзілі адной памежнай сцежкай, часта сустракаліся і размаўлялі. Цяпер на мяжы ўсё часцей чуліся стрэлы. Бальшавікі стралялі ў нашых памежнікаў

і ладзілі ім розныя выбрыкі. Паліцэйскіх, якія пільнавалі мяжу, чырвонаармейцы называлі “чёрныя вороны” або “чорная сотня”. Тады памежныя патрулі перанеслі ад фактычнай мяжы на некалькі дзясяткаў крокаў і ўжо там праклалі для патрулёў новыя сцежкі. Гэта зрабілі адначасова і палякі, і бальшавікі. На некаторых участках мяжу ўмацавалі засекамі з калючага дроту, і часам гэта былі вельмі доўгія адрэзкі.

Хадзіць праз мяжу было ўсё цяжэй. Памежнікі працавалі зацята і актыўна. Паўсюль былі засады. У зручных для пераходу кропках нам перашкаджаў калючы дрот, і, каб перабрацца праз яго, мы вымушаныя былі хадзіць з цыноўкамі або тычынамі. Здаралася і так, што мы рэзалі дрот кусачкамі, але толькі ў выключных абставінах, каб не назаліць зялёнкам і не ўказаць ім на нашы любімыя месцы пераходу.

Напрыканцы жніўня я сёмы раз выправіўся з партыяй Юрліна. У дарогу мы вырушылі рана. Ночы былі доўгія, таму нам хацелася да раніцы паспець на маліну. Партыя была ў поўным складзе: Юрлін, Лорд, я, Камета, Шчур, Соня, Ванька Бальшавік, Алігант, Соска, Юбіна і Гірш Кнот. Ношкі ў нас былі па 40 фунтаў. Непадалёк ад мяжы Лорд і Камета выцягнулі з густых зараснікаў цыноўку даўжынёю ў некалькі метраў. Яна была сплеченая з саломы і лазы і па баках прашытая вярхоўкамі. Лорд нёс дзве доўгія тычкі, а Камета цягнуў скручаную, як кілімок, цыноўку. Рухаючыся праз лес вельмі павольна, мы ўрэшце дабраліся да мяжы. Ноч была цёмная. Неба зацягнула хмарами. Мы доўга прыслухоўваліся, стоячы на ўзлеску, а потым выйшлі на прасеку і падышлі да дроту. Да аднаго канца цыноўкі прывязалі тычкі, паднялі іх угару і паклалі гэты “памост” на засеку. Тады пачалася пераправа. Кантрабандысты па адным падымаліся ўгару і, трымаючыся рукамі за тычкі, на каленях пералазілі на іншы бок дроту. Усё адбывалася хутка

і бясшумна. Калі партыя перабралася, цыноўку паднялі ўгару і зацягнулі на савецкі бок. Потым ад яе адвязалі тычкі, асцярожна скруцілі і схавалі ў густых лясных зарасніках, на вялікай адлегласці ад мяжы. На зваротнай дарозе мы збіраліся забраць цыноўку адтуль. Мы паспяхова прайшлі праз лес ля мяжы і пераправіліся цераз раку на другой лініі. У адным месцы, каб скараціць адлегласць, Юрлін вузкай сцежкай скіраваўся скрозь лес. Ноч была цёплая і ціхая. Машыніст ішоў хутка, а паколькі ў лесе панаваў непраглядны змрок, мы ўвесь час натыркаліся на спіны тых, хто крочыў наперадзе. Лес радзеў. Неўзабаве мы выйшлі на луг, які клінам убіваўся ў два крылы лесу, а пасярэдзіне яго пераразаў ручай. Юрлін павёў нас уздоўж берага. Лес знік у цемры. Стала лепш бачна, і я мог разрозніць прастору на некалькі метраў перад сабою. Лужок шырэў.

Раптам наперадзе бразнула жалеза. Юрлін спыніўся. Уся партыя замёрла нерухома. Гук паўтарыўся некалькі разоў. Я сцяміў, што гэта лязгаюць жалезныя пути на нагах выведзеных на пашу коней. У вузейшым месцы Юрлін пераскочыў праз ручай і, аддаляючыся ад яго, зайшоў у балота. Але неўзабаве зямля пачала правальвацца ў нас пад нагамі і мы вымушаныя былі вярнуцца назад. Спыніўшыся і прыслухоўваючыся на беразе ручая, я пачуў выразныя крокі — да нас набліжаліся людзі. Юрлін амаль бегма кінуўся направа. І тут перад намі бліснуў ліхтарык. У ягоным святле я ўбачыў постаці калег. Юрлін шыбаваў на балота. Тады збоку раздаўся голас:

— Стой! Стой! Стой! “Ребята”, заходзіць у лес! Жыва!

Бліснула яшчэ некалькі ліхтарыкаў. Затупалі ногі, пасыпалася лаянка.

— Стой! Стой! Кажу табе, стаяць, халера, бо страляць будзем!

“У іх, напэўна, з сабою вінтовак няма, бо даўно б стралялі!” — падумаў я.

Мы сыходзілі ўсё далей у балоты. Ногі глыбока правальваліся ў твань, а пераследнікі былі ўсё бліжэй. Шчур бег поруч і лаяўся:

— Жлабы! Хамы! Поскудзь!

Я ведаў, што ўцячы мы не зможам. У нейкі момант я адскочыў з нашай дарогі ўбок. Шчур крыкнуў:

— Куды ты?

Я не адказаў яму. Імгненне я стаяў самотна, а потым заўважыў, як да мяне набліжаюцца цёмныя фігуры. Я выхапіў іх святлом ліхтарыка і адначасова, стрэл за стрэлам, стаў смаліць па іх з нагана. Мне было відаць, як пагоня кінулася наўцёкі. Шомпалам я пахопліва выкінуў адстраляныя гільзы і зноў зарадзіў наган. Збоку, ля самага майго локця, я пачуў лёгкія крокі. Ледзь не стрэліў туды, але імклівы промень ліхтара выхапіў з цемры Шчура.

— Чума! — сказаў кантрабандыст.

— Хто гэта быў? — спытаў я.

— Або масалкі коней пасвілі і вінтовак пры сабе не мелі, або гады на начлегу. Хутчэй другое! — дадаў ён. — Ну і клёва ж ты іх пачаставаў. Яны б нас дагналі! Кожны крок тут ведаюць і ношак за плячыма не маюць. Добра ім!

— Хадзем па нашых? — спытаў я ў калегі.

Шчур лёгка прывіснуў.

— Па нашых? Дзе іх цяпер знойдзеш? Вяртаемся ў мястэчка! А тавар — наш, і без агранды, — дадаў ён і засмяяўся.

Мы скіраваліся балотам да рачулкі, а потым уздоўж берага дабраліся да лесу. Яшчэ да поўначы мы былі ў мястэчку.

— Ты куды прадасі тавар? — спытаў я Шчура.

Кантрабандыст лёгка прывіснуў.

— Ды я табе 100 вазоў тавару прадам. Давай толькі!

— Мо ты і мой прадасі?

— Добра! Дапамажы дамоў занесці, а назаўтра бабкі мець будзеш.

Непадалёк ад Шчуравага дома мы развіталіся. Калега на імгненне затрымаў маю руку.

— Ты гэта... не кажы хлопцам, што з капыта па гадах шыў. Яны забаяцца з табой хадзіць! А пра тавар кажы, што кінуў у балоце і сам ледзь вылез. Каб не падумалі, што гэта агранда!

— Добра!

— Увечары я прыйду да цябе, — сказаў Шчур і з дзвюма ношкямі за спінай знік у глыбіні падворка, а я пайшоў дамоў.

Такім чынам я ўпершыню выпрабаваў свой рэвальвер. Назаўтра Шчур прыйшоў да мяне апоўдні.

— Апыліў ношкі?

— Не... За ўвесь тавар: твой і мой разам — 180 рублёў даюць. За горла бяруць, поскудзі, бо ведаюць, што мне пільна. Я б аддаў, але не ведаю, як ты. Каб не падумаў чаго.

— А што я падумаю?

— Што я з тваёй долі частку сабе хапануў.

— Я ведаю, што ты так не зробіш! Гаворкі няма. Ідзі і бяры бабкі!

Шчур выйшаў ад мяне, а ўвечары вярнуўся і прынес мне 90 рублёў золатам. Ён радасна смяяўся.

— Ведаеш, партыя Юрліна таксама вярнулася.

— Усе прыйшлі?

— Юрлін вярнуўся з Лордам, Габрэем і Каметам. Алігант і Соска прыйшлі разам. А Соньку Ванька Бальшавік прывёў з раніцы. Відаць, усю траву на памежжы памялі. Павысілі фізічную культуру!

— А Кавалерчык? — я меў на ўвазе Юбіну.

— Не вярнуўся. Мо блукае дзесьці.

— А што з таварам?

— Юрлін, Лорд і Камета аддалі, бо ішлі разам з габрэем. А рэшта — ф'юіць! — Шчур працягла свіснуў. — Няма дурняў!

Потым мы пайшлі да Гінты. У салоне было поўна кантрабандыстаў. Наша “біржа” працавала поўным ходам. Тут рабілі розныя інтарэсы. Збіралі партыі. Прагульвалі заробленае. Гулялі ў карты. Тут граў гармонік, лілася гарэлка, а часам і кроў. Калі мы ўвайшлі ў запоўненую хмарай тытунёвага дыму хату, я ўбачыў, што за цэнтральным сталом сядзяць усе нашы разам з Юрліным, які з’яўляўся тут рэдка. Для нас зрабілі месца за сталом.

— Ну, выпіце, а потым пагаворым! — сказаў Лорд шматзначна.

Мы выпілі па дзве шклянкі гарэлкі, і потым Лорд спытаў Шчура:

— Ты ўчора смаліў з машыны па хамах?

— Не, не я... А што?

Лорд павярнуўся да мяне:

— Ты па гадах шыў?

— Не.

Юрлін павысіў голас:

— Яны стралялі: або адзін, або другі... Я ведаю. Я блізка быў!

— А можа, гэта яны па нас валілі? — адгукнуўся Шчур.

— А ліхтарыкам хто іх падсвечваў? Га? — адгукнуўся Юрлін.

— У чым справа наогул? — спытаў я Лорда, крыху раздражнёны гэтым допытам.

— Справа ў тым, што наша партыя ціхая. Мы ходзім на чыстую работу і машын браць не хочам. Бо калі ісці з машынамі, то ўсім, інакш атрымаецца, што аднаго з машынай возьмуць, а да сценкі станем усе! Вось, Кавалерчык не вярнуўся. Мо яго там замялі?

Шчур рассмяяўся.

— Эх вы, зайцы! А калі б нас усіх замялі, то што?

— То нічога! — запярэчыў Юрлін.

— Так... табе нічога. Цябе габрэі выкупяць, а мы ў Надзвычайцы падохнем!

— Мо і цябе выкупяць.

— Я не іхні халуй!

— Ты языком не мянці! — далучыўся да размовы Ка-
мета. — Юрлін — наш хлопец, і ён ведае, што гаворыць!

Шчур падарваўся з месца.

— Ён ведае, але сам сабе пан! А памятаеце тых куч-
куноўскіх хлопцаў, пяцёра іх было, якіх гады летась на
балоце побач з Гаранямі зацямнілі? Што? Памятаеце?
Га? А нас жа таксама каля Гараняў перанялі!

Усе маўчалі. Тады я падняўся і сказаў:

— Гэта я паліў па гадах з машыны!

Ніхто не адгукнуўся. Толькі Шчур урачыста прамовіў:

— І правільна зрабіў!

Пасля паўзы слова ўзяў Лорд:

— Гэта іншая справа! Ты не ведаў, што ніхто з нас
машын у дарогу не бярэ!

— Я ведаў.

— Наступным разам так не рабі.

— Гэта мая справа! — запярэчыў я. — Ты мне не
ўказвай! Я з машынай хадзіў і надалей з машынай ха-
дзіць буду!

— Клёва! — сказаў Шчур.

— Тады не з маёй партыяй! — сказаў Юрлін.

— І не трэба! — за мяне адказаў Шчур. — Бач ты які
ганарысты! Хлопец, можа, свабоду нашу ўратаваў, а ён
носам круціць!

Раптам з боку дзвярэй раздаўся ўрачысты голас:

— З квасу піва не будзе!

Мы азірнуліся. У дзвярах, у клубках тытунёвага ды-
му стаяў Сашка. Ніхто не ведаў, калі ён зайшоў, бо дзве-
ры салону, для вентыляцыі, заўжды былі адчыненыя.
Стоячы на парозе, Сашка чуў нашу размову. Цяпер ён
паволі набліжаўся да стала. За ім ішоў Жывіца. Абодва
трымалі рукі ў кішэнях. Грымнулі вітанні. Для іх зрабі-
лі месца за сталом. Неўзабаве пасля іх прыходу Юрлін
выйшаў з пакоя.

— Дрэйфіць! — сказаў Сашка, наліваючы дзве шклянкі гарэлкі.

Шчур пагардліва пырснуў:

— Кішка танка!

Сашка звярнуўся да мяне:

— Ты ўчора па гадах паліў?

— Так.

— Ну, то маеш!

Ён падсунуў мне адну шклянку, а сам узяў другую.

— Вып’ем на шчасце!

Мы стукнуліся шклянкамі і адным махам выпілі гарэлку. Потым Сашка запаліў папяросу і сказаў:

— Калі ў мяне будзе работа на траіх, то са мною ў дарогу пойдзеш.

Мне зрабілася радасна. Са шчырай падзякай я зірнуў Сашку ў вочы і кіўнуў яму галавою.

З салона Сашка выйшаў у рэстаран і неўзабаве вярнуўся да нас. А яшчэ праз некалькі хвілін Гінта і Тэгля пачалі заносіць і расстаўляць на сталае бутэлькі гарэлкі, піва і лікёру. Потым яны прынеслі мноства разнастайных талерак з рыбай і мясам.

— Сашка буфет выкупіў! — сказаў Камета.

А Сашка адгукнуўся:

— Ну, піць, братва! Піць і есці! Сёння ніхто не плаціць!

Потым ён паклікаў да стала Антонія і наліў яму шклянку лікёру.

— Смакчы!

Германіст выпіў і закусіў. Сашка ўсунуў яму ў руку некалькі дзесяцірублёвак і сказаў:

— Ідзі, рыпні “Шабасоўку”! Але па-нашаму, з агнём! Каб стол нагамі варушыў!

Неўзабаве пакой напоўнілі тrusкія гукі “Шабасоўкі” — так і карцела падарвацца з месца. Кантрабандысты пілі на змор. Гарэлку закусвалі грушамі і цукеркамі, лікёры — селядцом, кілбасой і агуркамі.

— Піць, братва, піць! Каб нічога не засталася! — падахвочваў нас Сашка.

І хлопцы не прастойвалі, а гарэлка не марнавалася. Лорд спываў на матыў “Хто смяецца з нашай веры”:

*Гэля, глянь на мае справы,
Як вяртаюся з забавы:
Збіты з ног да галавы!
Голы, босы, ледзь жывы!*

Позна ўначы мы са Шчуром выйшлі з салона. У галаве ў мяне гуло. Шчур таксама быў абсалютна п’яны. Пасярод плошчы мы спыніліся. Я спытаў калегу:

— То з Юрліным канец?

— А канец...

— Халера! З кім мы цяпер пойдзем? Залаты сезон на носе!

— А хай бы сабе і з “дзікімі”!

— Ты іх ведаеш? — перапытаў я.

— Каго я толькі не ведаю! Калі гранда, то гранда! Прынамсі забава будзе! Тай-да! Та-ра дзі-ра...

І Шчур, напяваючы і прысвітваючы “Шабасоўку”, пачаў танцаваць у вялізнай — на ўсю плошчу — лужыне. А потым мы доўга праводзілі адзін аднаго да дому. Ён мне яшчэ шмат чаго расказваў, але я нічога з гэтага не памятаю.

IX

Была на памежжы незвычайная партыя. Яе называлі “дзікай”, а хлопцаў, якія ў яе ўваходзілі, — “дзікімі” або вар’ятамі. Дзікія не прытрымліваліся аніякіх мер бяспекі і хадзілі праз мяжу “на злом галавы”. Яны

часта трапляліся. Машыністы ў гэтай партыі змяняліся кожныя некалькі месяцаў. Але дзіўная справа: гэтая вар'яцкая партыя працавала трэці год! Яе шмат разоў разбівалі, а яна збіралася зноў і на чамі грымела на мяжы і памежжы. Паўставала і знікала мноства партый, “кваліфікацыя” найлепшых машыністаў, а гэтыя чэрці працавалі безупынна. Рабілі гранды і агранды і так трымаліся гадамі, хай сабе і кожны раз у іншым складзе. У дзікіх шэрагах апыналіся тыя, каго нельга было прымусіць хадзіць з партыяй рэгулярна, тыя, хто праз сваю ўпартасць не жадаў дастасавацца да прынятых у партыі законаў і правіл, і тыя, каму трэба было крыху падзарабіць грошай, а таксама авантурнікі, якія не дбалі пра ўласную бяспеку і сталыя заробкі.

На наступны дзень пасля нашай сваркі з Юрліным Шчур пазнаёміў мяне з машыністам дзікіх, Войцехам Анёлам. Мы не хацелі губляць ані тыдня залатога сезона і ведалі, што дзікія не будуць пытаць, ходзім мы са зброяй ці без. Анёла мы засталі дома. Ён сядзеў у вялікай дзіцячай калысцы-гушкалцы пасярод пакоя і заўзята гайдаўся, выкідваючы ногі ўзад і ўперад. Да ніжняй губы ў яго прыляпілася папяроска, скручаная з махоркі і аркуша насценнага календара. На стале на коўдры ляжаў вынуты з калыскі цалкам голы хлопчык. Дзіўна, але ён не плакаў, магчыма, таму, што быў надзвычай заняты, засяроджана засоўваючы левую нагу ў рот.

— Здарова, Анёл! — гукнуў Шчур, калі мы зайшлі ў пакой.

Анёл прымружыў левае вока і сплюнуў у кут пакоя.

— Ну, і што з таго? — сказаў ён.

— Што ў цябе чуваць? — спытаў Шчур.

— Інтэрас у руху, а рух у інтэрасе! — адказаў Анёл, не адрываючыся ад гушкання ў і калысцы і менавіта гэта маючы на ўвазе.

— Мы хочам хадзіць з вамі за мяжу, — сказаў Шчур.

— Можна... Я вам не даю, ці што? Анёльскі інтэрас!

— То калі вы ідзяце?

— Сёння.

— Адкуль?

— Халера яго ведае адкуль!

— Дык як вас знайсці?

— Халера яго ведае як!

Шчур дастаў з кішэні пляшку гарэлкі.

— То спырсьнем інтэрас.

Анёл ухвальна кашлянуў. Шчур падаў яму пляшку. Анёл лёгкаім рухам рукі выбіў корак і, гайдаючыся, зірнуў на мяне.

— Гэты таксама ў моці?

— Так, пыску памачае...

— Не, я не хачу, — адмовіўся я.

— І добра, — сказаў Анёл.

Потым ён пазногцем пазначыў на пляшцы палову, закінуў галаву і, працягваючы гушкацца, прыклаўся да рыльца. Гарэлка булькатала ў ягоным горле, гарляк хадзіў ходырам. Анёл, не глядзячы на бутэльку, спыніўся. Зірнуў на шкло: выпіў ён дакладна столькі, колькі адмераў пальцам — па край пазногця. Ён перадаў пляшку Шчуру, які выжлукціў сваю частку і спытаў гаспадара:

— Дык дзе сустракаемся?

— Пад вечар ля Кентаўра... як анёлы.

— Клёва! Бывай з Богам!

— Ідзіце з чортам!

Калі мы выйшлі ад Анёла, я сказаў Шчуру:

— Гэта ж вар'ят!

— Мудры вар'ят! — запырэчыў калега.

Надвечоркам мы скіраваліся ў бок дома гандляра Кентаўра, якога ў мястэчку таксама лічылі вар'ятам. Тут сышлося шмат акалічнасцей, але найважнейшым было тое, што ён даваў тавар дзікім. Надараліся яму і лепшыя, “спакойныя” партыі, але ён меў сантымент

да дзікіх і даваў ім тавар ужо трэці год. Дзікія рабілі яму агранду, а ён ім падміргваў: у гэтым я спец! Зноў агранда. Ён зноў падміргваў і запрашаў некалькіх вар'ятаў да сябе на пейзахоўку, а потым казаў ім:

— Ну, хлопцы, калі гэтым разам барада выйдзе, то наступным — салому за мяжу панесяце. І я з вамі!

Дзікіх гэта брала за сэрца і яны “начыста” перакідвалі 5-8 партый. Кентаўр адбіваўся. І засноўваў мыльную фабрыку ў Вільні, фабрыку атраманту ў Лідзе, шакаладную фабрыку ў Гародні. Фабрыкі былі ягонай маніяй. Акрамя Кентаўра, фірмовага знаку шматлікіх ягоных прадпрыемстваў, была ў яго яшчэ адна мянушка — Фабрыкант... І фабрыкі ягоныя звычайна прагаралі. Дзікія, убачыўшы, што гандляр адбіў выдаткі, бо засноўвае прадпрыемствы, пачыналі рабіць яму агранды, і Кентаўр банкрутаваў. Ён зноў запрашаў вар'ятаў на пейзахоўку, зноў прапаноўваў ім насіць за мяжу салому і зноў адбіваўся. І так па коле — трэці год.

Пад вечар ля дома Кентаўра прагульваліся групы хлопцаў: па двое, па трое. З некаторымі кантрабандыстамі Шчур вітаўся.

- Дзе Анёл? — спытаў ён у аднаго з іх.
- Разам з Сомам у Кентаўра сядзіць.
- Пейсахоўку п'юць, — дадаў хтосьці збоку.

Мы далей шпацыравалі ўздоўж шэрагу крам і дамкоў. Неўзабаве з брамы Кентаўравага дома выехаў вялікі воз. На ім сядзелі Анёл, Сом і габрэй-праваднік — Бэрэк Хаўтурнік. На козлах сядзеў Косцік Кульгавы, парабак Кентаўра. Анёл падазваў аднаго з хлопцаў і сказаў яму колькі слоў. Той кінуў галавою. Воз крануўся з месца і неўзабаве знік за паваротам. Хлопцы, групкамі па некалькі чалавек, скіраваліся на Слабодку, а адкуль рушылі ў бок Душкава. Непадалёк за Выганічамі з лесу напярэймы першай групе выйшаў Анёл. Разам яны пачакалі рэшту хлопцаў, а потым скіраваліся ў глыб ле-

су. Побач з вялізнай кучай ламачча, ля якой ужо стаялі Сом і Бэрэк Хаўтурнік, Анёл спыніўся і стаў даставаць з-пад галля ношкі. Ён нядбала кідаў іх на зямлю, гучна пералічваючы: раз, два, тры... Налічыўшы сямнаццаць, ён спыніўся і звярнуўся да нас:

— Узяць ношкі! Па-анельску...

Ісці ў дарогу было зарана. Хлопцы разышліся па лесе і нажамі выразалі сабе па тоўстым кіі. Дзікія заўжды так рабілі: ішлі ў дарогу з кіямі, якімі неаднойчы гналі і білі ласых на лёгкую здабычу сялян, што заступалі ім дарогу. Мы са Шчуром таксама выразалі сабе тоўстыя кіі. Потым хлопцы сабраліся поруч з ламаччам і, разваліўшыся на моху, палілі папяросы. Нас было дзевятнаццаць. Змрок у лесе згущаўся. Анёл падышоў да ламачча і асцярожна дастаў з-пад яго вялікі мех. З мяшка ён даставаў і кідаў на мох у розныя бакі пляшкі спірту. Налічыў іх дзевяць і сказаў:

— Па адной на дваіх! Як анёлкі...

Хлопцы адразу ж прыняліся выпіваць, а Анёл старанна завязаў мех і перадаў яго Сому як дадатковую ношку.

— Ты панясеш! Толькі не пабі і не выжлукці!

Сом штосьці буркнуў і пераняў мяшок.

Хлопцы пілі. Некаторыя заліваліся спіртам, кашлялі. Раздаваліся вясёлыя галасы і рогат. Апусціўся змрок.

— Ну, вар'яты, ношкі ўзяць! — крыкнуў Анёл.

Усе пачалі нацягваць шлейкі на плечы. Ношкі былі цяжкія: скура на падэшвы. Тавар танны, але даваў ад 150 да 300 працэнтаў прыбытку.

— Ну, шусь! І ані гу-гу! — сказаў Анёл, вырушаючы ў дарогу.

У адказ хтосьці гучна зарагатаў, а хтосьці свіснуў. Партыя рушыла наперад. Хлопцы не захоўвалі цішыні і не трымалі дыстанцыі. Ламалі кусты, кашлялі,

лаяліся. Смяяліся і расцягнуліся на чвэрць кіламетра. Анёл некалькі разоў спыняўся і пагражаў кулаком, але гэта нічога не мяняла. Тады ён ламануў наперад так хутка, быццам хацеў ад нас уцячы. Мы вымушаны былі амаль бегма кіравацца за ім следам. Мы са Шчуром ішлі ў сярэдзіне партыі. Спачатку я дзівіўся такім паводзінам кантрабандыстаў зусім побач з мяжой, а потым мне таксама зрабілася весела. Спірт грэў, а свавольная хада хлопцаў адключала думкі аб небяспецы. У некалькіх дзясятках крокаў ад мяне хтосьці зацягнуў песню на матыў “Яблычка”:

*Што я чую, што я бачу?
Лёва Троцкі ўзлез на клячу
І як выгукне народу:
“Хрэну вам, а не свабоду!”*

— Здрава! Рэж далей! — раздаваліся галасы кантрабандыстаў, і Валюсь Шымпанзэ прапітым тэнарам цягнуў наступныя строфы “Яблычка”.

Раптам партыя спынілася. Да Шымпанзэ падбег Анёл.

— Завалі зяпу, жлабіна!

— А то што?

— А то ўсё! А то да бальшавікоў у лапы вас завяду! Як анёлкаў! Чаго ты равеш, халера на цябе! Мяжа зараз. Масалкі дарогу заступяць...

Анёл рушыў наперад. Мы крочым хутка. Цяпер ужо ніхто не спявае, але і без гэтага мы ўздываем шмат шуму. Праз некаторы час мы выходзім на памежную прасеку. І гэтак сама хутка, зусім не прыслухоўваючыся, кіруемся далей. Відно ўжо досыць добра. Можна адрозніць прастору на некалькі дзясяткаў крокаў. Перад намі ўзвышаецца высокая і шырокая засека з калючага дроту. Анёл паварочвае налева. Мы мінаем памежныя

слупы. Хлопцы пляскаюць па іх рукамі або стукаюць канцамі кіёў аб насып. Анёл паварочвае направа і спыняецца ля самай засеці. Мы падыходзім да яго.

— Міндаль, нажніцы! — гаворыць Анёл.

Косцік Міндаль дастае з-за пояса нажніцы, і Анёл хутка пераразае дрот, які звініць пад вастрэямі і падае ў розныя бакі. Работа спорыцца. Кіямі хлопцы расцягваюць перарэзаны дрот. Праход вольны. Мы выходзім на іншы бок прасеці і кіруемся наперад. Я заўважаю, што не ўсе ідуць “воўчым” следам, некаторыя проста крочаць поруч. Наперадзе гучна плюскоча вада. Гэта хлопцы пераходзяць рачулку... без аніякай асцярожнасці... галопам. Я правальваюся ў ваду па самыя грудзі і пахопліва кідаюся за Шчуром, які ідзе наперадзе. Выбраўшыся на бераг, я амаль бягу за ім. Так мы дабраліся да пералеску. І тут збоку я пачуў спалоханы крык:

— Кто ідёт?

— Свой!

— Кто свой?! — перапытваюць здалёк.

— Ідзі вушы прамай! — зароў Сом.

Я пачуў рогат, а за некалькі дзясятках крокаў ад нас, з цёмнай купкі кустоў, гримнуў стрэл вінтоўкі. З нашага боку адразу ж бліснула некалькі ліхтарыкаў, асвятліўшы зараснікі. Я ўбачыў невыразныя постаці салдатаў у доўгіх шэрых шынялях. Некалькі кіёў паляцела ў іх бок. Хтосьці з нашых крыкнуў:

— Ура! На іх!

Салдаты імкліва схаваліся ў кустах. Усё гэта адбылося на хаду, партыя не спыніліся ні на секунду. Калі мы адышлі ад таго месца на некалькі соцень крокаў, ззаду раздаліся стрэлы і крыкі. Не звяртаючы на іх аніякай увагі, мы ўсё хутчэй ішлі наперад. За два кіламетры ад мяжы Анёл выйшаў на добра раз'езджаную дарогу. Потым павярнуў направа, і вузкай сцежкай мы скіраваліся

праз лес. Хлопцы размаўлялі. Раз-пораз бліскалі ліхтарыкі. Анёл на гэта не рэагаваў і шпарка крочыў наперад, у левай руцэ трымаючы ліхтарык, гатовы асляпіць любога сустрэчнага, а ў правай — кій, для апоры і абароны.

З моманту стварэння партыі “дзікіх” Анёл быў дзявятым ейным машыністам. Першым машыністам і стваральнікам быў Жалезны Антоні (ён увесь час карыстаўся гэтым выразам: маё слова — жалеза! жалезна! справа жалезная!). Гэта быў вар’ят найвышэйшага гатунку. Працаваў ён не для заробку, а перш за ўсё для вар’яцкіх жартаў. Мог прайсці з партыяй уздоўж прасекі некалькі кіламетраў і павыварочваць памежныя слупы, якія потым яны з хлопцамі пераносілі на другую лінію і кідалі ў раку. Ягонья жарты хлопцы памятаюць дагэтуль і часта згадваюць Антося. Машыніста забілі на бальшавіцкай заставе, калі Жалезны, п’яны “в дребезги”, пайшоў спытаць дарогу і ўвязаўся ў “драку” з салдатамі.

Потым партыяй кіравалі шасцёра меншых ці большых вар’ятаў. Усе скончылі кепска. Аднаго забілі, іншых — расстралялі або выслалі.

Папярэднікам Анёла — восьмым вар’ятам — быў Ванька Шум (мянушка ад: шуму наробім, хлопцы! хай шум-гам пойдзе!). Яго разарвала гранатай, якую ён трымаў на поясе: выпадкова адарвалася колца і Шум падарваўся. Анёл — дзявяты вар’ят (мянушка ад яго любімага: ну анёлкі! па-анёльску! як анёлы!).

Жыццё і гісторыя дзікіх машыністаў, ды і простых хлопцаў з партыі таксама, былі незвычайныя. Пазней я пазнаёміўся з многімі з іх і не знайшоў аніводнай ардынарнай асобы. Пераважна гэта былі бурлівыя натуры, ім было цесна ў рамках звычайнага жыцця грамадства, іх натуральнай стыхіяй быў партызанскі рух, вайна, рызыкаўныя вандроўкі. Гэта была мешаніна розных раёнаў Расіі і Польшчы. Большасць складалі ўцекачы, якія з розных прычын не маглі вярнуцца ў Саветы і па-

сяліліся на памежжы. Некаторыя з іх раней уваходзілі ў войска Балаховіча і служылі ў атрадах “зялёных”. Мжа прыцягвала іх да сябе, як магніт — жалеза. Тут яны жылі дзень пры дні, тут працавалі, тут гінулі. Жыццё кожнага з іх магло стаць сюжэтам захапляльнага рамана. Літаратар знайшоў бы тут невычэрпную крыніцу сюжэтаў і тыпаў. Мы гэтага зусім не разумелі і не думалі пра гэта. Мала хто з нас умеў пісаць, ніхто нічога не чытаў. Палітыкай мы не цікавіліся зусім. Часам, назіраючы за калегамі і прыкмячаючы ўнікальнасць іхніх характараў, іхнюю неймаверную энергію, я думаў пра тое, колькі карысці маглі б прынесці гэтыя людзі, калі б іх сілы, здольнасці, фантазію скіраваць на грамадска важную працу? А тут — часам яны бяследна марнавалі сапраўдную моц.

А другой уначы мы прыйшлі на маліну. Гэта быў адасоблены хутар, акружаны лесам. Тут некалі была смалакурня. Ужо на падыходзе нас прывітаў зацяты сабачы брэх. Мы спыніліся. Анёл тройчы працягла свіснуў. Праз некалькі хвілін з цемры раздаўся хрыпаты голас, які супакоіў сабак, а потым сем разоў бліснуў ліхтарык. Мы рушылі наперад. Ля брамы хутара нас чакала невыразная постаць. Пачуліся вясёлыя галасы хлопцаў:

— Здарова, Глыба!

— Жывы яшчэ? Не бяруць цябе чэрці?

Нізкі голас прахрыпеў:

— Горшых за вас чарцей і не бывае!

Насуперак кантрабандысцкім і маліншчыцкім завядзёнкам мы пайшлі не ў гумно, а ў хату. Там, у вялікім пакоі з чорнымі, абсмаленымі сценамі, мы сталі скідаць ношкі. Я ўбачыў вялікага мужчыну з густой чупрынай і барадой. Прозвішча Глыба яму пасавала. Анёл і Глыба паклалі ношкі на лаву. Потым гаспадар падкінуў у агонь смалістых трэсак і стала лепш бачна. У суседнім пакоі заплакала дзіця, і пачуўся супакойлівы го-

лас жанчыны. Кантрабандысты расставілі лавы вакол стала і пачалі піць спірт. Глыба паклаў у цэнтр вялізнае, мо 20-кілаграмавае, “кола” жытняга хлеба і прынёс вэнджанай грудзінкі. Хлопцы пілі свой спірт, бо акрамя таго запасу, які нёс Сом, амаль кожны ўзяў з сабою яшчэ па 2 пляшкі. Некаторыя далівалі ў спірт вады. Бэрэк Хаўтурнік, Анёл і Глыба даставалі з ношак тавар і раскладалі яго на лаве.

На досвітку Глыба вывеў нас з хаты, і мы скіраваліся ў глыб лесу. Па бездарожжы мы прадзіралася амаль гадзіну. Калі ўжо развіднела, наша партыя выйшла на маленькую паляну, у цэнтры якой стаяў вялікі будан. Большую яго частку займалі зваленыя кучай смалістыя карчы. Мы размясціліся хто дзе мог і паклаліся спаць.

Як толькі сцямнела, мы пакідаем паляну і зноў кіруемся ў лес. Некалькі разоў я азіраюся і бачу святло вогнішча... Гэта ахвяра шматлікім капрызным бажкам лясоў, палёў, ночы і... мяжы. Спачатку мне здаецца, што ў лесе ўжо цёмна, але неўзабаве вочы прывыкаюць і я заўважаю, што вечар яшчэ не надышоў.

Мы выходзім з лесу. Удалечыні віднеюць цёмныя абрысы будынкаў. Мільгаціць святло ў вокнах хутара.

— Тут чакацьмеце, анёлкі! — гаворыць Анёл і ідзе ў бок хутара.

Праз пятнаццаць хвілін ён вяртаецца з Бэркам Хаўтурнікам. Яны прынеслі 10 пляшак самагону. Адну бутэльку Анёл бярэ сабе, другую дае Сому (арыстакратыя партыі), а рэшту раздае нам: па пляшцы на дзве зяпы. Мы п’ём прасмярдзелы рыбай самагон. Ён даволі моцны і значна ўздывае нам настрой.

Мы выпраўляемся ў дарогу. Ідзём з папяросамі ў зубах, групамі па двое і па трое. Некаторыя абапіраюцца на кіі, іншыя нясуць іх на плячах, як вінтоўкі. Чуваць гоман размоў. Лес заканчваецца. Перад намі адкрытыя палі. Я гляджу на неба і бачу Вялікую Мядзве-

дзіцу. Мне робіцца радасна. У думках я паўтараю імёны асобных зорак: Ева, Ірына, Сафія, Марыя, Гелена, Лідзія, Лявонія... Я згадваю Лёню. Пачынаецца пераход, амаль забег праз палі. Хлопцы ідуць без ношак, а алкаголь усё больш распальвае нас. Мы мінаем вёскі, чуюм галасы людзей, бачым агні ў акенцах. Выходзім на добра раз'езджаную дарогу. Здалёк я чую грукат колаў. Чакаю, што мы сыдзем з дарогі, але дарма. Мы ідзем далей. Грукат набліжаецца. З цемры паказваецца сівы конь, а за ім доўгія драбіны. На возе сядзяць трое мужыкоў і жанчына з белай хусткай на галаве. Яны спыняюць каня і здзіўленымі вачыма глядзяць на нашу працэсію. Я чую галасы хлопцаў:

— Глядзіце: трое на адну! А вы што прадаеце: каровачку ці яловачку?

— Хадзем, малая, на траўку, папасвімся-пагрэемся.

Мы мінаем воз і патанаем у цемры. Паветра цёплае, духмянае. Я засоўваю руку ў кішэнь і сціскаю цёплую рукаятку нагана. Знянацку мяне ахоплівае дзіцячая весялосць. Мне хочацца смяяцца, выкідваць каленцы. Я адчуваю перапоўнаненасць сіламі і здароўем. А небяспека... яна мяне не клапаціць... у мяне ёсць машына, яна мне ніколі не здрадзіць. Сем верных набояў... "Сем набояў у машыне, сем зорак на небе!" Я падміргваю Вялікай Мядзведзіцы, а потым паказваю ёй язык. І сплёўваю ўбок: халера на яго, напэўна, і я вар'ят!

Мы брыдзем на захад праз лес. Я іду з рэвальверам у руцэ. Гэтага ніхто не заўважыць, а другая лінія побач. Мінаем ручаі, яры, равы. Раптам спыняемся — першы Анёл, а за ім і рэшта. Да вялікага лесу 200 крокаў. Дрэвы тут растуць рэдка, але зрок сягае толькі на 20 крокаў наперад. Мы доўга стаім моўчкі. Потым Анёл упэўненым крокам рушыць наперад. Побач з ім ідуць Сом і Шымпанзэ. Раптам спераду даносіцца шум. Хтосьці з нашых крыкнуў: "Стой!" Бліснула некалькі ліхтарыкаў. Анёл,

Сом і Шымпанзэ з кіямі напагатове кінуліся наперад. Мы — за імі. Трэснула галлё. Грукат ішоў па лесе і аддаляўся ад нас. Мы падбеглі да ўзлеску. Я ўбачыў Анёла, Сома і Шчура. У руках яны трымалі нейкія мяхі. Я прыгледзеўся: гэта былі ношкі кантрабандыстаў.

— Плітавалі, як анёлы! — сказаў наш машыніст.

— Драпанулі, як каты! — дадаў Шымпанзэ.

— Хто гэта быў? — спытаў Плюш.

— Відаць, нашы з Ракава, — сказаў Сом. — Зараз пабачым.

Анёл пачаў распакоўваць ношкі. У іх былі панчохі, трыкацін, хром.

— Гэта партыя Адама Друнілы. Ён бярэ тавар у Аро-на з Віленскай, — сказаў Сом. — Ну, хлопцы, на ўсіх газ будзе і па пары гузікаў таксама.

Мы ўзялі ношкі і праз шырокі луг скіраваліся да ракі. Другая лінія. Вада тут досыць глыбокая, але да броду мы не ідзем, бо там за апошні месяц трапілася некалькіх хлопцаў з розных партый. Усе распранаюцца і, несучы адзенне ў руках, кіруюцца да супрацьлеглага берага. Вады тут па грудзі. Я хутка дабіраюся да берага і кідаю туды адзенне, а сам вяртаюся і некалькі разоў ныраю з галавой. Толькі потым выбягаю і шпарка апра-наюся. Мы зноў ідзем наперад, да мяжы. Крочым хутка, але кожны з нас намагаецца не рабіць шуму. Амаль усе трымаюць у руках ліхтарыкі. У мяне ў руцэ пад рукавом курткі хаваецца наган. Вось-вось будзе мяжа... На прасеку мы вывальваемся амаль бегма і шыбuem уз-доўж засекаў. Зноў бразгаюць нажніцы, падае долу перарэзаны дрот. Шлях свабодны. Наперад!

А другой ночы мы дабраліся да могілак на ўскрайку мястэчка. Адсюль хлопцы разыходзяцца ў розныя бакі. Я іду спаць да Шчура. Мы не грукаем у дзверы, а адразу кіруемся да гумна і кладзёмся на мяккім, духмяным сене. Мне сняцца дзікія, мяжа, пагоні, уцёкі і Лёня.

Я часта бачу яе ў снах. Можа, яна думае пра мяне? Мне вельмі хацелася б яе ўбачыць. Дагэтуль ад яе не было ані вестачкі. Я хацеў напісаць ёй ліст і аддаць хлопцам, якія бываюць у Менску, але баяўся, што іх перахопяць па дарозе. Тады ў Лёні зноў могуць быць непрыемнасці.

Назаўтра з раніцы я пайшоў да Петрака і Юліка, але дома іх не застаў. Падчас маёй адсутнасці яны рушылі ў дарогу з партыяй Юрліна. Пасля нашага са Шчуром сыходу Філасаф і Вар'ят пачалі хадзіць з ім. Гэта мне вельмі падабаецца. Як бы там ні было, партыя была самая надзейная і з добрай малінай. А хлопцам трэба зарабіць на зіму. Юліка Вар'ята я цяпер не пазнаю: падупываю Петрака ён зрабіўся больш спакойны, шмат чытае і вучыцца.

Увечары я пайшоў да Гінты і дапазна гуляў у нашым салоне. Шчур таксама быў там. Ён даў мне 45 рублёў: 15 за дарогу і 30 — доля з тых ношак, якія мы забралі ў кантрабандыстаў-уцекачоў. Потым я паціху выслізнаў з салона і пайшоў да Сашкі. Не, не да Сашкі. Гэта была толькі адгаворка... Мне вельмі хацелася ўбачыць Фэлю. Дома ў Вэблінаў было цёмна. Я абышоў хату навокал і ўбачыў святло ў адным акенцы — гэта быў пакой Фэлі, які выходзіў на сад. Я паціху падкраўся бліжэй. Ля акна стаяў маленькі столік. На ім гарэла лямпа, і ў ейным святле я выразна ўбачыў Фэлін твар. Яна абапёрла галаву аб рукі і чытала кнігу. У святле лямпы ейнае аблічча выглядала чароўна, я не мог адарваць ад яе вачэй. Яна перагарнула старонку, зноў паглыбілася ў чытанне... Праз імгненне на Фэльчыным твары заззяла вясёлая ўсмешка. Вочы ейныя мяняліся і блішчалі, як каштоўныя камяні. У іх была дзіўная глыбіня, адкуль сыходзілі цёплыя промні, якія і мяне самога напаўнялі радасцю. Яна прыкусіла ніжнюю губу і на імгненне так застыла.

Потым усмешка знікла. Твар стаў халодны, амаль суровы. Але гэты холад паліў мяне агнём і неадольна цягнуў. Я гатовы быў так стаяць і ўпівацца адным ейным выгядам, але баяўся, што яна мяне заўважыць. Пакрыёма я адышоў ад акна і стаў пасярод двара. Доўга вагаўся, а потым упэўненым крокам падышоў да дзвярэй. Узяўся за ручку. Пастаяў так крыху. І паволі пайшоў да вярот. На вуліцы я доўга стаяў нерухома. Вузкі серп месяца плыў па небе. Зоркі свяцілі ясна. Ноч поўнілася водарамі, Вялікая Мядзведзіца была асабліва прыгожай. Я адчуваў, што не магу адсюль сысці, што мушу ўбачыць Фэлю, пачуць ейны голас, сказаць ёй штосьці вельмі важнае! І зноў пайшоў да дзвярэй. Пацягнуў за ручку. Зачынена. Раптоўная спакуса: яшчэ можна сысці! Ну што я ёй скажу? Але насуперак гэтаму жаданню я падыходжу да акна. Да таго, у якое я грукаў мінулай восенню, калі прынёс сюды Сашку Вэбліна... Грукаю ў шыбу. Ведаю, што раблю гэта занадта гучна. Але немаведама чаму грукаю яшчэ мацней.

Неўзабаве ўнутры чуваць хуткія крокі, а потым з-за акна раздаецца Фэлін голас:

— Хто там?.. Што такое?..

— Гэта я, Уладзь.

— Уладзь?! Зараз...

Я чую ейныя крокі. Яна ідзе ў свой пакой. Потым выходзіць у агульную залу з запаленай лямпай у руцэ. Ставіць яе на стол і хутка выходзіць у сенцы. Бразгае за саўка. Я адчыняю дзверы. Уваходжу. Забыўся павітацца. Стаю ў дзвярах і гляджу ёй у вочы.

— Што з вамі?

Некаторы час я маўчу. Сам-насам Фэля заўжды звярталася да мяне на “ты”, а цяпер гэтае “вы”! Урэшце я кажу ёй:

— Нічога!

У ейных вачах я бачу здзіўленне.

— Я думала, штосьці здарылася! Вы выглядаеце... — яна не скончыла.

— Я хацеў спытаць, дзе Сашка! Думаў, мо дома?

Яна глядзіць мне ў вочы, а потым гаворыць:

— Та-ак? Вы думалі?

Я адчуваю, што ўсё больш чырванею. Хачу спыніць гэта і не магу. А ейныя вочы смяюцца.

— Дык вы, пане Уладзю, — яна вымавіла маё імя мягка, амаль пяшчотна, — прыйшлі спытаць пра Сашку. Так?

— Так.

— А мною вы зусім не цікавіцеся?

— Вядома, вамі таксама.

— І мною таксама?

Вочы ейныя блішчаць усё весялей. А мне робіцца так страшна горача. “Нашто я сюды палез? Яна ж кліць з мяне!” Але размову працягваю, кажу невядома што і навошта:

— Так. Вамі таксама... Бо вы мне казалі тады... у ня-дзелю...

— Я слухаю, слухаю...

— Вы казалі... прыходзіць як-небудзь...

— Ага! Так, так, я памятаю! Памятаю! Ну і вы, пане Уладзю, знайшлі вольную хвілінку... І завіталі да мяне ў адведкі...

— Менавіта.

— Па ночы. А для смеласці вы, пане Уладзю, крыху выпілі. Так?

“Яна відавочна здэкуецца з мяне!” Мяне агортвае злосць. Я адчуваю, як гэтыя пытанні прыпіраюць мяне да сцяны. Халодным тонам я кажу:

— Я заўжды выпіваю крыху! Мне грошай хапае!

— А як жа! Вы, пане Уладзю, хлопец фартовы...

Мне хочацца штосьці сказаць, але Фэля спыняе мяне рухам рукі і працягвае:

— А ці вы, пане Уладзю, заўжды, як крыху вып'еце, ідзяце да знаёмых дзяўчат?

Я губляю кантроль. Пачынаю гаварыць. Хачу спыніцца і не магу. Словы ліюцца з усё большым запалам:

— А ці вас, панна Фэля, так моцна хвалюе, дзе я хаджу па начах? Я не пільную, куды вы, панна Фэля, на падпітку ходзіце. І хлопчыкаў вашых не лічу!

— Ды ну? — адну руку Фэля абаперла аб клуб. — А гэта вельмі хораша! Вельмі!

— Дзякуй за прызнанне! А што тычыцца таго, што я патурбаваў вас, панна Фэліцыя, то я з усяго сэрца перапрашаю...

— Калі ласка.

— Вы мяне перапынілі!

— Перапрашаю...

— Калі ласка... Дык вось, я перапрашаю і наогул магу больш ніколі вас, панна Фэліцыя, не турбаваць сваім таварыствам.

— Як палічыце патрэбным.

Я гляджу ёй у твар — халодны, спакойны, амаль мёртвы і такі цудоўны. Раптам заўважаю на лобе доўгую вертыкальную зморшчыну. Секунду таму гэтай зморшчыны не было. Што яна мне нагадвае... Ага! Такая ж ёсць у Сашкі.

— Дабранач, пані!

— Добрай ночы, пане!

Я разварочваюся на месцы і ўпэўненым хуткім крокам выходжу з дома. Па падворку я спыняюся і адчуваю, як хваля горычы залівае мне душу. Навошта я ўсё гэта казаў? Яна ж спачатку была ў такім добрым настроі! Ніколі раней я не бачыў у яе такіх вясёлых, зіхоткіх вачэй! Яна жартавала! А я абразіўся. Навошта? Чаму? Што цяпер рабіць? Ісці і прасіць прабачэння? Не, я не магу... Ды ніколі ў жыцці.

Я гляджу ў асветленыя вокны. Бачу, як перамышчаецца па пакоі постаць. На вокны падае рухомы цень.

Потым чую, як адчыняюцца дзверы ў сенцы. Потым... па сэрцы драпае бразгат засаўкі. Неўзабаве ў пакоі робіцца цёмна. Сэрца шалёна б'ецца ў грудзях, я паволі абыходжу двор навокал і падкрадаюся пад тое акно. Зноў гляджу ў шчыліну паміж ніжнімі краёчкам фіранкі і падваконнем. Фэля сядзіць за столікам. Левай рукой яна прыціскае кнігу, а правай, сціснутаю у кулак, б'е па сталю. Твар у яе халодны. Вочы панурыя. Так яна сядзіць некаторы час. Потым нахіляецца над кнігай і пачынае чытаць. Але нечакана загортвае кнігу і адкідваецца на спінку крэсла. Я гляджу на ейны твар, на ейныя вочы, і так мне шкада. Я закусваю губы... І тут нашы позіркі сустракаюцца. “Яна ж не можа мяне бачыць з асветленага пакоя! А можа, адчула мой позірк?” На ейным лобе зноў з'яўляецца доўгая вертыкальная зморшчына, а вочы робяцца драпежнымі. Мне хочацца адступіць... І раптам яна імклівым рухам адсоўвае фіранку ў бок. Я раблю некалькі скачкоў у глыб сада, а потым падыходжу да плота і сядваю ля яго ў нейкім пустазеллі. Акно адкрываецца. У асветленым прамавугольніку я бачу фігуру дзяўчыны. Яна нахіляецца наперад і ўглядаецца ў цемру. Прыслухоўваецца. Доўга стаіць нерухома... Потым акно зачыняецца, а яшчэ праз імгненне гасне святло.

Я падняўся. Доўга стаяў на месцы. Месяц узыходзіў на небе, шпарка занывраючы ў хмары. Зоркі пазіралі выразна і спакойна. Вялікі Воз няспынна каціўся на захад. Я пералез праз паркан і пайшоў вузкім завулкам. Было даволі светла. Я не сустрэў ані душы. І толькі на падыходзе да Менскай вуліцы заўважыў групу людзей. Яны ішлі насустрач, гучна размаўлялі і смяяліся. П'яныя. Набліжаючыся да іх, я пазнаў Альфрэдаў голас. Хацеў быў адступіць, але ведаў, што мяне ўжо заўважылі, таму пайшоў наперад. З бліжэйшай адлегласці я пазнаў братаў Альфрэда, Альфонса і Альбіна Алінучкоў. Для камплекту не ставала Адольфа і Амброзія.

Я быў за некалькі дзясяткаў крокаў ад іх і ўжо думаў збочыць, каб іх абмінуць. Яны таксама пайшлі ўбок, каб заступіць мне дарогу. Тады я пайшоў направа. І яны таксама направа. Альфрэд круціўся і смяяўся, выкрыкваючы:

— Ага! А вось і фраер! Фэльчын... — сказаў ён некалькі брыдкіх словаў.

Кроў кінулася мне ў твар, але я не адказаў нічога і хацеў з імі разысціся. Тады Альфонс падставіў нагу, а Альфрэд заскочыў спераду.

— Чаго табе? — звярнуўся я да яго

— Морду табе а класці, жлабіна! — адказаў Альфрэд.

— Што ты з ім лясы точыш? Валі яго! — крыкнуў Альфонс і замахнуўся ў мой бок кулаком.

Тады я моцна ўдарыў яго ў жывот. Альфонс застагнаў і, скурчаны, асеў на зямлю. У гэты момант Альфрэд і Альбін кінуліся на мяне і звалілі з ног. Я выхапіў з кішэні рэвальвер, ручку якога ўжо даўно сціскаў пальцамі. Альфрэд душыў мяне за горла. Я прыставіў рулю рэвальвера да ягонай нагі і пацягнуў за курок. Грымнуў стрэл. Альфрэд падскочыў угару, але адразу ж паваліўся. Я падарваўся з месца і пачаў біць яго нагамі. Тут Альбін адбег убок і загарлаў:

— Паліцыя! Паліцыя! Забіваюць!

Я кінуў Альфрэда і Альфонса на зямлі і скіраваўся назад. Альбін ішоў за мною на адлегласці. Я развярнуўся, зрабіў яму насустрач некалькі крокаў і смальнуў з нагана ў паветра. Потым без перашкод аддаліўся вуліцай у бок габрэйскіх могілак. Ззаду я чуў крыкі:

— Паліцыя! Забіваюць! Паліцыя! Трымай яго!

Здалёк адгукнуўся свісток.

Я пайшоў не дамоў, а скіраваўся ў поле. Потым, абышоўшы мястэчка вакол, выйшаў да дома Шчура. Яго я знайшоў у гумне. Ён спаў. Я пабудзіў яго і расказаў пра сутычку з Алінчукамі.

— Што цяпер рабіць? — спытаў я яго.

— Ну, ты ім даў перцу панюхаць! Правучыў хамаў!
Але справы твае кепскія! Яны заявяць у паліцыю!

— А калі я сам пайду ў паліцыю і распавяду, як яны на мяне напалі?

— Ты што, з глузду з’ехаў? У цябе няма сведкаў! Атрымаеш і за зброю, і за падстрэленага. Пад следствам год прасядзіш. Я ўжо ведаю!

— Што ж рабіць?

— Ты мусіш пакуль схавацца, а там пабачым. Невядома пакуль, як ты Альфрэда падстрэліў.

— Я ў нагу смальнуў!

— Смальнуў у нагу, а трапіць мог у живот! Я заўтра пайду на разведку, а цябе на маліну прыстрою ў гумне. Ёсць такое месца... тут недалёка. Хоць цэлы год там малініца можаш. Ніхто цябе не знойдзе.

Мы адразу ж рушылі туды. На ўскрайку мястэчка падышлі да вялікага гумна, замкнёнага на цяжкі замок. Прабраліся ў сярэдзіну праз шчыліну пад варотамі, адсунуўшы дошку. Потым падцягнулі дошку назад. У гумне было цёпла і ціха. Памяшканне было вялікае, з мноствам розных закуткаў. Сябра сказаў:

— Тут можна батальён салдатаў замалініць. А цябе сам чорт не знойдзе. Толькі не выходзь нікуды.

Шчур пакінуў мяне на маліне і пайшоў у горад. Праз гадзіну вярнуўся. Прынёс мне сотню папярос, пляшку спірту, некалькі бутэлек вады і шмат ежы. Мы ўлезлі на засек і там я зрабіў глыбокую нару. Потым Шчур паабяцаў наведць мяне ўвечары і сышоў.

Х

Прайшло два тыдні. Вось і сярэдзіна верасня. Пачаўся залаты сезон. Мяжа ажыла. Кантрабандысты працуюць зацята. Ёсць партыі, якія ходзяць па тры разы на

тыдзень. Я ўсё яшчэ хаваюся ў гумне. Дні праводжу ў самоце. А вечарамі і ўначы выбіраюся ў мястэчка.

На наступны дзень пасля сутычкі з Алінчукамі я даведаўся ад Шчура, што браты падалі заяву пра тое, як я напаў на іх і параніў Альфрэда. Рана ў яго лёгкая — прастрэленае левае сцягно. Костка цэлая. Акрамя таго, нагой я выбіў яму некалькі пярэдніх зубоў.

— Залатыя сабе ўставіць. Добрая нагода! — сказаў Шчур.

Да мяне дайшлі звесткі, што паліцыя мяне шукае. У гадзіннікавага майстра Мужаньскага і ў Юзафа Трафіды правялі ператрусы. Шчур расказаў усім у мястэчку, як насамрэч выглядала справа і што напраўду гэта яны чапляліся да мяне. Амаль усе хлопцы былі на маім баку. Алінчукі цяпер носу на вуліцы не паказваюць, бо хлопцы кпяць з іх і сарамацяць. Шчур і Лорд двойчы намазали браму і аканіцы іх дома дзэгцем, так звычайна робяць дзяўчатам, на якіх прыхавалі крыўду. Перамазаныя дзэгцем брамы ці аканіцы значаць, што ў гэтым доме жыве непрыстойная дзяўчына. А паколькі сясцёр у Алінчукоў няма, усе здагадкі кіраваліся ў бок братоў.

Некалькі разоў я сустракаўся з Лордам, Каметай, Юлікам і Петраком. Хлопцы вельмі добра да мяне ставіліся. Прапаноўвалі мне грошы і добрыя схованкі. Гэта мяне ўзрушвае. Я і не думаў, што ў мяне столькі сяброў. Адночы Шчур сказаў мне:

— Ты глядзі, калі цябе паліцыя арыштуе, не бараніся. Разумееш? Калі цябе арыштуюць, я табою займуся. Знойдуцца грошы, нават большыя, і на заклад, і на адваката. Хлопцы дадуць па некалькі гузікаў, і пару касых мы назбіраем.

Нягледзячы на тое, што засвяціўся, некалькі разоў я хадзіў за мяжу. Фартаваў з дзікімі. Яны не баяцца працаваць са мною. А калі б хто-колечы хацеў мяне засыпаць, зрабіць гэта ў яго не атрымалася б. Пра маю схо-

ванку не ведае ніхто, апрача Шчура. Ён часта, каб мне было весялей, начуе ў стадоле. Двойчы я быў у Калішанак, але не начаваў у іх. Гульнуў крыху — і ходу на маліну. Мяне пачынае мучыць маё хаванне ў гумне. Пакуль я праводжу тут доўгія самотныя дні, мне ў галаву лезуць розныя дурныя думкі. Часта мне хочацца перастраліць Алінчукоў і пайсці ў паліцыю. Але найбольш я думаю пра Фэлю. Асабліва калі цямнее. Я смяюся, гучна размаўляю з ёю. Можа, я вар’ят? П’ю ўсё больш. Спінт жлукчу як гарэлку, гарэлку — як піва, піва — як ваду. Але да страты прытомнасці не напіваюся. Ведаю, што для мяне гэта вельмі небяспечна. Толькі прысутнасць Шчура мяне ўмацоўвае. Не ведаю, як яму аддзячыць за ўсё. А ён, такі з’едлівы з іншымі, да мяне ставіцца вельмі ветліва і лагодна. Ніколі не ўжывае брутальных слоў і не сварыцца без “асаблівай патрэбы”. Часта стрымлівае напаўдарозе ўжо гатовую зляцець з языка лаянку. Аднойчы Шчур сказаў, што Юзаф Трафіда хоча мяне бачыць. Я папрасіў, каб ён чакаў мяне а дзясятай вечара на Слабодцы, на мосце ля млына.

Вечар быў цёмны. Разам са Шчуром мы прабіраліся вуліцамі і завулкамі ў бок Слабодкі. Юзаф ужо чакаў нас там. Потым Шчур вярнуўся назад у мястэчка, а мы з Юзафам скіраваліся да млына і селі на беразе Іслачы. Мы доўга маўчалі, а потым Юзаф спытаў:

— Як ты жывеш?

— Трымаюся неяк!

— Ты мо хочаш адсюль з’ехаць? У мяне сваякі ёсць у вёсцы пад Івянцом. Калі хочаш, я цябе да іх прыстрою.

— Не, не хачу. Я там з нуды памру.

Мы зноў маўчым. Потым адгукаецца Юзаф:

— Дай пяць!

Ён моцна сціскае маю руку і гаворыць, стрымліваючы хваляванне:

— Дзякуй табе!

— За што?

— Ну, за Альфрэдчука. Цяпер яго ўсе сабакам лічаць.

— Шкада, не забіў я гада! — цаджу я з нянавісцю.

— Не шкадуй! Так лепш!

Зноў запанавала маўчанне. А потым я звяртаюся да яго:

— А ты што рабіць будзеш? Партыі не збіраеш?

— Я? — здзівіўся Трафіда. — Не. Са мною, братка, гамон. Я з мяжою назаўжды развітаўся!

— Та-ак?

— Так, братка! Адну сястру я згубіў, ваўком па начах гойсаючы. Другую я крыўдзіць не дам! Не, халера!

Я пачуў, як Трафіда скрыгатнуў зубамі. Было цёмна, я зусім яго не бачыў, але адчуваў, як ён пакутуе. Ён вельмі любіў сястру. Мне таксама смылела сэрца. Я сказаў:

— Супакойся, Юзік. Альфрэд сваё атрымае... гэта яшчэ не канец. Кажу табе... — я некаторы час вагаўся, а потым сказаў: — Нікому гэтага не кажы: Алінчукі ў моці з савецкімі падпольнікамі. Я ўсё выведаю, і мы з імі на раз-два скончым.

І зноў мы маўчым. Потым пытае Юзаф:

— Можа, табе трэба чаго?

— Не, у мяне ўсё ёсць.

— А калі што трэба будзе, то скажы!

Юзаф уздыхнуў:

— І нашто я цябе сюды выцягнуў? Ты шчаслівейшы быў бы, калі б мяжы не ведаў!

Я жыва запырэчыў:

— Не кажы так. Дзякуй табе вялікі і за добрае сэрца, і за дапамогу. Я шчаслівы, братка! Часам мне сумна, але тут ужо нічога не паробіш. І не думай пра такое, і мне такога не кажы.

Мы доўга размаўляем, седзячы ў цемры на беразе ракі. Потым развітваемся і, узрушаны, я доўга блукаю завулкамі. Ноч цёмная. Твараў рэдкіх мінакоў не разабраць. У сваю схованку вяртаюся позна. Выпіваю палову пляшкі гарэлкі і закопваюся ў сена.

Назаўтра я сустрэўся з Лордам. Шчур сказаў, што Лорд мае да мяне пільную справу. Ён чакаў нас на могільках. З сабою ў яго было тры пляшкі гарэлкі і крыху закускі. Сядзячы на траве побач з нізкай каменнай агароджай, мы пілі гарэлку. А потым я спытаў яго:

— Ты што хацеў сказаць?

— Фэля пра цябе пыталася.

На імгненне мне заняло мову. Добра, што яны не бачылі майго твару. Быццам бы абьякава я спытаў:

— А чаго ёй трэба?

— Яна чула, што ў цябе калісьці праз яе была сутычка з Альфрэдам ля касцёла, а потым яшчэ тады, калі ты яго падстрэліў. Што ён пра яе штосьці зняважлівае сказаў.

Некаторы час я маўчаў, а потым адказаў:

— Пра першы інцыдэнт ты і сам добра ведаеш. А калі Алінчукі дачапіліся да мяне ўначы, то Альфрэд зняважліва сказаў пра нас з Фэляй разам. Але я нікому пра гэта не казаў. Зразумець не магу, адкуль яна ведае.

— Фэля акурат прасіла мяне ў цябе даведацца, што пра яе сказаў Альфрэд.

Я яшчэ вагаўся. Тады Лорд сказаў:

— Ты кажы. Фэля — такая баба, што ёй усё сказаць можна! Ёй гэта патрэбна. Можа, Сашцы скажа...

— Альфрэд сказаў... — і я дакладна паўтарыў Лорду Альфрэдавы словы.

— Добра, — адказаў мне калега. — Я ёй гэта перадам.

— Не кажы лепш. Мо раззлуецца, што праз мяне яе абгаворваюць.

— Ты з гэтай нагоды не хвалюйся. Яна ніякіх плётак не баіцца. Дасць рады. І праўду ведаць хоча.

Неўзабаве Лорд развітаўся з намі.

— Ты да яе ідзеш? — спытаў я яго.

— Так. Мо перадаць ёй штосьці хочаш?

— Не, нічога.

Мы са Шчуром яшчэ доўга ляжалі на могілках. Ён расказваў мне пра апошнія сутычкі на мяжы, пра ракаўскія навіны, пра тое, што чуваць у хлопцаў. Потым ён правёў мяне ў гумно, а сам скіраваўся ў мястэчка. Той ноччу я доўга не спаў. Няспынна думаў пра Фэлю. Назаўтра Шчур прыйшоў да мяне, як толькі апусціўся змрок. Сябра мой быў вельмі вясёлы, таямніча падміртваў і ўвесь час усміхаўся.

— Пойдзем зараз у адно месца. Збірайся хутчэй!

— У якое месца? Куды? Ты пра што?

— Пабачыш.

— Каго? Што?

— Які ты... Пацяргі крыху. Табе спадабаецца.

Я хутка крочыў побач з сябрам і стараўся здагадацца, што ж гэта можа быць. У нейкім месцы мы пералезлі праз паркан і апынуліся на падворку. Неўзабаве мы ўжо стаялі на ганку вялікай хаты з пабеленымі вапнай сценамі.

У сярэдзіне, за сталом, я ўбачыў Сашку і Жывіцу.

— Ага, ёсць! — выгукнуў Сашка.

— Ёсць! — адазваўся Шчур.

Я падышоў да стала і прывітаўся з хлопцамі поціскам рукі.

— Сядай! — сказаў Сашка. — Пагутарым крыху.

Я сеў за стол.

— Добра ты яго прыздобіў! Абрабіў філігранна! — адказаў Сашка.

— Давялося. Дачапіліся яны да мяне.

— Добра! Калі трэба, то трэба!

Сашка да паловы напоўніў чатыры шклянкі гарэлкай і кіўнуў нам галавой:

— Ну, то шах!

Мы залпам выпілі гарэлку.

— Што, цесна табе тут цяпер? Хаваешся? — спытаў Сашка.

— Так, хаваюся. Але неяк жыву і на работы таксама хаджу. Ён мне дапамагае, — я ўказаў на Шчура. — Каб не ён, не ведаў бы, што і рабіць!

Сашка паляпаў Шчура па плячы і спытаў у мяне:

— З кім фартуеш? З Юрліным?

— Не. З дзікімі.

Жывіца каротка засмяяўся.

— З дзікімі?! — перапытаў Сашка.

— Так. Што паробіш? Іншыя баяцца “саматугам” хадзіць.

Сашка задумаўся. Доўга нерухома глядзеў у кут пакоя. На ягоным ілбе пралягла доўгая вертыкальная зморшчына, як у Фэлі. Я гляджу на яго ўзрушана і маўчу. Мы ўсе маўчым. Шчур закусіў ніжнюю губу і глядзіць то на мяне, то на Сашку, то на Жывіцу, які мне пальцамі хлебны шарык.

Сашка пазірае мне ў вочы і гаворыць:

— Заўтра пойдзеш са мной на работу!

Не раздумваючы, я радасна пагаджаюся:

— З прыемнасцю!

Я бачу ўсмешку на Шчуравым твары. Сашка звяртаецца да Жывіцы:

— Ён нам прыдасца, праўда?

— Прыдасца, — гаворыць Жывіца, станоўча ківачучы галавой.

— Ну, тады дай пяць!

Сашка моцна сціскае маю руку. Жывіца пераймае ягоны прыклад, але сціскае лёгка. Моцны поціск ягонай рукі мог бы раструшчыць мне пальцы. Сашка зноў налівае ў шклянкі гарэлкі і гаворыць:

— Ну, то на ўдачу! Шах!

Мы выпілі. Я гляджу на Сашкаў лоб. Лоб гладкі, зморшчына знікла. Я радасна зазіраю ў вочы калег. Мне так лёгка і весела... Я зноў чую Сашкаў голас:

— Ну, то шах, хлопцы!

XI

Мы едзем на захад. Коні імчаць навывперадкі з ветрам. Нас вязе Янкель Парх. Габрэзі з мястэчка называюць яго мішыгіне. Янкель Парх любіць хуткасць, любіць рызыкаўныя эскапады, а больш за ўсё Парх любіць Сашку, якога багоміль за смеласць, шчырасць і шырокія жэсты. З Сашкам яны працуюць часта. Янкель Парх — закаранелы п'яніца. Неаднойчы на падпітку ён заганяў і калечыў коней. Некалькі разоў коней яму купляў кагал. Але калі Янкель перастаў рабіць фурманам, а стаў ездзіць з кантрабандыстамі “на фарт”, кагал пакінуў яго на ласку ўласнае хітрасці. Цяпер у Янкеля пара вараных коней — маладых, моцных, трывалых. Воз нагужаны таварам, на які зверху накідалі копку сена. Я сяджу поруч з Жывіцам. Сашка ляжыць пасярэдзіне воза, атулены вялікім кажухом. Ён дрэмле. Жывіца маўчыць. Мяне захапляе шпаркі бег коней і перспектыва цікавай працы. І я задаволены зменай месца.

Вечар цёплы. Паветра духмянае. Ноч выходзіць з-за лесу на ўсходзе. Вось яна стала над зямлёю панурая, вялізная... Абедрзвюма рукамі з цяжкасцю апусціла ўніз чорную заслонку... цяжкую, халодную.

— Но, рабяткі, но! — падганяе коней Янкель Парх, і мы імчым наперад, у змрок.

Цяпер мы едзем на поўдзень. Вочы прызвычайваюцца да цемры і ўсё лепш адрозніваюць краявід. Я думаю пра розныя рэчы: пра мяжу, пра калег, Лорда, Шчура, Камету. Думаю пра Надзвычайку і пра Допр. Думаю пра Лёню, Бэльку, Фэлю. Падлічваю, у колькіх партыях я ўжо фартаваў: Юзік Трафіда, першая, потым Лорд, за ім Мамант, далей Юрлін і, урэшце, “дзікія”, а цяпер я буду працаваць з Сашкам.

Я гляджу на паўночны захад. Вялікая Мядзведзіца — вялізная, прамяністая — шырока раскінулася на не-

бе. Я засоўваю руку ў кішэнь і пешчу сталь рэвальвера, нагрэтую целам. Мы паварочваем на ўсход. Едзем вузкімі палявымі дарогамі. У нейкім месцы Янкель Парх збочвае на луг, і мы імчым праз яго нацянькі. Коні лятуць наперад, а фурман усё падганяе і падганяе іх. Мы заязджаем у рачулку. Пырскі разлятаюцца ў розныя бакі. Воз сыходзіць пад ваду па самыя восі. Потым, ламаючы кусты, мы выязджаем на шырокі палявы абшар. Воз трасецца і падскоквае. Часам мне здаецца, што мы вось-вось перакулімся, але Янкель Парх — майстра сваёй справы, і мы ляцім наперад, не збаўляючы хуткасці.

— Но, рабяткі, но!

А рабяткі імчаць, як навальніца, падмінаючы кусты і вырываючы капытамі скібы зямлі.

Мы яшчэ больш забіраем на поўдзень. Дзе-нідзе мільгацяць агні ў вокнах дамоў. Некалькі разоў мы праязджаем праз вёскі. Нас вітае зацяты брэх, сабакі выбягаюць нам насустрач, але адразу ж адскокваюць і змаўкаюць. Мне хочацца зацягнуць песню, але я стрымліваю ў сабе гэтае жаданне. Грудзі мне разрывае ад захаплення і прагі дзеяння. Я нібыта п'яны.

Позна ўвечары мы пад'язджаем да аддаленага хутара далёка за Волмай. З трох бакоў яго захінулі крылы лесу. З чацвёртага боку дарогу заступіў вялізны сад. Воз заязджае на шырокі двор і спыняецца каля дома. Мы злазім. Праз двор да нас ідзе мужчына з вялікім ліхтаром у руцэ. Ён вітаецца за руку з Сашкам і гаворыць:

— Знакам тым, пане Алесю, работа будзе!

— Яшчэ якая! — весела адказвае Сашка.

Цёмны вечар. Я, Сашка і Жывіца паволі ідзем праз вялікі сад. Нябачныя ў змроку галіны б'юць па твары. Я засланяю галаву рукамі і нізка нахіляюся. Мы прадзіраемся праз маліннік. У нейкім месцы Сашка спыняецца. Адчыняе дасканала схаваныя дзверцы і спускаецца па строма пастаўленай драбіне. Я іду за ім. Апошнім

спускаецца Жывіца. Зачыняе за сабою дзверцы. Мы стаім у невялічкім склепе. Ягоныя бакі ашалаваныя тоўстымі дошкамі і дылямі. Сашка павесіў на цвік ліхтарык з вялікай лямпачкай, таму ў склепе добра відаць. З аднаго боку на масіўнай драўлянай лаве бачу некалькі поўных мяхоў. На другой лаўцы ляжаць тры ношкі. Праз плячо ў Сашкі перакінутая скураная торба. Ён сядзе на лаву побач з ліхтарыкам і дастае з торбы тры пісталеты. Адзін з доўгай руляй і два звычайныя. Кладзе іх на лаву і дастае з торбы з дзясятка запасных магазінаў. Уважліва аглядае зброю, потым зараджае пісталеты і ставіць на засцерагальнік. Дае мне адзін, парабелум, і пытаецца:

— Такое капыта ведаеш?

— А як жа, ведаю!

— Ну, то трымай!

Потым дае мне шэсць запасных магазінаў. Я дастаю з кішэні наган і паказваю яму.

— У мяне яшчэ адна машына ёсць!

— І гэтая не зашкодзіць, — адказвае Сашка, перадаючы другі парабелум Жывіцы, і звяртаецца ўжо да мяне: — Глядзі, каб кішэнь, дзе магазіны ляжаць, чыстая была.

Мы зручна размяшчаем зброю і магазіны, правяраем, як працуюць ліхтарыкі. Потым Сашка паказвае на меншую ношку і гаворыць:

— Гэта твая. Надзенеш, як наверх выйдзем.

Мы паволі выпаўзаем па драбіне. Я надзяваю на спіну ношку. Важыць яна дзесьці сорак фунтаў. Сашкава ношка нашмат большая, а Жывіцава важыць пад усе сто. Мы ў садзе. Паволі крочым у цемру. На ўскрайку саду спыняемся. Сашка лёгка свішча. Праз момант ад змроку аддзяляецца невыразная фігура. Я чую голас гаспадара:

— Усё, знакам тым, у парадку. Ідзіце борам, потым лугам. Да раніцы, відаць, не вернецца?

— Не паспеем, — гаворыць Сашка, а праз момант дадае: — Ну, то бывайце здаровы!

— Дай Бог шчасця! — адказвае гаспадар.

Сашка кіруецца наперад, за ім Жывіца, а я замыкаю шэсце. Мы ідзём межамі між палёў, каб не пакідаць на раллі слядоў. Праз чвэрць гадзіны ўваходзім у стары бор. Тут пахне плесняй і вільгацю. Ногі бясшумна ступаюць на мяккі мох. Цемра згушчаецца. Праз паўгадзіны мы выходзім на ўскраек бору. Перад намі раскінуўся вялікі луг. Я бачу толькі ягоны пачатак, бо рэшту хавае змрок. Зноў пераход. Мы ідзём роўна, павольна, блізка адзін да аднаго. Пачынаецца балота. Мы запавольваемся яшчэ больш. Дзе-нідзе бачу бліскучыя лужыны. З іх на мяне пазіраюць зоры. Мы выходзім на палі. Зноў запавольваем хаду. Я прыходжу да высновы, што хутка мяжа. Дзесьці далёка брэша сабака. Заходзіцца доўга, са злосцю. Я сціскаю ручку рэвальвера і азіраюся, але нічога не бачу ў цемры. Раптам заўважаю, што Жывіца спыніўся. Я таксама спыняюся. Мы стаім нерухома вельмі доўга. Збоку чую лёгкі шум. Потым адрозніваю чалавечыя крокі. Уважліва ўзіраюся ў той бок, але нічога не магу адрозніць. Чорная фігура Жывіцы выглядае як камель дрэва. Сашкі не відаць зусім. А крокі набліжаюцца. Я чую лёгкі кашаль. Трымаю зброю напачатку і дзіўлюся, чаму мы не адступаем або не ідзём далей, каб пазбегнуць сустрэчы з нябачнымі ў цемры зялёнкамі. Крокі ўсё бліжэй. Пасоўваюцца неахвотна, валакучца. Здаецца, яны амаль поруч. Раптам шум крокаў сціхае і я выразна чую голас, чалавек гаворыць з велікарускім акцэнтам:

— Никак плеснуло что-то?

Праз некалькі секунд адгукаецца хрыпаты нізкі бас:

— Это у тебя в голове...

Зноў крокі. Цяжка шоргаюць. Мне здаецца, што мы зараз сутыкнёмся з гэтымі людзьмі. Крокі аддаляюцца.

І праз некалькі хвілін нас агортвае суцэльная ціша. Тады цёмная фігура Жывіцы кіруецца наперад, а за ім іду я. Неўзабаве мы пераходзім памежную сцежку. Абмінаем вялікае балота, абыходзім маленькія азерцы. Падыходзім да доўгай паласы кустоў, якая мысам сыходзіць у твань. Потым выходзім на цвёрдую глебу. Доўга ідзем па адхоне ўзгорка. І вось мы наверх. Праваруч я бачу доўгі шэраг агеньчыкаў. Там вёска.

Наперадзе чуваць грукат колаў. Даносцца ўзбуджаныя галасы. Потым раздаецца гучны рогат.

— Но-о-о! — лунае ў паветры працяглы вокліч.

З вёскі ляціць песня:

*Ночка цёмна,
Я баюся,
Правядзі мяне,
Маруся.*

Мы кіруемся ўніз па адхіле. Ідзем не спяшаючыся. Абмінаем ямы. Праходзім побач з вялікім валуном і крочым далей, па пяску між ядлоўцамі. Песня ўсё яшчэ лунае ў паветры:

*Праважала
Да вакзала,
Жалка стала,
Зарыдала.*

Цяпер мы ідзем досыць хутка. Па зорках я сачу за кірункам нашага руху. Мы крочым на ўсход. Выходзім на нейкую дарогу і доўга ідзем па ёй. Яна выводзіць нас у вялікі лес. Я адчуваю пах смалы. Мы ў дарозе ўжо пяць гадзін, а ніхто з нас не сказаў ані слова. Мы шыбуем роўным шырокім крокам. Ступаем лёгка і ціха. Я ўпэўнены, ніхто не заспее нас знянацку. А калі і так, тым

горш для яго! Без слоў і без папярэдняй дамоўленасці я разумею, што жывымі мы не дамося. І я разумею яшчэ адну рэч: ніхто з нас не кіне супольніка ў выпадку небяспекі ці ранення. Усю дарогу штосьці спявае ў мяне ў душы. Мяне перапаўняе вялікая радасць, бо я іду з гэтымі людзьмі: моцнымі, спрытнымі, вядомымі на ўсёй мяжы фартоўцамі, якім заўжды і ва ўсім можна давяраць. З імі для мяне не існуе аніякіх перашкод, аніякай небяспекі.

Праз дзве гадзіны мы падыходзім да нейкага селішча. У паветры я адчуваю дым. Мы спыняемся. Доўга стаім на месцы нерухома. Раптам з цемры перада мною працягла вые воўк. Я ўжо дастаў быў зброю, але праз імгненне зразумеў, што вые Жывіца. Ягоны голас то ўздымаўся ўгару, то падаў долу і дзічэў.

— Псякрэў! — ціха вылаяўся я, прызнаючы мастацтва калегі.

Калі б я сам не стаяў побач, ніколі б не паверыў, што гэта чалавечы голас. Выццё перарвалася. Усё навокал агарнула цішыня. Так прайшло некалькі хвілін, а потым я пачуў свіст: лёгкі, кароткі, а за ім моцны, доўгі. Гэта паўтарылася тройчы. Мы рушылі наперад. Неўзабаве пачуліся ціхія крокі. Насустрач хтосьці ішоў. Аклікнуўся Сашкаў голас:

— Як там?

— У парадку!

Мы крочым далей і праз некалькі хвілін уваходзім у невялікую хату. Вокны заслонены цёмнымі, шчыльнымі фіранкамі. Пад столлю гарыць падвешаная на дроце лямпа. Я бачу нізкага каржакаватага мужчыну. Твар у яго быццам з каменя вычасаны: шэры, масіўны. Вялізная галава зарасла густой грывай валасоў. Вочы пазіраюць рэзка, недаверліва. Гаворыць ён вельмі мала і неахвотна. Мы скідаем ношкі. Барсук (гэта мянушка маліншчыка), Сашка і Жывіца дастаюць з ношак тавар і раскладваюць на сталe. Сахарын.

— Колькі? — пытаецца Барсук.

— Дзвесце фунтаў, — гаворыць Сашка.

Барсук дастае са скрыні вялікі моцны мех і складае ў яго тавар. Жывіца закідае мех сабе за спіну і разам з Барсуком выходзіць. У хаце застаёмся мы з Сашкам. Ён дастае з кішэні папярсы. Частуе мяне і закурвае сам. Праз пятнаццаць хвілін вяртаюцца Жывіца і Барсук.

— Дняваць будзеш? — пытаецца Барсук.

— У лесе, — гаворыць Сашка.

— Мо з'ясце чаго?

— З сабою возьмем. Прынясі сюды.

Барсук выходзіць з пакоя і праз некалькі хвілін вяртаецца з боханам кепскага аржаного хлеба і вялікім кавалкам сала. Жывіца складае гэты правіант у пустую ношку. Сашка дастаў з кішэні пляшку спірту. Кіўнуў галавой маліншчыку і прамовіў:

— За цябе!

Ён крыху адпіў з бутэлькі. Выцер рыльца пляшкі рукою і перадаў яе маліншчыку, які паўтарыў гэты рытуал, п'ючы за Жывіцу, а Жывіца выпіў за мяне. Пасля ў спірт далілі вады і мы выпілі па другім разе, “за ўдачу!”.

Потым мы выйшлі з дома і скіраваліся ў лес. Калі пачало віднець, мы былі ўжо ў самым сэрцы вялікага густага бору. Ляжалі пад агромністым дубам. Сашка нажом кроіў хлеб і сала. Мы паелі, прыкончыўшы большую частку харчоў. Закурылі.

— Ён адзін тут жыве? — спытаў я ў Вэбліна, маючы на ўвазе Барсука.

— Жонка ад яго збегла... Здзічэў, — адказаў калега.

Калі мы дакурылі, Сашка сказаў мне:

— Праз тры гадзіны пабудзі мяне! Калі будзе цяжка, пабудзі раней!

Мае калегі паклаліся спаць, а я сядзеў, абапёршыся спінай аб камель дрэва, і з рэвальверам напаягове ахоўваў бяспеку. Узіраўся ў лес, глядзеў на змораных

кантрабандыстаў, на гадзіннік, на цудоўны пісталет. Мне было прыемна пільнаваць сон дваіх славурых фартоўцаў, якія бяспрэчна мне давяралі. Я сцяміў, што Сашка даў мне першую варту, бо яна найлягчэйшая, а другая перапыняе сон. Гляджу на павольны рух гадзіннікавых стрэлак і думаю пра мноства рэчаў... Потым гляджу на Сашкаў твар. На ягоным лобе з'яўляецца глыбокая вертыкальная зморшчына. Штосьці кепскае яму сніцца!

— Нічога, нічога... спі спакойна! — кажу я яму ціха і расчулена.

А лес навокал шуміць. Шуміць весела, гучна, радасна... Вітае ўзыход сонца.

XII

Была сярэдзіна кастрычніка. Ночы стаялі доўгія, цёмныя. Восень атуліла мяжу і памежжа. Выслала ўсё залацімі дыванамі лісця.

Мы перакінулі праз мяжу ўжо дзевяць партый тавару. Некалькі разоў паспелі за адну ноч і аднесці тавар, і вярнуцца да раніцы. Мы ўсё яшчэ носім сахарын. Мяркую, калі "салодкі інтэрас" скончыцца, мы возьмемся за іншы тавар. А можа, Сашка зробіць перапынак? Я яго пра гэта не пытаю. Мы наогул размаўляем мала і толькі пра важныя, істотныя рэчы. Мы вельмі зжыліся. Часта разумеем адзін аднаго без слоў — адным жэстам, адным позіркам.

Тры дні запар мы не выпраўляліся ў дарогу. Няспына ішлі залевы. Паўстала мноства новых азёр. Маленькія крынічкі ператварыліся ў бурныя ручаіны. Учора ўначы дождж ушчух і распагодзілася. Усю ноч і ўвесь дзень вецер дзьмуў з захаду. Пасля абеду Сашка выйшаў з дома. Праз акно я бачыў, што ён скіраваўся ў бок чорнай паласы паблізу лесу. Яго не было амаль дзве гадзіны, а па вяртанні Вэблін сказаў нам:

— Сённяя рушым. Трэба з гэтым скончыць.

Жывіца кіўнуў яму галавой, не адрываючыся ад нашай з ім партыі ў карты — мы гулялі ў “66”. Пасля трох рэйсаў за мяжу Сашка даў мне 75 даляраў.

— Твая доля, — сказаў ён каротка.

За тры наступныя дарогі Вэблін заплаціў мне 100 даляраў. Напэўна, таму, што я браў ужо не 40-фунтавыя, а 50-фунтавыя ношкі. З апошняга падарожжа я таксама атрымаў 100. Цяпер у мяне 275 даляраў. Я спытаў Сашку, ці вінны я штосьці маліншчыку за харчы. Вэблін адрэзаў:

— Цябе гэта не тычыцца! Гэта я вырашаю.

Мы рушылі ў дарогу вельмі рана, як толькі сцямнела. Вецер змяніўся і цяпер дзьмуў з усходу. Неба ачысцілася ад хмар. Месяц поўз угару... вялікі, бледны, скрыўлены, як на гравюры. Ісці было цяжка, бо залева ператварыла палі ў балоты. Урэшце мы дабраліся да лесу. Ісці тут крыху лягчэй, але навокал пануе цемра. Месяцовыя промні ледзь прадзіраюцца праз галлё. Амаль кожнага разу мы ходзім за мяжу іншай дарогай. Сашка бярэ пад увагу тое, што звычайна мы пакідаем па сваім пераходзе след, таму на нашай дарозе зялёнкі могуць зрабіць засаду. Сённяя з самага пачатку ўсё ўскладняла нам шлях. Сашка прадбачыў гэта, і таму мы выйшлі раней. Нашыя ногі гразлі ў брудзе па самае калена. Там, дзе колькі дзён таму былі лужыны, сённяя раскінуліся азёры; дзе беглі ручайкі, сённяя віруюць рэкі. Востры, халодны вецер рэжа вочы і займае дыханне. Але найгоршы цяпер Лысы. Ён свеціць яскрава, моцна, быццам уступіў у змову з зялёнкамі. Залівае, як з пражэктара, струменем промняў, і нас відаць здалёк. Мы доўга стаім на ўскрайку лесу. Перад намі вялізная адкрытая прастора, пасярод якой праходзіць мяжа. Мы ступаем на твань. Скочам з купіны на купіну і паволі пасоўваемся наперад. Я мокры і брудны амаль да пояса, але мне горача —

рух грэе. Урэшце мы пераходзім мяжу і кіруемся далей. Раптам Сашка прыспешвае крок. Мяне гэта дзівіць, але я крочу за Жывіцам не азіраючыся. І тут ззаду грывіць стрэл вінтоўкі. Мне здаецца, што да маіх вушэй ён далятае здалёк, бо моцны вецер адносіць гук назад. Можна, там крычаць, як звычайна: “Стой! Стой! Стой!”, але я не чую галасоў. Вакол пачынаюць свістаць кулі. Я азіраюся і бачу, як за дзвесце крокаў ад нас бягуць салдаты. Іх каля двух дзясяткаў. Яны расцягнуліся ланцугом. “Адкуль іх столькі?” — думаю я, не адстаючы ад калег. Сітуацыя патавая. Адступаць нельга. Да найбліжэйшага лесу пяць кіламетраў. Побач ёсць пералескі і кусты, але там ад пагоні не схаваешся. Сашка паварочвае на паўднёвы ўсход. Мы амаль бяжым. Няспынна грывіць стрэлы. На шчасце, нікога пакуль не зачэпіла. Мы дабраліся да густага лазняку. Спыняемся. Сашка кідае:

— Падпусціць блізка! Потым смаліць!

Мы чакаем, уклечыўшы і зашыўшыся ў густыя зараснікі. Трымаем напачатковае пісталеты і запасныя магазіны. Пераследнікі ўсё бліжэй. Я выразна бачу, як на нас наступаюць шэрыя постаці. Крысё доўгіх шынялёў засунутае за пояс, каб не перашкаджала бегчы. Я чую, як распадаецца на склады зычны голас:

— Цепью за-хо-ди спра-ва-а-а!

“Хочуць загнаць нас у балота!” — разумею я. Салдаты ўжо за пяцьдзясят крокаў. “Чаму Сашка не страляе?” Я гляджу на яго і бачу, што на локаць левай рукі Вэблін прыстроіў доўгую рулю парабелума. Цэліць направа. Гляджу на Жывіцу. Ён цэліць у цэнтр ланцуга. Тады і я прыцэльваюся ў аднаго з салдат на левым крыле. А шэры ланцуг узброеных людзей плыве па моры месяцовых промяў. І тут раздаецца Сашкаў стрэл. Уважліва цэлячы па людзях з ланцуга, я пачынаю страляць. Я адстраляў дзесяць набояў і ўсадзіў у ручку парабелума новы магазін. Сашка і Жывіца страляюць безупынку. Ланцуг ірвецца і спыняецца. Здалёк далятае загад:

— Ложись.

Шэрыя постаці знікаюць. Грымяць стрэлы вінтовак. А мы пераходзім на іншы бок зараснікаў і ступаем на балота. Ад нашых крокаў прагінаюцца імшары. Заду не сціхае страляніна. Быццам прывіды, мы паволі пасоўваемся наперад. Стрэлы сунімаюцца. “Не пойдуча за намі. Зразумелі, што такіх звяроў упаляваць нялёгка”. Брыдзём далей. З-пад ног падымаецца вада. Мы павялічваем адлегласць між сабою, каб не парушыць эластычную паверхню моху і водарасцяў, што закрывае твань. Праз дзве гадзіны мы выходзім на цвёрдую глебу. Наўпоблізь чарнее сцяна лесу. Сашка ўказвае рукой на балоты:

— Ну, хай паспрабуюць!

— Не дадуць рады, — гаворыць Жывіца.

Мы кранаемся з месца і паглыбляемся ў таямнічы змрок лесу. “Тут нас сам чорт не спыніць”.

Мы перакінулі праз мяжу ўжо дванаццаць партый тавару. Учора Сашка даў мне за апошнія тры ходкі 150 даляраў. Гэта вельмі шмат, але ношкі ў мяне былі па 70 фунтаў. Цяпер у мяне 425 даляраў. Капітал, зароблены без агранды.

Я заўважыў, што за год і тры месяцы памежнага жыцця вельмі развіўся фізічна. Цяпер цягаць 70-фунтавую ношку мне лягчэй, чым калісьці 30-фунтавую. А найцяжэйшыя дарогі я праходжу так лёгка, быццам выпраўляюся на звычайны шпацыр.

Падчас працы мы мелі мноства сутычак на мяжы і памежжы, але пра ўсе я не раскажваю, каб не зацягваць аповеду. Апошнім разам, калі мы вярталіся з-за мяжы, Сашка павёў нас зусім новай, акружнай дарогай. Гэтым разам мы здалёк абыходзім той адрэзак, на якім у нас здарыўся шухер з зялёнкамі. Абмінаем за некалькі кіламетраў, але мясцовасць тут зручнейшая. Балота няма і навокал вялікія лясы. Дык вось, на зваротнай дарозе

мы заўважылі побач з мяжой, у лесе, “караульное помешение”. Сашка пачаў падкрадацца да яго. А мы скіраваліся за ім, трымаючы зброю напачатку. Пад асветленым акном ён спыніўся. Я адразу ж замёр побач. Убачыў вялікі пакой. У глыбіні стаялі нары, а на іх ляжала некалькі чырвонаармейцаў. Відаць, спалі. Ля акна стаяў стол, на якім ляжалі нейкія паперы і гарэла вялікая лямпа. Пасярод пакоя стаяў высокі чырвонаармеец і, звяртаючыся да некалькіх салдат на лаўках, штось ім расказваў. Твары ў слухачоў вясёлыя. Раптам раздаецца агульны гучны рогат. І тут я бачу, што Сашка падымае ўгару парабелум. Спачатку я думаю, што ён збіраецца страляць праз акно па салдатах, але заўважаю, што цэліць ён у лямпу. Чырвонаармеец расказвае далей, крывіць твар, падымае бровы ўгару і разводзіць рукамі. Потым робіць крок і гаворыць штосьці так гучна, што да мяне далятаюць асобныя словы. Раздаецца новы, яшчэ мацнейшы выбух рогату. У гэты ж самы момант Сашка страляе. Грыміць стрэл, штосьці трашчыць, звяніць шкло і хата патанае ў цемры. Некаторы час у сярэдзіне пануе поўная ціша, а потым чуваць перапужаныя галасы і крыкі:

— Что за чёрт?

— Какой мерзавец разбил лампу?

Чуваць шорганне ног. Урэшце бліснуў ліхтарык.

— Это кто-то выстрелил снаружи! — крычаць у хаціне.

Мы паволі адступаем у глыб лесу. Сашка ціха смяецца.

На маліну мы вярнуліся шчасліва. Гэта была наша апошняя дарога з сахарынам. Мы перакінулі ўвесь прывезены з мястэчка запас. Пасля апошняй вандроўкі за мяжу Сашка сказаў:

— Ну, братва, заўтра ў Рубяжэвічы шуруем! Трэба крыху пагуляць, а потым абрабіць яшчэ адзін інтэрас. Зіма блізка.

Мы ўжо трэці дзень у Рубяжэвічах. Спыніліся ў Сашкавага сябра на ўскрайку мястэчка. Сашка цэлымі днямі хадзіў па інтэрасах. Некалькі разоў я бачыў яго ў мястэчку з нейкімі габрэямі. Мы з Жывіцам сядзім дома. Спім, п'ём гарэлку або гуляем у карты. Учора мы балявалі ўсю ноч. Стасік Удрэнь, Сашкаў прыяцель, у якога мы пасяліліся, выправіў двух малых братоў на ноч да суседкі. Ведаў, якая будзе вечарынка. Неспадзяваным для мяне быў прыезд з Ракава гарманіста Антонія. Яго прывёз Янкель Парх. Удзень Стасік і Сашка ў некалькі заходаў прынеслі мноства пакункаў розных памераў. Дом у Стасіка быў вялікі, але вельмі занядбаны. Мы з Жывіцам крыху прывялі яго да ладу. На чорнай палове хаты, у кухні, паразгортвалі прынесеныя пакункі. Там было незлічона прадуктаў. Каньяк, лікёры і гарэлку мы размясцілі ў шафцы. Ад аднаго позірку на гэта багацце мне так і карцела паправіць сабе настрой, але Жывіца сказаў пачакаць і паберагчы месца на потым.

Гарманіст Антоні сядзеў у чыстай палове хаты і паціху граў розныя мелодыі. А сёмай увечары прыйшоў Стасік у суправаджэнні трох дзяўчат, з якімі адразу ж нас пазнаёміў:

- Юля.
- Казя.
- Ядзя.

Дзяўчаты называлі свае імёны, вітаючыся з намі. Спачатку яны трымаліся вельмі прыстойна, але неўзабаве іх разагрэлі жарты Стасіка, музыка Антонія і перспектыва вясёлай забавы. Мы пасадзілі госцяў за стол і сталі частаваць гарбатай і пірожнымі. Я паспрабаваў даліць у гарбату каньяку. Дзяўчаты не пратэставалі.

Юля — пульхная бландзінка. У яе мілая ўсмешкай, і яна часта і весела смяецца, адкідаючы галаву назад. Казя — brunетка. Прыгожыя цёмныя вочы і выцягнуты твар. Трымаецца сур'ёзна і смяецца толькі куточка-

мі вуснаў. У Ядзі густыя рудыя валасы і снежная скура. Вельмі вясёлая ўсмешка дэманструе цудоўныя зубы. Яшчэ ў Ядзі прыгожыя ногі, і ўбраная яна — менавіта з гэтай прычыны — у вельмі кароткую сукенку. Усе яны маладыя — аніводнай, напэўна, яшчэ няма дваццаці. За сталом дзяўчаты ўтвараюць тры яскравыя плямы. У Юлі крэмавая сукенка, у Казі — цёмна-зялёная, а ў Ядзі — жоўтая.

Дзесьці праз гадзіну прыходзіць Сашка. Весела вітаецца з дзяўчатамі і Антоніем. Размова ажыўляецца. Стасік няспынна жартуе. Дзяўчаты штохвілінна заходзяцца смехам. Мы намагаемся іх спаіць, але п'юць яны неахвотна. Даводзіцца намаўляць іх на кожны кілішак. Потым настрой папраўляецца. У дзяўчат блішчаць вочы і гараць шчокі. Мы таксама на падпітку. Антоні рэжа на гармоніку. Дзяўчаты сядзяць за сталом радком, а мы спрабуем іх разлучыць. Сашка падымаецца са свайго месца і падыходзіць да Казі — найцверазейшай з усіх. Хутка падхоплівае яе на рукі і, перш чым дзяўчына паспявае запратэставаць, пераносіць і саджае яе поруч з сабою на іншым баку стала. Юля пляскае ў далоні і гаворыць:

— Так прыгожа.

— Як прыгожа, то прыгожа! — гаворыць Жывіца. Ён падыходзіць да Юлькі і падымае яе разам з крэслам. Дзяўчына пішчыць і спрабуе ўхапіцца за спінку. Жывіца праносіць Юльку па ўсім пакоі і разам з крэслам ставіць побач з сабою. А потым саджае дзяўчыну сабе на калені. Юлька хоча вырвацца, а кантрабандыст лёгка, але ўпэўнена яе стрымлівае. Я сядваю каля Ядзі, прыгожыя ногі, снежная скура і палымяныя валасы якой даўно мяне вабяць.

— Бач ты, як дабраліся! — гаворыць Стась. — Парамі. А я адзін, што той цвік у плоце.

Сашка звяртаецца да яго:

— Схадзі па Эстэрку. Яна ўжо, напэўна, з Баранавіч вярнулася. Скажы, што я яе клічу. Хай гітару возьме! Мігам!

— Гарыць! — крычыць Стась і без шапкі вывальваецца з дома.

Мы працягваем з прымусам частаваць дзяўчат лікёрам і вішняком. Яны ўжо ладна на падпітку. Жвава жэстыкулююць. Часта і залівіста смяюцца. Пераймаючы прыклад Жывіцы, я пасадзіў сабе на калені Ядзю. Яна не пратэстуе, абдымае мяне рукой за шыю. Мы калышамся ў такт вальсіка.

Праз чвэрць гадзіны вяртаецца Стась.

— Ёсць! — крычыць ён з парога. — Найцудоўнейшая, найпрыгажэйшая Эстэрка ўласнай персонай.

У пакой хуткім крокам уваходзіць хударлявая дзяўчына сярэдняга росту, габрэйка. З-пад палітона яна дастае гітару, кладзе яе на крэсла і гучна заяўляе:

— Вясёлай забавы!

— Просім! — адгукаецца Сашка. — Сядай сюды.

Эстэрка ўбраная ў вельмі кароткую чырвоную сукенку. Твар у яе непрыгожы, але фігура вельмі зграбная. Чорныя, каротка пастрыжаныя валасы, вялікія жарсныя вусны і прыгожыя вочы. Стась кідаецца паспешліва паць яе вішняком. Дзяўчына есць і п'е, зусім не манернічаючы, і сама весела жартуе.

— А ў Эстэрачкі ручкі як цукерачкі!

— У мяне і ножкі як цукерачкі! — адказвае Эстэрка і закідае на стол нагу, выцягваючы ступню.

Гэта вітаецца агульным выбухам смеху. Стась не здаецца і таксама кладзе нагу на стол.

— Паглядзім, чые прыгажэйшыя? Хай паненкі рассудзяць.

А паненкі весела смяюцца. Потым Эстэрка выбягае на сярэдзіну пакоя. У руках у яе гітара. Некаторы час яна пальцамі крапае струны, спрабуючы розныя акорды, а потым спявае:

*Паглядзіце, коцікі,
Што на мне за боцікі:
Файныя? А тое!
Ножкі ззаду зграбныя,
Вусны й грудкі звабныя,
Сэрца ж — залатое!*

Спявачка падымаецца на мысках чаравічак, качаецца ўзад-уперад і зграбна круціцца на месцы. Мы ўсе глядзім на яе моўчкі, а яна грацыёзна рухаецца па пакоі, аздабляючы песеньку мімікай і выразнымі рухамі цела. Урэшце яна заканчвае куплеты:

*Лысы ў небе ходзіць —
Нам не абыходзіць
Месяц-пагранічнік!
Скончылі забаву —
І хутчэй на справу
З кучаю адмычак!*

Эстэрка рукой ударыла па гітары і з крыкам: “Э-эх!” — крутанулася так хутка, што падол спадніцы ўзняўся ўгару. Дзяўчаты засмяліся. Мы пляскаем і п’ём далей. Ніхто не бянтэжыцца. Эстэрка пахлопвае па твары Стасіка, які намагаецца зняць з яе сукенку. Супраціўляецца яна не з сораму, проста лічыць такі ход занадта паспешлівым. Я мацаю Ядзю за ногі і заўважаю, што Жывіца з Юляй выйшлі ў суседні пакой. Праз чвэрць гадзіны яны вяртаюцца. Твар у Юлі чырвоны, а сукенка змятая. Эстэрка смяецца і, седзячы ў Стасіка на каленях, крычыць:

- За здароўе панны Юльці!
- І вам таго ж! — адказвае дзяўчына.

Тут Эстэрка падрываецца са Стасевых кален і цягне яго за сабой у суседні пакой. Праз некаторы час яна

вяртаецца, але ў адной бялізне. Ставіць рукі ў бокі і гаворыць Антонію:

— Грай марш!

Антоні рэжа гучны марш, а Эстэрка танцуе, ладна пераступаючы зграбнымі нагамі ў доўгіх чорных шаўковых панчохах — некалькі разоў прымаючы вельмі цынічныя позы, што сустракаецца з агульным ухваленнем. Я нахіляюся да Ядзі і кажу: “Хадзем!”

Мы выходзім у бакоўку, дзе на падваконні гарыць свечка ў латунным ліхтарыку і стаіць вялікі ложкак. Ззадзду Эстэрка крычыць:

— Удачы!

Мінула поўнач. Дзяўчаты ўжо п’яныя. Мы паздымалі з іх сукенкі. У нейкі момант Эстэрка гукае:

— Ну, дык зробім конкурс на самыя прыгожыя ногі?

І заскоквае на стол. Яна ўпэўненая, што найпрыгажэйшыя ногі ў яе. Зрэшты, Эстэрку цяжка збянтэжыць, і яна з самага пачатку вядзе рэй у забаве.

— Брава! — крычыць Стасік. — Даеш конкурс.

Пад лёгкія пратэсты мы ставім дзяўчат на стол. Аглядаем іх ногі. Тры галасы за Ядзю. Адзін, Стасеў, за Эстэрку. Ядзя, Юля і Казя з нашай дапамогай саскокваюць са стала. Эстэрка занепакоена крывіць твар, а потым крычыць:

— Калі конкурс, то конкурс! Што там ногі? Ногі і ў свінні ёсць... Даеш усё!

Яна пачынае здымаць з сябе і кідаць на падлогу бялізну. І вось ужо стаіць аголеная ў цэнтры стала. Эстэрка тоненькая і добра складзеная, але занадта ўжо худая. Праводзіць рукамі па грудзях, клубах і сцёгнах, а потым звяртаецца да дзяўчат:

— Ну, хто рызыкне?.. Конкурс! Наперад!

Але дзяўчаты саромеюцца распранацца дагала пры ўсіх. Тады Эстэрка саскоквае са стала і гаворыць Антонію:

— Вальс!

Антоні грае вальс, а голая Эстэрка кружыць па пакоі. Вочы ейныя блішчаць. Прыгожая ўсмешка дэманструе дробныя белыя зубы. Яна закідае рукі за галаву. Нас гэта ашаламляе і ўзбуджае. Потым мы па чарзе танцуем з ёю. А потым яна зноў спявае і танцуе.

Незадоўга да канца забавы Сашка дастае з бакавой кішэні тоўсты кашалёк і дае дзяўчатам грошы. Кожнай па сто даляраў. Эстэрка хавае купюры ў панчоху і гаворыць:

— Гэта за забаву і кампанію, а за песні?

Сашка кідае ёй 20 даляраў.

— А за танцы?

Сашка дае ёй яшчэ 20 даляраў.

— А за конкурс?

— Конкурс Ядзя выйграла, — гаворыць Вэблін і дае Ядзі 20 даляраў.

— Ядзя за ногі ўзяла, а я за ўсё! — не здаецца Эстэрка.

— На, трымай, — і Сашка кінуў ёй яшчэ 20 даляраў.

Гарманіст Антоні таксама атрымаў 100 даляраў. Вечарынка скончылася на досвітку, калі дзяўчаты былі ўжо абсалютна п'яныя.

Сёння да Сашкі прыйшло двое гандляроў. Адным з іх быў знакаміты багацей Юдка. Яны доўга пра штосьці размаўлялі. На абрыўку паперы Сашка пісаў назвы тавараў, колькасць і цэны. Потым яны гандляваліся і раіліся, а пасля разам пайшлі ў горад. Вярнуўся Сашка позна ўвечары і сказаў нам:

— Ну, хлопцы, усё ў парадку! Заўтра вяртаемся. Трэба араць, бо зіма на носе...

Жывіца пацёр далоні. Мяне агарнула радасць. Пойдзе работка!

XIII

Дождж імжыць, церушыць і ліецца. Ноч чорная, быццам смала. Воз загрузаны па самыя краі фарбай і скурай на падэшвы. Пад сотню пудоў тавару. Мы накрылі ўсё брызентам і абвязалі тоўстымі вяроўкамі. Нават калі воз перакуліцца, нічога не выпадзе. Колы мы моцна абкруцілі тонкімі прасмаленымі шнурамі. Гэта добра з некалькіх прычын: мы ўздываем менш шуму, калі едзем, а яшчэ колы не так глыбока ўваходзяць у мяккую глебу, не слізгаюць па ўзгорках і мокрай траве. Усё гатова. Вялікі, моцны, чорны конь ірвецца наперад. Мы выязджаем на дарогу. Гаспадар развітваецца з намі ля брамы:

— Дай Бог шчасця!

Мы патанаем у цемры. Жывіца, трымаючы ў руках рамяні лейцаў, кіруе канём. Сашка сядзіць з ім поруч. Я размясціўся ззаду. Мы едзем паволі. У змроку я не бачу нічога. Праз гадзіну Жывіца спыняе каня. Мы з Сашкам злазім з возу. Сашка гаворыць мне пачакаць, а сам кіруецца наперад. Праз чвэрць гадзіны вяртаецца.

— Ну, пайшлі... Толькі памалу.

Цяпер мы з Сашкам ідзем наперад, а воз ціха коціцца за намі. У нас напачатку пісталеты і ліхтарыкі. Я адчуваю, што мяжа блізка, але дакладна не ведаю, калі мы яе мінаем. Рухаемся мы амаль бяшумна. Можа, дзесьці побач і ёсць зялёнкі, але яны не могуць нас ні заўважыць, ні пачуць. Я іду і думаю пра тое, што сёння ўдзень сказаў мне Сашка: “Ну, братка, пачалася работка! Пакуль сцэжка белай стане, пару тысяч даляраў заробіш. Тады паедзем у Вільню. Там уладкуешся, бо тут ты рана ці позна згінеш”. Дождж узмацняецца. Мы доўга круцімся ў цемры, здалёк абмінаючы перашкоды. Урэшце выязджаем на нейкую дарогу. Цяпер — хутка наперад. Воз ціха едзе за намі. Часам конь пысай тыц-

каецца мне ў шыю, і я адчуваю на карку ягонае цёплае дыханне. Потым Сашка спыняе каня. Мы сядзем на воз і шпарка коцімся далей. Паабапал дарогі ўзвышаецца нябачны ў цемры лес. Раз-пораз воз скача па карэнні дрэваў. Па твары мяне пляскае мокрае лісце і вострыя іголки елак. Ліхтарык і парабелум я ўвесь час трымаю напагатоўе. Раптам хтосьці заступіць дарогу? У пэўным месцы мы паварочваем у лес. Тут мы здымаем з колаў шнуры. Нельга пакідаць за сабою такі след ад мяжы да маліны. Цяпер мы пятляем рознымі дарогамі. З'язджам убок, губляем след. А трэцяй уначы прыбываем на месца. Заносім тавар у стайню. Удзень Барсук адвязае яго на наступную кропку, побач з Менскам. Каня і воз заводзяць у стайню Жывіца і Барсук, а мы з Сашкам ідзем у дом. У печы зырка гарыць агонь. Мы здымаем мокрае адзенне і развешваем яго на вярхоўках побач з печчу. Вяртаецца Жывіца і таксама развешвае адзенне. Барсук смажыць для нас сала. Мы п'ём спірт і ямо гарачыя скваркі. Нам усё падабаецца: і кепскі, чэрствы жытні хлеб, і з'ялчэлае сала. На світанку дождж сунімаецца. Барсук запрагае каня. З дапамогай Жывіцы грузіць тавар на воз і едзе на наступную кропку. Зверху тавар прыкрыты сенам.

— А яго не зачэпяць па дарозе? — пытаюся я ў Сашкі.

— Яго? Яго сам чорт не спыніць! Такімі сцежкамі пройдзе, што жывой душы не сустрэне. А калі сустрэне, то я яму клёвую машыну даў. Будзе смаліць да апошняга! Гэта, братка, добры нумар!

Спаць мы лезем на печ. Тут вельмі гарача. Мы па чарзе пільнуем сон адзін аднаго. А трэцяй гадзіне вяртаецца Барсук. Ён прывёз некалькі вялікіх мяхоў шчацінны. Гэты тавар мы павязём назад. Ён лёгкі і не будзе нам перашкаджаць. Увечары мы грузім шчацінне на воз і выпраўляемся ў дарогу. Едзем мы шпарка. Конь ірвецца наперад, але Жывіца яго стрымлівае. Праз

тры гадзіны дарогі мы зноў спыняемся. Зноў абкручваем шнурамі колы і яшчэ павольней едзем наперад. Ідзе дождж. Дзьме ўсходні вецер. Гэта дапамагае нам трымацца правільнага напрамку. Надзвычай асцярожна мы пераязджаем мяжу і а першай гадзіне ўначы вяртаемся на хутар.

Мы перакінулі за мяжу тры вазы тавару. Я атрымаў ад Сашкі 240 даляраў. Цяпер у мяне 665 даляраў. Вэблін сказаў, што мне належыцца яшчэ, але тыя грошы ён дасць мне пазней, калі мы скончым работу зусім, бо цяпер цяжка падлічыць прыбытак. Я ніколі столькі не зарабляў.

Апошні раз, вяртаючыся з-за мяжы, мы трапілі ў заваруху, якая ледзь не скончылася крывёю. Мы збіраліся вярнуцца раней дадому і паехалі акружнай дарогай. На возе ў нас было чатыры вялікія мяхі шчаціння. У нейкім месцы мы выехалі на луг. Удалечыні віднела вёска. Змрок насоўваўся паволі. З усходу паўзлі хмары, закрываючы сабою неба. Збіралася на дождж. Дарога была нераз'езджаная, воз скакаў на выбоінах. Здалёк я бачыў, як луг перацінае палоска лазы, мост праз рачулку і вербалоз побач. Мне здалося, што на мосце ёсць людзі. Калі мы наблізіліся, я ўбачыў, што гэта некалькі мужчын абперліся аб парэнчы і глядзяць у наш бок.

— Там стаіць хтосьці! — сказаў я Сашку.

— Пёс іх драпаў! — адгукнуўся калега.

Мы былі ўжо зусім блізка. Мужчын было сямёра. Трое былі апрануты па-сялянску, трое — па-гарадскому, а на адным была чорная скураная куртка і шапка. Жывіцца аслабіў лейцы і ціха свіснуў. Воз пакаціўся шпарчэй. Трымаючы рукі ў кішэнях, я сціскаў ручкі рэвальвераў. Ногі я рассунуў шырай, каб трымацца больш устойліва. Я зірнуў на Сашку. Па ягоных вуснах блукала лёгкая ўсмешка, адну руку ён засунуў у кішэнь.

— Цішэй! — сказаў Вэблін Жывіцу.

Жывіца крыху прытрымаў каня. Мы заехалі на мост.

— А вы хто такія? Адкуль? — грубым голасам злосна крыкнуў мужчына ў скуранцы, спрабуючы схапіцца за лейцы.

— А з Менска! — весела і гучна сказаў Сашка.

— З Менска? А куды?

— Куды? Зараз раскажу дакументальна! Тпррру!

Жывіца спыняе каня, а Сашка саскочыў з воза і падышоў да мужчыны ў чорнай скуранцы. Некаторы час Вэблін глядзеў яму ў твар, а потым сказаў:

— Ваша пыса, таварыш, мне падаецца вельмі падазронай! Па якім праве вы затрымліваеце людзей на дарогах?

— Як гэта — па якім праве?

— Так, па якім праве? Дакументы папрашу!

— Я “сотрудник койдановского погранотряда”.

Тады Сашка зрабіў крок назад і бліснуў яму ў вочы руляй парабелума, прамаўляючы халодна і спакойна:

— Лапы ўгору! Ну!

Мужчына спалатнеў і падняў рукі. У гэты момант я вырваў з кішэняў два рэвальверы і, стоячы на возе, крыкнуў людзям на мосце:

— Лапы ўгору! Мігам!

Усе паднялі рукі ўгору. Жывіца ў адной руцэ сціскае лейцы, а ў другой трымае парабелум. Ён пасміхаецца і зацікаўлена пазірае на таварыства з паднятымі рукамі. Сашка абшуквае агента. Дастае з кішэні скуранкі зараджаны наган.

— Прыдасца, — гаворыць ён, хаваючы рэвальвер у сваю кішэнь.

Потым дастае з бакавой кішэні “сотрудника” тоўсты кашалёк і таксама забірае.

— Гэта мы пазней агледзім!

Пасля вобшуку Сашка звярнуўся да людзей на мосце:

— Хто яшчэ мае зброю? Ну?

— У нас нічога няма, — раздаецца некалькі галасоў.

— Асцярожней! Калі знайду, адразу паміж вачэй смальну! Ну, хто мае зброю?

— Няма ў нас зброі, таварыш!

Вэблін звярнуўся да агента:

— Ты хацеў ведаць, куды мы едем? Дык вось, мы едем за мяжу. А хочаш ведаць, хто мы? Мы — вясёлыя хлопцы. Такія, што “мяжы не купляюць” і такім, як ты, сексотам падмазваць не збіраюцца! Цяпер ведаеш... А вязём мы шчацінне! Памацаць хочаш?

— Таварыш... Я ж не...

— Я табе не таварыш! Твой таварыш у будзе сядзіць і зубамі блох хапае!

— Я ж не думаў... Я толькі хацеў...

— ...скуру злупіць! — закончыў за яго Сашка і дадаў:

— Скачы ў ваду!

Агент марудзіў. Сашка падняў у гару парабелум і насупіў бровы. Супрацоўнік паспешліва залез на парэнчы моста і скочыў у раку. Гучна плюхнула. Жывіца рассмяўся.

— Жвава ў ваду! Блох тапіць! — крыкнуў Сашка людзям на мосце. — Давайце!

Усе хутка палезлі на парэнчы і сталі скакаць у раку. Штохвілінна раздаваліся гучныя ўсплёскі.

— Купаюцца, — сказаў Жывіца.

Сашка заскочыў на воз. Конь рушыў наперад.

— Ім на карысць пойдзе. Астынуць крыху, — заўважыў Сашка.

Мы прамінулі мост і выехалі на луг. Ззаду раздаваліся крыкі — людзі выпаўзалі з ракі. Сцямнела. Я разважыў пра тое, што тут адбылося. Захапляўся Сашкам. Ніхто б не паступіў так, як ён... Мы маглі б пагнаць каня, і людзі былі б вымушаныя расступіцца, але потым маг-

лі б страляць у спіну. Мы маглі б страляць у іх, і нават пазабіваць усіх, але без патрэбы пралілі б кроў і нарабілі б шуму. А Сашка змог гэтага пазбегнуць. Я гляджу на ягоны спакойны, задуменны твар. Па Сашкавым ілбе прабягае вузкая вертыкальная зморшчына. “Пра што ён думае?”

XIV

Набліжаецца сярэдзіна лістапада. Мы перакінулі праз мяжу сем вазоў тавару. Сашка даў мне яшчэ 240 даляраў. Усяго ў мяне ўжо 905 даляраў. Мы адчуваем набліжэнне зімы і працуем жвава. Напрыканцы лістапада Сашка збіраецца згарнуць работу. Бліжэйшымі днямі гандляры даставяць нам з Рубяжэвіч дарагі тавар, на якім мы шмат заробім. Два дні таму выпаў першы снег, але адразу ж сышоў. Чорная сцежка ўсё яшчэ трымаецца. Хай бы яна пратрымалася даўжэй. А яшчэ праз некалькі дзён адбылася страшная рэч, якая зруйнавала ўсе нашы планы. Лепш бы мы не ўвязваліся ў гэтую работу, чым вось так яе заканчваць. Але не буду забягаць наперад. Апавяду ўсё па парадку.

Мы вярталіся з работы. Здалі тавар Барсуку і везлі назад некалькі мяхоў авечай воўны. Шчасліва дабраліся да прымежнага лугу. Пераваліла ўжо за поўнач. Далі крыху адпачыць каню, а потым рушылі наперад. Воз ціха сунуўся па вільготнай траве. Сашка саскочыў з яго і пайшоў наперад. Я хацеў пайсці за ім, але ён спыніў мяне жэстам рукі. Я застаўся на возе і бачыў, як Вэблін шыбуе лугам за сорак крокаў наперадзе. Стараюся не згубіць яго з вачэй. Ён падыходзіць да цёмнай палоскі густых зараснікаў побач з мяжой. Абмінае іх... Раптам раздаецца стрэл. Пасля яшчэ некалькі — адзін за другім. Толькі потым я чую крык:

— Стой! Стой! Стой!

Гучаць рэвальверныя стрэлы. Гэта страляе Сашка. Я бачу, як ён адступае ў наш бок. А ў зарасніках побач з мяжой усё бліскаюць агні вінтовачных стрэлаў. Жывіца спыніў каня. Я смалю з парабелума ў бок зараснікаў. Прыкідваю, што адлегласць тут на 120 крокаў. Адзін магазін спустошаны. Я зараджаю пісталет і страляю далей. Вінтоўкі змаўкаюць. Знячэўку я чую дзіўны, дрыготкі голас Жывіцы:

— Трымай каня! Мігам!

Я хапаюся за лейцы і бачу, што Жывіца бяжыць наперад. Заўважаю Сашку, які ляжыць за 30 крокаў ад нас, але не страляе і не кранаецца з месца. Перад гэтым, заняты стралянінай, я згубіў яго з вачэй.

У гэты момант месяц хаваецца за хмарамі. Робіцца цёмна. Я не бачу ані Жывіцы, ані Сашкі, ані зараснікаў. Зноў чую галасы:

— Стой! Стой! Стой!

Мяне ўсяго калоціць. “Што там адбылося?” Конь ірвецца наперад, але я трымаю яго моцна. Праз імгненне чую паспешлівыя крокі. Жывіца з Сашкам на руках бяжыць да воза. Кладзе яго на мяхі воўны. Заскоквае на воз і дзіўным голасам гаворыць мне:

— Глядзі за ім... каб не трэсла! Во халера!

Ён хапаецца за лейцы і разварочвае каня. Непадалёк я чую крокі — да нас бягуць людзі. Я вырываю з кішэні парабелум і падымаюся на возе. Месяц выходзіць з-за хмар і, быццам пражэктар, асвятляе луг. Я бачу чатырох салдат і смалю ў іх з пісталета. Яны хутка адступаюць. Жывіца прыспешыў каня, і я ледзь не зваліўся. Стаю на возе на каленях і страляю. У адказ грывяць вінтоўкі. Кулі свішчуць зусім побач. Я страляю ў забыцці. Месяц зноў хаваецца ў хмарах. Пагоні ўжо не відаць, занадта далёка. Воз хутка коціцца наперад. Я нахіляюся над Сашкам. Бачу спалатнелы твар, вочы блішчаць, Вэблін кусае вусны...

— Што з табой? Як табе дапамагчы? — кажу я ў распачы.

Ён не адказвае. Мы адступаем далей. Добра, што хма-ры схавалі месяц. На ўскрайку пералеску мы спыняем-ся. Жывіца бярэ Сашку на рукі і пераносіць яго на траву. Я кленчу побач. Не ведаю, што рабіць. Увесь час пытаюся:

— Як табе дапамагчы?

Ён не адказвае. Жывіца сцягвае мяхі і хутка разра-зае іх, кідаючы на воз вялізныя клубы воўны — рыхтуе мяккую ляжанку для Сашкі. Заслаў воз на палову, пры-крыў воўну палатном ад разрэзаных мяхоў і паклаў параненага паўзверх. Ногі, рукі і галава Сашкі безуладна звісаюць долу. Жывіца заскочыў на воз і глуха сказаў:

— Сачы за ім!

Воз кранаецца з месца. Мы паволі едзем убок, не набліжаючыся да мяжы, якая засталася за тры кіламет-ры ад нас. Бясшумна пасоўваемся праз лугі і палі. Я сяджу на каленях поруч з Сашкам. Бачу, што ён раскрыў павекі. Гаворыць штосьці. Я нахіляюся над ім.

— Здымі мяшэчак з шыі... пад кашуляй.

Я таропка расшпільваю ягоную куртку, кофту і кашулю. Здымаю з шыі замшавы мяшэчак.

— Аддасі Фэлі... Дастань кашалёк... — шэпча Сашка. З бакавой кішэні ягонай курткі я дастаю кашалёк.

— Пяцьсот даляраў табе, пяцьсот — Жывіцу, рэш-та — Фэлі...

— Добра, — кажу я яму.

— З гандлярамі і Барсуком Жывіца... скажы яму, ён разбярэцца.

— Нічога з табою не здарыцца, — кажу я. — Сам яш-чэ ўсё паробіш.

— Не, я ўсё... Зрабі, як кажу...

Ён змоўк.

— Мо табе дапамагчы неяк? — пытаюся я.

— Не. Кіньце гэта... А ты з'язджай...

Ён маўчыць. Я падкладаю яму пад галаву воўну. Ён зноў гаворыць вельмі ціха:

- Уладзя.
- Я тут.
- Дай машыну.

Ён варушыць пальцамі правай рукі. Я ўкладаю яму ў руку парабелум. Пальцы сціскаюцца. Не ведаю, што ён хоча зрабіць. З-за хмар выходзіць месяц. Я выразна бачу Сашкавы запалыя вочы і белы спакутаваны твар. Ягоны лоб перасякае вертыкальная зморшчына. Да маіх вачэй падступаюць слёзы.

Раптам на ягоным бледным твары з'яўляецца дзіўная ўсмешка. Я звяртаюся да Жывіцы:

- Спыні каня! Ён памірае!
- Ты што вярзеш? Халера! — са стогнам адгукваецца Жывіца.

Мы схіляемся над Сашкам. Ён шэпча:

- Смалі налева... Ну, яшчэ... яшчэ... Хлопцы, наперад! Валі на поўную! — гучна сказаў Сашка і апусціўся на воўну.

Гэта былі апошнія ягоныя словы. Так загінуў Сашка Вэблін, кароль мяжы. Загінуў на савецкім памежжы ў сярэдзіне лістапада, у “залаты сезон”, у месяцовую ноч. Памёр а другой гадзіне ўначы. Апошнія хвіліны ягонага жыцця асвятляла “цыганскае сонца”. Навокал панавала ўрачыстая цішыня... Ён пакінуў сястру Фэлю і нас, усёй душой адданых яму сяброў, — мяне і Жывіцу. Пакінуў па сабе добрую памяць ва ўсіх хлопцаў на памежжы.

У панурым маўчанні мы кленчым над целама дарагога сябра. На мае рукі падаюць слёзы Жывіцы. Гэта мучыць мяне яшчэ больш: Жывіца і слёзы... Я нахіляюся над Сашкавым целама. Раптам Жывіца падрываецца на ногі і з крывой усмешкай на твары, з апантанымі вачыма гаворыць:

- А што ж мы так стаім?

Ён хапаецца за лейцы і ўтрапёна цягне іх на сябе так, што конь ажно прысядае. А потым на ўвесь голас крычыць:

— Но-о! Па-аехалі!

Мы едзем. Воз глуха гудзе па лузе. Скача па раллі. А конь усё рвецца наперад.

— Но! Паехалі! — крычыць Жывіца на ўсю мяжу.

“Халера, ён звар’яцеў!” І конь імчыць усё шпарчэй. Гэта кантрабандысцкі конь. Ён добра нас ведае. Ведае, што паводзім мы сябе дзіўна і што здарылася штосьці незвычайнае. Можа, дзівіцца, што не чуваць вінтовачных стрэлаў.

— Пайшоў!

Жывіца вусцішна свішча праз пальцы. Я сяджу ў клубках авечай воўны. Не ведаю, дзе мая зброя. Не магу зразумець... Над намі віруе месяц. Вочы мне засцяць слёзы.

— Э-хэ-хэ-хэ!.. Пайшоў! — страшным голасам раве Жывіца на ўсё наваколле.

“Навошта ён гэта робіць?” — думаю я і кусаю губы. Што яшчэ адбылося тае начы? Нічога больш ужо не магло здарыцца... Гэта было найгоршым... Збоку грывелі стрэлы вінтовак. Пачэсныя залпы зялёнак у Сашкаў гонар. Воз падскокваў, быццам мяч. Конь ірваўся наперад, як бура. Месяц танцаваў па ўсім небе і ў паветры ўвесь час лунала:

— Э-хэ-хэ-хэ!.. Па-а-ехалі!

Зранку выпаў снег — і застаўся. Адразу ж пралягла “белая сцежка”. Гэта наш канец. Чорная сцежка нам ужо непатрэбная... бо Сашкі Вэбліна няма...

XV

У Ракаў я пайшоў, калі апусціўся змрок. Бакавымі вулачкамі і завулкамі пракраўся да дома гадзіннікавага

майстра Мужаньскага. Петрака Філософа я заспеў дома. Хлопец сядзеў ля ложка, у якім ляжаў Юлік Вар'ят, і чытаў яму кнігу.

— Дзе Шчур? — спытаў я яго.

— Не ведаю... Я даўно яго не бачыў, ён хадзіў з дзікімі.

— Дзе Лорд?

— Ён пайшоў з партыяй. Яшчэ не вярнуўся.

— Што з табою? — спытаўся я ў Юліка, заўважыўшы, што ён вельмі кепска выглядае.

— Я прастыў... Але нічога страшнага.

Хлопец зайшоўся кашлем. Прыступ быў доўгі і зацяты. У вачах Петрака я бачыў неспакой.

— Ведаеш, што? — сказаў я Петраку. — Мо прытрымаеш для мяне бабкі? Бо я, разумееш, за мяжу хаджу. Прышыюць мяне там, і бабкі прападуць. Вы цяпер ходзіце?

— Не... Магу прытрымаць табе грошы.

Я дастаю з кішэні пачак купюр. Адлічваю 1200 даляраў і даю іх Петраку.

— Ну і шмат жа тут!

Я развітваюся і іду да выхаду. Ля дзвярэй спыняюся.

— А вы ведаеце, што... Сашкі няма?

— Як няма... У мястэчку?

— Не, зусім няма!

Я раблю ў паветры знак крыжа. Бачу здзіўленьня вочы. Выходжу на двор і гляджу ўгару. Месяц апусціўся нізка і нахабна смяецца. Я іду ў кірунку Фэлінага дома. У вокнах цёмна. Я грукаю ў шыбу, як тады... Чую крокі.

— Хто-о?

— Уладзіслаў.

— Які Уладзіслаў?

— Ну, Уладзя.

Неўзабаве я ўжо ў сярэдзіне. На стала гарыць лампа. Фэля глядзіць на мяне здзіўленымі вачыма. Я доўга маўчу, а потым кажу:

— Добры вечар!

Мы зноў маўчым. Я засоўваю руку ў кішэнь курткі і выцягваю замшавы мяшэчак. Даю яго Фэлі і кажу:

— Гэта ад Сашкі.

Яна бярэ мяшэчак. Я дастаю Сашкаў кашалёк і таксама даю яго Фэлі.

— І гэта ад Сашкі... Я ўзяў 500 даляраў сабе і 500 Жывіцу. Ён так сказаў. А гэта папрасіў аддаць вам.

— Што тут? — яна рухам галавы ўказвае на мяшэчак.

— Я не ведаю, я не глядзеў.

Тут Фэлін лоб перасякае глыбокая вертыкальная зморшчына, такая ж, як у брата. Вочы цягнуць. На-супліваюцца бровы.

— А дзе ён?

— Яго няма!

— Няма?

— Так... Бальшавікі забілі яго ля самай мяжы.

Я каротка, але дакладна расказваю ёй, пры якіх абставінах загінуў Сашка. Яна ўважліва слухае, не перапыняючы пытаннямі. Я бачу спалатнелы твар... усё больш белы. Фэля доўга маўчыць. Я гляджу на яе, а ў душы маёй з'яўрае абсалютная пустата. Яна падымае галаву. Я пытаюся:

— Можа, вам неяк дапамагчы?

— А вы “засвечаны”?

— Так.

— Нічога не трэба, я ўсё зраблю сама. Вам ёсць дзе схавацца?

— Ёсць.

— Добра. Зараз я паеду да яго... Жывіца там?

— Там.

Яна ідзе ў суседні пакой і пачынае апранацца. Неўзабаве вяртаецца.

— Вы можаце ісці. Я вас не затрымліваю.

— Да пабачэння!

Я выходжу з дома. Бадзяюся па вуліцах. Я падняў каўнер, ніхто мяне не пазнае. Я гляджу ўгару. Месяц усё яшчэ смяецца. Мяне абмінаюць нешматлікія сустрэчныя. Халодна, уздымаецца марозны ўсходні вецер. Выціскае ў мяне з вачэй слёзы. Я іду да Гінты. Мушу хоць штосьці зрабіць. Але што? Відаць, напіцца. У салоне сёння знаёмых няма. Пад столлю гарыць газавая лампа. Скупа асвятляе вялікі пакой. Цэнтральны стол пустуе. Збоку, за маленькім столікам я бачу чатырох паўстанцаў.

Клічу Гінту.

— Даўно я вас, пане Уладзіславе, не бачыла, — гаворыць габрэйка.

— І што з таго?

— Нічога. Чаго жадаеце?

— Пляшку сівухі, агуркоў і кілбасы.

Я п'ю адзін. Паўстанцы не звяртаюць на мяне ўвагі. Невядома, чаму я так спяшаюся — мне ж няма куды ісці... Я зрабіў усё. Выпіваю яшчэ паўбутэлькі гарэлкі. Мне цяплей, але з кожнай хвілінай усё больш сумна. Я расплачваюся за ўсё і выходжу на вуліцу. Зноў блукаю мястэчкам. Ідзе снег. Дробныя белыя сняжынкі весела кружаць у паветры. Уздымаюцца ўгару па доўгіх месяцавых промнях, саслізгваюць па іх долу. Мне хочацца спаць. Я так даўно не спаў.

Позна ўвечары я грукаю ў акно Калішанак. Зузя адчыніла мне дзверы. Яна пляскае ў ладкі і занадта гучна выражае сваё захапленне.

— А... Гэта пан Уладзіслаў! Нарэшце. Вітаю вас! Вітаю!

— Вітаю, вітаю, — змрочна паўтараю я ейныя словы.

— Калі ласка. Праходзьце.

Яна ўсміхаецца. Косыя вочы па-даследчыцку абмацваюць мяне.

— Можа, штосьці з'есці, выпіць?

— Дай гарэлкі.

— Зараз будзе. Усё, што пажадаеце. Сядайце, пане, тут.

Я зноў п'ю гарэлку. Зузанна гідка ўсміхаецца. Увесь час круціцца па хаце. Грудзі ў яе трасуцца, быццам налітыя вадой гумовыя пухіры.

— А Тоська часта вас згадвае... А вы, пане, такі “безгуморны”. Я кажу і кажу, а вы нічога!

— Язык замерз! Разагрэць трэба!

Зузя гучна рагоча і пультымі ручкамі б'е сябе па клубах. Я п'ю далей. Палю папяросу за папяросай. Жанчына касавурыцца на мяне.

— А мо баю-бай? У ложкачак з Тосенькай? З такога холаду на цёплыя ножкі! Хе-хе-хе!

Яна трасецца ад бязгучнага смеху. Я бачу, што ў яе два насы, процьма вачэй і яна ўся дрыжыць, трасецца, як гума, як цеста. Іду ў суседні пакой. За мною з лямпай у руцэ цялёпкае пантофлямі Зузя.

— Тося, прывітай пана Уладзіслава, як належыць!

— Мамуся як дурненькая! — адказвае заспаная дзяўчына.

Я распранаюся. Я так даўно не спаў. Зузя здымае з мяне боты. Усім целам я занырваю ў цёплы мяккі лажак. Зузя штосьці гаворыць, хіхікае і выходзіць з пакоя. Тоська прыціскаецца да мяне гарачым гладкім целам. “Здарылася штосьці вельмі важнае! Вельмі! Але што?” Я лячу ў душную гарачую прорву.

— Ну, уставай! — чую я праз сон суворы голас.

Хтосьці трасе мяне за плячо. Я расплюшчваю вочы. Мяне слепіць палоска святла з ліхтарыка. Праз момант я заўважаю ў пакоі некалькіх паліцыянтаў. У руках у іх рэвальверы. Я адразу ж прыходжу да цямы. “Зброя ў мяне ў бакавой кішэні курткі. А дзе куртка? Зрэшты, мне нельга абараняцца!”

— Імя і прозвішча? — дзелавіта пытаецца той самы голас.

— Антоні Пятроўскі.

Зузя хіхікае.

— А вы, пане Уладзю, хітрун! Ён, пане начальніку, яшчэ не працверазеў. Пагуляў крыху хлопец... Хе! хе! хе! Яна мне агідная. Я зразумеў, што яна мяне апыліла.

— Апранайся!

Я вылажу з ложка і пачынаю апранацца. Мяне ўсё яшчэ асвятляе ліхтарык, але я зусім не бянтэжуся. Мне цяпер усё адно.

— Пагуляў кавалер! — чую я хрыпаты бас, які дзлятае да маіх вушэй быццам з вялікай адлегласці.

Хтосьці смяецца. Зузя хіхікае. Потым запясці апякае холадам кайданкоў. “Здарылася штосьці вельмі важнае! Але што?” Мы выходзім у сенцы. Мяне чуйна пільнуюць рулі рэвальвераў. Песцяць промні ліхтарыкаў. “Я заўжды ў парадку, пане начальніку”, — чую я шэпт Зузі.

Мы ідзем па вуліцах. Месяц пыркае смехам. Сняжынкі весела гуляюцца ў паветры. Абмінаем двух мужчын з кіямі ў руках. Начная варта. Мяне завялі ў камісарыят.

Назаўтра допыт. Пратакол. На стаўку прывялі Альфрэда, Альфонса і Альбіна Алінчукоў.

— Ты яго ведаеш? — пытаюць Альфрэда.

— Ведаю, а як жа! — гаворыць, з’едліва ўсміхаючыся, кантрабандыст.

— Ён цябе падстрэліў?

— Ён. Заступіў нам дарогу і пачаў страляць. Абраваць хацеў!

Браты Альфрэда ахвоча пацвярджаюць ягоныя словы. Я не перарываю іх. Хай вярзучь што хочучь! Гэта ўсё дурноцце ў параўнанні з тым... Потым дапытвалі мяне. Я падрабязна раскажваю пра ўвесь ход сутычкі. Згадваю дэталі. Але бачу змоўніцкія позірк і ўсмішкі. Яны не вераць мне. Тады я зусім перастаю даваць адказы.

На чацвёрты дзень пасля арышту а пятай гадзіне дня мы едем з Ракава ў Івянец, да суддзі следчага. Едем санна. Я ўладкаваўся пасярэдзіне, на заднім сядзенні саней. Поруч сядзяць двое паліцэйскіх. З рынка мы едем на Слабодку. Мінаем Трафідаў дом. Я гляджу ў іх вокны. Здаецца, бачу за шыбай чыйсьці твар. Можа, гэта Янінка? Мы заязджаем на мост. Колькі ж разоў я хадзіў сюдою з хлопцамі. А цяпер? Апускаецца змрок. Моцны мароз. Кайданкі ледзяняць мне запясці. У паветры кружаць сняжынкі, ствараючы рухавую, зіхоткую фіранку, і таму краявід выглядае асабліва чароўна. Паабাপал дарогі сталяць дрэвы. Уздымаюць на галінах тоўстае снежнае покрыва. Побач з трактам бягуць удалечыню тэлеграфныя ступы. Я чую іх манатоннае дрыготкае гудзенне. Паліцэйскія дастаюць папяросы, закурваюць самі і частуюць мяне. Я адмаўляюся.

— Вы не курыце? — пытаецца ў мяне адзін з іх.

— Куру, але свае.

— І правільна! — гаворыць паліцэйскі.

Фурман падганяе каня, але кляча цягнецца паволі і прыспешвае крок толькі тады, калі чуе ў паветры свіст бізуна. З усходу дзьме пранізлівы халодны вецер. Марозіць мне левую шчаку і вуха. Я выцягваю рукі з рукавоў і з цяжкасцю падымаю каўнер. Снег падае ўсё радзей і ўрэшце зусім спыняецца. На небе з'яўляюцца зоркі. Месяц працавіта паўзе ўгару, ён сур'ёзны, засяроджаны і не звяртае на нас увагі. У мозгу перакотваецца мноства розных думак... яны разбягаюцца, не вяжуцца адна з адной, шпарка і бязладна імчаць наперад. Мною авалодвае абьякавасць.

Паліцэйскія размаўляюць. Гавораць пра нейкія дадаткі на сям'ю, пра выплаты. Часта перапыняюць размову. У нейкі момант адзін з іх гаворыць:

— Ты Сашку Вэбліна ведаеш?

— Ведаў. Брат той чарнявенькай. Як там яна завецца?

— Фэля.

— Менавіта! Ну, і што ён?..

— Яго застрэлілі на памежжы.

— Хто застрэліў?

— Невядома. Жывіца ў паказаннях сказаў, што вёз яго з Рубяжэвіч у Ракаў і побач з Волмай хтосьці страляў у іх і трапіў у Вэбліна.

Я ўважліва прыслухоўваюся, але раблю выгляд, што іх размова мяне не цікавіць зусім.

— Мо рахункі нейкія зводзілі?

— Чорт іх ведае! Сашку Вэбліна ўсе любілі, але ён мог і ворагаў мець... Мне здаецца, што Жывіца штосьці круціць з гэтым стрэлам. Ён учора сам сабе ў кумпал пальнуў.

— Хто? Жывіца?

— Так.

— Чаго гэта ён?

— Сп'яну. Стукнула штосьці ў галаву... Учора хава-лі Вэбліна, а потым сястра ягоная хаўтуры рабіла. Ну, то ён і скарыстаўся нагодай: напіўся і пайшоў увечары дамоў, а на плошчы смальнуў сабе з парабелкі ў рот.

Я здранцвеў ад жаху.

— А можа, ён руку прыклаў да гэтага стрэлу пад Волмай і баяўся адказнасці? Га?

— Магчыма... Мутная справа. Сам чорт не разбярэцца. Гэтага таксама за агнястрэльнае раненне арыштавалі, — і паліцэйскі кіўнуў галавой у мой бок.

З іх папярэдняй размовы я даведаўся, што калега толькі што вярнуўся з адпачынку і не ведае местачковых навін. Цяпер ён штурхае мяне рукой і пытаецца:

— Э... пане... Вы за што яго падстрэлілі?

— Каго?

— Алінчука, — дадае другі паліцэйскі.

— За тое, што поскудзь!

Паліцэйскія па-змоўніцку падміргваюць адзін аднаму: гэтка шпак! Потым зноў закурваюць.

“Жывіца мёртвы. Застрэліўся!” — усё круціцца ў маёй галаве. Знячэўку мяне агортвае непераадольнае жаданне ведаць усё. Я не магу паверыць, што Жывіца скончыў жыццё самагубствам. Гэта не змяшчаецца ў галаве. Тут штосьці не так... Можа, ёсць яшчэ адзін Жывіца? За адно імгненне ў мяне нараджаецца рашэнне: я мушу ўцячы і пайсці туды! Мушу! Цяпер я цішком уважліва назіраю за паліцэйскімі. Яны перакананыя, што я ад іх не ўцяку. Сядзяць нядбала. Кураць папярсы. Вінтоўкі заціснутыя ў іх між ног. Скочыць з саней убок я не паспею. Затрымаюць. А калі адштурхнуцца нагамі ад дна саней і кінуцца назад? Такім чынам можна лёгка выкінуцца, перш чым яны паспеюць працягнуць рукі. Каб толькі не ўпасці на галаву... Я ўважліва, пакрыёма азіраю наваколле. На выбоінах сані так моцна падскокваюць угару, што выскачыць з іх лёгка. Ногі паліцэйскіх прыкрытыя саломай і шынялямі. Перш чым яны паспеюць падняцца і выскачаць з саней, я змагу стаць на ногі і кінуцца наўцёкі. Абрануты я лёгка і магу бегчы хутка, таму, калі яны не трапяць па мне першымі кулямі, уцяку я хутка.

— Далёка да Івянца? — пытае ў калегі адзін з паліцэйскіх.

— Тры кіламетры.

Гэта паскарае маё рашэнне. Вачыма я шукаю зручнае месца і чакаю адпаведны момант. Я падцягнуў ступакі і трывала абапёрся імі аб дно саней. Каб яшчэ не кайданкі! Сані паволі заязджаюць на вяршыню ўзгорка. У месяцовым святле я бачу доўгі стромы адхон, па якім збягае ўніз дарога. Заўважаю доўгую паласу прыдарожных кустоў, а за імі адкрытыя палі. Кідаю апошні позірк: на эскорт і на мясцовасць. Сані імкліва імчаць уніз. Хуткасць адкідвае нас на нізкую спінку. І тут я ўсім целама моцна адкідваюся назад, а нагамі адштурхоўваюся ад дна саней. Я ўзляцеў у паветра і зваліўся на

дарогу. Падарваўся на ногі і чухнуў угару па дарозе, якой яшчэ хвіліну таму каціліся долу санкі.

— Трымай коней! Трыма-ай каня-а-а!

Сані ляцелі ўніз.

— Тпру! — крычыць фурман.

Я імчуся ўгару. Азіраюся. Бачу, што па дарозе бяжыць паліцэйскі. Спыніўся. Цэліць. Я шпарка кідаюся ўбок, да кустоў. Гучыць стрэл. Я прарваўся на поле і зноў забіраю вышэй. Зноў стрэл, потым яшчэ некалькі... Яны страляюць бязмэтна, не бачачы мяне, бо і я іх не бачу. Я забіраюся на вяршыню пагорка. А потым жвава прыпускаю ўніз. Я зусім не стаміўся, толькі разагрэўся ад імклівага руху. Некалькі разоў я азіраюся. На снежнай белі дарогі і палёў няма нікога. Я быў ужо за кіламетр ад вяршыні пагорка, калі ў месяцавым святле заўважыў, як на яго заязджаюць сані. Непадалёк я ўбачыў лес і забег туды. Прадраўся праз яго на іншы бок... І хутка шыбануў палямі. Зноў зайшоў у лес... Хай яны цяпер мяне пераследуюць! Зноў лес і зноў поле. Я азіраюся навокал. Пуста. Гляджу на зоркі, шукаю напрамак. Вялікая Мядзведзіца паказвае мне дарогу на захад.

“Не, каханая, не... Мая дарога вядзе на ўсход. На захадзе мне няма месца!”

ЧАСТКА ТРЭЦЯЯ ПРЫВІДЫ ПАМЕЖЖА

*Ты не хадзі, мой мілы,
Ты не хадзі начамі
Па беражку магілы,
Са смерцю за плячамі.*
(З песні кантрабандыстаў)

I

Зіма. Мароз. Заходзіць сонца. Раскідвае па небе ўзорыстыя шматколеравыя кілімы. Штохвілінна змяняе іх. Не скупіцца на барвы. Яно багатае, шчодрое і вынаходлівае.

Я стаю на вузкай, раз'езджанай санямі дарозе. Мне робіцца халодна. Праз заснежаны падворак я бягу да дома, уваходжу ў вялікі цёплы пакой. Набліжаецца сярэдзіна снежня. Чацвёрты дзень я жыву на хутары Даўрыльчукоў, што за тры кіламетры ад мяжы, паміж Душкавам і Волмай. Да Ракава адсюль 11 кіламетраў. Тут мяне размясціў Лорд. Даўрыльчукі — ягонны сваякі. Хутар стаіць на выселках. Да найбліжэйшай вёскі два кіламетры. Іншых дамоў побач няма. Маліна надзейная. Я магу хавацца тут шмат гадоў, і ніхто мяне не знойдзе. Побач вялікі лес. Адным крылом ён набліжаецца да будынкаў, а другім бяжыць удалячынь, да мяжы, на ўсход.

Даўрыльчукі — з шарачковай шляхты. Маюць 25 дзесяцін зямлі і крыху лесу. Жывуць у дастатку. Над кожнай капейчынай не трасуцца, але пра добрыя харчы і вопратку

мусяць дбаць. З навакольнымі мужыкамі сяброўства не водзяць. Сям'я ў Даўрыльчукоў на дзіва згодная. Праз драбязу не сварацца. Спакойныя і вясёлыя. Праца ў іх спорыцца. Галава сям'і, Мацей Даўрыльчук, мае 60 гадоў, але выглядае на 50. Ён здаровы, моцны, а ў працы не саступіць сынам. У маладосці шмат паездзіў па свеце і наогул досыць разумны чалавек, хоць ледзь умее падпісвацца. У Мацея магутныя плечы і рукі, ходзіць ён злёгка пахіліўшыся наперад. Вочы ў яго заўжды весела блішчаць, а на вуснах застыла лёгкая ўсмешка. Чалавек ён гаваркі і расказвае вобразна, хоць і хаатычна. Я адчуваю, што гаварыць яму перашкаджае наплыў думак. Мацеевай жонцы, Ганне, 55 гадоў. Трымаецца яна проста. Ганна вельмі працавітая. Гаворыць мала і неахвоча. У іх трое сыноў і чатыры дачкі. Сыны — што тыя дубы, а дочки — што маладыя, налітыя ліпкі. Усё гэта здаровае, вясёлае, моцнае, працавітае. Што такое нервы, яны не ведаюць. Усе Даўрыльчукі заўжды ўраўнаважаныя, рахманья. Працуюць ахвоча і шмат. Бацькоўскае слова для іх святое.

Сям'я гэтая пабожная і прытрымліваецца асвечаных традыцыяў і звычаяў. Часта за сталом я пазіраў на “спаважна” паселых сямейнікаў. Усе — і сыны, і дочки — падобныя адно да аднаго. Рост, век і пол мала іх адрозніваюць. У іх здаровыя свежыя твары, густыя цёмныя валасы — у дзяўчат заплеченыя ў тоўстыя косы, а вочы карыя з сіняватым бляскам бялкоў. Толькі дзявочыя тварыкі пазбаўленыя той зацятасці, якую я бачу ў хлопцаў. Калі я гэтак сяджу за сталом і гляджу на Даўрыльчукоў, мне згадваецца народная руская цацка “ванькі-ўстанькі”. Гэта сям'я вычасаных з дрэва фігурак, памерам ад 4 да 10 сантыметраў. Фігуркі пафарбаваныя ў аднолькавыя колеры і нічым, апроча памеру, адна ад адной не адрозніваюцца. Звычайна іх сем. У іх круглыя тварыкі, галовы і тулавы — а ног няма. Кожная

фігурка, калі яе пакласці на бок, адразу ж падымаецца, бо ў аснову ейную заліта волава. Адсюль і назва — “ванькі-ўстанькі”. Найстарэйшаму сыну, Базылю, 30 гадоў, выглядае ён медзвездзяватым: на першы погляд грузны і няздарны, але за гэтым хаваецца шмат спрыту і вялікая фізічная сіла. Ігнацы зграбнейшы, але таксама атлетычнага целаскладу. Сымон худзейшы за братоў і больш “далікатны”. Можа, таму ён матчын улюбёнец.

Сясцёр чатыры: Кася, Алена, Магда і Настка. Ім ад 18 да 24 гадоў. Усе яны падобныя між сабою і аднолькава апранутыя. Часам мне цяжка іх адрозніць. Усе мажныя, рослыя, круглатварыя, вочы карыя, валасы каштанавыя. Калі Лорд вёў мяне да Даўрыльчукоў, то сказаў, што яны таксама займаюцца кантрабандай. У іх ёсць сваякі ў памежнай паласе на савецкім баку, і раз-пораз яны носяць ім тавар. Але за ўвесь час майго ў іх побыту Даўрыльчукі за мяжу не хадзілі. Я спытаў пра гэта Сымона, якога лягчэй за ўсіх можна было разгаварыць. Ён сказаў мне, што цяпер не пара. Мне крыху нудна без працы, але я цярпліва яе чакаю... Калі мы з Лордам прыехалі на хутар, сябра мой прывітаўся з усімі, а па абедзе сказаў Мацею, што мае да яго сакрэтную справу.

— Ну, дзеці, — сказаў Мацей, — ідзіце зірніце, ці ўсё ў гаспадарцы добра!

Сыны і дачкі хутка выйшлі з пакоя.

— Дык вось, дзядуля, — сказаў Лорд. — Хачу вас пасіць прыняць на зіму гэтага хлопца. Гэта мой сябрук. У мястэчку ён жыць не можа, бо паліцыя хоча яго згарнуць за кантрабанду... У вас яму было б найбольш бяспечна.

— І хай сабе застаецца. Толькі ў нас выгодаў няма. Па-сялянску жывём.

— Ён да ўсяго прызвычаены. Што вы ясце, то і ён з’есць. А як хлопцы ў дарогу пойдучь з таварам, то і ў справе прыдасца... Работу гэтую ведае добра... страляны кантрабандыст...

— Хай застаецца. Месца хапае, хлеба таксама, а паліцыя да мяне не ездзіць. Суседзяў таксама няма... не данясуць.

Тут у размову ўмяшаўся я:

— Я за пражыванне магу вам заплаціць. Грошай у мяне хапае.

І адразу ж зразумеў, што паступіў нетактоўна. Мацей зірнуў мне ў вочы і, лёгка ўсміхаючыся, прамовіў:

— Я да грошай няласы. Меў і досыць мець магу, але за імі не ганяюся. Ты, хлопча, схавай іх для сябе. Прыдадуцца, ты ж малады!

— Выбачайце. Не хацеў вас абразіць.

— Нічога. Мяне не абразіш, я на абразы няхуткі. Для добрага чалавека і задарма ўсё зраблю, а кепскага, хоць ён з золата будзе, хай бы вочы мае не бачылі!

Увечары Лорд развітаўся з намі і разам з Базылём рушыў у мястэчка. Абяцаў калі-нікалі прыходзіць сам або прыслаць Шчура. Я пайшоў іх правесці. Незаўважна мы дайшлі да Душкава. Я развітаўся з Лордам, папрасіўшы яго часцей мяне наведваць, і пабег на хутар. Назаўтра вярнуўся Базыль. Прынёс мне вялікі пакунак і ліст ад Лорда. Пакунак я адклаў убок, а сам сеў чытаць ліст:

Здароў, Вар'яце!

Ведаю, што нудна табе аднаму ў Даўрыльчукоў, але ты пацярпі. Да вясны мо што прыдумаем. У мястэчка не хадзі, бо цябе зноў апыляць. Трымайся Даўрыльчукоў, там на маліне — як за мурам. А калі што спатрэбіцца — дасылай Базыля.

Альфрэд распытвае пра цябе паўстанцаў, але ніхто не ведае, дзе ты. Учора Анёл адперыў яго ў Гінты, бо Альфрэд адбіў у яго Зоську Кальбаўшчанку. Анёл цяпер на яго ўз'еўся, што той чорт. Гаворыць, падэшвамі дагары перакуліць. Бэльцы Альфрэд ужо на дзверы паказаў. З яго цяпер смяюцца, салдаткай называюць.

Табе там сумна, але і нам тут не весела. У дарогу не ходзім. Хлопцы робяць гранды і б'юцца штодня. Я раз-маўляў са Шчуром. Ён сказаў, што прыедзе да цябе пасля нядзелі.

Купіў табе розных рознасцяў. Хусткі дасі бабам, а з рэштай — як палічыш патрэбным.

Пятрок Філасаф пра цябе пытаў. Я сказаў, што ты здаровы і жывеш у добрым месцы. З Юлікам Вар'ятам кепска. У яго сухоты. Відаць, да вясны не дацягне. Здыр-дзіцца. Шкада хлопца.

Такім чынам, нічога новага. Калі што будзе, напішу табе. Ну, хавайся здарова.

Болек

У пакунку было пяць вялікіх ваўняных жаночых хустак, дзевяць пляшак спірту, некалькі кілаграмаў цукерак, англійская люлька, шмат тытуню і папяросы. Адную хустку я аддаў гаспадыні, а рэшту раздаў дзяўчатам. Спачатку гэтых падарункаў браць яны не хацелі. Малодшая, Настка, сказала:

— Як татка скажа!

Тады Мацей адказаў:

— А ты б хацела, каб я ў бабскай хустцы хадзіў?

Усе расмяяліся, і дзяўчаты прынялі падарункі. Мацею на памяць я падарыў люльку. Ён агледзеў яе і сказаў:

— Старая люлька, як старая жонка: верная і надзейная, але і маладая часам прыдасца! — падміргнуў ён сынам.

За вячэрай мы выпілі дзве пляшкі разведзенага вадой спірту. Усё прайшло спакойна. Я частаваў мужчын гарэлкай, а дзяўчат цукеркамі, бо ад гарэлкі яны рашуча адмовіліся. Так я пачаў сваё гасцяванне ў Даўрыльчукоў.

Праз тыдзень, у нядзелю, мяне наведаў Шчур. Я яго не чакаў. Ён зайшоў у хату падчас абеду, пры сабе трымаючы вялікі пакунак. Паклаў яго на лаву ля сцяны, потым зняў шапку і, паціраючы рукі, пачаў:

— А я так спяшаўся, так спяшаўся! Думаю, паспею на абед ці не? Бо я ж дзеля адной ежкі гатовы і сем міль пешкі! У мяне так: да работы кажух надзяваю, а да абеду і кашулю скідаю!

На тварах Даўрыльчукоў бачу ўсмешкі: што за дзівак? А Шчур вітаецца са мной і прысутнымі, пачынаючы з гаспадара. Усе сцямілі, што гэта мой сябар. Мацей запрашае яго за стол. Шчур сядзе са мной поруч і працягвае:

— Такую ўжо я мелодыю да ежы маю, як мала хто іншы. Мне што ні дай, усё струшчу. Апетыт у мяне амаль воўчы: капуста — дык капуста, абы было тлуста! Гарох — так пад’ем, што вох-вох!

Усе ўсміхаюцца. Мацей гаворыць дачцэ:

— Настка, прынясі госцю міску і лыжку!

Шчур звяртаецца да Насткі, якая ўжо выходзіць з-за стала:

— Панна Настка! Але, будзьце ласкавыя, скемце там, каб гэта місачка і лыжачка былі, што называецца! У мяне так, пане гаспадар: заўжды лепш штосьці добрае з’есці, але... пабольш! А капусту вашу я яшчэ ў Душкаве пачуў. Бег так, што ледзь боты не пагубляў.

Звычайна ў Даўрыльчукоў падчас ежы ў хаце стала цішыня. Цяпер жа запанавала надзвычайнае ажыўленне, выкліканае Шчуром. Ён еў і балбатаў, балбатаў і еў. Нахіляўся направа, налева, бліскаў вачыма, смяяўся, жартаваў. Разварушыў усіх... Я бачу вясёлыя твары. Раздаюцца ўсё гучнейшыя выбухі смеху. Я прыглядаюся да Шчура і не пазнаю яго. Звычайна ён маўчун. З калегамі — з’едлівы і задзірысты. Са мною ветлівы і абыходлівы, але скупы на жарты. А цяпер проста кіпіць

бойкасю і жыццём. Хоча нас развесяліць, і гэта ў яго выходзіць найлепшым чынам. У пакоі была балалайка, таму ён пачаў граць. Граў Шчур добра, і ўсе захоплены яго слухалі. Ніхто і не думаў, што на гэтай тарахцёлцы можна так прыгожа граць. А Шчур рэзаў песні адну за другой. Чаго не мог дабіцца ад інструмента, тое кампенсаваў мімікай, жэстамі рук і цела. Пад акампанемент балалайкі Шчур зацягнуў па-беларуску:

*Дзяўчынанька, сэрца мае,
Як прыемна ліца твое!
Не так ліца, як ты сама
І ў паперах упісана.*

Строячы салодкія вочкі дзяўчатам, ён спяваў далей:

*Як сяджу я каля цёбе,
Дык жа ж мыслю, што я ў небе!
Як цябе я пацалую,
Тры дні ў роце цукар чую!*

Дзяўчаты пырскаюць смехам і штурхаюцца локцямі, Шчур з імпэтам спявае далей. Спявае песню за песняй, грае полькі, вальсы, маршы і нейкія ўласныя імправізацыі. Я і не думаў, што ён такі артыст. Забаўляў нас цэлы дзень, а пасля вячэры забіраўся ў дарогу. Мацей запрашаў Шчура прыходзіць яшчэ, калі ў яго будзе вольны час. Я пайшоў правесці сябра. Дарогаю ён пераказваў мне местачковыя навіны. Каля лесу Шчур спыніўся. Мы размаўлялі і палілі яшчэ з паўгадзіны. У нейкі момант Шчур падміргнуў мне:

— А ў цябе там клёвыя шмары. Дзеўкі, што тыя печкі!

— Так, так...

— Дык ты падвалі да нейкай. Усё весялей табе будзе.

— Неяк не таго...

— Дык зрабі, каб было таго... Дзеўкі пішчаць ажно. Гарачыя. Нагамі дрыгаюць, а ты вочы казеліш. Падумаюць, што інвалід!

Мы развіталіся, і Шчур шпарка скіраваўся да тракту, а я вярнуўся на хутар. Усіх я застаў за сталом. Мы яшчэ доўга размаўлялі і смяяліся, згадваючы жарты і аповеды Шчура. Адзін з братоў узяў балалайку і пачаў граць. Але ў ягоных руках інструмент зноў стаў звычайнай тарахцёлкай.

Шчуравы словы пра дзяўчат узбудзілі маё зацікаўленне. Я пачаў уважліва і інакш, чым дагэтуль, за імі назіраць. Яны падабаюцца мне ўсё больш. Прыгожыя карыя вочы з сіняватым бляскам бялкоў адцяняюць доўгія густыя вейкі. Роцікі маленькія і зграбныя, вусны ружовыя, цудоўныя зубы. І, безумоўна ж, пышныя фігуры. З усё большым зацікаўленнем я назіраю за дзяўчатамі. Яны адчуваюць гэта. І я заўважаю ў іх нейкае какецтва: яны хочуць мне падабацца. Але якія ж яны падобныя! У той вечар мы пайшлі спаць позна. Мне сніліся “ванькі-ўстанькі”. З карымі вачыма. Яны камічна кланяліся і варушылі вуснамі.

II

Незадоўга да Богага Нараджэння браты Даўрыльчукі пачалі рыхтавацца да вандроўкі за мяжу. Мацей і Базыль прывезлі з мястэчка многа тавару. Яго хопіць на дзесяць з гакам ношак. Тавар танны: швэдры, шалікі, панчохі, хром, скура на падэшвы. Але зарабіць можна добра, бо на гэта ў Саветах вялікі попыт. Мы пасартавалі тавар і напакавалі пяць ношак. У дарогу пойдучь: трое братоў, я і Кася. Яе браць не хацелі, але дзяўчына ўперлася, што неадменна пойдзе, бо ўжо насіла з бра-

тамі кантрабанду. Урэшце Мацей ёй дазволіў. Цяпер мы чакаем толькі спрыяльнага надвор'я.

Праз некалькі дзён узнялася лёгкая завея.

— Калі мяцеліца да вечара не сціхне, то сёння рушым у дарогу, — сказаў мне Базыль.

— Дакладна не сціхне! — адказаў я.

І праўда, завея не толькі не сціхла, а нават узмацнілася. Калі перад надыходам зроку я выбег за браму, то трапіў у цьмяную хвалістую снежную хмарыну, у якой губляліся дэталі краявіду. А лесу, які быў адсюль за дзве сотні крокаў, відаць не было зусім. Прамерзлы, я вярнуўся ў хату. Там гатавалі для нас вячэру. За сталом панаваў сур'ёзны, амаль урачысты настрой. Сабралася ўся сям'я. Мы выпілі па шклянцы гарэлкі — каб сагрэцца і на ўдачу. А потым пачалі апранацца ў дарогу. Браты і Кася надзелі белыя дамаатканыя суконныя нагавіцы, вывернутыя белым кажухі і белыя шапкі са штучнага каракулю, такія самыя, як насілі ўзімку салдаты царскай арміі. Такі самы кажух і шапку мне прынёс з каморы Мацей. Гэта была вельмі зручная вопратка: лёгкая, цёплая, неадрозная ад снежнай белі краявіду.

Браты і Кася развіталіся з сям'ёю. Я пераняў іх прыклад. Моцна сціснуў рукі Мацея, Ганны і іх дачок.

— Дай Бог шчасця! — казалі мне ўсе.

Побач са стадолай мы выйшлі ў поле і патанулі ў снежным віры. Першым ішоў Базыль, за ім Сымон, Кася, потым я, а Ігнацы замыкаў паход. Дарогай правую руку я трымаў за пазухай, на рукаятцы зараджанага парабелума, які купіў мне Шчур, бо мой рэвальвер забрала паліцыя падчас арышту ў Калішанак. У левай кішэні кажуха ў мяне ляжала пяць запасных магазінаў і ліхтарык. Мы доўга ішлі палямі на невялікай адлегласці ад лесу. Потым увайшлі ў лес і рушылі між высокіх соснаў далей. З паводзінаў Базыля — ягонай асцярожнасці — я зразумеў, што мяжа побач. Мы ішлі ўсё

павольней. Завяе не сунімалася. Я ледзь адрозніваў спіну Касі наперадзе. Бель кажуха і шапкі злівалася з беллю снегу, і я бачыў перад сабой, унізе, толькі цёмную хісткую пляму дзявочай спадніцы. На нагах у нас былі доўгія белыя боты-снегаходы, неадрозныя ад завейнага фону. Мы выходзім на ўзлесак. Перад намі бурапеніць у паветры снежны туман... Гэта ўскраек памежнай прасекі. Кася расшпільвае кажух і запраўляе спадніцу ў белыя пададзетыя нагавіцы. Калі мы стаім нерухома, нас цяжка разгледзець нават зблізку. Цяпер я мушу трымацца амаль ушчыльную да Касі. Снежны вір пераразаюць нейкія збытаня і рухомыя ніткі... Гэта калючы дрот. “Як мы праз іх пройдзем?” — думаю я, разумеючы, што ў нас няма ані матаў, ані жэрдак, ані нажніц для рэзкі металу. Базыль упэўнена ідзе наперад і абмінае доўгую засеку. Мы ўваходзім у лес па іншым баку прасекі. Завяе працавіта і хутка замятае нашыя сляды. У лесе ціха. Бясшумна, як здані, мы ідзём між магутных камлёў, мінаем заснежаныя кусты. Прадзіраемса праз снежныя сумёты, падаем у замаскаваныя снегам ямы. Зноў выходзім на палі. Краявіду наперадзе я не бачу. Толькі нагамі адчуваю схілы пагоркаў. Мiane ахутвае санлівасць. Я аўтаматычна сачу за постаццю дзяўчыны перада мною. На снежнай белі я адрозніваю яе толькі таму, што яна ўтварае аднародную, раўнамерна хісткую белую пляму. На фоне гэтай плямы вылучаецца і няспынна плыве наперад цямнейшы прамавугольнік ношкі. У маім уяўленні паўстаюць розныя карціны, праходзіць мноства розных постацей, я размаўляю з імі і, зусім не заўважаючы гэтага, цягнуся наперад.

Я адчуваю сябе ў поўнай бяспецы. Мы ідзём вельмі асцярожна, амаль зусім не рызыкуючы. А ў выпадку небяспекі дастаткова адскочыць на некалькі крокаў убок, каб схвацца ад пераследнікаў. Да таго ж у мяне ў руцэ ручка парабелума, безадмоўнай машыны. Апоўначы

мы падыходзім да нейкага будынка. Спыняемся ў зацішшы ля ягонай сцяны. Гэта вялікае гумно. Побач брэша сабака. Адчуў нас, бо вецер дзьме ў ягоны бок. Браты размаўляюць шэптам. Кася здымае са спіны ношку і ідзе ўздоўж гумна. Знікае за рогам будынка. Вяртаецца праз чвэрць гадзіны.

— Казалі ў гумно ісці. У іх спакойна. Дзядзька зараз прыйдзе.

Мы абыходзім будынак навокал і спыняемся перад вялікімі дзвярыма. Прынесеным з хаты ключом Кася адмыкае цяжкі замок і адсоўвае засаўку. Мы ўваходзім у сярэдзіну. Нас ахутвае цішыня, цяпло і змрок. Скідаем ношкі. Браты застаюцца ўнізе, а я забіраюся высока на засеку. Раблю ў сухім духмяным сене глыбокую нару і занурваюся ў яе. Захутваюся ў кажух. Мне мякка і цёпла. Вочы зліпаюцца. Чую, што ў стадолу хтосьці ўвайшоў. Унізе доўга і ціха размаўляюць. Потым дзверы зноў замыкаюцца. Браты таксама забіраюцца на засек і кладуцца спаць. Базыль уладкаваўся побач са мною.

— А дзе Кася? — пытаюся я ў яго.

— Пайшла спаць у хату.

— Гэта хутар?

— Не, вёска... Дваццаць тры хаты.

— Каб нас толькі не “засыпалі”!

— Ты што! Гэта народ надзейны... І ніхто не ведае, што мы сюды прыйшлі.

Мяне гэтыя адказы задавальняюць, і неўзабаве я засынаю. Назаўтра я прачнуўся позна. Браты ўжо не спалі і размаўлялі, седзячы на засеку. Праз гадзіну прыйшоў высокі плячысты мужык у доўгім жоўтым кажуху. Выглядам сваім ён нагадваў мне Мацея — сур’ёзны, разважлівы і гаворыць важка, часта паўтараючы: “Вось я, тым кшталтам, вам так скажу”. Зваць яго Андрэй. Ён пераказвае нам мноства навін, да якіх я абьякавы, а вось Даўрыльчукоў усё цікавіць надзвычайна. Неўзабаве прыходзіць Кася. У руках у яе вялікі кош, шчыльна

накрыты “радном”. Яна падымаецца па драбіне, трымаючы кош у руцэ. Я падбіраюся да краю засека і бяру кош з ейных рук.

— Добры дзень, Кася! — кажу я ёй.

Яна радасна ўсміхаецца і адказвае:

— І вам дабрыдзень!

Я стаўлю кош на засек побач з братамі і хутка вяртаюся. Хачу дапамагчы Касі падняцца і бяру яе за руку. Дзяўчына скача з драбіны на сена і ледзь не падае. Я хапаю яе за талію і, моцна прыціскаючы рукою, падымаю. Кася чырванее і гаворыць:

— Ах, якая я няздара!

— Гэта я вінаваты, перашкодзіў Касі.

Дзяўчына бліснула прыгожымі карымі вачыма і ўсміхнулася. Мы ямо сняданне: яешню, смажанае сала, бліны. Базыль дастае з кішэні кажуха дзве пляшкі гарэлкі. Мы п’ём па коле — з адной шклянкі. У пэўны момант дзядзька Андрэй паказвае на мяне рухам галавы і, махнуўшы Касі рукою, гаворыць:

— А гэты, тым кшталтам, ейны нарачыны?

Дзяўчына чырванее і хавае вочы. Браты смяюцца.

— Не, гэта наш госць, — гаворыць Базыль.

Дзядзька Андрэй нейкае імгненне медытуе над гэтым адказам, а потым гаворыць:

— Госць... Сёння госць, а заўтра, тым кшталтам, швагер. Га?

Браты смяюцца. Я таксама смяюся, хаваючы за гэтым сваю збянтэжанасць.

— А чаго ты, тым кшталтам, замуж не ідзеш? — звяртаецца дзядзька Андрэй да Касі. — Бач ты, як разраслася! Згарыш, дзеўка! Кроў цябе спаліць!

У размову ўмешваецца Базыль:

— А чаго ёй па чужых людзях хадзіць, бяды шукаць? Дома хлеба і працы ўсім хопіць. Сілком яе мы не трымаем, як сабе хоча. Сваты не аднойчы прыязджалі — адсылала.

Потым дзядзька Андрэй збіраецца выходзіць. Му-сіць адвезці тавар гандляру, які даўно ўжо прымае ад яго кантрабанду. Кася разам з ім выходзіць з гумна. Увеча-ры дзядзька з Касяй вяртаюцца да нас. Дзядзька пры-носіць кош ежы, а дзядзька нясе за спінай вялікі мех. Яны забіраюцца на засек. Мы доўга вячэраем. Выпілі дзве пляшкі самагону, які дзядзька прынёс з сабой. По-тым браты Даўрыльчукі і дзядзька Андрэй пачынаюць падлічваць кошт прынесенага намі тавару. Справа гэта доўгая. Урэшце, яны заканчваюць з падлікамі. Дзядзька Андрэй дастае з мяшка 85 лісіных шкурак і аддае іх Ба-зылю. Акрамя таго, уручае яму некалькі дзясяткаў зала-тых манет, прыгаворваючы:

— У нас, тым кшталтам, усё па-божаму. Мы сваякі. І вы заробіце, і мне штось крапне. Неяк пражывём. Абы здаровенькія!

Мы збіраемся ў дарогу. Браты пакуюць лісіныя шкуркі ў дзве ношкі, якія бяруць Базыль і Ігнацы. Я пра-тэстую. Кажу, што тавар павінны несці ўсе, апрача Касі. Базыль адказвае:

— Тут і дваім няма чаго несці!

Потым мы выходзім з гумна. Дзядзька развітваец-ца з намі і гаворыць Касі:

— А ты, дзеўка, не хадзіла б у дарогу, ды яшчэ, тым кшталтам, у портках. Не па-божаму гэта!

— Але па-спадручнаму! — весела гаворыць Сымон. Мы выпраўляемся назад.

Назаўтра да мяне падышоў Базыль і сказаў:

— Што ты хочаш за дарогу: дзве лісы ці 25 рублёў?

— Я нічога не хачу. Хай вам застануцца... за маё пражыванне.

Базыль актыўна запырэчыў, і я быў вымушаны ўзяць 25 рублёў.

Перад святамі мы паспелі яшчэ раз схадзіць за мя-жу, але цяпер Кася засталася дома. Можа, яе прысаромілі

словы дзядзькі Андрэя, а можа, хоча дапамагчы сёстрам па гаспадарцы, бо працы цяпер паболела? Мы шчасліва вярнуліся, і я зноў атрымаў ад Базыля 25 рублёў. Назаўтра Мацей, Ганна і Базыль паехалі ў мястэчка на апошні перадсвяточны “кірмаш”. Я даў Базылю спіс рэчаў, якія ён меўся купіць мне, і ліст да Лорда. Калі ўсе паехалі, я стаў дапамагаць Сымону ды Ігнату. Яны пілавалі вялікія бярэны, а я іх сек. Потым пабег на “чорную палову” хаты і напросіўся дапамагаць Настцы, якая ткала на кроснах вялікае ўзорыстае “радно”. Перашкаджаў я больш, чым дапамагаў, таму атрымаў кулаком у бок і, пакінуўшы Настку, падлабуніўся да Касі, якая пякла “оладьы” з цёртай бульбы і мукі. Некаторы час мы працавалі ў згодзе. Яна смажыла дранікі і скідала іх з патэльні ў вялікую місу, а я пад’ядаў іх гарачымі. Неўзабаве Кася заўважыла, што дранікаў у місцы не прыбывае, і на тым нашая згода скончылася. Я вымушаны быў адступіць пад пагрозай вялікай драўлянай лыжкі, якой Кася налівала цеста на патэльню. Тады я скіраваўся да Магды, якая, стоячы ў аблоках пары і ззяючы мускулістымі рукамі, прала ў балеі бялізну. Карыстаючыся гэтымі аблокамі як дымавой заслонай, я збіраўся праверыць, ці цвёрдыя ў яе мускулы. Але спроба гэтая скончылася для мяне фатальна. Магда выцяла мяне па спіне шчыльна скручанай штукай бялізны, і я быў вымушаны змыцца адтуль як мага хутчэй, ужо маючы такі адчувальны доказ сілы ейных мускулаў. Урэшце я падваліўся да Алены, якая на чыстай палове хаты шаравала пяском і гарчай вадой столь, лавы і падлогу. Пару разоў я зладзіў з ёю штучныя сутыкненні, калі яна збірала анучай вадку з падлогі. Трэцяе такое сутыкненне вымусіла мяне неадкладна ўцякаць. Алена замахнула на мяне поўным цэбрам вады, і, калі б я не вывернуўся з-пад плыні, увесь быў бы мокры. Мне давялося вярнуцца да Сымона з Ігнатам, якія за гэты час ужо насклі гору дроў. Таму я ўзяў сякеру і далучыўся да працы.

Цяпер я адчуваю сябе ў Даўрыльчукоў членам сям'і. Я пасябраваў з хлопцамі і дзяўчатамі, якія зусім мяне не бянтэжацца. Разам мы бавім вольны час. Стары Мацей любіць расказваць мне розныя эпізоды са свайго жыцця. Апавядае ён цікава і вобразна, таму я з прыемнасцю яго слухаю. Ён папыхквае люлькай, я куру папяросы, і часта мы праводзім разам шмат гадзін.

На трэці дзень пасля нашага першага паходу за мяжу ўвечары я акурат клаўся спаць. На ноч для мяне ссоўваюць разам дзве лаўкі і кладуць паўзверх вялікі сяннік. Пад галаву мне даюць вялізную падушку, а накрываюся я ватнай коўдрай, верх якой зроблены з каляровых акрайчыкаў розных тканін. Дзяўчаты спяць у двух ложках за перагародкай, а хлопцы на вялікіх “палацах” за печкай. Ложкі гаспадара і гаспадыні месцяцца ў іншым канцы пакоя, за перагародкай, якая стварае штосьці накшталт невялічкага пакойчыка. У той вечар я доўга не спаў. Браў з падваконня папяросы і паліў. Думаў пра рознае. З-за печы раздаваўся магутны брацкі храп. Спачатку мяне гэта раздражняла, але потым я прызвычаіўся... Так мінула гадзіны дзве, а я ўсё яшчэ не мог заснуць. Я падняўся з ложка і пайшоў у кут пакоя, дзе на нізкім зэдліку стаяла дзешка з хлебным квасам. Папіў і вярнуўся на сваё месца. Спаць мне не хацелася. З найбольшай ахвотай я б зараз пайшоў на вечарынку або з таварам за мяжу. У пэўны момант я пачуў сцішаны дзявочы шэпт. Я часта чуў, як яны шапталіся між сабою, але не так ціха і не так позна, як цяпер. Праз некалькі хвілін я разрозніў лёгкія крокі босых ног. Я глядзеў у кірунку перагародкі, але нічога не мог разабраць. Крокі наблізіліся да майго ложка. Спыніліся каля лавак. Вось я ўжо чую шум рукі на паліцы, што вісіць нада мною. Рука штосьці шукае. Шукае доўга і не знаходзіць. Тады я думаю: “А можа, гэта толькі для выгляду?” Вельмі ціха кажу: “Хто гэта?” Няма ніякага адказу, але рука ўсё

яшчэ шнарыць наверх. Тады я сядваю і выцягваю руку ў тым кірунку, дзе адчуваю нечую прысутнасць. Пальцамі дакранаюся да цела дзяўчыны ў грубай ільняной кашулі. Постаць робіць выгляд, што хоча адступіць. Я хапаю яе за талію і саджу на сяннік. Пачынаю цалаваць. Хачу штосьці сказаць, але мае вусны хутка закрывае рука. Тады, моўчкі, я кладу дзяўчыну на ложкак. Праз гадзіну яна хоча пакінуць мяне. Я спрабую затрымаць яе яшчэ, але госьця ўпэўнена адрывае ад сябе мае рукі і ціха ідзе за перагародку. Праз некалькі хвілін я чую шэпт і, як мне падалося, смех.

Назаўтра мне было няёмка. За сняданкам мы сядзелі як звычайна: гаспадар і гаспадыня ў “чырвоным куце”, я поруч з братамі, а сёстры насупраць. За сталом, як заўжды, ціха. Я штохвілінна пазіраю на дзяўчат. Час ад часу лаўлю на сабе іхнія позіркі — такія, як штодня. Аніякіх зменаў у іх паводзінах я не заўважаю. Гляджу на свежанькія твары, цёмныя галоўкі з выразнымі праборчыкамі пасярэдзіне і косамі, што апускаюцца на спіны, на прыгожыя карыя вочы і думаю: каторая? У іх стаўленні да мяне аніякай змены я не бачу. Так прайшоў дзень. Увечары, пасля насычанага працоўнага дня, усе зноў кіруюцца адпачываць. Лямпа гасне. Пакой патанае ў цемры. Я сквапна лаўлю вухам кожны шум, кожны гук... Цішыня. Храпуць браты. У глыбіні пакоя я чую кашаль Мацея. Закурваю папяросу. Кручуся ў ложку. І калі я ўжо зусім страціў надзею і хацеў быў заснуць, за перагародкай пачуўся шэпт, а праз момант я разабраў лёгкія крокі босых ног. Калі потым дзяўчына ляжала са мною побач, я пачаў абмацваць ейны лоб, шчокі, падбароддзе, нос, вушы, вусны. Яна аніяк мне не перашкаджала, думаючы, відаць, што гэта пяшчоты. А я намагаўся такім чынам запомніць ейны твар. Але гэта было марна: твары ва ўсіх сясцёр былі падобныя. Я хацеў, каб яна адгукнулася, каб пазнаць яе па голасе, але дзяўчы-

на зацята маўчала, не выдаўшы сябе ані слоўцам. А калі я пачаў шаптаць ёй штосьці на вуха, хутка паклала мне руку на вусны.

Назаўтра я зноў уважліва назіраў за дзяўчатамі, але ніякіх высноваў з гэтага назірання не зрабіў. Так паўтаралася некалькі начэй запар. Неяк увечары я паклаў пад падушку ліхтарык. Збіраўся пасвяціць на госцю, калі яна будзе са мною. Засунуў быў пад падушку руку, але дзяўчына відавочна разгадала мае намеры, бо імгненна выхапіла ліхтарык з маёй рукі і, уклечыўшы на ложку, паклала яго на паліцу. Цяпер, прыходзячы вечарамі, яна спачатку правярала, ці не маю я пры сабе ліхтарыка. Зрэшты, я і сам закінуў гэтыя спробы, баючыся, што яна перастане мяне наведваць. Крыху разважыўшы, я вырашыў перастаць гадаць, каторая з сяцёр наведвае мяне ночамі. Я мог бы пасвяціць на яе ліхтарыкам, калі яна будзе падыходзіць да майго ложка або пакінуць ёй на шыі знак хімічным алоўкам, каб разгледзець яго з раніцы. Але, калі ёй так важна застацца непазнанай, перашкаджаць я не буду. Пра ейныя візіты да мяне павінна ведаць нейкая сястра, бо, калі госця вяртаецца ад мяне, яны часта доўга размаўляюць. Відаць, думаюць, што я гэтага не чую.

Я па-ранейшаму жартую з дзяўчатамі, па-ранейшаму атрымліваю ад іх плескача рукою ці кулаком за зачэпкі і па-ранейшаму працягваюцца начныя візіты маёй таямнічай маўклівай каханкі. А ў доме віруе напружаная перадсвяточная праца, якая зусім не пакідае нам вольнага часу. Цяпер я працую на роўні з усімі. Гэта бавіць мае дні і дае (як гаворыць Шчур) найлепшую мелодыю на харчы. І штодня я нецярпліва чакаю ноч... і сваю незвычайную каханку. Мне зрабілася вяселей, і я радзей згадваю мястэчка і хлопцаў. Толькі часам вабіць мяне кантрабандысцкая праца і наведваюць успаміны пра Фэлю, але вобраз ейны ў маёй памяці

заціраецца ўсё мацней. Я думаю пра яе не як пра рэальную жанчыну, але як пра выснёную, прымоеную або вычытаную ў кнігах постаць дзяўчыны прыгожай, але напраўду няіснай. Спачатку я шмат думаў пра Сашку і Жывіцу, але цяпер стараюся адагнаць ад сябе думкі пра іх, бо адчуваю, што гэта мне перашкаджае. Цягне мяне тады ў лес, на бездарожжа... туды, дзе свеціць цыганскае сонца, дзе іскрыцца зоркамі неба, дзе валадарыць Вялікая Мядзведзіца.

III

Насталі Каляды. Пярэдадзень святкавалі ўрачыста, згодна са старым звычаем. Было і сена пад абрусам, і “куцця” ў чырвоным куце, і 12 посных страў. Усё было смачнае, усяго трэба было пакаштаваць. Пасля вячэры я ледзь выпайз з-за стала. Уначы дзяўчына не прыйшла да мяне, хоць я доўга чуў шэпты за перагародкай. Можа, была нейкая перашкода або яна не хацела рабіць гэтага ў такое ўрачыстае свята?

Назаўтра ўсе, акрамя мяне і Сымона, які моцна прастыў у перадсвяточнай лазні і цяпер лячыўся на печы, паехалі на імшу не ў парафіяльны касцёл у Волме, а ў Ракаў. Вярнуліся яны а другой па абедзе. Расказалі мне мноства навін і перадалі вітанні ад Лорда і Шчура.

Увечары была згатаваная шчодрая вячэра. Гарэлкі не шкадавалі і ўсе добра падпілі... нават дзяўчаты. Сядзяць радком на лаўцы, грызучь арэхі і весела размаўляюць са мной і сямейнікамі. Гарэлка разрумяніла іх шчокі, запаліла ў вачах бляск, прымусіла да вясёлых выбухаў смеху. Я бяру балалайку і пачынаю граць на ёй. Я п’яны ад алкаголю і дзявочых позіркаў. Сёстры потайкам паглядаюць на мяне, і штосьці ў іх вачах змянілася. Потым, калі лампа гасне, я нецярпліва чакаю прыходу

маёй каханкі. Шкада, што я сам не магу пайсці да яе! Я б не чакаў так доўга! Усе не спяць. Браты размаўляюць на палацях. Часам адгукаецца да іх з печы хворы Сымон. Кашляе Мацей у іншым куце хаты. А дзяўчаты доўга і ціха размаўляюць Я чую іх вясёлы смех. Урэшце ўсё сціхла. Храпуць браты. Суняўся Мацееў кашаль. Дзяўчаты змоўклі, але і праз гадзіну я чую лёгкі шэпт. А потым адрозніваю ціхіх крокі... Моцна абдымаю і тулю да сябе гарачае, пругкае, пышнае дзявочае цела. Жарсна цалую ейныя вусны, твар, шыю.

— Якая ты цудоўная! — шапчу я ёй на вуха.

Яна кладзе пальцы мне на губы і, здаецца, ціхенька смяецца. А потым з нечаканай для мяне сілай і агнём палка адказвае на мае пяшчоты.

Назаўтра а дзясятай раніцы прыйшлі Лорд і Шчур. Расказвалі шмат навін і прынеслі два пакункі з мноствам ласункаў для нас усіх. Сябры-кантрабандысты ажывілі настрой у хаце. Лорд павітаўся з усімі, пачынаючы са старэйшых. Шчур прыдумаў усім гумарыстычныя віншаванні. Вітаючыся з дзяўчатамі, ён рабіў выгляд, што цалуе ім ручкі, а насамрэч толькі кранаўся вуснамі сваёй далоні. Адною жадаў вясёла спаць, другой — гучна храпаць, трыцяй — лёгка сапаць, а чацвёртай — моцна чхаць. Дзяўчаты весела ўсміхаюцца і часам дасціпна адказваюць на ягоныя жарцікі. Сёння сёстры старанна выстраіліся: новыя каляровыя сукенкі, вышываныя гарсэты, боцікі на высокіх абцасах, белыя панчохі. У валасы ўплеценыя каляровыя стужкі, на шыях мноства караляў. Пахне ад дзяўчат парфумай і памадай. Шчур падыходзіць да Насткі, пацягвае носам, чхае і гаворыць:

— Ой, ды такую жоначку мець... І табакі не трэба!

Лорд размаўляе з Мацеем і братамі, а потым далучаецца да нас і забаўляе дзяўчат размовамі і жартамі. У пэўны момант Шчур набліжаецца да Касі і, ушчыкнуўшы яе за сцягно, гаворыць:

— А па чым вы, панна Касюхна, за тавар плацілі?
Дзяўчына дае яму такога штурхаля, што ён вялятае на сярэдзіну пакоя.

— Мудра! — заўважае Лорд.

А Шчур корчыць перапужаную міну і гаворыць:

— Калі б я на ўласныя вочы не бачыў, што гэта ва-ша далікатная ручка так мяне прыклала, паспрацацца мог бы, што гэта конь лягнуў. Ну, ну! У вас, панна Кася, пара ёсць у руках! Цікава, як там у нагах?

— І ў ножках панне Касі нічога не бракуе! Перака-нацца хочаш? — сказаў Лорд.

Шчур адступае і гаворыць:

— Не хачу рызыкаваць!

Пасля абеду мы бяром трое саней і ідзем на гару непадалёк. Мароз моцны, снег іскрыцца на сонцы і рыпіць пад нагамі. Санкі імкліва лятуць з гары, вецер свішча ўвушшу. Часам сані пераварочваюцца, і тады мы падаем у сумёты. У дзяўчат асобныя санкі, і яны па адной і па дзве, па тры з'язджаюць з гары. Некалькі разоў мы спрабавалі іх дагнаць, але яны ўвесь час уцякаюць. І вось, калі дзяўчаты ўжо селі на санкі і збіраліся ехаць уніз, Шчур праціснуўся паміж Аленай і Магдай. Тыя напхалі яму снегу за каўнер і перакулілі санкі. Шчур быў вымушаны ратавацца ўцёкамі. А калі з гары збіралася ехаць Кася, я выцягнуў з-пад яе санкі і хацеў было скаціцца сам. Тады дзяўчына кінулася адбіраць санкі. Мы пачалі барукацца, спачатку жартам, а потым напраўду. Усе акружылі нас, падаграваючы абстаноўку.

— Ну, ну... Кася, не паддавайся! — крычаў Лорд. — Асцярожна, Уладзік, глядзі, каб яна цябе з гары не скінула! — крычаў Шчур.

А мы змагаемся зацята, але безвынікова. Кася была цяжэйшая і мацнейшая за мяне. І хоць я быў больш гнуткі, але некалькі разоў яна выבלыталася з маіх захопаў. Урэшце мы абое рухнулі ў сумёт. Усе выбухнулі

смехам. Я падарваўся на ногі і пабег да санак, за якія мы змагаліся. Ускочыў на іх і паехаў. У апошнюю хвіліну Кася паспела заскочыць на санкі ззаду. Мы імчым уніз. Вецер халадзіць нашы разгарачаныя твары. Я звяртаюся да дзяўчыны:

— Кася, гэта ты?

— Што? — пытаецца яна.

— А не ведаеш, што?

Твар ейны палае. Вочы весела смяюцца.

— Не ведаю...

Далей я не распытваю, бо баюся памыліцца.

Мы ўнізе. За намі з'язджаюць Лорд, Базыль і Шчур, а за імі Алена, Магда і Настка. Позна ўвечары мы весела вяртаемся дамоў. Смех не сціхае. Шчур падыходзіць да мяне і мацае мяне за бакі.

— Чаго табе? — пытаюся я ў яго.

— Хачу праверыць, ці ў цябе косткі цэлыя. З Касяй, браце, жарцікі кароткія.

Падаюць шчодрую святочную вячэру. Мы ямо прагна і шмат. Гарэлкі таксама ў дастатку. Пасля вячэры зноў час забаваў. Шчур грае на балалайцы і спявае:

Запрагай жа пару коней

У вазок шырокі,

Ды паедзем у залёты

Да панны Сарокі...

Потым Шчур просіць мяне зайграць вальс. Я бяру балалайку і граю. Шчур з камічнай грацыяй па чарзе абыходзіць дзяўчат і запрашае іх на танец, але ніхто з іх не ўмее танцаваць вальс. Тады Шчур танцуе з Лордам. Прымае розныя камічныя позы, крыўляецца і выклікае агульны смех. Потым я граю ім польку і яны танчаць яшчэ смяшней дзеля агульнай весялосці. Урэшце Шчур прыносіць з сенцаў мятлу і танцуе з ёю. Спачатку ён ставіцца да

сваёй дамы надзвычай галантна, але па меры таго, як тэмп полькі нарастае, ён сам і ягоная “партнёрка” робяць усё больш вар’яцкія рухі. Штохвілінна хату скала-наюць магутныя выбухі смеху. У нейкі момант Мацей гаворыць Шчтуру:

— А мо, хлопча, “Лявоніху” ўрэжаш?

Шчур ударае сабе кулаком у лоб на знак таго, што забыў пра гэты танец, і бярэ ў рукі балалайку. І вось ужо скачучь па пакоі вясёлыя гукі. Лорд запрашае на танец Алену, я танцую з Магдай. Кася і Настка танцуюць з братамі. Пары ўжо ёсць, і Шчур зайграў нам “Мяцеліцу”, другі беларускі народны танец. Тэмп паскараўся, і хата кружылася ў мяне перад вачыма. Каляровыя сукенкі дзяўчат мільгалі ў паветры. Нас падхапіла вясёлая, неўтаймаваная “Мяцеліца”. Зяюць вочы, блішчаць твары, ногі ледзь паспяваюць за шалёным рытмам танца. Чуваць воклічы Лорда і Шчура. Танец захапляе ўсіх. Нават Шчур прытупвае з балалайкай у руках, граючы з усё большым імпэтам. “Мяцеліца” ўзняла нас усіх і кружыць, і віруе, і мяцеліць, як сапраўдная мяцеліца. Забава была доўгай, і толькі позна ўвечары мы паклаліся спаць. Шчур і Лорд засталіся ў нас на ноч. Ссунулі дзве лавы, і для гасцей атрымаўся шырокі агульны ложка. Цішыня ў хаце запанавала няхутка. Я доўга чуў размовы і смех. Той ноччу каханка мяне не наведала. Відаць, баялася выдаць сябе перад маімі сябрамі.

Назаўтра Шчур і Лорд адразу пасля сняданку рушылі ў зваротную дарогу. Даўрыльчукі ўгаворвалі іх пагасціць у нас яшчэ дзень, але хлопцы сказалі, што мусяць вяртацца сёння, бо трэба рыхтавацца ў дарогу. Я пайшоў іх правесці. І распытаць пра навіны. Юрлін перастаў хадзіць за мяжу. Ён добра зарабіў у залаты сезон і цяпер не хоча рызыкаваць. лепш пачакае спрыяльнай пары. Лорд заняў ягонае месца і цяпер машыністам водзіць партыю на кропку Юрліна. Напярэдадні святаў

у мястэчка вярнуўся Гвозд, які паклаў партыю ў Саветах увосень 1922 года. Збег з высылкі і, хворы, знясілены, ледзь жывы, вярнуўся ў мястэчка. Анёл трапіўся ў рукі польскіх памежнікаў і сядзіць у наваградскай турме. Дзікіх цяпер водзіць Сом. Іхняя партыя паменшала, хлопцаў цяпер ад 10 да 15. На пачатку зімы дзікія зрабілі Кентаўру дзве агранды, але цяпер перакінулі некалькі партый начыста. Браты Алінчукі ў дарогу не ходзяць — баяцца чагосьці. Пятрок Філософ хоча адправіць Юліка Вар'ята ў шпіталь, можа, там яго вылекуюць. Хлопцы зрабілі складку і сабралі для Юліка 400 рублёў. Пачуўшы гэта, я напісаў Петраку цыдулку, каб з маіх 1200 даляраў ён узяў для Юліка на лячэнне 100, а калі спатрэбіцца больш, то хай мне паведаміць. Болек Камета п'е паранейшаму. Мамант, Алігант і Фэлек Маруда ходзяць за мяжу ў партыі Лорда. Ванька Бальшавік таксама ходзіць з імі. Шчур сказаў мне, маўляў, Юрлін закінуў працу таму, што падазраваў, быццам Сонька распуснічае з Ванькам, а ў дарозе яны мелі процьму магчымасцей. Бэлька са сваёй бабскай партыяй (Лорд сказаў “дзіравай”) добра зарабіла ў залаты сезон і цяпер у дарогу не ходзіць. Сябры расказалі мне яшчэ мноства навін пра мяжу, пра паўстанцаў, пра жыццё ў мястэчку, але ані словам не згадалі Фэлю. Урэшце я запытаўся пра яе ў Лорда.

— У Фэлі цяпер жыве ейная сваячка з-пад Дубрава, — сказаў Лорд. — Альфрэд зноў выпраўляў да Фэлі сватоў, але і гэтым разам з'еў гарбуза. Фэля цяпер з пасагам. Толькі гатоўкай на 30 000 будзе. Вакол яе ўсе лётаюць, але яна носам круціць. Відаць, каралевіча чакае.

Я правёў хлопцаў амаль да Душкава. На развітанне Лорд спытаў у мяне:

— Ну, ты прызвычаіўся крыху? Не надакучыла табе? Шчур адказаў за мяне:

— Што яму там надакучыць можа? Шамкі і бусоўкі досыць, а шмары як лані! Мёртвы б ажыў!

— Ды не бегаю я за імі, — запярэчыў я з робленай абьякавасцю. — І весялосці ў нас аніякай няма. Вось вы нас крыху павесялілі... Я там сяджу, бо мушу!

— Трымайся пакуль гэтай маліны, а ўвесну штось прыдумаем, — сказаў Лорд. — У мястэчку табе жыць нельга... зноў апыляць. Альфрэд, што той сабака, ветрыць. Калі што даведаецца, адразу ж у паліцыю пойдзе.

Сябры пайшлі ў Душкава, а я вярнуўся на хутар. Цяпер там запанавала яшчэ большая цішыня. Мінулі святы. Надышоў Новы год. Я ўсё яшчэ живу ў Даўрыльчукоў. Дапамагаю ім па гаспадарцы і нуджуся. Колькі разоў я пытаўся ў Базыля, калі мы пойдзем за мяжу. Ён адказаў, што ім спяшацца няма куды. Напярэдадні Трох Каралёў дзяўчаты селі варажыць. Растапілі волава і па чарзе лілі ў ваду. Гарачы метал застываў у дзіўных формах, якія старанна разглядалі і каментавалі. Я далучыўся да сяцёр, хоць яны і ставіліся да маёй прысутнасці без энтузіязму. Мне дазволілі выліць крыху волава ў ваду, але я выліў усё змесціва кацялка, за што атрымаў некалькі плескачоў. З міскі дасталі застылы метал. Пачалі аглядаць. Праз імгненне Настка пырснула смехам:

— Гэта ж мядзведзіца.

— Што? — перапытаў я здзіўлена.

— Ну, так... Мядзведзіца! — пацвердзілі дзяўчаты. — Нясе штосьці ў лапах. Відаць, сёлета ты ажэнішся з мядзведзіцай. Сам сабе нарачоную адліў!

— А сватам будзе воўк! — сказала Магда.

— А павянчае вас ліс! — дадала Кася.

Потым дзяўчаты палілі паперу і з ейных перакручаных формаў варажылі на сваю будучыню. Потым сыпалі на палатно мак. Ставілі дзве свечкі перад люстэркам і глядзелі ў доўгую цёмную перспектыву калідора, які сыходзіў далёка ў глыб люстэрка, утвараючы па баках агністыя шэрагі свечак. Рабілі яны гэта на чорнай палове дома — кожная паасобку. Усе ўбачылі штосьці

незвычайнае і падрабязна пра гэта расказвалі. Я таксама сеў перад люстэркам і глядзеў, намагаючыся не міргаць, у глыб таямнічага калідора. Доўгі час я не бачыў нічога, потым удалечыні паказалася маленькая, рухомая, залатая плямка. Перамянілася ў белую. Пачала хутка набліжацца да мяне і расці... Праз імгненне я ўбачыў перад сабою твар Фэлі — вясёлы, радасны... Твар спачатку смяяўся, потым збялеў, а на лбе пралягла доўгая вертыкальная зморшчына. І тут я бачу, што гэта ўжо не Фэльчын твар, а халодны і спалатнелы Сашка. Быццам бліскавіцы, працінаюць ягонае аблічча каляровыя крэскі. Сашкаў твар адступае і распываецца ў цёмнай глыбіні, ад якой я не магу адарваць вачэй. Раптам перада мною паўстае бледны худы твар з чорнымі вачыма і бровамі... Адкуль я яго ведаю? Я думаю, думаю... Ах, гэта ж прывід, які з'явіўся мне на Капітанскай магіле, калі я ляжаў там у ліхаманцы пасля ўцёкаў з Саветаў... І гэтае аблічча знікае. На ягоным месцы адразу ж праступае выразны мужчынскі твар — агідны, брыдотны... Рудая барада, шнар на левай шчацэ, злосныя вочы, кплівая ўсмяшка... Гэта ж падпольнік Макараў. Я падрываюся з крэсла, і ўсё знікае... Гараць свечкі. Хата патанае ў паўзмроку. Па кутах хаваюцца густыя цені. Я імкліва іду на чыстую палову дома. Дзяўчаты кіруюць у мой бок позіркі.

— Ты чаго бледны? Што табе прымоілася? — пытаецца ў мяне Кася.

— Я замерз, — кажу я, паціраючы рукі.

— Не... Ты штосьці ўбачыў! — упэўнена гаворыць Кася. — Расказвай: што?

І тут я сур'ёзна кажу ёй:

— Спачатку я ўбачыў цябе! Потым яе! — я паказваю на Алену. — Потым яе! — паварочваюся да Магды. — А потым яе! — і паказваю рукою на Настку.

Магда пырскае смехам. А я працягваю:

— І напрыканцы я ўбачыў мядзведзіцу, здаравенную, аграмадную... Вялікую.

Дзяўчаты — у смех.

— Сёлета ты ажэнішся з мядзведзіцай, — гаворыць Кася.

— З вялікай мядзведзіцай! — дадае Настка.

IV

У студзені за мяжой я быў толькі аднойчы. Зрэшты, і надвор'е не спрыяла. А ў лютым браты, пры пасярэдніцтве Лорда, выпадкова набылі большую партыю тавару. Дапускаю, што шмоткі паходзілі з агранды. Там было шмат батысту, сукна, шлеек, пальчатак, падвязак і панчоx. Потым мы, як ля мора пагоды, чакалі непагоды. Увесь тавар мы падзялілі на 12 ношак. Урэшце ў сярэдзіне лютага ўзнялася вялікая завея. Карыстаючыся гэтай акалічнасцю, увечары мы рушылі ў дарогу. Шчасліва прыбылі на маліну, а наступнае ночы вярнуліся з мноствам лісіных шкурак і сотнямі рублёў золатам. Праз два дні мы перакінулі праз мяжу наступную партыю тавару. Калі мы вярнуліся з дарогі, распагодзілася. Нягледзячы на гэта, мы запакавалі рэшту тавару ў чатыры вялікія ношкі, па 70 фунтаў кожная. Мы баяліся, каб завея зусім не сціхла, таму адпачылі днём, а ўвечары рушылі ў дарогу. Ноч была ясная. Месяц то цалкам хаваўся за аблогі, то выплываў на шырокі нябесны прастор. Пераменлівы вецер увесь час змяняў напрамак. Часам узмацняўся і ўздываў угару снежныя хмары, а потым імчаў удалечыню, і снег зноў атуляў палі мяккім бліскучым вэлюмам. Дарога была нязручная. Мы брылі паволі, з цяжкасцю адольваючы перашкоды. Базыль вёў нас пераважна лясамі. Мы зноў пайшлі новай дарогай і праз гадзіну змаглі дабрацца да мяжы. У гэ-

тым месцы не было засекі, таму мы на адным дыханні перайшлі прасеку і схаваліся ў пералеску на савецкім баку. Неўзабаве мы выйшлі з лесу і скіраваліся далей палямі. Мясцовасць уздымалася хвалямі. Цяпер мы ішлі пераважна далінамі і цяснінамі. Праз дзве гадзіны спыніліся на раўніне і ўбачылі перад сабою вялікі лес. Далей дарога была цалкам бяспечнай і праз лес мы даліся да маліны. Дзядзька Андрэй сказаў нам:

— Кепска вы, хлопцы, тым кшталтам, робіце! Яно ж відно, як удзень, і завяе сціхла...

— Нічога. Дамо рады... — адказаў Ігнат.

— Справа ваша! Але асцярожней!

Удзень мы вырашылі ўсе пытанні з таварам. Маліншчык даў Базылю некалькі соцень рублёў золатам і некалькі дзясяткаў лісіных шкурак. А ўвечары мы рушылі ў зваротную дарогу. Краявід быў падобны на змяты аркуш паперы, асветлены промнямі электрычнага ліхтарыка. Аніводная рухомая кропка на полі не магла схаватца ад чалавечага вока. Добра, што мы былі апранутыя ў белае і заўважыць нас можна было толькі з маленькай адлегласці. Ісці без ношак было лёгка, таму мы хутка крочылі на захад. Я заўважыў, што вяртаемся мы той дарогай, якой упершыню хадзілі з братамі і Касяй, і зразумеў, што Базыль збіраецца абмінуць засеку з паўночнага боку. Мы абмінулі лес, выйшлі ў поле і, урэшце, апынуліся ў невялікім лесе побач з памежнай прасекай. На снежнай белі палёў гэты лес стварыў быццам бы выцягнутую цёмную выспу ў моры месяцавага святла. Мы перасеклі яе і спыніліся ў густым кустоўі. За сто крокаў ад нас я ўбачыў пачатак доўгай засекі. З правага боку віднелася шырокая свабодная прастора паміж канцом засекі і цёмнай кучкай кустоў. На іншым баку прасекі плавала ў месяцавым ззянні цёмная палоска лесу. Там Польшча.

Мы доўга стаім і ўважліва аглядаем тэрыторыю. Нічога падазронага. Базыль упэўненым крокам кіруецца

наперад. Мы ідзем за ім. У правай руцэ я сціскаю зараджаны і пастаўлены на засцерагальнік парабелум, уцягнуўшы рэвальвер у рукаво кажуха. У левай руцэ ў мяне запасны магазін. Мы кіруемся да прагаліны паміж засекай і кустамі. Мне здалося, што ў нейкі момант у кустах штосьці варухнулася, але ўпэўнены я не быў. А Базыль шырокім размашыстым крокам шыбаваў далей. Мы былі ўжо зусім побач з мяжой, як раптам грывнула некалькі стрэлаў і з кустоў выбеглі чырвонаармейцы з вінтоўкамі ў руках. Яны перарэзалі нам шлях да мяжы.

— Стой! Рукі ўгору! — раздаўся голас.

Мы хутка кінуліся назад. На адкрытай прасторы прымежнай прасекі зялёнкі лёгка маглі дагнаць і перастраляць нас... Я гэта разумеў, таму, як толькі прагучалі першыя стрэлы і чырвонаармейцы павыскоквалі з кустоў на мяжу, адкрыў па іх агонь з парабелума. Я стрэліў дзевяць разоў і кінуўся за братамі ў бок лесу. Запхаў запасны магазін у ручку пісталета. Бег я нізка нахіліўшыся і час ад часу кідаючыся направа і налева, каб пацэліць у мяне было цяжэй. Каля дваццаці секунд панавала цішыня. Потым салдаты, якіх мае стрэлы вымусілі пахопліва адступіць у кусты, зноў адкрылі агонь. Мы забеглі ў лес. Я агледзеўся. Салдаты ішлі па нашых слядах. Браты Даўрыльчукі таропка шуравалі лесам. Я ўкленчыў за тоўстым камлём паламанай бярозы. Кулі світалі ў паветры. Салдаты беглі групай. Некаторыя спыняліся на імгненне і стралялі “на страх врагам”. Я чуў іхнія крыкі:

— Таварышы, наперад! Узяць іх!

Яны былі ўпэўненыя, што мы ўцякаем лесам. І гэтае перакананне ўзмацняў шум крокаў Даўрыльчукоў, які аддаляўся да супрацьлеглага канца лесу. Калі салдаты падышлі да мяне на трыццаць крокаў, я пачаў, цэлячы ў цэнтр іх групы, жвава страляць. Некаторыя з іх

паваліліся на снег, іншыя пачалі адступаць да мяжы. Тады я пабег следам за братамі, намагаючыся не шумець, каб салдаты не ведалі, што я кінуў сваю хованку. Я шпарка перасек лясок і ўбачыў за некалькі сотняў крокаў наперадзе тры постаці. Браты Даўрыльчукі шыбавалі да вялікага лесу, што быў за тры кіламетры ад нас. Белая вопратка не ратавала — іх было відаць. Я нагнаў іх на палове дарогі. Далей мы беглі разам. Далёка ззаду, дзесьці ля мяжы, стралялі вінтоўкі. І тут я заўважыў на снезе цёмныя плямы. Я схіліўся над імі. Гэта была кроў... Я пабег наперад і параўняўся з Сымонам, які ішоў апошнім з братоў.

— Хто паранены? — спытаў я яго.

— Ігнат. Яму трапілі ў руку.

Калі мы прайшлі дзве траціны адлегласці да вялікага лесу, зноў пачуліся стрэлы — больш блізкія і выразныя. Я азірнуўся. З-за паўночнага ўскрайку памежнага ляска высыпалі салдаты. Абышлі лясок навокал і заўважылі, што мы сыходзім палямі. Кінуліся за намі, разпораз страляючы наўздагон. Але адлегласць была занадта вялікая і іх стрэлы не сягалі нас. Мы набліжаліся да лесу. Я ішоў хуткім крокам побач з Сымонам.

— Адкуль іх столькі? — спытаўся я ў яго, маючы на ўвазе нашых пераследнікаў, якіх налічыў каля дзесяці.

— Вартоўня побач, — адказаў Сымон.

Мы ўвайшлі ў лес. Крыху адпачылі. Ігнат скінуў з сябе ношку і кажух, а Базыль стаў перавязваць яму руку.

— Добра, што ты іх там затрымаў, — сказаў мне Сымон. — Мы б не сышлі, яны адпачыўшы, а мы такі кавалак дарогі зрабілі!

За паўсотню крокаў ад ускрайку лесу я ўгледзеў вялікі, прысыпаны снегам стос. Мне ў галаву прыйшла ідэя. Я падышоў да стоса і скінуў зверху разам са снегам верхні слой галля. Гэта быў звалены кучай хлуд. Я дастаў з кішэні запалкі і падпаліў яго знізу. Агонь весела

памчаў па сухім, прасмаленым галлі і неўзабаве перада мной палала вялікае вогнішча. Я вярнуўся да братоў. Правязка Ігната была скончаная. Яго апранулі. Параненую руку замацавалі на вялікім ваўняным шалі, перакінутым праз шыю. Братаву ношку ўзяў Базыль.

— Навошта ты гэта зрабіў? — спытаў мяне Сымон, паказаўшы на вогнішча.

— Падумаюць, што мы тут спыніліся, і збаяцца заходзіць у лес!

— І тое праўда, — адказаў Сымон.

Пагоня была ўжо на палове дарогі да лесу і, зрэдка страляючы, імкліва пасоўвалася наперад. Спачатку мы скіраваліся ў гушчар, а потым, узяўшы паўднёвы напрамак і зрабіўшы паўкола, выйшлі на ўзлесак, за паўкіламетра ад месца, дзе пакінулі вогнішча. Я выразна бачыў чырвонаармейцаў у полі. Цяпер яны разгарнуліся і наступалі ланцугом. Вогнішча збіла іх з панталыку. Яны не ведалі, што і думаць. Спыніліся і пачалі залпамі страляць у бок узлеску. Базыль рассмяяўся:

— Яны да раніцы так забаўляцца будуць. Абы толькі ім “патронов” хапіла...

Ускрайкам лесу мы пайшлі на поўдзень, а потым на паўднёвы захад. Стрэлы даляталі да нашых вушэй з усё большай адлегласці. Мая прыдумка вельмі мяне цешыла. Праз дзве гадзіны хады на поўдзень і паўднёвы захад Базыль павёў нас ярам наўпрост на захад. А чацвёртай раніцы мы перайшлі мяжу, далёка на паўднёвы захад ад Волмы. На хутар мы вярнуліся, калі ўжо віднела. У дарозе мы былі 13 гадзін. Ігнат ледзь дайшоў дадому. Ён быў знясілены ўшчэнт, хоць рана ягоная балела нямоцна і крывавіла мала. Дома ўсё завірвала. Распалілі ў печы. Гатавалі ваду. Потым Мацей заняўся ранай сына. Костка была цэлая. Куля прайшла праз мышцы.

Праз гадзіну мы прывялі ўсё да ладу. Схавалі тавар. Пачысцілі і развесілі вопратку сушыцца ля печы.

Акурат быў гатовы сняданак. Мы выпілі па шклянцы гарэлкі і прыняліся за ежу. Пасля сняданку браты пачалі аповед пра нашу прыгоду. Каментавалі ўсе дэталі. Расказвалі падрабязна, перабольшваючы маю “заслугу”, калі я двойчы затрымаў масалкаў... У хаце зрабілася весялей. Калі браты апавядалі пра вялізнае вогнішча, раздаўся смех. Толькі Мацей слухаў сур’ёзна, а потым урачыста прамовіў:

— Ну, “сынкі”, падзякуйце Уладзю, што ён вас у чырвоных адбіў, бо, можа, нікога б з вас мае вочы больш і не ўбачылі! — на імгненне ён змоўк, а потым сказаў яшчэ сур’ёзнай: — А цяпер паслухайце, якая будзе мая воля!

Усе ўважліва глядзелі на яго.

— За мяжу вы больш не пойдзеце. Ніколі! Не хачу я дзеля золата сыноў загубіць. Не шукайце лісіных шкурак, лепш сваю скуру пільнуйце! Такая мая воля!

Ніхто яму не пярэчыў. З таго часу браты больш за мяжу не хадзілі, хоць і настала адпаведная для такіх выпраў пара.

Мінае дзень за днём. Тыздзень за тыднем. Я ўсё яшчэ жыву на хутары ў Даўрыльчукоў. Усё яшчэ дапамагаю ім па гаспадарцы. Самі яны мяне пра гэта не просяць, але я стараюся быць карысным. Зрэшты, працай я забіваю нуду, якая мяне мучыць. Становішча маё падаецца мне вельмі непрыемным. Я адчуваю сябе тут, як у пажыццёвым зняволенні. А магчымасць у любы момант пакінуць гэты зацішны куток яшчэ больш мяне дражніць. Мяне няспынна даймае спакуса сысці з хутара і вярнуцца ў мястэчка, дзе я таксама мог бы добра хавацца і хадзіць за мяжу ў партыі Лорда. А можа, прынагодна, разпораз, я бачыў бы Фэлю і мог бы з ёю паразмаўляць. Магчыма, яна і забылася пра тое здарэнне.

Візіты маёй каханкі працягваюцца, і штовечар я нецярпліва чакаю ейнага прыходу. Толькі гэта падсалоджвае мой побыт на хутары, і калі б не яна, я даўно б уцёк

адсюль. Зрэшты, нават гэта мяне не задавальняе... Чаму яна так зацята маўчыць? Усё цягнецца ўжо трэці месяц! Але я не раблю спробаў яе пазнаць. Калі яна так хоча, хай так і будзе. Мо яно і лепей! У другой палове сакавіка з захаду падзьмулі цёплыя вятры. У паветры адчувалася дыханне вясны. Туга мая ўзмацнялася. Разгублены, я туляўся па хутары і доме. Мне карцела працаваць. Тады я ішоў у найбліжэйшы лес і доўга блукаў па бездарожжы. Часам лясамі пракрадаўся да мяжы і, стаіўшыся, назіраў за памежнікамі на прасецы. А потым вяртаўся на хутар... Пакрыёма я пачаў піць гарэлку, якую Сымон, таемна ад усіх, набываў у вёсцы непадалёк, у мужыка, што гандляваў самагонам. Адночы з пляшкай у кішэні я пайшоў у лес. Дамоў я вярнуўся надвечоркам. Як жа я ўзрадаваўся, убачыўшы Лорда. Я радасна павітаўся з сябрам і адразу ж пачаў распытваць яго пра навіны. Мы размаўлялі вельмі доўга. І ў нейкі момант Лорд спытаў:

- Не надакучыла табе тут?
- О, вельмі надакучыла! — сказаў я.
- Ну, калі хочаш, то ёсць работа. Акурат для цябе.

Крыху таго... рызыкаўная, але заробак добры.

- Якая работа? — спытаў я.
- “Фігуркі” вадзіць...

Лорд сказаў мне, што Крумкач шукае кампаньёна, надзейнага і смелага хлопца, які хацеў бы разам з ім вадзіць праз мяжу ў Польшчу ўцекачоў з Саветаў. Яго папярэдні супольнік трапіўся з таварам у Менску, калі пайшоў наведаць сваякоў, і яго пасадзілі ў Надзвычайку (цяпер ДПУ). Пра Крумкача ўжо была гаворка. Гэта ён калісьці на вечарынцы ў Сашкі Вэбліна пляшкай разбіў галаву Альфрэду Алінчуку за тое, што той гуляў цынкаванымі стыркамі. Я з радасцю пагадзіўся на прапанову Лорда. Мяне вабіла не столькі перспектыва добра зарабіць, колькі новая цікавая работа. А Крумкач быў

вядомы сярод кантрабандыстаў як “характарны” хлопец, і з ім таварышавалі, на роўнай назе, самыя славытыя местачковыя “варавы” і “старыя закапёршчыкі”. Тым вечарам Лорд у мястэчка не вярнуўся і застаўся на ноч у Даўрыльчыкоў. За вячэрай ён абвясціў прысутным, што заўтра я выпраўляюся ў Ракаў.

— Надоўга? — спытаў Сымон.

— Невядома... Можа, назаўжды...

— Ці ж мы чым не дагадзілі? — прамовіў Мацей.

Я энергічна запратэставаў:

— Аніякай крыўды ад вас я не ведаў. І заўжды буду вас усіх добрым словам згадваць!

— Што ж паробіш, воля ваша! — сказаў Мацей. — А калі спатрэбіцца, прыходзьце зноў. Выгодаў у нас няма, але хлеба заўжды хопіць.

Нягледзячы на тое, што Лорд начаваў у адным пакоі са мною і што гэта было досыць рызыкаўна, мяне наведала ў апошні раз мая маўклівая каханка. Дзяўчына прабыла са мною доўга, але і гэтым разам не прамовіла ні слоўца.

Раніцай я сардэчна развітаўся з Даўрыльчукамі і разам з Лордам рушыў у дарогу. Я шмат разоў азіраўся на ўсё меншыя пабудовы хутара ўдалечыні, і мяне агортваў сум. Дзіўнае сэрца чалавечае: прыгнятае яго аднастайнасць, нудзяць адныя і тыя ж людзі. Але як толькі пакінеш іх — адразу ж навалываецца туга. Сонца свяціла высока на небе, снег раставаў. У цёплым подыху ветру адчувалася набліжэнне вясны. Мы шпарка ішлі наперад і ажыўлена размаўлялі пра розныя рэчы. Лорд сказаў мне, што хлопцы цяпер рэдка ходзяць за мяжу. Большасць перапыніла работу на восень. Сонька збегла з мястэчка разам з Ванькам Бальшавіком. Іх бачылі ў Аляхновічах, калі яны сядалі ў цягнік на Вільню. Юрлін паехаў за імі, казаў, што заб’е і суку, і кабяля. Некалькі хлопчаў з партыі дзікіх трапіліся ў Саветах.

Я заўважыў, што мы ўсё яшчэ ідзём у кірунку Ракава. Лорд патлумачыў мне, што хутар, дзе жыве Крумкач, месціцца за тры кіламетры ад мястэчка, але ў вельмі зручным месцы, таму для мяне гэта будзе “жалезная маліна”. Я спытаў у сябра, ці ведае Крумкач, што я буду з ім працаваць. Лорд сказаў мне, што ўчора размаўляў з ім на гэту тэму і абяцаў яму — калі я пагаджуся — сёння прывесці мяне на хутар. За два кіламетра ад Ракава Лорд павярнуў з дарогі направа, у лес. Мы доўга ішлі бездарожжам і ўрэшце апынуліся на ўскрайку вялікай паляны. У адным ейным рагу, за яловай заслонай, стаяла маленькая счарнелая хаціна. Да хацінкі туліліся нейкія каморы і хлеўчукі. Нам насустрач выбег вялізны чорны сабака і з шалёным брэхам кінуўся пад ногі.

— Козыр! Козыр! Хадзі сюды!

З хаты выбег Крумкач і адагнаў ад нас сабаку. Мы прывіталіся. Крумкач выглядаў вельмі маладым. Ніхто б не падумаў, што гэта дасведчаны кантрабандыст і знакаміты правадыр фігурак. Ягоныя дзіцячыя блакітныя вочы смяяліся, і ад гэтага смехам напаўняўся ўвесь твар. Ён бегаў па падворку, ганяўся за сабакам і рабіў уражанне пераростка-вісуса. Гледзячы на яго, і мы засмяяліся. Лорд сказаў:

— У гэтага заўжды паўсюль забава!

Мы зайшлі ў хату. Маленькае памяшканне, складзенае з нядбала вычасаных сякерай бярвёнаў, выглядала панура. Побач з уваходам стаяла вялікая печ. Левы бок хаты аддзяляла доўгая перагародка. Падлога была глінабітная, сцены голяыя, драўляная столь цёмная і падсмаленая. Але весялосць Крумкача асвятляла пануры выгляд хаты.

— Гэльця, мамулечка! — крыкнуў хлопец. — У нас госці! Гатуйце жэрці! Шмат і хутка!

Я ўбачыў старую жанчыну — маленькую, пульхную, з такімі самымі вясёлымі вачыма, як у сына. Поруч з ёй

ішла маладая, бадай што пятнаццацігадовая дзяўчына, вельмі падобная да брата. Яны пачалі гатаваць нам ежу.

— Мы толькі паснедалі! — вымаўляўся Лорд.

— Што там сняданак! Мы абед зробім. Смакоцце будзе ціп-топ! — сказаў Крумкач.

Кантрабандыст пачаў дапамагаць, а так напраўду — перашкаджаць маці і сястры, якія завіхаліся ля печы. Потым ён выбег з хаты і праз пару хвілін вярнуўся з чатырма бутэлькамі гарэлкі.

— Кожнаму па пляшцы, а мамусі і Гэльці па палове, бо вусоў не маюць!

— А то ты маеш! — запырэчыла сястра. — Вугалем сабе намалюй.

— Але займею! А табе дулю!

Неўзабаве для нас прыгатавалі закускі, і мы пачалі піць гарэлку. Мне адразу зрабілася цёпла і весела. Не хапала толькі Шчура... Я адчуваў, што гэта пачатак цікавай работы.

V

Вечар быў цёмны. Дзьмуў цёплы заходні вецер. Неба густа засыпала зоркамі. Вочы ў цемры адрознівалі толькі два колеры: чорнае неба з раскіданымі па ім зорнымі іскрамі і снежную бель, засеяную дзе-нідзе чорнымі абрысамі дрэў і кустоў. Палі заслала рэдкая шэрая каша слоты, і ногі або глыбока правальваліся туды, або раз'язджаліся ў розныя бакі. Гэта ўскладняла нам дарогу. То тут, то там снег раставаў, утвараючы лужыны. Уначы мароз зацягнуў іх лёдам, стварыўшы мноства коўзанак для цёплага заходняга ветру. Калі коўзацца ветру надакучвала, сваім лагодным подыхам ён тапіў лёд і пускаў па лужыне дробныя лускі хваляў.

Увечары мы з Крумкачом выйшлі з хаты і скіраваліся ў лес. Пад курткамі ў нас былі “бандажы” — штосьці

накшталт вялізных падвойных палатняных камізэлек, дзе мы неслі тавар. Асноўнай працай Крумкача быў правод фігурак праз мяжу, але прынагодна ён займаўся кантрабандай. Тавару ў дарогу ён браў няшмат, каб нічога не замінала свабодзе рухаў. Нашы бандажы былі запоўненыя іголкамі для шывта і грамафонаў, шавецкімі і рымарскімі шыламі. Акрамя таго, мы неслі па некалькі дзясяткаў брытваў кожны. Мы ішлі праз лес побач з Крумкачовай хатай. У пэўным месцы Крумкач залез на галіну вялізнай ліпы і дастаў з ліпы рэвальвер. Гэта быў расійскі афіцэрскі наган — “самаўзвод”. Тады я паказаў яму свой парабелум.

Потым мы скіраваліся лесам на ўсход. Козыр бег наперадзе.

— Ты ходзіш за мяжу з сабакам? — спытаўся я ў Крумкача.

— Так. Козыр мяжу лепш за мяне ведае. Яму можна давяраць. Мы трэці год разам працуем.

Сабака, пачуўшы сваё імя, падбег да нас і зазірнуў у вочы Крумкачу.

— Ідзі наперад! — сказаў яму кантрабандыст.

Козыр пабег і цяпер апярэджаў нас на дзесяць з гакам крокаў. Мы выйшлі на ўскраек лесу. Я ўбачыў адкрытую прастору. За тры кіламетры ад нас была мяжа, за 200 крокаў — дарога з Волмы на Ракаў. Мы селі на паваленае дрэва. Трэба было прычакаць вечара. Мы выпілі бутэльку гарэлкі і закурылі. Толькі калі сцямнела, мы палямі скіраваліся да мяжы. Боты нашыя не прапускалі вады, бо былі шчодро змазаныя рыцынай. Ля самай мяжы мы хвілін пятнаццаць адпачылі, прыслухоўваючыся да таго, што адбываецца навокал. Козыр пабег наперад. Мы скіраваліся за ім. Снег глуха хрустаў. Неўзабаве мы апынуліся на мяжы. Гэта было зразумела па шматлікіх слядах, якія пераціналі снежную бель з поўначы на поўдзень і наадварот. Дарога была вельмі скла-

даная. Пакутліва было ўвесь час правальвацца, а потым зноў і зноў выбірацца з глыбокай снежнай кашы. У нейкім месцы Крумкач спыніўся. Я падышоў да яго:

— Што такое?

— Хочаш рызыкнуць? — спытаўся Крумкач у адказ.

— А ў чым рэч?

— Калі хочаш рызыкнуць, мы можам пайсці дарогай! Я калі сам, то часта проста дарогамі хаджу.

— Добра, — адказаў я. — Хадзем дарогай.

— А калі нейкі чорт нам трапіцца, то... — Крумкач махнуў у паветры наганам.

Неўзабаве мы выйшлі на дарогу, выбоістую і поўную ям ад конскіх капытоў. Яе часта пераціналі шырокія лужыны. Але ісці сюдою было лепш, чым па адкрытых палях. Прынамсі ногі не гразлі ў слоце. Затое было вельмі слізка. Здалёк мы заўважылі агні вёскі. Далятаў сабачы брэх. Крумкач спыніўся на дарозе.

— Пойдзем праз вёску ці абмінем яе?

— А там ёсць масалкі?

— Няма... Папярэднім разам не было.

— То хадзем праз вёску.

Неўзабаве мы перайшлі мост праз рачулку і зайшлі ў вялікую вёску, дамкі якой цягнуліся паабাপал вузкай і пятлістай дарогі. Снег на гэтай вуліцы быў шэры, амаль чорны, перамяшаны з брудам. Мы ішлі даволі хутка. У вокнах нізка пасаджаных ля дарогі хацін пабліскавалі кволья жаўтаватыя агеньчыкі. Дзе-нідзе з падворкаў даляталі чалавечыя галасы. Заўжды ўзбуджаныя, набрынялыя злосцю. Збольшага людзі адгукаліся лаянкай. Крумкач падышоў да плота і выдраў з яго кій. Ён зрабіў гэта, напэўна, таму, што наперадзе зацята заходзіліся сабакі. Цяпер Козыр не рваўся наперад, а трымаўся поруч з намі. Мы абмінулі яшчэ некалькі хат. У сярэдзіне вёскі нас акружыла некалькі сабак, усчаўся брэх. Ударамі кія Крумкач адагнаў іх. Яны ўсё яшчэ брахалі,

бегучы за намі следам на адлегласці. Козыр спакойна ішоў наперадзе. З брамы падворка выйшла двое мужчын. Калі мы наблізіліся да іх, яны пасвяцілі на нас кішэнным ліхтарыкам. Раздаўся голас:

— А вы куды?

— А табе справа! — адгукнуўся Крумкач.

— Я сакратар Валвыканкама.

— Ну і добра. Ідзі сабе ў свой Валвыканкам і спаць кладзіся, бо ты п'яны!

— Што-о?

— Нічога. З дарогі сыдзі!

Крумкач хацеў прайсці, але сакратар Валвыканкама схапіў яго за плячо. Тады Крумкач перацяў яго кіем па галаве. У гэты ж самы момант Козыр падскочыў да горла сакратара. Другі мужчына хацеў уцячы, але я падставіў яму падножку і ён паваліўся ў бруд. А Крумкач абходжаў іх кіем. Вуліцу ажывілі крыкі. Дзе-нідзе ў цемры запаліліся агні. Мы пакінулі мужыкоў на дарозе і шпарка рушылі далей. Раздаліся жудасныя крыкі:

— Трымайце іх! Трымайце! Зладзеі! Бандыты! Трымай!

У цемры пачуўся тупат — да нас беглі людзі. Я пасвяціў ліхтарыкам назад, і мы ўбачылі дзясятка чалавек з кіямі ў руках, якія беглі за намі.

— Пальні па іх пару разоў, каб пачулі! — сказаў Крумкач.

Я смальнуў у іх некалькі разоў з машыны. Тупат узмацніўся, але цяпер крокі не набліжаліся, а аддаляліся ўсё хутчэй.

— Слаборніцтвы ў іх! — сказаў Крумкач.

Мы прыспешыліся. За вёскай пакінулі дарогу і палямі скіраваліся далей. Крумкач дапускаў, што сакратар Валвыканкама патэлефануе ў суседнюю вёску, дзе раскватараваны “Заградительный отряд”. А тады, магчыма, будзе аблава. Зноў пачалася доўгая пакутлівая

дарога праз палі. Асабліва цяжка было ісці па грудзе, бо зямля была яшчэ прамерзлая, а зверху яе пакрыла ледзяная шаркарлупіна, на якой нага не магла знайсці надзейнай апоры. Так мы ішлі даволі доўга, потым зноў выйшлі на дарогу і прайшлі па ёй яшчэ кіламетраў пяць. Потым павярнулі направа і палямі дабраліся да лесу.

А чацвёртай раніцы мы выйшлі да самотнага хутара. Крумкач пусціў сабаку наперад, а мы самі скіраваліся да пабудоў. Нічога не выдавала прысутнасці іншых людзей. Са зброяй у руках мы падышлі да акна, якое выходзіла на дарогу і не было закрыта аканіцамі. Крумкач пасвяціў у яго ліхтарыкам. Паміж белай фіранкай і рамай я ўбачыў гаршчок з геранню — знак, што на хутары ўсё ў парадку і чужых няма. Крумкач пагрукаў у шыбу. Адказу доўга не было, а калі праз некалькі хвілін мой супольнік пачаў грукаць больш настойліва, з сярдзіны пачуўся жаночы голас:

— А што трэба? Хто там?

— Адчыні, Стася! — адгукнуўся Крумкач.

— Чакай! Зараз!

— Можаш не апранацца, я цябе і так пазнаю!

Праз момант фіранка адсунулася, а гаршчок знялі з падваконня. Крумкач спрытна заскочыў у акно і пралез у хату. Я пераняў ягоны прыклад. Крумкач паклікаў сабаку, і Козыр таксама заскочыў праз акно. Гэта была кухня. Нейкі час мы стаялі ў цемры. Стася выбегла з хаты і зачыніла аканіцы.

— Генюся не спіць? — пытаецца Крумкач. — Мо яна мяне да сябе на печку прыме, пагрэцца... Да цёплых ножак.

— Ах ты лайдачына! Лезь сюды, то я табе гарачыя вушкі зладжу. Бач ты, чаго яму захацелася? А малака!

Я чую смех. Стася запальвае лямпу на сталі. Левы бок кухні займае вялікая печ. Збоку згары яна зацягнутая доўгай узорыстай заслонай, з-за якой на нас з ці-

каўнасю пазіраюць чыесьці вочы. Мы здымаем курткі, а потым бандажы. Дастаём з кішэняў 4 пляшкі спірту. Адчыняюцца дзверы, і ў кухню заходзіць, прымружваючы вочы і чухаючы ягадзіцы, высокая мажная жанчына 45 гадоў. На ёй свабодны ружовы выцвілы халат, на босых нагах — пантофлі. Гэта ўладальніца хутара Мар'яна Зых, маці шасці дачок. Мужчын на хутары не было, калі не лічыць дурнаватага парабка Ануфрыя, ён быў ва ўзросце гаспадыні, а тут пражыў дзесяць з гакам гадоў. Яго трымалі для працы з коньмі і нарыхтоўкі дроў. Рэшту спраў па гаспадарцы ўласнымі сіламі выконвала, як казаў Крумкач, “бабская брыгада”. Гаспадарка была невялікай, і жанчыны лёгка з ёю спраўляліся. Крумкачова маці была далёкай Мар'янінай сваячкай.

Мар'яна Зых трымала кропку паміж Новым Дваром і Пятроўшчынай, на паўднёвы захад ад Менска. У горадзе пасярэднікі шукалі людзей, якія хацелі нелегальна трапіць з Саветаў у Польшчу. За шчодрую плату іх дастаўлялі на Мар'яніну кропку, а адтуль Крумкач перапраўляў іх за кардон. Гэтай працэдурай ён паспяхова займаўся трэці год, а прынагодна праварочваў і кантрабандысцкія справы.

Мы распакавалі бандажы, і Мар'яна са Стасяй, старэйшай ейнай дачкой, разабралі і запісалі тавар. Потым гаспадыня пачала разлічвацца з Крумкачом (яны вырашалі гэтыя пытанні на месцы). За ўвесь тавар ён атрымаў 370 даляраў. Мне ён даў 20 даляраў за дарогу. Потым Стася і Мар'яна зрабілі нам сняданак. А пасля сняданку гаспадыня сказала:

— Ну, хлопцы, ідзіце на гарышча, выспіцеся!

— Яшчэ чаго? — ускрыкнуў Крумкач. — На гарышча? Я на печку хачу!

Ён скочыў на прыпечак, а адтуль даў нырца пад заслоны, на печку. Раздаліся крыкі, візгат, смех.

— А кыш адсюль! Бессаромнік!

Неўзабаве Крумкач, выправджаны кулакамі, саскочыў на падлогу. Потым мы ўзялі два доўгія кажухі і ў таварыстве Мар'яны і Стасі, якая несла лямпу, выйшлі ў сенцы, адкуль на гарышча вяла драбіна. Крумкач забраўся ўгару і паклікаў сабаку. Козыр спрытна ўскараскаўся па прыступках. Калі мы ўсе залезлі на гарышча, Мар'яна сказала:

- Ліхтарыкамі там не свяціць і агню не запальваць.
- Добра, добра, — адказаў Крумкач.

Палову гарышча займалі снапы саломы. Крумкач дастаў збоку некалькі снапоў і сказаў мне залезці ў гэтую адтуліну. За мною пайшоў Козыр. А Крумкач зноў зацягнуў снапы назад, каб замаскаваць уваход. Звонку яму дапамагла Стася, якая паднялася па драбіне за намі. Вузкім праходам мы прапаўзлі да канца гарышча. Там была свабодная прастора, дзе можна было схвацца нават дзесяці людзям. Маленькае акенца ў даху закрываў кавалак чорнай ваўнянай хусткі. Тудою, у выпадку небяспекі, можна было ўцячы. Мы зручна разаслалі кажухі і неўзабаве заснулі.

Набліжаўся вечар. Мы з Крумкачом у суправаджэнні Мар'яны, апранутай цяпер у доўгі жоўты кажух і ў юхтовых ботах з высокімі халявамі, кіраваліся ў бок блізкага лесу. Мар'яна трымала ў руцэ доўгі кій, якім дапамагала сабе ісці. Козыр бег наперадзе.

- Колькі іх? — спытаў Крумкач.
- Пяцёра, — адказала Мар'яна.
- Хто такія?
- Не ведаю, я пра дакументы не пытаю. Але нейкія падазронныя. Ты асцярожна.
- Чаму падазронныя?
- Ну, бо ветлівыя! І ўсё да мяне: проша пані тое, проша пані гэтае... Відаць, нейкія нігілісты ці гэтыя... інтэлігенты...

Мы ішлі лесам. У нейкім месцы з'явілася маленькая хацінка. З яе выйшаў сіваваты дзядок. Нягледзячы

на сталы ўзрост, ён быў вельмі рухавы, жвава жэстыкуляваў, размаўляючы з Крумкачом і Мар'янай.

— Ну, Грыбок, як там у цябе, усё ў парадку?

— А ўсё, усё... Як заўжды.

— Ты ім ежу занёс?

— А як жа! А як жа!

— Ну, то хадзем разам!

Мы паглыбіліся ў густы лес. Праз некалькі хвілін дарогі я ўбачыў дах зямлянкі. Спераду я ўгледзеў маленькія дзверы, замкнёныя на ржавы жалезны замок. Да гэтых дзвярэй Грыбок падыходзіць не стаў, абышоў зямлянку навокал і з задняй сцяны дастаў некалькі дошак. Потым нахіліўся і сказаў:

— Вылазьце! Зараз у дарогу пойдзеце!

Наверх пачалі выпаўзаць нейкія людзі. Апанутыя яны былі па-рознаму, аднак, гледзячы на іх твары, я заўважаў на іх усіх аднолькавы выраз, мне цяжка было акрэсліць яго, але складаўся ён з увагі даследчыка, халоднага позірку баксёра, дзіцячай наіўнасці, цікаўнасці чалавека, які бачыць перад сабою незвычайных людзей, у чые рукі ён перадае свой лёс, і ўрэшце, з лагоднага смутку спакойных, абыякавых абліччаў. З вопраткі на іх былі старыя курткі і палітоны. Двое былі ў ботах, трое — у чаравіках. У аднаго мужчыны на галаве была салдацкая шапка — “ячменная каша”, у іншага — футровая шапка з вушамі, двое насілі “керанкі”, а ў пятага была вялізная чорная “папах”. Уборы гэтыя ім не пасавалі. Яны выглядалі вайскоўцамі або спартсменамі, наўмысна пераапанутымі ў лахманы. Рухі ў іх былі спрытныя, зграбныя. Спіны выпрастаныя. Калі яны вылезлі з зямлянкі, адзін з іх прывітаўся з Мар'янай:

— Маё шанаванне пані! Сёння вырушам у дарогу?

— Так. Гэтыя двое, — яна паказала на нас, — перавядуць вас праз мяжу і здадуць на кропку.

Усе з цікаўнасцю паглядзелі на нас. З вачэй фігурак пазіралі радасць і страх. Іх напэўна ж здзіўляла,

што перад імі такія маладыя хлопцы. Відаць, кантрабандыстаў яны ўяўлялі вялізнымі жудаснымі здаравіламі. Сцягнула. Мы паволі ішлі вузкай сцежкай праз лес. Крумкач быў першы, фігуркі кіраваліся за ім, я замыкаў групу. У лесе снег затрымаўся даўжэй, чым на палях, і калі мы сыходзілі са сцежкі, ён гучна ламаўся пад нагамі. Тады мы вярталіся на сцежку, якая неўзабаве вывела нас на ўзлесак, побач з якім бегла шырокая, раз'езджаная санкамі дарога. Вечар быў цёмны і цёплы. З лесу даляталі дзіўныя гукі. Трашчала галлё, падаў з высокіх камлёў заледзянелы снег. Крумкач спыніўся. Дастаў з кішэні пляшку спірту. Ударам далоні ў донца выбіў корак і, закінуўшы галаву, выпіў проста з рыльца. Я заўважыў лёгкія ўсмешкі на тварах фігурак. Іх здзіўляла, што такі смаркач г'е. Крумкач перадаў мне пляшку.

— Трымай! Смактані і перадай далей!

Я выпіў крыху, а потым перадаў бутэльку фігуркам, сказаўшы:

— Па чарзе піце... Для сугрэву!

Яны пачалі піць, няздарна глытаючы спірт. Амаль усе давіліся. На пяцярых яны ледзь выпілі палову пляшкі. Мы з Крумкачом дапілі рэшту. Потым мой супольнік сказаў:

— Хто хоча, можа закурыць. Далей курыць нельга! Закурылі ўсе.

— Ці далёка да мяжы? — спытаў мяне адзін з мужчын.

— Далёка.

— А мяжу моцна сцерагуць?

— Не... хаця гэта як каму. Перайсці можна заўсёды.

Крумкача пыталі пра розныя рэчы, і ён вельмі неахвоча штосьці расказваў. Пасля кароткага перапынку мы рушылі далей. Цяпер мы ішлі палямі, якія дзе-нідзе ўжо былі вольныя ад снегу. Неўзабаве мы апынуліся на беразе Пцічы і скіраваліся ў бок Новага Двара. Ісці было цяжка. Ногі гразлі ў мокрым снезе. Урэшце мы ўбачылі

наперадзе невыразныя абрысы моста. Крумкач спыніўся і доўга прыслухоўваўся. Потым пайшоў далей. Мы ішлі за ім. Увайшлі на мост. Замёрзлыя дошкі глуха гулі пад нагамі. Не прадчуваючы нічога кепскага, я паволі цягнуўся ззаду. І раптам з цемры наперадзе бліснуў агонь з вінтоўкі і грывнуў стрэл. Фігуркі застылі. Я скочыў наперад. Выхапіў з кішэні парабелум. Бліснуў ліхтарыкам і ўбачыў Крумкача, які левай рукой трымаў за рулю вінтоўку, а правай цэліў з нагана ў грудзі чырвонаармейца. Спачатку я не мог адрозніць іх у цемры, бо чырвонаармеец ляжаў на зямлі, а сабака трымаў яго лапамі і зубамі. Пачуўся голас Крумкача:

— Козыр, фу! Адпусці яго!

Сабака адскочыў убок і застыў нерухома, гатовы ў любы момант зноў кінуцца на свайго ворага. Чырвонаармеец выпусціў з рук вінтоўку, а Крумкач выкінуў зброю ў раку. Плюхнула.

— Падымайся! — сказаў салдату Крумкач.

А калі той падняўся, кантрабандыст брыдка вылаяўся і сказаў:

— Так вас вучаць: спачатку страляць, а потым крычаць “стой”?

— Мяне, таварыш, сабака напужаў. Думаў, воўк!

— Горш за цябе ваўка і не знойдзеш! Дулічы ведаеш?

— Ведаю.

— Дарогу добра ведаеш?

— А як жа!

— Ну, то вядзі! Толькі глядзі, уцякаць станеш — смальну ў кумпал! І сабака за цябе возьмецца!

— Я ўцякаць не буду. Завяду туды, куды вам трэба.

Мы рушылі. Першым ішоў чырвонаармеец, потым Крумкач, потым фігуркі і, урэшце, я. Мы ішлі вузкімі, ледзь заўважнымі палявымі дарогамі і сцежкамі. Чырвонаармеец ішоў так, каб пазбягаць непажаданых для нас сустрэч. Баяўся, каб мы яго не застрэлілі.

Праз паўтары гадзіны палёў мы ўбачылі з левага боку лес, а з правага — агні ў вокнах хат. Гэта былі Дулічы. Тут Крумкач загадаў салдату ісці перада мной, а сам павёў нас наперад. Я ўважліва сачыў за шэрай постаццю чырвонаармейца. Праз гадзіну хады па бездарожжы мы выйшлі на добра пратапаную лясную сцежку. Тут Крумкач спыніў наш паход і падышоў да чырвонаармейца. Паказаў яму сцежку і сказаў:

— Варта было б табе ў кумпал смальнуць, бо страляеш без папярэджання, але я не хачу рук крывёю пляміць. Ідзі шпарчэй назад. Скажы, што на цябе сто бандытаў і дзесяць тыграў напалі! Атрымаеш ордэн “За мужнасць!”. Ну, “пшол”.

Чырвонаармеец скіраваўся сцежкай углыб лесу і неўзабаве знік у цемры. А мы рушылі далей. “Не фарціць нам! — падумаў я. — Сюды ішлі, нам заступілі дарогу! Вяртаемся — тое самае!” Фігуркі стаміліся і кожныя некалькі кіламетраў прасіліся адпачыць. Крумкач зірнуў на гадзіннік і сказаў:

— Занадта часта вы адпачываеце! Зараз я дам вам адпачыць даўжэй, а потым пойдзем на адным дыханні да самай мяжы. Часу губляць нельга... Цяпер другая гадзіна. Калі нас пагоняць на мяжы, то патрэбны час, каб у іншым месцы перамякнучца. Разумеете?

— Добра, мы пастараемся.

— Дарога ліхая... — раздаліся галасы фігурак.

Пасля доўгага адпачынку мы шпарка пашыбавалі далей. Крумкач вёў нас раз’езджанай дарогай, якая перасякала палі і лясы. Гэтым маршрутам я ішоў упершыню, але добра ведаў наваколле. Мы дабраліся да берага рачулкі. Гэта была другая лінія. Наша група павярнула направа. Я ўбачыў доўгі камель дрэва, перакінуты праз ваду. Козыр пабег на іншы бок рачулкі і разнюхваў у зарасніках. Неўзабаве ён вярнуўся да нас. Крумкач пачаў пераправу. Досыць хутка ён перайшоў па камлі дрэва на

іншы бок. Потым фігуркі пачалі сядаць на дрэва і, абапіраючыся аб яго рукамі, паволі папаўзлі наперад. Я чакаю, пакуль пераправяцца ўсе. Сціскаючы ў руцэ парабелум, аглядаю шырокі адкрыты абшар паміж рачулкай і лесам. Мне ўсё здаецца, што на ўскрайку лесу стаяць нейкія людзі... А мо там і праўда хаваецца партыя кантрабандыстаў, чакаючы найлепшага моманту для пераходу другой лініі і рачулкі? Пераправа скончылася. Мы паволі ідзём праз лес. Я заўважаю, што нашы падапечныя вельмі нервуюцца. Мы намагаемся ісці як мага цішэй. Крумкач адправіў сабаку наперад. Урэшце мы дабіраемся да мяжы. Наш праваднік спыняецца, і мы доўга стаім нерухома... Я чую нейкі шум. Ён усё выразней далятае да маіх вушэй. Крумкач паволі кіруецца наперад, набліжаючыся да густой групы елак. Мы збіраемся ў кучу і доўга стаім, прыслухоўваючыся. А шум то ўзмацняецца, то сціхае зусім. “Або кантрабандысты ідуць, або зялёнкі”, — думаю я, стаіўшыся ў схованцы. Мне здаецца, што шум абмінае нас здалёк і кіруецца ў бок мяжы. “А мо гэта дзікія?” І раптам злева перад намі наўскос раздаюцца адзін за адным некалькі стрэлаў, рэха ад якіх разыходзіцца па лесе. Потым чуюцца галасы:

— Стой, стой! Рукі ўгору!

“Спачатку заб’юць, а потым крычаць «стой» будуць”, — думаю я, услухоўваючыся ў пярэпалах. Крумкач выходзіць з нашай схованкі і шэптам гаворыць:

— Не стаім... Ідзём ціха.

Ён кіруецца наперад. Мы ідзём за ім. Зброю я трымаю напачатковае. А шум злева не сціхае. Я чую стрэлы, крыкі, тупат. Мяркую, гэта адбываецца за некалькі сотняў крокаў ад нас. Мы выходзім на памежную прасеку і бачым, як на снезе разбягаецца ў розныя бакі мноства слядоў. Гэта сляды жывёл і людзей — кніга мяжы, з якой, калі ўмееш чытаць, можна даведацца проць-

му цікавых рэчаў. Мы пакінулі ў гэтай кнізе свае сляды і паглыбіліся ў лес з польскага боку. З раніцы мы прывялі фігурак у гумно на ўскрайку мястэчка. Я застаўся ля варот, а Крумкач пайшоў у дом габрэйкі, якая трымала кропку. Праз чвэрць гадзіны ён вярнуўся. Разам з ім ішоў стары габрэй. Мы зайшлі ў гумно, і Крумкач звярнуўся да сабраных там людзей.

— Вы ў Польшчы. Гэта кропка. Тут вам усё патлумачаць, а ў чым трэба, дапамогуць... Вырашайце далейшыя вашы справы, як сабе хочаце. Жадаю ўдачы.

Фігуркі падышлі да нас. Адзін з іх, найстарэйшы, спрабаваў даць Крумкачу, а потым і мне некалькі залатых манет. Крумкач грошай не ўзяў, я — таксама. Мой супольнік сказаў:

— Нам ужо заплацілі. Вы заплацілі за ўсю дарогу на кропцы ў Менску. Мы з вас скуры здзіраць не хочам. Нам хопіць таго, што мы зарабляем.

— Але гэта ж не плата! Мы цэнім вашу працу... Мы ўдзячныя. Ну, і ў нас ёсць на гэты грошы.

— Тады іншая справа! — адказаў Крумкач. — Калі так, то ганіце бабкі.

Ён узяў працягнутыя яму 60 рублёў золатам і даў мне 30. Потым мы выйшлі з гумна і бакавымі вулкамі скіраваліся ў Слабодку. Калі мы падыходзілі да Крумкачовай хаты, ужо віднела. Неба румянілася ўсё больш. Абвясчала ўзыход сонца...

VI

Вясна. Знікла белая сцежка. Пралягла чорная. Але кантрабандысты рэдка хадзілі за мяжу. Ночы былі кароткія, дарогі вельмі цяжкія, мяжу і памежжа добра пільнавалі. У параўнанні з залатым сезонам цяпер працавала толькі дзесяць працэнтаў кантрабандыстаў. Тавар пхалі за

мяжу нерэгулярна, выбіраючы найлепшыя ночы. Старыя партыі надоўга перапынілі работу. Затое хадзілі “паўстанцы” — маладыя, недасведчаныя кантрабандысты, якія зусім не разбіраліся ў гэтай працы. Трапляліся “паўстанцы” вельмі часта, але ім на замену адразу ж прыходзілі новенькія, якім заманулася зарабіць пару рублёў на гарэлку.

Разам з Крумкачом я быў за мяжой пяць разоў. Мы па-ранейшаму вадзілі ў Польшчу фігурак. Супольнік сказаў мне, што тыя пяцёра, якіх мы перавялі праз мяжу падчас першай работы, — гэта афіцэры.

— Адкуль ты ведаеш? — спытаў я.

— У мяне чуйка такая! Я рознага народу сотні перакінуў. Кожнага наскрозь бачу, што ён за птушка!

Трэцім разам мы прывялі на кропку дзвюх жанчын з двума дзецьмі і іх спадарожніка, пажылога мужчыну. З імі мы мелі шмат клопату. Жанчыны стаміліся, дзеці плакалі. Мы вымушаныя былі зрабіць днёўку ў леце і толькі на другую ноч перайшлі мяжу. На чацвёрты раз мы прывялі ў Польшчу папа з жонкай і дачкой. Яны вельмі баяліся. Поп увесь час паўтараў:

— Каб толькі, мае даражэнькія, усё ў парадку было.

— У нас заўжды ўсё ў парадку! — адказваў яму Крумкач.

Акрамя пераводу фігурак, мы зараблялі таксама кантрабандай. На кожнай вандроўцы мы зараблялі ад 60 да 150 рублёў золатам. Пасля вяртання з-за мяжы мы звычайна адпачывалі 2-4 дні і зноў выпраўляліся ў дарогу. Крумкач вырашаў нашы справы, купляў тавар. Я або сядзеў дома, чакаючы ягонага вяртання, або блукаў па лясах, якія ўбраліся ў зялёныя вясеннія шаты і выглядалі цудоўна. Калі мы вярнуліся з-за мяжы пяты раз, Крумкач пайшоў у мястэчка, а я лёг спаць. Супольніка майго не было дзень і ноч. Мяне гэта занепакоіла, бо ён абяцаў вярнуцца ў той самы дзень пасля

абеду. На наступны дзень яго таксама не было, і ўвечары я збіраўся быў пайсці на кропку, каб даведацца, што з ім сталася. Але надвячоркам да мяне прыйшоў Шчур. Ён быў страшна ўзбуджаны, яшчэ ніколі я не бачыў яго такім знерваным.

— Што з табою? Дзе Крумкач?

— З Крумкачом справа дрэнь! Не ведаю, ці выжыве! Яго адправілі ў шпіталь. Лорда арыштавалі...

— За што?!

— Заступіўся за Крумкача. Хамы, гады! Жлабы! — лаяўся Шчур.

З ягонага хаатычнага аповеду я даведаўся наступнае. Учора апоўдні Крумкач і Лорд пайшлі выпіць у рэстаран да Гінты. З нашых хлопцаў там не было нікога. Салон поўніўся паўстанцамі. Яны былі п'яныя і ўздымалі скандалы. Разам з імі піў Альфрэд Алінчук, у іх быў нейкі супольны інтэрас. Калі Лорд з Крумкачом селі за столік збоку, паўстанцы пачалі чапляцца да маладзёна. Іх пад'юджаваў Альфрэд, які не забыў Крумкачу ўдару пляшкай на Сашкавай вечарынцы. Адзін з паўстанцаў, абсалютна п'яны, кінуў Крумкачу ў твар кавалак селядца. Крумкач падскочыў да яго і прыклаў кулаком. За супольніка заступіліся іншыя паўстанцы. Пачалася бойка. Біліся на кулаках, бутэлькамі і крэсламі. Некаторыя паўстанцы схпіліся за нажы. Крумкача павалілі на падлогу. Тады Лорд дастаў рэвальвер. Некалькі разоў стрэліў у паветра, а калі пачалася паніка, крэслам біў уцекачоў. Дваіх сур'ёзна параніў. Яго арыштавалі. У Крумкача некалькі нажавых ран. Альфрэд уцёк, як толькі пачаўся скандал.

Гэты аповед страшна мяне ўразіў.

— Што цяпер будзе? — спытаў я Шчура.

— Не ведаю. Крумкач цяжка паранены. Мо і не выжыве. А Лорд пасядзіць цяпер і за зброю, і за цяжкія цялесныя!

— Кепска! — сказаў я.

— Кепска, браце! — пацвердзіў Шчур.

— Цяпер адным махам і ты, і я без працы засталіся!

Бо партыю Лорда чэрці пабралі.

Шчур не адказваў і доўга думаў. А потым сказаў:

— Гэта мы яшчэ пабачым!

Ён тупнуў нагой. Ягонья рукі сціснуліся ў кулакі.

— Я ім гэтага не дарую! Ніколі! І Альфрэдчуку таксама! — казаў, стрымліваючы гнеў, мой сябра.

Потым Шчур змоўк і доўга глядзеў перад сабой.

— Гарэлка ёсць? — спытаў ён.

— Ёсць.

— Давай! Жлабы! Гады! — зноў вылаяўся кантрабандыст.

Я прынёс пляшку. Сябра выпіў залпам амаль палову, потым закурыў папяросу і, плюючы направа і налева, сказаў:

— Нічога. Ты не хвалюйся. Мы рады дамо і Лорду дапаможам. А да Крумкача трэба маці адправіць. Хадзем да яе.

Мы зайшлі ў хату. Шчур каротка расказаў маці Крумкача пра тое, што адбылося з ейным сынам. Старая спехам апранулася і ў суправаджэнні Шчура выйшла на двор. На развітанне Шчур сказаў мне:

— Ты далёка не сыходзь. Калі я ўсё ў мястэчку вырашу, прыйду да цябе.

Ён вярнуўся назаўтра ўвечары ўжо п'яны. Сардэчна прывітаў мяне і сказаў:

— Так, братка, пачнём работу! Злупім з іх скуру!

— Каму? Якая работа?

— Паўстанцам. Я ім, халера, аніводнай партыі не прапушчу! Усіх пакладу! Галоўнае клёва трымацца!

— А дзе Крумкач? — спытаў я Шчура.

— Яго павезлі ў шпіталь у Вільню. Трэба будзе аперацыю рабіць. Маці з ім паехала.

— А Лорд дзе?
— Яго адправілі ў Івянец. Да суддзі следчага.
— А пра якую работу ты мне казаў?
— Стоп! Зашмат балбатні. Я потым табе ўсё выкладу дакументальна.

Мы выпілі пляшку гарэлкі, і Шчур загаварыў:

— Пакуль на мяжы працавалі нашы фартоўцы, усё ішло — маё шанаванне! З'явіліся паўстанцы. Ходзяць за пару капейчын. Адзін у аднаго работу адбіваюць. Адзін аднаго сыплюць. Можна сказаць, не фартоўцы, а хамы! Машыністы ў іх таксама гады. З імі нават дзікія знацца не хочучь. Клікалі Сама да сябе машыністам, то ён сказаў, што лепш галодным сядзець будзе або жыдам ваду насіць, чым са жлабамі інтэрас мець! Тое самае і Бульдог ім сказаў. Калісьці кантрабандыст мужыком быў, а цяпер альфонс, хуліган або шпанюга! Цяпер за пляху гаміры паўстанец найлепшаму з нашых пяро ў бок усадзіць! Як за Альфрэда Крумкачу! І ведаеш, што я цяпер прыдумаў?

Мяне вельмі зацікавіла прамова Шчура, і я спытаўся:

— Акурат хачу хутчэй сцяміць, да чаго ты вядзеш?
— Я хачу паўстанцам партыі разбіваць і тавар забіраць. Калі так рабіць доўга, то гандляры перастануць ім тавар даваць. Зразумеў?

— А як ты даведаешся, кудую яны ідуць?

— Я ўсё ведаць буду ад іх машыністаў або ад хлопцаў з партыі, або сам прасачу. Спраўлюся! Будзем крыць іх або тут, на памежжы, або ў Саветах!

З усё большым запалам Шчур пачаў расказваць, як ён збіраецца весці работу. Я падтакваў і ўстаўляў свае заўвагі. Незадоўга да свайго сыходу ён сказаў:

— Пазбавілі нас, халера, добрых хлопцаў і працы! Але і мы ім пакажам, па чым фунт перцу!

Праз некалькі дзён вярнулася з Вільні Крумкачова маці. Ейны сын памёр у шпіталі, і яны з дачкой выплаквалі

сабе вочы ад тутгі па ім. Калі я глядзеў на іхнюю распач, мяне агортвала ўсё большая нянавісьць да паўстанцаў. Я нецярпліва чакаў вяртання Шчура, але ён дзесьці за-паветраў і я ўжо непакоіўся за яго. Урэшце праз некалькі дзён ён прыйшоў. Радасна прывітаўся са мною:

— Даўно б пайшла работа, але ў мяне не было адпаведнага хлопца за трэцяга. Трэба, каб паўстанцы яго не ведалі.

— Знайшоў?

— Знайшоў! Ажно ў Радашкавічы ездзіў!

— Што за ён?

— Янка Далакоп. Ты яго не ведаеш. Клёвы мужык. Надзейны і баявы. Да ўсялякай работы спраўны. І не жмінда... Ведаеш, дзе я яго пакінуў?

— Дзе?

— У Петрака Філосафа. Сёння ўвечары мы прыня-сём сюды мноства розных рэчаў. Я буду жыць у мястэчку і ўсё разведваць, а вы тут... Трэба з Крумкачовай маці пагутарыць.

Мы паклікалі старую і спыталіся, ці пагодзіцца яна трымаць нас у хаце, бо мы хочам зрабіць у яе кропку. Яна радасна пагадзілася. Шчур сказаў, што мы будзем добра ёй плаціць.

— Але я так проста, без нічога! — сказала старая. — Вы ж яго сябрамі былі... Жывіце як у сябе дома!

І яна заплакала.

— Вы, мамуся, не плачце, — сказаў Шчур. — Яшчэ пажывём... Не трэба адчайвацца. А з кропкі будзеце працэнты мець. Калі доўга і шчасліва працаваць будзем, на пасаг для Гэльні назбіраеце.

Я забыўся напісаць, што Козыр, сабака Крумкача, загінуў падчас бойкі з паўстанцамі. Кінуўся на іх, абараняючы свайго гаспадара. Падраў ім рукі, ногі, твары. Але адзін з паўстанцаў, лежачы на падлозе, успароў яму нажом жывот. Таксама я забыўся згадаць, што Юлік

Вар'ят памёр у шпіталі ад сухотаў. Пра гэта праз Шчура мне паведаміў Пятрок Філософ.

Увечары ў таварыстве Шчура прыйшоў Янка Далакоп. Ён быў сярэдняга ўзросту, досыць мажны і скрытны. Валасы ў яго былі бялявыя, спераду яны павыпадалі, утварыўшы вялікую лысіну. Ён увесь час усміхаўся і мружыў пранізлівыя шэрыя вочы. Яму магло быць каля сарака гадоў. Далакоп часта паціраў рукі і паўтараў: “Пайшла! Першая катэгорыя!” Супольнікі прынеслі два вялікія пакункі. Мы распакавалі іх на гарышчы, дзе ў нас была схованка і куды было лёгка залезці з даху паветкі, не будзячы ні Крумкачовай маці, ні Гэлі. Адсюль, у выпадку небяспекі, можна было ўцячы праз адмыслова зроблена адтуліны ў даху. І з усіх бакоў нас абступаў лес. У пакунках было мноства рознага адзення. Акрамя таго, я знайшоў там матэрыялы для нескладанай грывіроўкі. Пасля ўпарадкавання ўсіх рэчаў мы зрабілі нараду.

— Зброі ў нас мала, — сказаў Шчур. — Дзве машыны на траіх. Але заўтра будзе больш.

— Адкуль? — спытаўся я ў яго.

— Адкуль? — Шчур усміхнуўся. — Сам даведаешся. Заўтра ідзем на першую работу.

Далакоп пацір рукі:

— Пайшла работа! Першая катэгорыя!

— Каго крыйем? — спытаўся я ў Шчура.

— Алінчукоў! — урачыста адказаў ён.

— Ды ладна табе! — не паверыў я.

— Каб мяне халера!

— Дзе крыйем?

— Пад мастком насупраць Вялікага Сяла. Яны пойдучь тудою з таварам...

— А ты адкуль ведаеш?

— Я ўжо ведаю. Яны ходзяць тудою кожны чацвёрты-пяты раз... І цяпер пайсці павінны. А пра тое, што

выходзяць яны заўтра, я даведаўся ад аднаго “блатняка”. Чумавы мужык!

— Мо ад Ёсіка Гусятніка?

— Ад яго.

— Але Алінчукі ж заўжды ходзяць узброеныя, а ў нас толькі дзве машыны на траіх.

— Таму мы і хамутнём іх першымі! Трэба зброю здабыць. Я ўжо ўсё абмазваваў! — сказаў Шчур.

Мы абмеркавалі падрабязнасці заўтрашняй акцыі. Шчур развітаўся з намі і пайшоў назад у мястэчка, а мы з Далакопам паклаліся спаць.

Вечар быў цёмны і ціхі, як тады, калі я ўпершыню пайшоў за мяжу з Юзафам Трафідам. Месца было тое самае, толькі цяпер я не сядзеў разам з партыяй кантрабандыстаў у канале і за спінаю ў мяне не было ношкі. Як я пісаў на пачатку, дарога ў гэтым месцы ішла па высокім насыпе. Пад ім быў доўгі, на некалькі метраў, канал для паводкавай плыні. Алінчукі павінны былі зайсці ў гэты канал і там схавацца на нейкі час, каб адпачыць. Так рабіла амаль кожная партыя, машыніст якой вёў хлопцаў гэтай дарогай. Мы добра гэта ведалі. Калі мы прыйшлі сюды, то ўважліва агледзеліся. З боку Паморшчыны цягнулася чорная, узараная вялікімі скібамі ралля. З гэтага боку, побач з уваходам у канал, схавацца было нельга. З іншага боку насыпу (дзе мяжа) вузкай паласой укліньваўся луг. Тут таксама нельга было выгодна схавацца і мець навідавоку ўваход у канал. Таму размясціліся мы наступным чынам: па адхонах насыпу над каналам выкапалі дзве выцягнутыя ямы па 25 сантыметраў глыбінёю кожная. Мы з Далакопам паклаліся ў гэтыя ямы — з боку Паморшчыны. Шчур размясціўся з боку мяжы. Пад намі быў канал, а падняўшы галовы, мы маглі бачыць уваход у яго. Мы праверылі, ці добра схаваліся. Потым залезлі ў канал, выкурылі па некалькі

папярос і толькі тады занялі свае пазіцыі. Час цягнуўся паволі. Шмат разоў мне здавалася, што я чую крокі з боку Паморшчыны, што бачу цёмныя постаці людзей, але гэта быў падман. У правай руцэ ў мяне быў парабелум, а ў левай вярхоўка, другі канец якой трымаў Шчур, лежачы з іншага боку насыпу. Калі побач з каналам з'явіцца людзі, я павінен пацягнуць за вярхоўку адзін раз, а калі яны ўлезуць у канал — моцна пацягнуць тройчы. Тады Шчур павінен скочыць уніз і запаліць ліхтарык ля выхаду, асвятліўшы адтуль увесь канал. Далакоп тым часам павінен збегчы ўніз з нашага боку і таксама асвятліць канал ліхтарыкам. Далейшы ход работы мы абмеркавалі дэталёва, і кожны добра ведаў, што павінен рабіць. Мы са Шчуром павінны захоўваць маўчанне і адгукацца толькі ў надзвычайных выпадках — каротка і змяняючы галасы. Асабліва важна гэта было для Шчура, які дагэтуль заставаўся легальным і мог, жывучы ў мястэчку, здабываць усю неабходную нам інфармацыю. Шчур быў апрануты ў куртку з паднятым каўняром і кепі з вялікім, нізка насунутым брыльком. Свой твар ён аздобіў вялізнымі прыклеенымі вусамі, таму выглядаў вельмі камічна. У мяне таксама былі прыклееныя маленькія чорныя вусікі.

Час паўзе. Я ляжу ў схованцы поруч з Далакопам і, павярнуўшыся да Паморшчыны, думаю пра мноства спраў. Непадалёк адсюль, побач з мяжой, знаходзіцца Капітанская магіла. Я падымаю галаву і гляджу за насып у тым кірунку. У змроку я не магу адрозніць нічога ўдалечыні. Дзесьці брэша сабака. Я намагаюся вызначыць дзе. “Там хтосьці крочыць”. У Паморшчыне мігцяць агні. Іх некалькі. Калі глядзець на іх доўга, то здаецца, што яны мяняюць месцы. Сплываюць гадзіны. Нікога няма. Я гляджу на фасфарычныя стрэлкі гадзінніка. Набліжаецца адзінаццатая. І раптам я пачуў невыразны гук: быццам абчас ударае аб камень. Я зірнуў

направа і прыслушаўся. Мне здавалася, што гэта гудуць крокі. Потым усё сціхла. Падман... “А можа, сёння зусім не пойдучь або пайшлі іншай дарогай?” Раптам я чую выразны лёгкі шум крокаў. “Ідуць! — мільгае радасная думка. — Дакладна ідуць!” Усім тулавам я прыхінуўся да зямлі, а галаву падняў, намагаючыся прашыць позіркам патанулы ў змроку абшар. Але слых у такую цёмную ноч — мой найлепшы служба, і я ўсё выразней адрозніваю чалавечыя крокі. Локцем я штурхаю Далакопа і руляй парабелума паказваю ў цемры туды, адкуль чую крокі. Ён доўга слухае, а потым станоўча ківае галавою. Я чую, што ён рыхтуе ліхтарык і нож — з нажом у руцэ ён будзе абшукваць Алінчукоў у канале. Крокі набліжаюцца, гукі ўсё выразнейшыя. Тады я цягну за вяроўку адзін раз. Шчур лёгка адказвае мне. Чуйнуе... А крокі ўсё бліжэй. Я ведаю, што гэта не зялёнкі, бо адсюль да мяжы даволі далёка. Гэта Алінчукі або іншыя кантрабандысты. І тут я бачу, як з цемры, у дзесяці кроках ад мяне, вынырвае постаць. За ёю з’яўляецца наступная. Я апускаю галаву, каб кантрабандысты не заўважылі майго твару.

Іх пяцёра. Яны падыходзяць да насыпу. Спыняюцца побач з каналам. Доўга стаяць нерухома, а потым адзін з іх імкліва забягае па стромым схіле ўгару і пераходзіць на іншы бок. Гэтага я не чакаў. “Што такое? Мо яны не палезуць у канал?” Я гляджу на чацвярых чалавек унізе і на ўваход у канал. Навокал пануе цішыня. “А можа, яны хочуць праверыць той бок насыпу і канал?” Тут я не памыліўся. Праз некаторы час я бачу, як з канала, за некалькі метраў ад мяне, паказваецца цёмная фігура з шэрым прастакутнікам ношкі за спінай. Я чую ціхае: “Пст, пст!” — і чатыры фігуры кіруюцца ўздоўж насыпу да канала. Сэрца радасна б’ецца ў мяне ў грудзях, усё складваецца дасканала — так, як мы і задумвалі! Нізка нахіляючыся, Алінчукі ўваходзяць у ка-

нал. Я тройчы моцна торгаю вяроўку, і Шнур падрываецца на ногі. Некалькі вялікіх скачкоў — і ён знікае за насыпам. Далакоп сігае ўніз з нашага боку. Я збягаю за ім. Амаль адначасова бліснулі ліхтарыкі з абодвух канцоў канала. Залілі яго яскравымі промнямі. Потым я пачуў халодны, спакойны голас Далакопа:

— Ручкі ўгору! Раз, два! І каб ані гу-гу! Першая катэгорыя!

“Ого! — падумаў я. — Дык вось ты які!” Я ўключыў свой ліхтарык, а Далакоп, бліскаючы нажом у руцэ і нізка нахіліўшыся, выйшаў наперад. Мы са Шчуром у гэты час асвятлялі канал з двух бакоў. На нас былі шырока расхрыстаныя курткі, якія перагароджвалі выхады і хавалі святло ліхтарыкаў. Вось Далакоп абшуквае першага з краю. Я пазнаю Альбіна. Наш супольнік дастаў у яго з кішэні рэвальвер, магазіны і яшчэ штосьці, ніяк не магу разабраць здалёк. Усё гэта Далакоп хавае да сябе ў кішэні. Потым ён абшуквае Адольфа. Гэтак сама абмацвае яго і забірае зброю. Потым прыходзіць чарга Альфонса. Потым Амброзі. І ўрэшце Альфрэд. Кантрабандыст штосьці гаворыць. Я не чуў яго. У адказ адгукнуўся Далакоп:

— Па якім праве? А па такім, што мне так падабаецца! А калі мне спадабаецца, то я табе зубы выдзеўбу або касу ў бок засаджу! “Понял”?

Далакоп агледзеў Алінчукоў і звярнуўся да іх:

— Скідаем ношкі! Мігам, бо я вас падганю!

Цяпер Далакоп у левай руцэ трымаў ліхтарык, а ў правай зараджаны парабелум, які ён забраў у Альфрэда. Браты паспешліва скідалі са спін ношкі. Тады Далакоп гучна сказаў:

— А цяпер марш на мяжу! Гуськом... Я буду ззаду. Хто азірнецца — атрымае пілюльку... для ачысткі сумлення. Вылазь! Пайшлі! Першая катэгорыя!

Шчур пагасіў ліхтарык і вызваліў выхад. Алінчукі адзін за адным вылазілі з канала і кіраваліся ў поле.

Далакоп ішоў за імі. Шчур залез у канал, і мы пачалі выкідваць адтуль ношкі. Яны былі цяжкія. Я звязваў іх па дзве. Дзве Далакопу, дзве мне, а Шчуру, які быў слабейшы за нас, я пакінуў адну. Мы чакалі вяртання Далакопа.

— Чума ён іх абрабіў! — сказаў я шэптам Шчуру.

— Старая фірма! Жыган! Я ведаю, каго для такой работы браць. Такіх, як ён, на памежжы мала!

Неўзабаве пачуліся лёгкія крокі і з насыпу спусціўся Далакоп.

— Дзе ты іх кінуў?

— Паўкіламетра іх вёў. Мо да самай мяжы... Я гэтых мясцін не ведаю. А потым цішком назад, назад... Хапанулі страху. Да самай Масквы маршыраваць будуць, думаюць, што я ззаду іду.

Мы вярнуліся на маліну. На страсе ў святле ліхтарыка Далакоп пачаў даставаць рэквізаваныя ў Алінчукоў рэчы. Там было 5 рэвальвераў: тры парабелумы і два наганы, 5 ліхтарыкаў, шмат набояў і запасных магазінаў. Акрамя таго, было некалькі кашалькоў. Шчур агледзеў іх. Крыху польскіх і савецкіх грошай, але былі і даляры таксама. Дакументаў не было. Кантрабандысты не бяруць у дарогу пашпарты.

— Ведаеш што? — сказаў Шчур. — Палову грошаймы аддамо Крумкачовай маці, а палову — дашлём Лорду ў турму. Яны ад Алінчукоў пацярпелі. Хай прынамсі нейкі прыбытак будзе!

— З паршывай авечкі хоць поўсці касмыль! — сказаў Далакоп.

— А для нас будзе тавар і машыны.

Мы пачалі распакоўваць ношкі. Тавар быў дарагі: лак, гемза, французскія перламутравыя гузікі, батыст, шаўковыя панчохі. Усё найлепшага гатунку.

— Ну! Ну! Добры мы куш урвалі! — сказаў Шчур.

— Куды ты гэта апыліш? — спытаў яго Далакоп.

— Чорт яго ведае! Прадаць ёсць куды, але шмат згубіць давядзеца!

І тут мне прыйшла ў галаву адна думка.

— Ведаеш што? — сказаў я Шчуру. — А можа, паспрабуем занесці тавар Бамбіне? Яна даўно на волі, а справу сваю ладна падмазала.

— Гэта ты добра прыдумаў, — адказаў Шчур. — Тут трэба аддаць запаўдарма. А там мы яшчэ і сто працэнтаў заробім. Ну і... — ён падміргнуў мне, — Бамбісю сваю ўбачыш. Хораша, што ты згадаў!

Мы вырашылі прычкааць цёмных начэй і перакінуць за мяжу адабраны ў Алінчукоў тавар. Шчур пайшоў у мястэчка, а мы з Далакопам засталіся на маліне.

VII

Мы добра ўзброеныя. У мяне два парабелумы: адзін мой уласны, а другі адабраны ў Алінчукоў. У Шчура таксама два парабелумы, а ў Далакопа — два наганы, аўтаматычнай зброі ён не давярае. Мы нясём тавар Алінчукоў, складзены ў тры вельмі цяжкія ношкі. Тавар мусіў быў скіравацца ў Саветы і ў Саветы ідзе. Толькі са спазненнем на адзін дзень і на іншую кропку. Ноч вельмі цёмная. Мы ідзём пераважна лесам, паволі, асцярожна, хоць нікога і не баімся, бо на кулю з засады, з кустоў можам адказаць дзясяткамі куль. Наша асцярожнасць прадыктаваная хутчэй жаданнем заспець знянацку ўсе магчымыя засады. Мы асцярожныя да празмернасці, але ў выпадку патрэбы будзем змагацца да канца.

Побач з мяжой мы спыніліся, селі на зямлю і знялі боты. Потым засунулі іх за паясы, халявамі долу. Далей пайшлі ў шкарпэтках. Рухаліся бяшумна, як духі. Я добра ведаю гэтыя мясціны і іду апошні. Далакоп ідзе за Шчуром. У мяне ў руках два пісталеты. Запасныя

магазіны адцягваюць левую кішэнь. Крок за крокам, паціху, паволі мы ідзём наперад. Абмінаем кусты, дрэвы, кучы галля. Паступова вочы прызвычайваюцца да цемры і ўжо бачаць далёка вакол. Абмінаем сцэжкі, якімі ходзяць бальшавіцкія салдаты па тылах мяжы. Доўга і засяроджана прыслухоўваемся, а потым пераходзім небяспечныя месцы. Зноў ідзём, зноў лес і зноў сцэжка... У нейкім месцы Шчур спыняецца за два крокі ад сцэжкі. Знянацку кленчыць. Мы робім, як ён. Спачатку я нічога не чую, але праз імгненне да маіх вушэй далятае невыразны шум. Спачатку я не магу зразумець, што адбываецца. Потым чую шоргат крокаў... Зялёнкі ідуць. Часам яны спыняюцца, і тады пануе дзіўная неспакойная цішыня. І зноў шоргат ног... Бліжэй, бліжэй... І раптам я заўважаю цёмныя фігуры, якія сцэжкай паволі напаўзаюць на нас... Мы маўчым. Я падымаю пісталеты ўгару і цэлю рулямі наперад: “Я магу зрабіць з імі ўсё, што мне заманецца! У мяне 18 куль напаягове. Я магу выпусціць іх за некалькі секунд. Гэтых дваіх памежнікаў я магу ператварыць у разадранае кулямі мяса!” Яны крочаць паволі, ляніва... Спыняюцца насупраць нас. Адзін з іх лёгка кашлянуў. Шчур зусім побач з імі, калі б захацеў — мог бы схапіць іх рукою за шыялі. Некаторы час яны стаяць, прыслухоўваюцца... Не заўважаюць нічога навокал і кіруюцца далей. Я адчуваю штосьці накшталт шкадавання і пагарды да іх. Водгулле крокаў аддаляецца ўсё больш. Шчур падымаецца і ідзе наперад. Мы ідзём за ім, бяшумна, як цені, як здані. Мы спрытныя, дасведчаныя, пранырлівыя, смелыя, добра ўзброеныя, упэўненыя ў сабе. Прыемна працаваць у такіх умовах, з такімі калегамі.

Я захапляюся гэтым вар'ятам, Шчуром. Раней я думаў, што ён здольны толькі ўчыняць звадкі, а ён вядзе нас так асцярожна і ціха, што ў мяне проста слоў няма, каб выразіць гэтае захапленне. І разам з тым ён дэманструе

зухаватую адвагу. Напрыклад, другую лінію мы перайшлі па мосце. Ніхто яго не пільнаваў. А калі б там хтосьці і быў, то ён заўважыў бы нас толькі побач з сабою. А тады...

Мы чуем, што па дарозе едзе воз. Паварочваем з тракту і спыняемся каля ельніку. Гэта не адзін воз, вазы расцягнуліся цэлым абозам. Едуць у бок мяжы, можа, на лясныя работы.

За некалькі кіламетраў ад мяжы мы зноў надзяваем боты і палявымі дарогамі кіруемся наперад, намагаючыся скараціць шлях. На світанку мы падыходзім да хутара Лёні. Нарэшце я яе ўбачу! Я так часта думаў пра яе. Мы спыняемся ў лесе побач з хутарам. Чакаем узыходу сонца. Віднее проста на вачах. Цяпер мы выразна бачым дарогу і двор. Бачым, як парабак запрагае коней і едзе ў поле. Потым я заўважаю, як дзеўка, цягнучы вялікі цэбар, пайшла ў хлеў. Чужых людзей побач з хутарам не відно.

— Я пайду, пагляджу... — адгукаюся я да Шчура.

— Добра. А калі што якое — смалі з комінаў і плітуі да нас. Мы падтрымаем.

— Гіт!

Шпарка, без ношкі, я іду да хутара. Заходжу на двор, потым падымаюся на ганак і праходжу ў сенцы. Рук з кішэняў я не дастаю. Там у мяне пісталеты, знятыя з засцерагальнікаў. З сенцаў праз прачыненыя дзверы зазіраю на чорную палову дома. Бачу Лёню. Павернутая да мяне спінай, яна мыецца ў вялікай мядніцы, пастаўленай на зэдлік пасярод пакоя. Намыленымі рукамі яны трэ твар і шыю. Я падкрадваюся да яе. Лёня змывае твар вадою. Як толькі яны выпростаецца, я хапаю яе за талію і падымаю ў гару. Яна ўскрыкнула і вырвалася ў мяне з рук. Мядніца пляснулася на падлогу. Разлілася вада.

— Гэта я, Лёня!

Яна хапаецца рукой за сэрца:

— Як ты мяне напужаў! Адкуль ты ўзяўся?

— З Польшчы... Тавар падварнуўся. Я хацеў цябе праведаць і прыйшоў з калегамі.

— Колькі іх?

— Двое.

Лёня паспешліва выціраецца ручніком і адказвае на мае пытанні, весела ўсміхаючыся і радасна бліскаючы вачыма:

— У цябе ціха?

— Абсалютна. Мяне цяпер не чапаюць. Відаць, ведаюць аднекуль, што я закрыла кропку.

— А для мяне тавар прадасі?

— Ды я ж для цябе ўсё зраблю! Не забыў мяне? Хадзі сюды, паздароўкаемся.

Яна адкідвае ручнік на лаўку і абдымае мяне за шыю. Лёня пахне мылам і мятай. Яна цягне мяне за рукі на іншую палову дома.

— Там хлопцы чакаюць! — кажу я ёй.

— Хай пачакаюць крыху. Я цябе даўжэй чакала.

Потым я іду ў лес і прыводжу супольнікаў на хутар. Лёня ўжо апранулася. Яна запрашае нас у пакой за перагародкай, дзе мы раней пакавалі бандажы. Цяпер мы дастаем тавар з ношак, парадкуем яго на сталі і падлічваем.

— Бамбіначка, і калі ж вы для нас спіхняце гэтае шмаццё? — пытаецца Шчур.

— Табе гарыць?

— Так. Бабкі патрэбныя.

— Як вы прадаць хочаце: за золата ці за даляры? А мо абмяняць на футра?

— Прадай за даляры!

— Калі так, то заўтра да вечара ўсё абраблю. Сёння не паспею. Давядзецца вам у мяне начаваць.

— Каб нас толькі не накрылі!

— Не накрывоць. Адкуль яны даведаюцца?

— А як тады, з Уладзем?

— Тады вас чакалі. Вас засыпаў хтосьці з местачковых хлопцаў, і Макараў зрабіў засаду. Вас чатыры дні чакалі.

Днёўку мы зрабілі на гарышчы, бо адтуль добра праглядаліся ўсе бакі і, калі што якое, лёгка было ўцячы. Удзень Лёня паехала ў Менск, а ўвечары пяць ношчыц перанеслі ўвесь тавар на месца. Я прабавіў час у хаце, а супольнікі мае — на гарышчы.

— Сёння мы можам вяртацца, — сказаў я Лёні. — Тавар перанеслі, а ў цябе дакладна ёсць для нас грошы. Лёню гэта разлавала.

— Куды ты нясешся! Мы амаль год не бачыліся, а табе гарыць! Паспееш! Што ў цябе за справы дома? Ну?

— Аніякіх.

— Ну, то заўтра пойдзеш! Грошай я ўсіх не атрымала. Заўтра забяру рэшту. З габрэямі па-рознаму бывае, а вам трэба манету ў руку даць!

— Так.

— Бачыш. Я ведаю, як найлепей зрабіць.

Хлопцы спалі на гарышчы, а я правёў ноч з Лёняй. Назаўтра з раніцы яна паехала ў горад. Вярнулася пасля абеду і выплаціла нам 2950 даляраў. З гэтых грошай я ўзяў 250 даляраў і даў ёй:

— Гэта табе за працу і маліну.

Яна весела рассмяялася.

— Які ты добры! Ты дай са сваіх грошай, з долі, а не з агульных.

— Добра, — сказаў я. — Я дам табе палову таго, што мне належыць, а калі хочаш — то і ўсе!

Лёня з удаваным здзіўленнем кінула галавой.

— Бач ты, багацей! Але ты за мяне не хвалюйся. Я свой працэнт ад габрэяў маю. А гэтыя вашы чыстыя. Калі хочаш узяць за даляры шкуркі, то заробіце яшчэ больш.

— Нам і гэтага заробку хопіць! — сказаў Шчур. — Нам лішнія клопаты непатрэбныя.

Мы падзялілі між сабою атрыманыя грошы. Увечары, пасля шчодрай вячэры, усе развіталіся з Лёняй і рушылі ў зваротную дарогу.

— Калі будзе яшчэ што, прыходзь! — сказала мне Лёня. — Кропкі я цяпер не трымаю, але для цябе заўжды тавар прадам.

Ноч была цёплая. Прыемна было ісці палямі і лясамі, не маючы за спінай ношкі. Быў прэдадзень нейкага свята. Па вёсках дзеўкі спявалі манатонныя беларускія песні. Мы ідзём лугамі, палямі і лясамі, сцежкамі, імхамі, дарогамі. Увесь час на захад: туды, куды коціцца наўскос, з гары долу, з усходу на захад Вялікі Воз. Мы добра падабраліся. У нас ёсць зброя. Процьма грошай і надзея на здабыццё яшчэ большых капіталаў. Нашто яны мне? Ці ж я ведаю? Грошы мне зусім непатрэбныя. Я магу задаволіцца абы-чым...

Цяпер сярэдзіна траўня. Шчур у мястэчку вырашае нашы справы, чуйна і спрытна ветрыць, ці пойдзе за мяжу якая-небудзь партыя паўстанцаў. Далакоп цэлымі днямі адсыпаецца на гарышчы, на нашай маліне ў маці Крумкача. А я, з двума пісталетамі ў кішэнях, цягаюся па дарогах і лясах. Часам я забрыдаю вельмі далёка. Сам не ведаю, што мяне гоніць! Не магу зразумець. Можа, туга? Але па чым? І жэрці ёсць, і гарэлка, і адданыя сябры. Вясна буяе. Сонца гарачымі промнямі паліць зямлю. Лес гудзе, шуміць і спявае. Зямля прытомнее, цяжка дыхаючы. Я кружу па лясах здалёк ад мястэчка. Часам да мяне далучаецца Далакоп (але толькі па вечарах, бо ён не любіць сонца), і мы зазіраем у навакольныя вёскі. Там у нас шмат знаёмых хлопцаў і дзяўчат. Мы здабываем іх прыхільнасць гарэлкай і цукеркамі. Далакоп —

хлопец непераборлівы, задавольваецца абы-чым, яму абы толькі баба была! А ўдзень ён цынічна кпіць з дзевак, якіх увечары і ноччу цярпліва і працавіта абмацавае па “прызбах” і гумнах. Ён, напрыклад, гаворыць так:

— Мой хутар пачынаецца вышэй за калені, а заканчваецца ля пупка. Гэта першая катэгорыя! Ніякай розніцы. А рэшта то і не лічыцца!..

Далакоп умее размаўляць з дзяўчатамі і, нягледзячы на тое, што сам ён брыдкі цынік, карыстаецца ў іх вялікім поспехам. У кожнай навакольнай вёсцы ў яго па некалькі каханак. Я неаднойчы чуў, як ён расказвае дзяўчатам такія жорсткія, сальныя і заплюгаўленыя жарты, што ажно пляваць хацелася. Яны на яго лаяцца, б’юць кулакамі, затыкаюць вушы пальцамі, але слухаюць і ліпнуць да яго. Калі ночы вольныя, на маліне Далакоп не спіць. Прыходзіць толькі з раніцы, есць абышто і кладзецца спаць, а потым зноў выпраўляецца на інспекцыю па вёсках. Я доўга спаць не магу, таму ўдзень я самотны. Тады я блукаю па лясах. Гадзінамі ляжу на мяккім моху, гледзячы ў бірузовае прадонне неба, па якім прабягаюць лёгкія аблачынкі або перавальваюцца вялізныя клубы хмар. Аднойчы я доўга валэндаўся па лесе, што нападальёк Душкава. Хацеў абысці вёску Выганічы і вярнуцца на маліну. І тады, стоячы на ўскрайку лесу, я заўважыў на дарозе з мястэчка пару — юнака і дзяўчыну. Юнак кагосьці мне нагадваў. Я адступіў у лес і стаіўся ў кустах. Калі пара наблізілася да мяне, я пазнаў Петрака Філософа, які вёў пад руку нейкую не знаёмую мне дзяўчыну. Я ніколі раней не бачыў яе ў мястэчку. Сціпла апранутая. Чорныя валасы і бровы, бледны твар.

Яна была вельмі маладзенькая, магчыма, нават малодшая за Петрака. Мне здавалася, што я дзесьці бачыў яе твар. Спачатку я хацеў падысці да іх, але, запрыкмеціўшы падабенства дзяўчыны да нейкага з мінулага,

спыніўся. Яны параўняліся са мною і, ціха размаўляючы, пайшлі далей. А я глядзеў ім услед і ўсё думаў. Урэшце я згадаў Капітанскую магілу і здань... той самы твар або надзвычай падобны. Я бачыў гэтае аблічча ў ліхаманцы, у паўзроку, але яно засталася ў маёй памяці. Я сачу за імі здалёк, не наважваючыся падысці, штосьці мяне стрымлівае. Яны падышлі да душкаўскага маэнтка і развярнуліся. Я сачу за імі з адлегласці. Потым забягаю лесам наперад і хаваюся ў прыдарожных кустах. Яны набліжаюцца да мяне, і я чую голас дзяўчыны:

— А вы, пане, напішыце ў Варшаву. Мо там ёсць нейкія навіны?

— Не, панна Ірка! Пустое ўсё гэта. Я хачу з дапамогай газет звярнуцца да эміграцыі... Яны маглі з'ехаць у Германію або ў Францыю. Мо хто са знаёмых штосьці ведае пра іхні лёс...

Далейшай размовы я не чуў. З гэтага ўрыўка я зразумеў, што Пятрок намагаецца адшукаць сваякоў і размаўляе пра гэта з дзяўчынай па імені Ірына. А хто яна такая? Я ведаў, што перада мною загадка, разгадаць якую без дапамогі Петрака мне не пад сілу. Яны аддаліся ад мяне і зніклі за пагоркам.

Я крочу палямі ў кірунку лесу, за якім месціцца наша схованка. Дома Гэля рыхтуе нам вячэру. Мы маглі б есці ў хаце, але на гарышчы свабадней, бо няма чаго бянтэжыцца. Таму я складаю ежу ў кош, выходжу з хаты і падымаюся на гарышча. Далакоп зірнуў на мяне прымружаным вокам і прыкінуўся, быццам спіць.

— Чалавеча, калі ж ты выпішыся! — кажу я задумна.

— Ну а што? Што мне рабіць?

— Уначы з бабамі бадзяецца, а ўдзень дрыхне. Уставай есці!

Мы ямо духмяную яечню, падсмажаную з кавалкамі грудзінкі, гарачыя бліны, тушанае мяса, капусту.

Выпіваем пляшку гарэлкі. Потым закурваем. Да захаду сонца яшчэ далёка.

— Шчур заходзіў, — гаворыць Далакоп. — Прынёс 10 буслоў “гаміры” і 2000 папярос.

— Што казаў?

— Паўстанцы сядзяць ціха. У дарогу не ходзяць. А Алінчукі заявілі на цябе, што ты іх абрабаваў па дарозе з Ракава ў Аляхновічы.

— Вось дык ладна! Быць не можа!

— Шчур казаў. Таксама лаяўся. Першая катэгорыя!

— Яны ж не маглі мяне пазнаць. Я ані слоўцам не адгукнуўся, яны мяне і не бачылі зусім!

— Шчур сказаў, што яны гэта з понтам, налева. Самі не ведаюць, хто іх абрабіў, а на цябе заявілі са злосці. Гэта Альфрэдава работа... А што, пераймаешся? Ніхто ж не паверыць, што ў іх тавар па дарозе на станцыю забралі.

— А мне на іх пляваць! — працадзіў я са злосцю. — Хай заяўляюць! Я папрашу Шчура, каб ён абавязкова даведаўся, калі яны зноў за мяжу пойдучь, і на “вытыш” іх вазьму!

— Вось гэта я разумею! Гэта па-нашаму! — сказаў Далакоп.

— Дык што казаў Шчур? Будзе работа?

— Пакуль няма нічога. Шчур сказаў: пацярпіце. Хай надыдуць цёмныя ночы. Тады работа пачнецца! Першая катэгорыя!

— Мне нудна...

— То хадзем да бабішчаў. Я тут у адной вёсцы такіх кабецін ведаю, што халера чалавека бярэ! Першая катэгорыя!

Сонца села. Мы выправіліся на прагулку ў адну з суседніх вёсак. Селі на вялікі камень побач з апошняй хатай на ўскрайку і здалёк назіраем за вечаровым рухам у вёсцы. Вось пастухі гоняць з пашы статак кароў у пыльнай хмары. Нас абмінае мужык. У яго здаравенны

калматы кумпал і вялікія, пачарнелыя і дэфармаваныя ступакі.

— Памагай бог, Валянціне! — крычыць яму Далакоп. Мужык паварочвае да нас змакрэлы твар.

— Га?.. Дзякую!

І пайшоў сабе далей.

— Бачыш, які кулямёт! — гаворыць Далакоп.

— Дзе кулямёт?

— Ну, на плячы ён цягне.

— Дык гэта ж вілы!

— Менавіта. Беларускі кулямёт: адразу пяць дзірак робіць!

— Ну а беларуская гармата як тады выглядае?

— Сякера, — кажа Далакоп. — Дасі ў лоб — конь скапыціцца!

З лугу да нас набліжаецца група дзевак з граблямі ў руках. Спадніцы ва ўсіх высока падаткнутыя, кашулі змакрэлі ад поту. Трасучы цыцкамі, яны парадам праходзяць міма нас, пакідаючы па сабе густую завесу пахаў: поту, сыру, цыбулі і гною. Нас яны агледзелі ўважліва і пайшлі далей, падкрэслена калышучы сцёгнамі.

— Ганка, у цябе каса расплялася! — крычыць Далакоп.

Адна з дзевак дакранаецца рукой да карка.

— Не ззаду... спераду! — кідае Далакоп.

— *А штоб цябе трасца ўзяла!* — адказвае Ганка.

Іншыя дзяўчаты шырока ўсміхаюцца, дэманструючы ружовыя дзясны і цэлыя атрады здаровых белых зубоў.

— Прыходзьце, хто хоча, да Акуліны. Забава будзе! — гукае ім услед Далакоп.

— Добра, — адгукаецца адна з іх.

Мы далей сядзім на камені. Насоўваецца цёплы вясновы вечар. Апускаецца змрок. Далакоп устае і, сціскаючы кулак, пацягваецца так, што ажно косткі трашчаць.

— Ну, хадзем! Забава будзе, першая катэгорыя!

Мы ідзём вузкай крывой вуліцай углыб вёскі. Усё тут натуральнае: холад, голад і сморад... Жанчыны таксама: калі прыгожыя, то прыгожыя, калі брыдкія, то брыдкія. Ва ўсёй вёсцы вы не знойдзеце ні гарсэту, ні парыка, ні штучных зубоў. Толькі крыху румянаў, пудры і памады. І тое ў некалькіх заможнейшых хацінах.

VIII

Ноч цёплая і ціхая. Неба расквечанае мноствам зорак, якія асвятляюць вялікі абшар. Я сяджу на краі колькі-метравага абрыву, ля падножжа якога праходзіць тракт з Ракава на Менск. У левай руцэ ў мяне кішэнны ліхтарык, а ў правай — зараджаны парабелум. Я ўважліва гляджу ў бок моста, што за сто крокаў ад мяне. Чую шум вады, але ні моста, ні рачулки не бачу. Вада там бяжыць па каменні. Мы чакаем паўстанцаў, якія будуць вяртацца гэтай дарогай з Саветаў, несучы футра. Яны павінны, як нам думаецца, перайсці па камянях рачулку, а потым пракапанай праз доўгі пагорак дарогай выйсці на вялікую паляну. Гэтая дарога стварае свайго кшталту яр шырынёю 4-5 метраў і даўжынёю ў некалькі дзясяткаў крокаў. Я сяджу з аднаго бока, а Шчур насупраць, ля ўвахода ў гэтую штучную цясніну. Гэта зручная пастка на партыю, якую мы пераследуем ужо два тыдні і якая ўжо тры разы сыходзіла з нашых рук. Дзіўна ім шанцуе! Гэта нас злуе, і мы ўпарта палюем на іх далей. У гэтым яры мы робім засаду ўжо трэцюю ноч. Цяпер сярэдзіна жніўня. Лета заканчваецца. Мы чацвёрты месяц палюем на паўстанцаў. І перахапілі ўжо больш за дзясятка партый. Дакладна больш, чым памежнікі па абодва бакі мяжы за цэлы год. Малыя партыі, якія ходзяць саматугам, мы не чапаем зусім, занадта малая здабыча для нас. Мы спыняем вялікія партыі, што носяць дарагі

тавар. Некалькі партый мы разбілі ўшчэнт, бо гандляры ўбачылі, як часта яны сыплюцца, і перасталі даваць ім тавар. Часам мы дзейнічаем у змове з машыністамі гэтых партый або з іх удзельнікамі, якія дамаўляюцца са Шчуром у абсалютнай таямніцы ад супольнікаў. Менавіта яны дакладна паказваюць нам свае дарогі і кропкі, а мы ладзім на іх засады ў Саветах. Удаючы падпольнікаў, чэкістаў і сексотаў — бяром іх “жыўцом”, перш чым яны паспеюць зразумець, што здарылася і хто мы такія.

Я апрануты ў чорную скураную куртку, цёмна-сінія нагавіцы са скуранымі лампасамі, на нагах у мяне боты з высокімі халявамі, а на галаве шапка з чырвонай зоркай. Гэтак сама апрануты Далакоп. Шчур надзеў вайсковы шынель і фуражку без адзнак. Першая гадзіна ночы. Мне вельмі хочацца спаць, але я змагаюся са сном і ўважліва гляджу ў кірунку моста. І тут ззаду я чую лёгкі шум. Я нахіляюся да зямлі і рыхтую пісталет. Чуецца ціхі свіст. Двойчы. Я адказваю. Збоку, з-за дрэваў, з’яўляецца Шчур. Ён сядзе побач са мною і шэпча.

— Відаць, ужо не пойдучь.

— Відаць... Першая даўно мінула.

Я сыходжу ўглыб лесу. Здымаю куртку. Кладуся на зямлю, накрываю курткай галаву і закурваю папяросу. Хаваю папяросу ў рукаво і вяртаюся да Шчура. Ён таксама закурвае. Мы доўга сядзім моўчкі і курым, чуйна прыслухоўваючыся да таго, што дзеецца навокал, і аглядаючы абшар наперадзе. Мы сядзім на краі стромы. Перад намі сцелецца і губляецца ў сівым паўзмроку шэрая паверхня дарогі. Далакопа з намі няма. Ён у засадзе на іншым беразе ракі, у групе кустаў побач з мостам. Мы ўлічылі, што партыя можа пайсці іншай дарогай, бо злева ад моста ёсць брод. Калі Далакоп заўважыць партыю на тым бродзе, ён паведаміць пра гэта нам і мы заступім ім дарогу спераду, у некалькіх кіламетрах ад гэтага месца.

Пакуль мы сядзелі на абрыве, асцярожна зацягваючыся папяросамі, я заўважыў унізе рух. Выглядала гэтак так, быццам частка дарогі бясшумна папаўзла ўгору... Я хутка нахіліўся. Пачуліся лёгкія ўдары металу аб метал. Гук паўтарыўся.... Напэўна, гэта лязгае зброя. Я падымаю з кален парабелум і кладуся на край стромы. Шчур кленчыць побач са мною, з рэвальверам напачатку. Праз некалькі секунд мы бачым, як унізе, проста пад намі, ідуць два ўзброеныя чырвонаармейцы. Іх сівыя шынялі зліваюцца з шэрым фонам дарогі, і калі б не рух, мы маглі б іх не заўважыць. Лёгкі бразгат зброі паўтараецца няспынна, пры кожным іх руху. Крокаў мы не чуюм зусім, бо іх ногі патанаюць у дарожным пыле. Мы глядзім уніз, пакуль не губляем ім з вачэй.

— Пайшлі, — ціха кажу я Шчуру.

Ён доўга не адказвае мне, а потым шэпча:

— Не, стаяць...

— Я пайду, пагляджу.

Я падымаюся і, паволі робячы вялікі паўкруг між соснамі на вяршыні стромы, выходжу на край паляны, праз якую ідзе сцежка да мяжы. Я не бачу ані супрацьлеглага, зарослага лесам канца паляны, ані мастка на дарозе, але мне здаецца, што чую, як аддаляецца лязгат зброі. Я кладуся на зямлю і гляджу на дарогу так, каб мой погляд, наўскос, захопліваў цёмны фон неба. Так поле зроку павялічваецца. Мне здаецца, што я бачу, як аддаляюцца чалавечыя фігуры. Я вяртаюся ў лес і іду да стромы. Там між разлезлымі каранямі сасны я пакінуў брызентавую торбу з шасцю пляшкамі спірту, літрам лікёру і тузінам шакаладак. Шукаю месца, паволі ідучы між дрэвамі. У левай руцэ ў мяне ліхтарык, у правай — парабелум. І тут ля краю стромы, побач з камлём старой сасны, я бачу шэрую пляму. Мне здаецца, што гэта мая торба, я нахіляюся, каб падняць яе. Пляма знячэўку пасоўваецца назад, і я чую крык:

— Кто это? Руки вверх!

Доўгім скачком я кідаюся назад і ўбок. Кленчу і выпускаю з выцягнутаі улева рукі сноп промняў ліхтарыкам. Бачу дзве галавы ў будзёнаўках з чырвонымі зоркамі наперадзе. Дзве рулі вінтовак цяляць у тое месца, дзе я толькі што быў. У гэта самае імгненне з берага абрыву бліскае яшчэ адзін ліхтарык і гучыць голас Шчура:

— Руки вверх!

Я згасіў свой ліхтарык і саскочыў са стромы, якая ў гэтым месцы была невысокая, на дарогу проста паміж чырвонаармейцаў... Парабелум я трымаю напачатку. Шчур свеціць на нас зверху.

— Вы хто такія, псякрэў?! — пытаюся я, лаючыся па-руску.

— Чырвонаармейцы.

— А што вы тут, чорт бы вас драў, робіце?

— З Чырвонага вяртаемся. У засадзе там былі.

— Адкуль вы? З мяжы?

— Ну, так.

— А хто вам дазволіў па тылах цягацца і засады рабіць?

— Палітрук.

— У вас чырвонаармейскія кніжкі ёсць?

— Няма.

— А адкуль мне, да чорта лысага, ведаць, што вы напраўду чырвонаармейцы?

— Вы, таварыш, не лайцеся. Вы права такога не маеце!

— А чаго вы тут сноўдаеце і кантрабандыстаў нам пужаеце!

— Мы па дарозе ішлі вельмі ціха...

Шчур, не выключаючы ліхтарыка, таксама саскочыў уніз. Унізе ён выключыў ліхтарык, і на некаторы час, пакуль вочы не прызвычаліся, нас агарнула непрыглядная цемра.

— Час у вас ёсць? — спытаў мой супольнік у чырвонаармейцаў.

— Ёсць.

— То дапаможаце нам. Трэба ціха... Нас могуць пачуць. Цяпер палова на другую. Да трэцяй яшчэ можна пільнаваць.

Адзін з чырвонаармейцаў звярнуўся да мяне:

— Таварыш, на тым баку ракі, у кустах, хтосьці сядзіць.

— Адкуль вы ведаеце?

— Мы бачылі, як там закурылі папяросу. Запалка бліснула.

Я зразумеў, што яны заўважылі Далакопа, і сказаў:

— Гэта наш чалавек... Вы Макарава ведаеце?

— Чулі...

— Гэта ён.

— А мы падумалі, кантрабандысты. Чакалі, што на поле выйдучь, але яны не вылазілі. Таму мы пайшлі далей, бо ў кустах чорт яго ведае хто можа сядзець.

— Вы правільна зрабілі, — сказаў я салдатам. — Калі б заспелі яго знянацку, ён мог бы адкрыць агонь.

Шчур забірае з сабой аднаго чырвонаармейца, а я іншага. Мы вяртаемся на свае месцы і пільнуем далей. Я ціха размаўляю з салдатам. Сам ён з Барысава. Расказвае мне многа падрабязнасцей пра сябе і пра сваю службу. Гаворыць, што ў адным месцы падпольнікі возам перакідваюць тавар у Менск. Абячае дапамагчы зладзіць на іх засаду. Пытаецца, якой фірмы ў мяне рэвальвер. Ён упершыню бачыць такую зброю.

А трэцяй уначы мы згортваем засаду. Шчур адгукаецца ціхім падвойным свістам і разам са сваім таварышам спускаецца са стромы. Мы таксама збягаем з пагорка і выходзім на дарогу. Потым дамаўляемся на сустрэчу з чырвонаармейцамі ў нядзелю, а дзявятай увечары, побач з кустамі, што справа ад дарогі, на тым баку рачулікі. На гэтым мы развіталіся: чырвонаармейцы рушылі

ў бок мяжы, а мы пайшлі шукаць Далакопа. Ён выйшаў з кустоў нам насустрач.

— Што ў цябе чуваць? — спытаў я.

— Былі тут масалкі... Двое іх было. Панюхалі, панюхалі і пашлі. Я быў думаў, што варта было б дзьмухнуць па іх з коміна, але шухеру ўздымаць не хацеў

— Яны бачылі, як ты курыш! — сказаў Шчур. — Асцярожней! Так нельга.

Стромкімі вузкімі сцэжкамi мы скіраваліся ўглыб лесу. Шмат разоў мы мянялі кірунак. Перайшлі балота. Урэшце, калі пачало віднець, спыніліся ў нейкім добра схаваным месцы. Там зрабілі днёўку. Перш-наперш паснедалі. Па малой лусце хлеба, па вялікім кавалку сала, па паўпліткі шакаладу і па некалькі глыткоў спірту на кожнага. Разагрэтыя рухам і алкаголем, мы кладзёмся спаць. Я пільную першы. Мы робім так заўжды: ахоўваем сон калег па дзве гадзіны кожны. Засынаць нельга. Я стараюся не класціся. Сяджу, стаю, хаджу побач з нашай схованкай, але не кладуся, бо заснуць можна міжволі.

Спірт і сала на сыходзе. Хлеба няма ўжо некалькі дзён. Ёсць шмат шкурак: куніцавых, лісіных і вавёркавых — але ежы няма. Мы стаім на днёўцы. Я пільную. Падтрымліваю вогнішча. Запякаю ў ім бульбу, якую накапаў у полі ля смалярні. У мяне на каленях сядзіць вялікі руды кот. У яго здаравенная галава і пашкуматаныя ў розных месцах вушы. Відаць, што гэта валацуга з паклікання. Такі сабе каціны канкістадор. Я ачышчаю ад солі таненькія скрылькі сала і кармлю ката. Ён есць неахвоча. Гэты кот прыйшоў да мяне ўчора, калі я сядзеў у засадзе. Маё месца было ў неглыбокім рове, ля самага мастка. Шчур сядзеў у зарасніках з іншага боку дарогі. Далакоп — на супрацьлеглым канцы паляны. Тудою

павінна была прайсці большая партыя кантрабандыстаў, машыніст і праваднік якой меліся несці вялікую суму грошай. План дзеянняў быў просты: калі партыя выйдзе з лесу, Далакоп павінен сачыць за ёю, незаўважна рухаючыся ззаду. Калі партыя выйдзе на мост, я павінен асвятліць іх ліхтарыкам і крыкнуць: “Стой, рукі ўгору!” Потым тое самае павінен зрабіць Шчур з іншага боку дарогі. Трэба было ўгледзець правадніка і машыніста, і калі б уся партыя кінулася наўцёкі, пераследаваць толькі іх, бо яны хаваюць даляры. Час цягнуўся. Было вельмі цёмна. Я сядзеў у самым гушчары кустоў, што абраслі ўскраек лесу і даўно нячышчаны роў. У левай руцэ я трымаў ліхтарык, а ў правай — пісталет. Мне абрыдла ўвесь час прыслухоўвацца і ўглядацца ў начную цемру. Я прымружыў вочы, упэўнены, што і так пачую набліжэнне партыі. Знянацку ў рове пачуўся шум. Я ледзь не падарваўся на ногі. Хацеў быў спачатку пасвяціць туды ліхтарыкам, але так можна было рабіць толькі ў скрайнім выпадку. Я ўсё яшчэ кленчыў на дне рову. Высунуў улева рулю пісталета і падрыхтаваўся страляць. І раптам адчуў, як штосьці дакранулася да майго калена. Гэта быў кот. З каротка абрубленым хвостом. Мяне здзівіла, што ён апынуўся на выселках, у нетрах вялізнага лесу. Разам з катом мы прасядзелі ў засадзе да раніцы. Потым я забраў яго на нашу дзённую маліну. Цяпер мы супольна пільнуем сон Шчура і Далакопа.

Незадоўга да наступлення цемры мы пачалі па чарзе чысціць зброю — каб не было некалькіх разабраных рэвальвераў адначасова. Я пачаў пераказваць хлопцам свой сон. Мне прыснілася, што я ў лясным гушчары. Стаю між камлямі вялізных сосен і азіраюся на ўсе бакі. У нейкі момант заўважаю, што дрэвы пачынаюць рухацца. Мяне ахоплівае жах. Здаецца, дрэвы хочуць мяне растрэшчыць. Я хачу абараніцца. Бачу на зямлі

вялікі рэвальвер, падымаю яго. Ён зараджаны. Я сціскаю яго ў руцэ і пазіраю наўкола. А дрэвы ўсё шчыльнай заціскаюць кола. Я кірую пісталет і страляю ў чырвоныя, быццам крывавыя, камлі. Кулі здзіраюць з іх кару, агаляючы белыя сакавітыя валокны. Дрэвы заціскаюць кругловіну яшчэ мацней. Урэшце я апынаюся ў каменных бязлітасных абдоймах пакрытых шурпатай карой веліканаў, якія трушчаць мае косткі. Рукі мае выцягнутыя ўгару. У правай руцэ я трымаю рэвальвер. Я адчуваю, што гіну. Мне не хапае паветра, а абдоймы ўсё заціскаюцца. Над сабою я бачу маленькую блакітную пляму... Гэта неба. У апошні раз я ўзводжу курок і страляю. Гук стрэлу будзіць мяне. Я бачу супольнікаў і з вялікай палёгкай выдыхаю. Далакоп лаецца: пакуль ён спаў, на ім занялася шапка і абгарэлі і так рэдкія валасы. Шчур, які стаяў на варце, не заўважыў, як вугельчык з вогнішча скочыў на шапку таварыша.

— А ведаеце, што я сніў? — гаворыць Далакоп, гасчы шапку і абмацваючы галаву. — Мне лес кланяўся.

— Як кланяўся?

— Ажно да зямлі кланяўся, і малыя дрэўцы, і вялікія...

Шчур каротка сапнуў. Не ведаю, ці здзівіўся ён сну Далакопа, надаючы яму нейкае значэнне, ці паставіўся да яго абьякава. Але калі я раскажаў пра свой сон, Шчур сур'ёзна сказаў:

— Будзе нейкая заваруха! Асцярожна!

Увечары мы заселі ў засаду. Я размясціўся ў рове. Ката пасадзіў сабе на калені. Ён ціхенька вуркоча. Мне згадваецца дом, сям'я, полымя ў печы. Думкі мае бягуць у далечыню, а разам з імі пралятаюць гадзіны. У нейкі момант я ачомаўся. Выразна і вельмі блізка чуваць шум крокаў. Я ціхенька вылаяўся, занепакоены тым, што ледзь не заснуў. Скідаю ката з кален. Незадаволены, ён сігае ў цемру. Гатовы скочыць наперад, я сціскаю ў левай руцэ ліхтарык, а ў правай — парабелум.

Нагадваю сабе, што пераследаваць трэба машыніста, ён высокага росту, або правадніка — ён маленькі, замыкае партыю. Зрэшты, яго будзе лавіць Далакоп, які пойдзе за імі следам. Я ўважліва ўглядаюся ўглыб ночы. Левую нагу я паставіў на край рова. Бачу, як рухаецца наперад цёмны сілуэт. Я прапускаю яго далей. Крокі гудуць на мосце. Я дапускаю, і слушна, што гэта кантрабандыст, якога выправілі “прынадай”. За дзясятка крокаў за ім ідзе рэшта партыі. Ідуць яны нядбала, шоргаючы нагамі і ўздываючы страшны шум. Менавіта таму, што яны не ўмеюць ціха хадзіць, мы называем паўстанцаў “сланамі”. Вось яны параўняліся са мной. Наперадзе я заўважаю цёмную постаць пастаўнага мужчыны. “Машыніст”, — думаю я і выпускаю ў цемру сноп яркіх промняў. Адначасова я крычу:

— Стой! Рукі ўгору!

Дзіўная рэч адбылася. Раздаліся крыкі, і цёмная маса цел кінулася ў кусты на іншым баку дарогі, адкуль у той самы момант бліснуў ліхтарык і раздаўся голас Шчура:

— Стой! Ляжаць!

Ззаду гэты загад паўтарыў Далакоп. Але паўстанцаў агарнула паніка. Вось яны ўжо бягуць, падаюць, налятаюць на дрэвы, паўзуць. Мы смалім з рэвальвераў, крычучы “Стой!”, але гэта толькі павялічвае паніку. Я свячу ліхтарыкам вакол, шукаючы машыніста. І раптам бачу ў дзесяці кроках ад сябе высокага плячыстага мужчыну, які плітуе за дрэвамі. Я кідаюся за ім. Каб змыліць яго і скіраваць на дрэва, ліхтарыкам я свячу ўбок. Але ён удала выварочваецца. Я даганяю яго, свячу ўніз, на ягоныя ногі. Выбіраю адпаведны момант і скачу яму на пяты. Ён валіцца на зямлю.

— Уставай! — кажу я яму.

Ён падняўся.

— Рукі ўгору! — сказаў я, настаўляючы на ягоныя асветленыя грудзі рулю рэвальвера.

Знячэўку кантрабандыст робіць маланкавы рух. Я ледзь паспеў адступіць. Ён хацеў выхапіць у мяне рэвальвер. Я б'ю яго нагой у живот. Ён кідаецца наўцёкі. Мяне захапляе ягоная смеласць. Каб не цвёрдае рашэнне: не забіваць без скрайняй неабходнасці — я б даўно яго застрэліў. А сапраўдны чэкіст або сексот адкрыў бы агонь, нават не пускаючыся ў пагоню, калі б кантрабандыст адмовіўся спыняцца пасля першага папярэджання. Я пераследую ўцекача. Зноў валю яго на зямлю. Загадваю яму падняцца. Кантрабандыст яшчэ раз паспрабаваў вырваць у мяне рэвальвер, а калі ў яго гэта не атрымалася, зноў кінуўся наўцёкі. Мяне гэта здзіўляе. Я не магу зразумець, чаму ён так распачна ўцякае, рызыкуючы жыццём. Яшчэ раз я кідаю яго на зямлю. Бяру ліхтарык у зубы, а левай рукою падымаю яго за каўнер. Парабелум я трымаю ў правай руцэ. Выводжу паўстанца на дарогу, і мы ідзём у бок моста. Там бліскаюць ліхтарыкі маіх супольнікаў. Раптам мой палонны з усяе сілы прыкладае мне кулаком у бок і кідаецца з дарогі направа. Мой ліхтарык падае. Добра, што не пагас. Я падняў ліхтарык і, яшчэ адчуваючы боль у баку, ірвануў за ўцекачом. Мяне агортвае ўсё большая злосць.

— Стой, стой, бо заб'ю! — крычу я на бягу.

Ён уцякае. І тады, амаль датыкаючыся руляй парабелума ягонага пляча, не спыняючыся, я цягну за ўзвод. Стрэлу не было. Са мной упершыню такое, я заўжды лічыў парабелум надзейнай зброяй. Я паспешліва хаваю парабелум і выцягваю з кішэні наган. У гэтым я ўпэўнены заўжды. Крычу:

— Стой! Апошні раз кажу! Застрэлю!

Ён не спыніўся. Я стрэліў, цэлячы ў левую руку вышэй локця. Паўстанец рухнуў на зямлю, як толькі прагучаў стрэл, і пранізлівым голасам закрычаў:

— О-го-го-го-го!

Мне падумалася, што гэта падобна да выбуху радасці або перагукання, але не да крыку распачы. А ён роў

страшным голасам, які падхапіла і разнесла далёка па лясках рэха.

— О-го-го-го-го!

Я адчуваю, што палатнею. Мне хочацца стрэліць яму ў лоб, каб перарваць гэты жахлівы крык. “Навошта ён так галосіць? Не ад болю ж”. З уласнага досведу я ведаю, што боль адчуваеш не адразу. Рана ў яго лёгкая.

— Уставай! — крычу я яму.

Ён ані зварухнуўся, толькі яшчэ гучней загаласіў. Між дрэваў бліскае ліхтарык. Падыходзіць Далакоп і нахіляецца над параненым:

— Што з ім? — пытаецца ён у мяне.

— Не хацеў стаяць! Некалькі разоў наўцёкі кідаўся! Ударыў мяне. За рэвальвер мой хапаўся... Я яго раніў у перадплечча.

— А чаму ты яму адразу пігулкі не засадзіў? Знайшоў забаву! Ён бы з табою не гуляўся!

Далакоп звяртаецца на параненага:

— А-ну, уставай! Мігам! Бо смальну праміж вачэй і абшукваць ужо труп буду!

Паранены падняўся і, нахіліўшыся налева, пайшоў да дарогі. Мы наблізіліся да мастка ля паляны. Там на зямлі я ўбачыў двух людзей. Гэта былі паўстанцы, якіх Шчур спаймаў у кустах, дзе яны намерваліся схавацца ад пагоні. У іх не было нічога. Мы пачалі вельмі старанна абшукваць майго палоннага. У яго мы знайшлі 10 рублёў золатам. Гэтая акалічнасць нас здзівіла.

— Ты навошта ўцякаў, халера! — лаяўся Далакоп. — Кулю хацеў атрымаць?

Мы спыталі сланоў, ці забяруць яны з сабой параненага, і адпусцілі іх. Яны вельмі ўзрадаваліся. Ведучы таварыша пад руку, паўстанцы сышлі па дарозе ў бок мяжы. Падчас гэтай сутычкі Шчур хаваў твар у цені і не адгукаўся. Нягледзячы на грыв (налепленыя рудыя вусы), ён баяўся, каб яго не пазналі. Маючы вольны час,

я агледзеў парабелум, каб высветліць, чаму ён не стрэліў? Прычына стала для мяне нечаканасцю. Пісталет быў у поўным парадку, але падчас валтузні са сланом я выпадкова паставіў зброю на засцерагальнік.

Гэтым разам нам не пашанцавала. Ката я потым знайшоў у рове. Яго не напалохалі ні крыкі, ні стрэлы. Дасведчаны кацішча, якога цяжка было чым-небудзь здзівіць ці напужаць.

IX

Пяты дзень я сяджу адзін на маліне ў Краснасельскім лесе. Шчур і Далакоп панеслі шкуркі за мяжу (гэтага добра ў нас было вельмі шмат), каб там прадаць іх. А я застаўся тут, каб сачыць за партыяй Казіка Павука, які вадзіў паўстанцаў. Нам перадалі, што ягоная банда звычайна двойчы вяртаецца з Саветаў без тавару, а трэцім разам нясе шмат шурак. Штука была ў тым, каб перахапіць іх акурат тады, калі ў іх будзе футра. Праз Краснасельскі лес, дзе мы збіраемся абрабіць партыю Павука, яны ходзяць чатырма дарогамі. Калі добра назіраць за іх маршрутамі і лічыць чаргаванне дарог, прыкладна можна прыкінуць: калі і якой дарогай яны будуць вяртацца з Саветаў са шкуркамі. Я неадрыўна сачу за перасоўваннем Павуковай партыі. І пакуль не прагледзеў аніводнага іх візіту. Штодня, увечары і зранку, я аглядаю сляды на тых чатырох дарогах, якімі павукоўцы звычайна ходзяць праз лес. Потым заціраю іхнія сляды на брудзе, пяску, беразе рачулкі і дарозе, каб убачыць іх наступным разам. Сыходзячы з гэтага, я амаль беспамылкова вызначаю, якой дарогай пойдучь сланы наступным разам.

Шчур і Далакоп абяцалі вярнуцца найпазней праз тыдзень. Прададуць шкуркі і прынясуць ежы, тыту-

ню і спірту. Хлопцы пакінулі мне крыху сала, няпоўную пляшку спірту і некалькі плітак шакаладу. На гэтым я павінен пратрымацца да іх вяртання. Неўзабаве пасля сыходу маіх супольнікаў пачалася залева. Дождж ішоў безупынна дзень і ноч. Я наскрозь прамок. З раніцы пачаў ставіць сабе будан, але ён атрымаўся цесны і працякаў. Тады я назбіраў кары і пачаў рабіць большы дах. Я працаваў доўга, абдумваючы кожную дэталю. Урэшце я скончыў з дахам і замацаваў яго на чатырох кіях над вогнішчам, якое дождж увесь час заліваў. Потым, схаваны ад дажджу згары, я даставіў чатыры бакавыя сценкі. Дровы для вогнішча былі сырыя і дыміліся. Гэта і назаляла, і было небяспечна, бо дым мог выдаць маю прысутнасць у лесе. За кіламетр ад маёй схованкі я заўважыў складзеныя ахайнымі кубамі сухія бярозавыя дровы. З аднаго куба я зняў мокры верхні слой і пачаў насіць у сваю схованку сухое паленне. Я складаў яго пад дахам, каб не прамокла. Потым у мяне было ўжо шмат дрэва для вогнішча, і я добра схваўся ад непагоды. Увесь гэты час кот быў са мной. Калі дождж ушчух, ён стаў выбірацца ў лес. Вяртаўся мокры, цёрся аб мяне, грэўся ля вогнішча і спяваў мне сваю манатонную песню. Мне было весялей у ягоным таварыстве. Я размаўляў з ім, дзяліўся рэшткамі ежы, а ён ставіўся да ўсяго гэтага надзвычай сур'ёзна. Але, нягледзячы на ганарлівую міну, мой таварыш з абрэзаным хвостом і пашарпанымі вушамі, выглядаў як бяздомны валацуга, а не як самадастатковы, хатні граміла мышэй. Увечары я ішоў у лес. Нацягваў на добра вядомых мне лясных сцежках ніткі. Перагароджваў праходы лёгка замацаванымі галінамі. На берагах рэк і ручаёў, побач з брадамі, заціраў старыя сляды, каб пасля праходу партыі засталіся свежыя. А потым вяртаўся ў сваю схованку. Часам мне было вельмі цяжка знайсці яе ў начной цемры. Я падкідаў дроў у агонь. Засланяў уваход у будан і расстаўляў

навокал розныя перашкоды такім чынам, каб, набліжачыся да майго схову, людзі ўзнялі шум. Потым я запякаў бульбу і еў яе з салам. Піў крыху спірту і, ужо не падкідаючы нічога ў вогнішча, каб не было водсвету, клаўся спаць на смалістых, сагрэтых агнём яловых лапах. Дождж барабаніць па дашку і цурчыць, сцякаючы долу. Жар вогнішча напаўняе цяплом цесныя нетры майго будана. Зброю я трымаю напагатове, хоць і адчуваю сябе тут у поўнай бяспецы. Хто сюды дабярэцца ў змроку? Ноч, маці бедакоў, вымушаных хавацца ад іншых людзей, ахінула мяне сваім вэлюмам. З раніцы я іду вывучаць сляды на сцэжках і патаемных праходах. Прыходжу да розных высноў і старанна занатоўваю іх у памяці.

На наступны пасля сыходу маіх супольнікаў дзень я заўважыў, што партыя Павука вярнулася ў Польшчу. З таго часу за мяжу яны не хадзілі. Можна, ім перашкодзіла залава. Праглядзець іх з'яўленне я не мог. Нават калі б не заўважыў, як яны прайшлі ў Саветы, іх вяртанне я павінен быў прыкмеціць.

Я ведаю, колькі дробных партый прайшло ў Саветы, а колькі вярнулася. Гэта заўважаю па слядах і мноству акалічнасцей, якія ў сукупнасці даюць карціну жыцця на памежжы. Хіліцца да канца мой шосты дзень у Краснасельскім лесе. Спірту ў мяне няма зусім. Шакалад таксама скончыўся. Засталося яшчэ крыху сала. Я ашчаджаю яго і ўвесь час сяджу галодны. Печаная бульба без солі мне ўжо абрыдла. Партыя Павука дагэтуль не пайшла за мяжу, таму нічога не прымушае мяне сачыць за ёю. Прасцей даведацца пра яе ў мястэчку. Узважыўшы ўсё, я вырашыў сёння ўначы рушыць за мяжу.

Адзін дзень і адну ноч дажджу не было наогул, а цяпер зноў пацягнулася навала чорных хмар. Яны шчыльна закрываюць неба, і наўкол робіцца цёмна. Будзе вялікая залава. Кату неспакойна. Набліжаецца вечар.

Усё замірае, і здаецца, што хмары з глухім рокатам коцяцца па небе. Я падкідаю ў агонь усе дровы і разводжу вялікае вогнішча. Грэюся і запякаю бульбу. Выграбаю яе ўбок. Дастаю з торбы апошні кавалак сала. Траціну аддаю кату, а сваю порцыю ем з картопляй. Цямнее. Я падымаюся. На развітанне гладжу ката, а потым выходжу са сваёй схованкі. Кот мяўкае. Можа, адчувае, што я пакідаю яго назусім. Я кіруюся лесам нацянькі ў бок дарогі на Затычына. Здалёк даносіцца глухі цяжкі подых грымотаў. Яны набліжаюцца да мяне. Уздымаецца вецер і гоніць па версе, па вершалінах дрэваў, напаўняючы лес шумным стогнам. Апускаецца змрок. Я з цяжкасцю знаходжу дарогу паміж дрэвамі. Раптам у лес шугае доўгая зялёная маланка. Нізка, быццам з-пад зямлі, гучаць грымоты і цяжкімі хвалямі разыходзяцца ў цемры... Другая маланка, жоўтая, працінае паветра... Трэцяя, чырвоная, выбухае ракетай... Чацвёртая, залатая, рассякае цемру ўдалечыні... Пятая, белая, зрывае з зямлі ноч, і нейкі час я выразна бачу кожны камель, кожную галіну, кожны лісток... А потым маланкі бліскаюць няспынна. Пераплятаюцца, выварочваюцца... Імчаць адна за другой. Раскідаюць між дрэвамі плыні святла. Паветра вібуе... Дрэвы дрыжаць. Навальніца... Вецер ламае галіны і кідае на зямлю дрэвы. Маланкі разбіваюць удрузг наймагутнейшыя сосны, елкі і бярозы. Лес дрыжыць...

Я ўсё іду наперад. Згары на галаву ляціць зламанае галлё. Дзесьці падаюць дрэвы. Уверсе мігцяць маланкі. Вусцішны шум лесу зліваецца са свістам ветру і гулам грымотаў. Я трымаю ў руцэ ліхтарык, але ім можна не свяціць. Бліскавіцы асвечваюць мне шлях. Урэшце я выходжу на ўзлесак. Іду полем. Тут бяспечней: не прыдушыць зламанае дрэва, не ўдарыць зламанае галіна. Пачынаецца залева. Палямі сплываюць рэкі. Неўзабаве я ўвесь мокры. Спрабую ўключыць ліхтарык, але

ён паламаўся. Дастаю з кішэні зброю і з двума рэвальверамі ў руках крочу наперад. Я намагаюся выйсці на тракт. Інакш у такое надвор’е мне не знайсці патрэбнага кірунку. Урэшце выходжу на дарогу. Доўга яе вывучаю, перш чым наважыцца ісці далей. Баюся заблукаць. І кіруюся наперад. Зброя напачатку. Я чвьякаю па бясконцых лужынах. Побач з дарогай, канаўкамі, бягуць ручаі. “Што цяпер робіць кот? Ад маёй схованкі ў лесе, напэўна, ані знаку не засталася”. Я іду па тракце наперад. Абмінаю некалькі мастоў. Лічу іх. Непадалёк павінен быць мост на другой лініі. Я спыняюся і слухаю, але хутка іду далей. “Ці можна адрозніць што-колечы ў гэтай віхуры гукаў?” Я заходжу на мост. Паволі, засяроджана трымаючы ўказальныя пальцы на спускавых кручках рэвальвераў, іду наперад. “Можа, тут побач хтосьці ёсць?” Знячэўку я ледзь не падаю. Яшчэ крыху — і я б стрэліў. Я спыняюся і нагою дакранаюся да чагосьці мяккага. З возу зваліўся мяшок сена. Крочу наперад. Дарога цягнецца ўгару па слізкім адхоне пагорка. Ад мяжы мяне аддзяляе кіламетр. Крок за крокам я паволі брыду наперад. У нейкі момант я гляджу на фасфарычныя стрэлкі гадзінніка. Дзясятая гадзіна. Праз гадзіну, калі пайду шпарка, буду на маліне. Я адчуваю, што мяжа блізка. Збочваю з тракту налева і неўзабаве, апусціўшыся па пояс у ваду, пераходжу звычайна плыткі ручаі. Яшчэ пару гадзін — і ён ператворыцца ў раку. Урэшце я падыходжу да мястэчка. Выходжу на Менскую вуліцу, потым на плошчу, а адтуль кіруюся на Слабодку. Хутка дабіраюся да нашай маліны. Забіраюся па даху паветкі наверх і грукаю ў дзверцы на гарышча. Праз момант раздаецца голас Далакопа:

— Хто там?

— Я. Уладзь.

Дзверцы паспешліва адчыняюцца. Я запаўзаю на гарышча. На перакуленай дагары донцам скрынцы га-

рыць свечка. Побач сядзіць Шчур. Перад ім расстаўлены пляшкі і закуска. Шчур радасна вітае мяне:

— Быццам ведаў, калі прыйсці. Мы пра цябе размаўлялі. Я хацеў быў па цябе сёння ісці, але была пільная справа ў мястэчку, таму я гэта адклаў на заўтра...

— Дайце мне выпіць і паесці, — кажу я супольнікам, — бо я згаладаў.

Я спехам куляю шклянку гарэлкі і ем тоўстыя лусты вяндрліны. Потым, заспакоіўшы крыху голод, я зняў з сябе мокрае адзенне, бялізну і абутак і пераапануўся ў сухое. Шчур расказвае, што Павук пасля таго, першага разу зрабіў перапынак, бо ў гандляроў няма тавару і яны чакаюць падвозу з Вільні.

— Дык я дарэмна там сядзеў, — кажу я Шчуру.

— Не, гэта прыдасца. Ты лепш вывучыў, як сланы ходзяць...

Потым Шчур дае мне 1960 даляраў. Мая доля з апошніх нашых работ. Цяпер, разам з тым, што я зарабіў за мінулыя разы і аддаў на захаванне Петраку, у мяне было 4000 даляраў. Для мяне гэта вялікая сума. Я мог бы зрабіць так, як мне раіў некалі Сашка: кінуць работу і з'ехаць у вялікі горад, каб стала там пасяліцца. Я думаю пра гэта, але Шчур перарывае мае разважання. Ён выкладвае нам праекты будучай працы. Запаляецца, пагражае кулакамі паўстанцам і заахвочвае нас сваім ім'ям. Мы выпілі яшчэ сівахі за ўдачу і кладзёмся спаць. Праз залеву Шчур не пайшоў у Ракаў і застаўся з намі на ноч. Ён сказаў, што параненага мной паўстанца таемна лекуюць у мястэчку і што партыя, з якой ён ішоў, вярталася без грошай і без правадніка. Мы курылі і доўга вялі ціхія размовы. Над намі шалела навальніца. Я заснуў. Той ноччу мне сніліся сланы, не афрыканскія і не індыйскія, а нашы, памежныя, тыя, якіх старыя фартоўцы пагардліва называюць паўстанцамі. Я высочваў іх,

гнаўся за імі, хапаў іх. Мне дапамагаў у гэтым вялікі руды кот з адсечаным хвостом і пашкуматанымі вушамі.

Х

Аднойчы Шчур прыйшоў на маліну раней, чым мы чакалі. Залез на гарышча, зачыніў за сабою дзверцы і ўрачыста прамовіў:

— Ведаеце што, хлопцы?

— Ну, ну, кажы хутчэй! — сказаў Далакоп.

— Пятрок Філасаф з мяжой развітваецца. Увечары едзе ў Вільню. Хоча пабачыцца з табой, — сказаў мне супольнік. — Ён знайшоў сям'ю. Учора атрымаў ліст ад маці. Быццам п'яны ходзіць. Сёння пачаў збірацца ў дарогу. Мужаньскі, ягоны гаспадар, ледзь не плача. Прывычаіўся стары да яго. Як сына палюбіў.

Шчур змоўк. Доўга думаў, а потым дадаў:

— Ведаеце што, хлопцы? А мо і мы ў Вільню на пару дзён драпанём? У нас столькі шкурак. Трэба іх апыліць. Ну і гульнём крыху. Як вам такая ідэя?

— Пайшла! Першая катэгорыя! Ды я хоць зараз! — адгукнуўся Далакоп.

Тады сказаў я:

— І я згодны. Зрэшты, і праўда, трэба штосьці са шкуркамі зрабіць.

Шчур пайшоў у мястэчка, каб паразмаўляць з Петраком у справе нашага падарожжа ў Вільню. Вярнуўся ён надвячоркам з дзвюма новымі вялікімі валізкамі. Мы спакавалі ў іх усе шкуркі і пачалі прыводзіць да ладу адзенне, каб выглядаць крыху прыстойней.

— Пятрок таксама едзе начным цягніком? — спытаў я Шчура.

— Так. Ён едзе адзін. Мы сустрэнемся ў цягніку, па дарозе.

Мы развіталіся з Гэляй і ейнай маці, пакінуўшы ім шмат грошай. Яны не хацелі браць, кажучы, што гэтага замнога. Але Шчур сказаў, што гэта іх працэнт ад нашай работы. Вярнуцца мы абяцалі праз тыдзень. Потым, як толькі настаў вечар, мы з валізкамі рушылі ў бок Ракава. Бакавымі сцежкамі, абыходзячы мястэчка лугамі і садамі, мы кіраваліся да дарогі на станцыю. Спыніліся мы ўжо ў прыгарадзе, непадалёк ад Віленскай вуліцы.

— Чаго мы чакаем? — спытаў я Шчура.

— Фурмана.

— Як ён нас тут знойдзе?

— Ён знойдзе... Мы дамовіліся. Гэта Янкель Парх...

— А, тады іншая рэч!

Праз некалькі хвілін я пачуў грукат колаў. Воз набліжаўся да нас. Пачуўся голас фурмана:

— Но-о-о, дзеці! Но-о-о!

Шчур уключае ліхтарык і робіць ім вялікае кола ў паветры. Коні спыняюцца. Мы залазім на вялікі моцны воз, прыстасаваны да гэтых цяжкіх дарог. Янкель Парх нейкім дзіўным чынам мяне пазнаў. Можна, бацьчыца у цемры, як кот, бо я ані адгукнуўся.

— Маё шанаванне Уладзю!

— Добры вечар, Янкель!

Воз кранаецца з месца і коціцца ў густы змрок. Мы едем не звычайнай, досыць выгоднай дарогай на Аляхновічы, што ідзе ўздоўж мяжы — з Ракава праз Кучкуны і Дубрава, але дарогай на Бузуны і Воўкаўшчыну. Ліхая гэта дарога. Мне ўвесь час здаецца, што мы зараз перакулімся. Воз хістаецца, падскоквае ўгару, а коні імчаць праз палі, лугі і лясы, мінаючы хутары і вёскі.

— Но-о-о, дзеці! Но-о-о!

Мне згадваюцца паездкі з Сашкам і Жывіцам, і туга сціскае сэрца. Мы праязджаем Дуброву і, звычайнай дарогай, апераджаючы шматлікіх падарожных, нясемся далей. На плошчы перад станцыяй Янкель спыняе

коней. Шчур і Далакоп застаюцца на возе, а я іду па квіткі. Я збіраўся купіць квіткі ў другі клас, але Шчур сказаў, што гэта прыцягне ўвагу, бо апранутыя мы неадпаведна. Я станаўлюся ў чаргу да касы і набываю тры квіткі. Потым вяртаюся на прывакзальную плошчу. Воз стаіць ля карчмы... Супольнікі стаяць побач з ім, п'юць гарэлку і частуюць фурмана.

— Хутка цягнік адпраўляецца? — пытаецца ў мяне Шчур.

— Праз чвэрць гадзіны.

— Ну, то хадзем!

Шчур шчодрата плаціць фурману. Ад сябе дае 20 далараў і гаворыць:

— На фарт!

— Дай Бог шчасця! — адказвае фурман.

Мы бяром валізкі і абыходзім вакзал. Ісці праз залу чакання мы не хочам: там можа быць паліцыя і знаёмыя з мястэчка. З адваротнага бока цягніка мы сядзем у адзін з вагонаў трэцяга класа і займаем вольнае купэ. Цягнік кранаецца з месца. Шчур выходзіць з купэ. Ён пайшоў шукаць Петрака. Неўзабаве яны разам вяртаюцца да нас. Я вітаюся з Філософам і дапамагаю яму размясціць рэчы на паліцы. Мы размаўляем пра процьму рэчаў. Час спывае незаўважна. Шчур і Далакоп паклаліся спаць, а мы ўсё гаворым. Пятрок хоча даць мне грошы, якія я пакінуў у яго, але я прапаную яму ўзяць у мяне на захаванне яшчэ 2900 далараў, каб разам было 4000. Ён неахвотна пагаджаецца. Зранку мы прыязджаем у Вільню. Шчур сказаў, што мы спынімся ў розных гатэлях, каб не прыцягваць да сябе ўвагі агентаў паліцыі. Пятрок даў мне адрас сваёй маці на Звярынцы і папрасіў наведаць яго ўвечары. Шчур пасля іўся ў шараговым гатэлі побач з вакзалам. Туды мы аднеслі ўсе рэчы. Я спыніўся ў гатэлі на вуліцы Вялікай. А Далакоп вальжным рухам паклікаў фурмана.

- У гатэль вязі!
- У які?
- Першая катэгорыя!
- Ёсць Брысталь, Купецкі, Палас...
- У найлепшы!

Вялікі горад спачатку мяне вельмі ўразіў. Я быў проста ашаломлены. Мяне раздражняў вулічны рух. Аглушаў шум. Больш за два гады ў глухім закутку не мінулі бясследна. Мноства бяссонных начэй, заўсёднае свідраванне цемры вачамі, пастаяннае хаджэнне пад кулямі, нязменная чуйнасць стварылі ўва мне іншага чалавека. Я змяніўся нават фізічна. Ужо даўно я не бачыў сябе ў вялікім люстэрку. І калі цяпер, з ног да галавы апрануты ва ўсё новае, я зірнуў на сябе, то здзівіўся. Я ўбачыў чужога мне чалавека. Асабліва здзіўнымі былі твар і вочы... халодныя, апантаныя, а ў іх зеўраюць незвычайныя прадонні, якіх раней не было. З таго часу я не люблю ўзірацца людзям у вочы і стараюся, каб мой погляд быў спакойны і лагодны... Дзівяць мяне людзі. Яны без патрэбы нервуюцца. Робяць столькі лішніх, бязмэтных рухаў. Вельмі разгубленыя і няўважлівыя, яны з любоў нагоды злуюцца і крычаць. Усе вельмі сквапныя і баязлівыя. Паўсюль і ва ўсім намагаюцца мяне ашукаць... на капейкі. Я даю сябе абдурыць і ў думках смяюся з гэтага.

Дзень і ноч я гуляю. Мне ледзь хапае часу на сон. Гуляю — гэта значыць ем і п'ю ў разнастайных рэстаранах, хаджу ў кіно і тэатры, купляю прадажных жанчын. Гэта танны тавар, і пасярэднікаў поўна паўсюль. Мне прапануюць спатканкі з какоткамі, з дзяўчатамі, дзяўчаткамі, ледзь не з дзецьмі. Жанчыну ацэньваюць як кабылу: за раз, за гадзіну, за ноч. Колькі разоў мне рабілі такія прапановы, ад якіх я адмаўляўся з агідай. Круцяцца вакол мяне камісіянеры. Зветрылі грошы. Цяпер я спазнаю горад з абсалютна іншага, не вядомага

мене раней боку. І бачу, што людзі ў ім жывуць страшна, горш, чым на памежжы. Тут няспынна і на кожным кроку віруе бязлітасная барацьба, і гора ў ёй слабому або бездапаможнаму.

Учора каля першай уначы я вяртаўся ў гатэль. Разам са Шчуром і Далакопам мы бавіліся ў адным з драгіх таемных лупанарыяў. Мне абрыдла ўсё: і п'яныя, расфуфыраныя бессаромныя жанчыны, і душныя пакоі, і алкагольны смурод. На хвілінку я выйшаў на двор. Ноч была цудоўная. Зоркі блішчалі так прыгожа, як і там... на памежжы. Вялікая Мядзведзіца раскінулася на чорным нябесным фоне. Усё гэтак сама прыгожа, як і там... Не стае толькі шуму лесу і вакол мяне не палі, не дрэвы, а панурыя халодныя дамы, у якіх жывуць такія ж самыя панурыя, змрочныя людзі. Я вярнуўся ў пакой. Развітаўся з супольнікамі і жанчынамі.

— Куды так рана?

— Толькі гулянка пачалася і ўжо!

— Усухую заканчваеш?

Я бачу п'яныя мутныя вочы супольнікаў і іх бяздумныя ўсмешкі. Бачу змакрэлыя твары жанчын. Пудра сплывае ў іх па шчоках.

— Мне галава баліць, — кажу я і выходжу з лупанарыя.

Паволі брыду праз горад. Вуліцы пустыя, мінакоў мала. На скрыжаваннях маячаць цёмныя фігуркі паліцэйскіх.

“Мяжа, — думаю я, — і зялёнкі... І тут памежныя прасекі, калючы дрот, пастарункі, засады. Толькі тут кантрабандай займаюцца легальна. Тут возяць, у розных формах і пад рознымі адгаворкамі, хлусню, прыгнёт, крывадушша, хваробы, садызм, пыху, ашуканства... Тут усе кантрабандысты... Паў-стан-цы!”

Я паволі іду вуліцамі. Апануты я добра, таму паліцэйскія не звяртаюць на мяне ўвагі. Непадалёк ад га-

тэля, дзе я живу, з бакавой вуліцы мне насустрач выходзіць дзяўчына. Адзенне на ёй лядачае. Нейкае імгненне яна аглядае мяне, а потым залётна ўсміхаецца і гаворыць:

— Можа, пойдзем?

Я бачу малады твар і быццам бы прылепленую да яго прафесійную ўсмешку.

— Чаму так позна на вуліцы? — пытаюся я.

— Не зарабіла... Кепскі час да першага кліента!

— То хадзем!

Я праводжу яе ў свой гатэльны пакой. Заспанаму афіцыянту загадваю прынесці графін гарэлкі, піва і халодных закусак. Дзяўчына сквапна есць, і мне гэта падабаецца — яна напраўду была галодная. Я выпіваю шклянку гарэлкі. Калі мая госця паела, я загадаў ёй пакласціся на ложак з боку сценкі. Дзверы я замкнуў на ключ і схаваў яго ў шуфлядку начнога століка. Большыя грошы ў мяне былі схаваныя ў сакрэтнай кішэні пінжака. Я кладуся ў ложак. Запальваю папяросу. А потым засынаю. Уначы мяне будзяць асцярожныя рухі дзяўчыны. Я адразу ж прачынаюся, але не так, як гарадскія жыхары, якім на гэта патрэбны час і намаганне волі. Я адначасова чуйны і прытомны, але ўдаю, што сплю. Адразу ж адчуваю нейкае падступства. Думаю: “Мяне, сястра, знянацку не возьмеш”. Я ведаю, што яна хоча вылезці з ложка, таму, быццам у сне, я паварочваюся на левы бок — так, каб бачыць увесь пакой і, закрываючы рукой твар, чакаю, што яна будзе рабіць далей... Яна вылезла з ложка. Падышла да стала. Ціхенька наліла з графіна ў шклянку вады і п’е, назіраючы за мной. Потым госця вяртаецца ў ложак і нахіляецца нада мною. Я дыхаю рэгулярна і гучна. Яна доўга прыслухоўваецца, а потым ціхенька высоўвае шуфлядку начнога століка і дастае з яе кашалёк. З вялікага стоса купюр бярэ некалькі дзесяцізлотавых. Кладзе кашалёк назад у шуфлядку і засоўвае яе на месца. Потым падымае з падлогі

свой чаравік. Складвае купюры ў некалькі столак і моцна заціскае іх у мысок. Потым апускае чаравік на падлогу і асцярожна праслізгвае на сваё месца. Паціху прабіраецца пад коўдру і прыслухоўваецца, ці сплю я. Але я сплю і сам сабе смяюся.

З раніцы я ўмыўся і старанна апрануўся. Лёля (яна сказала, што яе так завуць) таксама апранулася. Я замовіў шчодры сняданак і запрасіў яе за стол. Я быў з ёю вельмі ветлівы. Завіхаўся ля яе. Штохвілінна пытаўся:

— А можа Лёля яшчэ чагосьці жадае?

Дзяўчына ела паспешліва і сквапна. А потым сказала:

— Ну, мне ўжо хопіць.

— Ну, то да пабачэння, пані Лёля!

Я падаю ёй руку. Госця адразу ж адгукаецца варожым і пісклівым голасам:

— А за ноч?

— За ноч? — пытаюся я.

— Так... за ноч! Ты што сабе думаеш?

Я ўважліва гляджу ёй у вочы. Яна пачынае адступіць да дзвярэй. Я падыходжу да яе і зрываю з ейнае нагі чаравік. З сілаю выдзіраю засунутыя ў самы мысок грошы. Разгортваю іх. Там 70 злотых. Я даю ёй дзесяцізлотавую купюру, а рэшту хаваю ў кішэнь.

— Вось табе за ноч!

Яна хацела была яшчэ штосьці сказаць, але я рукою паказаў ёй на дзверы. Лёля імкліва выйшла на калідор.

Крыху пазней да мяне завітаў Далакоп, і мы разам скіраваліся ў гатэль, дзе жыву Шчур. Шкуркі на ложку. Шкуркі на сталі. Мноства шкурак ляжыць на крэслах, падлозе, падваконнях. Тут ёсць лісіцы: жоўтыя, белыя і срэбныя. Ёсць куніцы, выдры, каракулі, палчкі. Найболей куніц і палчкоў. Занесла сюды і 300 скурак венгерскіх катоў: 15 пачкаў па 20 штук у кожнай. “Занесла” таму, што каты звычайна “ідуць” ад нас у Саветы. Гэта

адзіныя шкуркі, якія кантрабандыстыносяць у Расію. У пакоі, акрамя нас траіх, ёсць яшчэ трое габрэяў. Гэта гандляры. Яны дзеляць тавар па гатунках і ўважліва аглядаюць кожную шкурку. Дзьмуць у футра, спрабуюць рукамі абодва бакі, глядзяць на святло. Урэшце ўвесь тавар падзелены. Паміж Шчуром і гандлярамі пачынаецца торг. На сваё здзіўленне, я даведваюся, што абробленыя шкуркі — таннейшы тавар. Пазней Шчур сказаў, што ў Еўропе не цэняцца рускія спосабы абробкі футра.

Мардэры мы прадалі па 12,5 даляраў за шкурку, а феі — па 20 даляраў за пачак (20 шкурак). Гэтага тавару найбольш. Потым мы вызначаем цану венгерскіх катоў — таксама па 20 даляраў за пачак. Габрэі гандлююцца. Клянучца: “Каб я так дзяцей сваіх не бачыў, як я на гэтым інтэрасе страчу!” Урэшце за ўсё яны плацяць 7500 даляраў. Пакуюць тавар у мяхі і выходзяць з пакоя Шчура. Groшы мы падзялілі на траіх: па 2500 на кожнага. А потым выправіліся ў горад, каб спырснуць інтэрас.

Я пайшоў на абед да Петрака. Яго я застаў дома. З Петраком Філосафам адбылася незвычайная перамена. Хлопец зіхаціць шчасцем. Увесь час смяецца, жартуе. Пра мяжу ані згадвае. Дома ў яго маці я адчуваю сябе нязграбам. Баюся варухнуцца, каб чагосьці не перакуліць, не разбіць. Усе са мною ветлівыя і далікатныя, але ў іхніх вачах я чытаю зацікаўленне. І менавіта гэта бянтэжыць мяне найбольш і псуе настрой. Я знайшоў вольную хвілінку і сказаў Петраку:

— Маю да цябе інтэрас!

Калі мы апынуліся ў яго пакоі адны, я даў яму на захаванне 2000 даляраў з маёй апошняй долі. Цяпер у яго разам з папярэднімі грашыма захоўваецца 6000 маіх даляраў. Тады Пятрок сказаў:

— А што было б, калі б гэтыя грошы зніклі? Калі б іх у мяне скралі?

Я паглядзеў яму ў вочы і сур’ёзна сказаў:

— Я зусім бы не шкадаваў. Калі б мне спатрэбілася, я б шмат зарабіў. А калі табе трэба будзе, ты скажы мне.

— Не падумай нічога дрэннага! — запярэчыў Пятрок. — Я жартую. Ніхто не ведае, што гэтыя грошы ў мяне, і ніхто іх у мяне не скрадзе!

За абедам я пачуваюся няёмка. Стол адлівае белізнаю. У пакоі стаяць кветкі. За сталом сядзяць эlegantныя паненкі — сяброўкі Петраковай сястры, Зосі, і нейкія фанабэрыстыя панічы. Я тут лішні: не ўмею казаць пустых фраз, не магу дастасавацца да агульнага тону гэтай кампаніі. Гэта адчуваецца, і мой змрочны настрой пагаршаецца. Выдыхнуў я тады, калі абед скончыўся і я змог пакінуць сталовы пакой. Пасля абеду мы сядзем на лавачцы ў найдалейшым закутку саду. Закурваем. Доўга маўчым. Я пытаюся ў Петрака:

— Ты шчаслівы?

Некаторы час ён маўчыць, здзіўлены гэтым пытаннем, а потым адказвае мне:

— Так, я шчаслівы.

— А не сумуеш па хлопцах, па мяжы? Падумай, цяпер залаты сезон! Ночы доўгія, глухія і чорныя! Золата плыве праз мяжу. Хлопцы прабіраюцца палямі і лясамі. Робяць днёўкі па гумнах і гушчарах. П'юць, гуляюць... Штодня нешта новае! Штоноч нейкая сутычка...

Я доўга гавару, але праз некаторы час заўважаю яго здзіўлены погляд і змаўкаю. Разумею, што ён зусім мяне не слухае. А Пятрок гаворыць:

— Ведаеш што? Я зусім пра ўсё гэта забыў!

— Зусім?!

— Так... І не думаю пра такое... Ну, што ў гэтым цікавага?

Тады я падымаюся і кажу:

— Ну! Мне ісці трэба... Чакаюць!

Мы развітваемся. Ён цісне маю руку і пытае:

— Калі ты прыйдзеш?

- Не ведаю.
- Прыходзь заўтра. Абавязкова.
- Магчыма.

Ён выходзіць са мною на вуліцу, а потым вяртаецца да сваіх. Я іду ходнікам побач з домам і праз адчыненыя вокны чую яго вясёлы смех, зусім не такі, як звычайна: сакавіты, шчыры, поўны жыцця і імпэту... “Не, не наш ён!”

Я іду па вуліцы. У галаве поўна неслухмяных думак. Шкада чагосьці. На душы так цяжка, быццам я незваротна нешта страціў! Я іду шукаць супольнікаў, а потым мы паедзем у рэстаран — нап’ёмся і скончым вечар у дзевак. Усё гэта пачынае нудзіць мяне. Мне абрыдлі і папойкі, і хлуслівыя людзі, і горад, у які праўду завозяць кантрабндай праз самыя розныя кардоны — як мы правозім тавар! Усё тут штучнае, бліскучае і вельмі складанае, але пад гэтым хаваюцца звычайны бруд і аніякага зместу... Там я жыў напоўніцу. Там людзі шчырыя і пад мізэрным покрывам слоў хаваюць залатыя думкі, а ў грудзях маюць жывыя пачуцці і палкія сэрцы. Тут — аніводнай шчырай думкі, аніводнага шчырага слоўца. Тут усе паўсюль і заўжды ўдаюць, граюць ролі ў велізарным фарсе, камедыі. Паўсюль тэатр — дома і на вуліцы. Тут жанчыны пад прыгожымі строямі і вытанчанай, часта бруднай бялізнай масуюць скалечаныя, убогія целы. Там пад убогай вопраткай і беднай ільняной бялізнай схаваныя гарачыя моцныя целы, што кахаюць без падману — бо патрабуюць, а не для прыбытку або цікаўнасці.

Я пачынаю сумаваць... Планую прыспешыць вяртанне на памежжа. Адгаворка добрая: трэба скарыстацца залатым сезонам і разабрацца з паўстанцамі. Заўтра я пагутару пра гэта з хлопцамі.

XI

Аднойчы з выпадковым знаёмым, які добра ведаў вясёлую “падшэўку” горада, мы зайшлі ва “ўстанову”, дзе было некалькі прыгожых жанчын. Са здзіўленнем я ўбачыў там Юрлінаву Соню. Падумаў быў спачатку, што гэта памылка, але неўзабаве пераканаўся: гэта яна. На ёй была зялёная шаўковая сукенка з глыбокім дэкальтэ. Рукі ў яе былі аголеныя. Выглядала яна молада і прывабна. Соня была вясёлая. Я падышоў да яе, і яна мяне не пазнала.

— У вас ёсць свой пакой? — спытаў я ў Соні.

— Так.

— То хадзем.

Калі мы апынуліся ў маленькім пакойчыку сам-насам, я заўважыў, што яна хмурыць лоб і ўважліва мяне разглядае. Я спытаў яе:

— Як вас завуць?

— Лаўра.

— Добра, значыць, для іншых ты будзеш Лаўрай, а для мяне ты Соня.

— А ты, ты хто такі?

— Я з Ракава. Хадзіў з табой і з Юрліным за мяжу. Потым мяне не бралі, бо на балоце пад Гаранямі ў мужыкоў страляў.

— Ага! Ведаю... Дык ты Уладзя! Я цябе пазнаць не магла, ты так змяніўся!

— А ты ўцякла ад мужа з Ванькам Бальшавіком. Дзе Ванька?

У Соні на вочы навярнуліся слёзы.

— Ён мяне кінуў, халера! Забраў усё, што ў мяне было, і ўцёк невядома куды...

— Вяртайся да мужа! Юрлін цябе так кахае! Ён цябе прыме.

— Каб зноў пад ключом сядзець або па лясках швэндацца... Хопіць мне мяжы! Бокам яна мне вылезла!

— Дык значыць, тут табе больш падабаецца?

— Так... Што мне тут, кепска? Гаспадыня добрая. Ясі... колькі хочаш. Рабіць нічога не трэба. Апранаюся я так, як мне падабаецца. Госці мяне любяць.

Я здзіўлена слухаў, як яна нахвальвала сваю прафесію. Потым Соня спыталася ў мяне:

— Ты ў мястэчку будзеш?

— Буду.

— То, мой залаценькі, не кажы там, што мяне тут бачыў. Не скажаш?

— Калі не хочаш, то не скажу. Не мая гэта справа.

Калі потым я развітваюся з ёю, яна зноў прасіла, умоўна зазіраючы ў вочы, нікому пра яе не казаць. У ейным голасе я адчуваў страх.

— Не скажаш, золатка?

— Як сказаў, што не, дык значыць, што не! І канец!

— Ну, не сярдуй!

Я развітваюся з Соняй. Яна просіць мяне заходзіць. Іду да Далакопа. Супольнік разглядае новую серыю пакупак, а Шчур, седзячы ў фатэлі, курыць папяросу і кіпіць з яго. Далакоп звяртаецца да мяне:

— Бач ты! — ён паказвае рукой на Шчура. — Насеў на мяне, як той Каспер на сучку. Усё яму кепска! Усё яму не падабаецца!

— Ну, на халеру табе гэта? — гаворыць Шчур. — Куды ты гэта падзенеш?

— Завязу ў Радашкавічы, аддам маці...

— І нэсэсэр таксама? — пытаецца Шчур.

— Усё.

— Што яна будзе з гэтым рабіць?

— У гаспадарцы прыдасца. Першая катэгорыя!

— Нэсэсэр замест меркі на картоплі.

— Табе маіх грошай шкада?

— Можаш іх нават спаліць або выкінуць! Мне і сваіх не шкада, — адказаў Шчур. — Але на халеру табе ўсё

гэта? Даеш зарабіць вознікам, афіцыянтам, калідорным, шлюндрам — гэта я разумею. Але навошта ты купляеш усё гэта, я не ведаю, не ведаю!

— Трэба даць зарабіць і фабрыкантам, — гаворыць Далакоп і пырскае гучным смехам.

— Іржэш як конь, кабылу ўгледзеўшы! — сказаў Шчур.

Надыходзіць вечар. У пакоі цямнее. Мы не запальваем святла. Маўчым. У нейкі момант Шчур гаворыць:

— Ведаеце што, хлопцы? Ці не хопіць ужо? Цяпер залаты сезон, самая работа пайшла, а мы тут б'ем бібікі!

— Хопіць! Заўтра вяртаемся! — кажу я ўпэўнена.

— І я вяртаюся! — гаворыць Шчур.

— То і я з вамі! — адгукаецца Далакоп. — Але трэба гульнуць на развітанне, — дадае ён. — Каб іскры ляцелі. Першая катэгорыя!

Мы спыніліся на ўскрайку мястэчка і адпусцілі сялянна, які прывёз нас са станцыі Аляхновічы.

— Вы, хлопцы, пачакайце тут, а я пайду да Гусятніка. Даведаюся, што чуваць у мястэчку, — сказаў Шчур.

— Толькі вяртайся мігам! — сказаў Далакоп.

Шчур знік у цемры. Яго не было амаль гадзіну. А калі ён урэшце прыйшоў да нас, то сказаў:

— Ну, хлопцы, добра, што мы не адразу на маліну пайшлі. Там нас другі дзень чакаюць. Рэвізію зрабілі... Хтосьці данёс, што ты ў Крумкача хаваешся. Пальцам, псякрэў, у неба тыцкаюць, а трапляюць! Пра мяне яны пакуль нічога не ведаюць. Толькі цябе шукаюць. Ну, і яго, — Шчур кінуў галавой на Далакопа. — Але хто ён, яны не ведаюць.

— Што цяпер рабіць? — спытаў я Шчура.

— Ведаю я адно месца. Маліна жалезная. Толькі там ціха трэба...

— То вядзі туды!

Абыходзячы ўздоўж берага ракі мястэчка, мы выйшлі ў поле. Потым доўга брылі вузкімі сцежкамі побач з Іслаччу. І далей нацянькі праз палі падышлі да вялікага, мураванага, ужо крыху разбуранага гмаха.

— Што гэта? — спытаў я Шчура.

— Вінакурня. Тут цяпер вёска Паморшчына. А да мяжы рукой падаць. Я тут часта малініў тавар і сам адседжваўся.

Шчур падышоў да аднаго з вокнаў у задняй частцы закінутай вінакурні і лёгка выцягнуў з рамы вялікі жалезны крук, калісьці разгайданы і вырваны ломам. Потым ён расчыніў аканіцу і загадаў нам улезці ў сярэдзіну. Мы апынуліся ў невялікім памяшканні, адкуль дзверы вялі ў іншыя залы і ў самую вінакурню. У адным куце я ўбачыў вялікі кацёл, а ў іншым здаравенную бочку, у якой ад бяды маглі б затанчыць дзве пары. Мы зазірнулі ў бочку. Там было многа сала, вядро і больш за дзясятка пляшак ад гарэлкі — рэшткі колішняй гаспадаркі Шчура. У бочцы мы размясцілі прынесеныя з сабою рэчы. Потым Шчур прынёс нам з рачулки непадалёк вядро вады. І мы пайшлі ў лес да хутара Крумкачовай маці. Я знайшоў тую ліпу, у якой мы схавалі зброю. Дастаў з дупла рэвальверы, набоі, нажы, паясы, торбы і ліхтарыкі.

— Шкада, што вопраткі нашай няма, — сказаў Шчур.

— Так. Усё засталася на гарышчы.

— А мо пойдзем на маліну? — прапанаваў Далакоп. — Не павінны яны ўвесь час яе пільнаваць. Зброя ў нас ёсць. Калі што, дамо рады!

— Я так не думаю, — адгукнуўся Шчур. — Хай ніхто не ведае, што мы вярнуліся. Найлепшае месца — дзікая маліна. А зрэшты, навошта маліна сталая? Цяпер працаваць трэба. А ў лесе кожная елка, кожны кусток прытуліць.

Ён сціх. Доўга маўчаў, а потым урачыста прамовіў:

— А цяпер, хлопцы, трэба ўдарыць на поўную! Каб запомніла мяжа, якіх фартоўцаў мела.

— Пайшла! Першая катэгорыя! — сказаў Далакоп, паціраючы рукі.

Мне таксама зрабілася весялей. Шчур сказаў, каб мы нікуды не выходзілі ўдзень, бо нас могуць заўважыць, а сам выправіўся ў мястэчка па неабходныя пакупкі і навіны. Мы з Далакопам выпілі пляшку гарэлкі і сталі рыхтавацца да сну ў вялізнай бочцы. Маліна тут была жалезная. Мы адчувалі сябе ў поўнай бяспецы. Курылі і ціха размаўлялі пра будучую працу. Я выдумляю рознае на гэты конт, а Далакоп мне падтаквае:

— Пайшла! Першая катэгорыя.

XII

Залаты сезон і залатая восень усталяваліся на мяжы. Кантрабанда ідзе няспынна. Старых фартоўцаў амаль няма... працуюць паўстанцы. Вядуць інтрыгі, пляткараць, сыплюцца па абодва бакі мяжы, збіваюць кошты за работу.

Шчур быў у мястэчку два дні. Даведаўся дакладна, якія партыі ходзяць за мяжу, якія ў іх кропкі, якімі дарогамі яны ходзяць па памежжы. Прынёс шмат цікавай і важнай інфармацыі. У мястэчку засталася мала старых кантрабандыстаў. А вось ад паўстанцаў, несур'ёзных, пагарджаных цяпер ужо вельмі нешматлікімі фартоўцамі, проста віравала. Мяжа падавалася пустой, бясколернай. Я часта згадваў старых супольнікаў, і мяне агортвала туга па іх. Юзаф Трафіда не ходзіць за мяжу. Сашку Вэбліна забілі. Жывіца застрэліўся. Юлік Вар'ят памёр. Пятрок Філософ з'ехаў. Болек Лорд сядзіць у турме. Крумкача забілі паўстанцы. Юрлін пасля Соніных уцёкаў закінуў работу. Кітаец загінуў у Саветах. Гвозд зарэзаўся брытвай неўзабаве пасля ўцёкаў з высылкі.

Фэлек Маруда трапіўся за мяжой на пачатку восені. Бульдога Рэўтрыбунал прыгаварыў да высылкі. Ванька Бальшавік пасля ўцёкаў з Юрлінавай Соняй у мястэчка не вярнуўся. Болек Камета цяпер водзіць дзікіх. Пасля забойства Сома ён іх адзінаццаты машыніст і адзінаццаты... вар'ят (інакш на такі гонар ён бы не заслужыўся). Мамант зламаў сабе на другой лініі нагу, калі саскочыў са стромага берага рачулкі на каменне. Вылекаваўся, але кульгае. Алінчукі ходзяць рэдка. Баяцца, каб іх не прыбралі за мяжою, бо ведаюць, што ворагаў у іх шмат. Дзікія надалей працуюць штораду ў новым складзе. Некалькі з іх трапілася ў Польшчы, некалькі — у Саветах, некалькіх забілі або падстрэлілі, а рэшта працуе яшчэ гучней і веселей пад кіраўніцтвам слаўнага вар'ята Баяслава Каметы. Мы ніколі не рабілі засад на дзікіх, хоць гэта і было лёгка. Цяпер гэта адзіная сімпатычная нам партыя.

Мы абрынуліся на мяжу знячэўку. Адразу ж пачалі класці партыю за партыяй. Здаралася, што распраўляліся з дзвюма партыямі за адну ноч. А часам клалі некалькі разоў запар адну і тую ж партыю. Памежжа агарнула паніка. Сланы дрыжалі. Гандляры хапаліся за галовы. Ніхто не мог даўмецца, хто іх крые. Мы лупілі іх у Польшчы і ў Саветах. Калі не маглі перахапіць партыю ў дарозе, то бралі яе на маліне. Мы назбіралі шмат тавару. Малініліся мы па лясах, гумнах, у старых акопах, у закінутай вінакурні. Шчур прадаваў партыі тавару кантрабандыстам з Рубязжэвічаў і са Стоўпцаў. Мы рабілі засады так спрытна, што ўтрох затрымлівалі найбуйнейшыя партыі. Для гэтага мы ўлічвалі рэльеф, час дня, надвор'е, від кантрабанды, памер і "характар" партыі, яе звычкі і шмат іншых чыннікаў. Неўзабаве паўстанцы даведаліся, што гэта я разбіваю партыі і забіраю кантрабанду, бо мяне бачылі Салоўка і Алігант, якія цяпер ходзяць з паўстанцамі. Мяне бачылі ў таварыстве

Далакопа, якога ў мястэчку не ведалі, і ў таварыстве Шчура, якога, аднак, ніхто не пазнаў, бо ён быў у грыме. Па мястэчку хадзіла пагалоска, што пасля ўцёкаў я, каб адпомсціць Алінчукам, стаў падпольнікам. З таго часу, калі дзе-коледы траплялася партыя, гэта прыпісвалі мне. А Алінчукі перасталі хадзіць за мяжу і ўвечары баяліся нават з'яўляцца на вуліцах мястэчка. Толькі адна рэч заставалася для паўстанцаў загадкай: як я накрываю іх і ў Саветах, і ў Польшчы.

У выніку нашай акцыі некалькі партый паўстанцаў скончылі сваё існаванне, а некалькі гандляроў перасталі даваць тавар для кантрабанды. А мы далей вялі сваю "гульню", і чым цяжэйшай яна была, тым большы імпэт і зацягасць выклікала ў нас. Гэта патрабавала сапраўднага спрыту і ўпартасці. І ўсё разам стварала займальную азартную гульню, у якой мы неаднойчы ставілі на кон свае галовы, таму прайграваць было нельга... і мы не прайгравалі. Рабілі нязначныя памылкі, але хутка іх выпраўлялі. А карыстаючыся здабытым досведам і паслугамі местачковых інфарматараў, якія шчодро аплачваў Шчур, дзейнічалі мы ўпэўнена.

Была ў мястэчку партыя, якую мы не маглі перахапіць, хоць і рабілі на іх некалькі засад. Яны заўжды сыходзілі. Гэта нас раздражняла, і мы вырашылі абавязкова іх пакласці. Не жадаючы ганяцца за імі наўслепа, Шчур пайшоў у мястэчка па інфармацыю. Мы зноў пачыналі паляванні, а партыя зноў і зноў выслізгвала з нашых рук. У склад гэтай партыі ўваходзіла дзесяцёра паўстанцаў, вадзіў якіх машыніст Віцэк Гетман, супольнік і прыяцель Альфрэда Алінчука. Гэтая акалічнасць яшчэ больш нас распаляла. Тавар яны насілі вельмі дарагі і ніколі не сыпаліся. Зрэшты, сама партыя ўтварылася нядаўна. Шчур сказаў, што Альфрэд быў у моці з габрэем, які дае тавар Гетману. Апошнім разам, бача-

чы, якімі дарогамі ходзіць Гетманава партыя, мы зрабілі на яе засаду за тры кіламетры ад мяжы. Вырашылі накрыць іх на зваротнай дарозе ў Польшчу. Думалі, што яны будуць стомленыя пасля амаль трыццацікіламетровага пераходу (маліна ў іх была пад Менскам). Мы ведалі, што месца, дзе мы зрабілі засаду, партыя мінае на досвітку. А мяжа была проста “куплена” на два бакі, таму ішлі пэўна. Агледзеўшы наваколле, мы заселі ў адкрытым месцы. Ззаду быў Краснасельскі лес. За балотам і некалькімі пагоркамі была вёска Гарані. Далёка наперадзе раскінулася чорная палоска лесу. Адтуль павінна была выйсці партыя Гетмана і, каб скараціць дарогу, лужком побач з рэчкай перасячы адкрыты абшар, а потым заглыбіцца ў Краснасельскі лес і скіравацца да мяжы.

Далакоп размясціўся пасярод лужка ў раскапаным намі паглыбленні, за вялікай купінай. Шчур затаіўся ў стажку, складзеным з некалькіх дзясяткаў снапоў на ўскрайку поля. Я засеў у кустах, на беразе рачулкі. Такім чынам мы стварылі трохкутнік, кожная старана якога мела каля 50 крокаў. У гэты трохкутнік — як у сачок — трэба было запусціць партыю Гетмана і тады ўжо браць іх. На засаду мы прыйшлі а трэцяй уначы. Іх чакаць было яшчэ рана. Мы выпілі спірту, выкурылі па дзве папярсы. Я падрыхтаваў пісталет і гранату. У кожнага з нас было па пяць гранат (іх раздабыў у мястэчку Шчур). Віднела. Я адрозніваў усё больш дэталей краявіду. Урэшце я мог заўважыць вузкую далінку і чорнае крыло лесу, з якога павінна была з’явіцца партыя. Навокал пуста. Шумяць дрэвы ў лесе непадалёк. Ціха цурчыць рачулка, крадучыся між багністых берагоў. Я доўга ўзіраюся ў кірунку лесу, а потым позіраю шукаю сваіх супольнікаў. Яны дасканала схаваныя — я магу толькі здагадацца, дзе яны сядзяць. У патрэбны момант яны быццам з-пад зямлі вырастаюць. Маёй

схованкі таксама не відаць, нават з адлегласці ў некалькі крокаў. І раптам мне здаецца, што я заўважаю ўдалечыні рух. Спачатку я думаю, што гэта падман зроку, але потым бачу, што намерсе даліны, побач з лесам, штосьці рухаецца, і вось я ўжо бачу людзей, якія крочаць у нашым кірунку. Яны крочаць хутка, бо хочучь як мага хутчэй прайсці праз адкрытае месца. Я гляджу туды, дзе схаваліся Шчур і Далакоп. Заўважаю, што яны асыярожна падрыхтаваліся да скачка наперад. Я таксама займаю зручную пазіцыю. А людзі ўсё набліжаюцца. Цяпер я бачу іх абсалютна выразна, хоць не магу разгледзець кожнага паасобку, бо ідуць яны гуськом. Наперадзе размашыста крочыць Гетман. Я ўжо магу разгледзець рысы ягонага твару. Сланы ўсё бліжэй. Я цярпліва чакаю іх. Раптам Гетман паварочвае налева. Пераскоквае рачулку і за сто крокаў ад нашай засады забірае наўскос, праз невялікі пагорак, у кірунку лесу. Ён ідзе нацянькі, праз палі. За ім цягнуцца іншыя паўстанцы. Іх не дзесяць, як звычайна, а адзінаццаць: партыя павялічылася. Я аслупянеў. Праз некаторы час зірнуў на калег. Заўважыў, што са снапоў паказалася галава Шчура, а з-за купіны на лузе вылез Далакоп. Мы з жалем глядзім, як аддаляецца партыя. Бегчы за імі няма сэнсу. Гэта іх напужае, і яны разбягуцца ў розныя бакі. А нам важна схопіць усю партыю, а не пару чалавек. Шчур і Далакоп ідуць да мяне. Шчур пагражае Гетманавай партыі кулаком.

— Ну, псякрэў, ваша ўзяла! Але нічога. Цяпер мы інакш станчым!

У гэтым самы момант Далакоп без слоў паказаў пальцам у кірунку даліны. Мы зірнулі туды. Я заўважыў выразны рух ля самага лесу.

— Хлопцы, па месцах! — сказаў Шчур і, борздзенька пералезшы на іншы бок лужка, схаваўся ў капу.

Далакоп схаваўся за купіну. Праз некаторы час я заўважыў, што здалёк на нас насоўваецца партыя сланоў.

Ідуць яны нядбала, не гледзячы пад ногі. Адразу відаць — паўстанцы. Яны ўжо блізка. Я прысеў у зарасніках, гатовы да скачка. Нашы дапушчэнні слухныя: гэтая даліна, лужок і сцежка каля ручая ўтвараюць дасканалую дарогу для кантрабандыстаў. І сланы на гэтую сцежку выходзяць. Ідуць поруч з зараснікамі, дзе схаваўся я. Я бачу іх ногі. Лічу: раз, два... І раптам заўважаю кароткую спадніцу і жаночыя ногі ў чорных панчохах. Гэта мяне вельмі дзівіць. Сланы прайшлі. Я высунуўся з зараснікаў і паціху скіраваўся за імі. У адной руцэ ў мяне парабелум, у іншай — граната. Сланы не азіраюцца і не бачаць мяне. Яны крочаць у бок зарослай травой купіны, як мы і меркавалі. Яны ўжо блізка. Раптам перад імі вырастае Далакоп. Я чую спакойны, халодны і рэзкі гук ягонага голасу:

— Стой! Рукі ўгору!

Сланы кідаюцца назад. Збоку выскачыў Шчур. Раздаўся ягоны зменены голас:

— Ані руш!

Я бачу, як некалькі паўстанцаў адступаюць. Тады і я крычу:

— На калені, бо кіну бомбу!

— Таварыш, не кідайце бомбы! — крычыць хтосьці з паўстанцаў.

Каб нас нельга было ўгледзець здалёк, мы вядзем сваіх палонных да лесу і там ставім іх спінамі да кустоў. Шчур і Далакоп сталі на крылах групы кантрабандыстаў, перагароджваючы ім дарогу ў лес. Я хаваю пісталет і гранату ў кішэню, а з-за пояса дастаю заостраны з двух бакоў штылет. Гэта для таго, каб падчас вобшуку нейкі вар'ят не паспрабаваў вырваць у мяне з рук пісталет. Сланюў сямёра, у тым ліку адна жанчына. Я падыходжу да іх і пытаюся:

— У каго ёсць зброя?

Усе маўчаць. Тады я паўтараю:

— У каго ёсць зброя, хай скажа цяпер! Потым горш будзе!

Яны маўчаць, стоячы з паднятымі ўгару рукамі. І тут я ўбачыў знаёмы твар. Я адразу ж згадаў кантрабандыста, якога параніў падчас начной пагоні ў Краснасельскім лесе. Але тады ён ішоў з іншай партыяй. Злева стаіць габрэй. Гэта праваднік. Я пачынаю з яго. Спачатку аглядаю яго бегла, а потым старанна. Знаходжу ў яго дзвюх срэбных лісці. Забіраю іх.

— Таварыш, пусціце нас, — гаворыць мне габрэй. — Я вам трыццаць рублёў дам.

— Паспееш! А грошы я ў цябе і без дазволу забяру.

Штылетам я разразаю халявы ягоных ботаў і дастаю з адной з іх пяць стодаляравых купюр. Потым ірву брылёк ягонай шапкі і знаходжу там яшчэ 200 даляраў.

— Разумнічак знайшоўся! — кажу я габрэю, які жаласліва ўсміхаецца збялымі вуснамі.

Я абшукаў правадніка і загадаў яму легчы на зямлю крыжам. Стаў абшукваць наступнага слана. Адкідаю ўбок мяшок са шкуркамі, які быў у яго за спінай. Апрача гэтага, не знаходжу ў яго нічога. Выраз твару ў слана дзівакаваты.

— Адкрый рот! — кажу я яму.

Тады ён сплёўвае ў далонь некалькі залатых манет. Я падміргваю яму і кажу:

— Чые манеты? Гандляра?

— Мае, таварыш, мае!

Я паклаў грошы ў кішэню ягонай курткі. У гэты момант раздаўся тупат ног і затрашчалі кусты. Кантрабандыст, які некалькі разоў кідаўся ад мяне наўцёкі, і цяпер драпануў. Далакоп скочыў за ім. Дагнаў яго ў лесе і прывёў назад. Загадаў яму стаць на калені і злосна працадзіў:

— Яшчэ раз так зробіш, у мазгаўню смальну! Папярэджваю!

Я падышоў да ўцекача і спытаў:

— Што, залізаў тую рану?

Здзіўленымі вачыма паўстанец глядзеў мне ў твар.

Тады я дадаў:

— Асцярожней, братка, бо загінеш!

Я старанна яго абшукаў, але знайшоў толькі з дзясятка рублёў срэбрам. Гэтых грошай я ў яго браць не стаў. Некалькім сланам я таксама пакінуў схаваныя пад кашулямі шкуркі. Ношкі паскідаў у кучу. Тавару шмат. Я падыходжу да жанчыны. Крыху саромеюся яе абшукваць. Яна перапужаная, але намагаецца ўсміхацца спалатнелымі вуснамі. Бачу, як яна дрыжыць усім целам. Я хутка і павярхоўна абшукваю яе. Заўважаю, як падміргвае і ўсміхаецца Далакоп. Тады я пачынаю спакойны і ўважлівы вобшук. Не знаходжу нічога. Гэта выглядае падазрона, бо мне здаецца, што дрыжыць яна не толькі таму, што баіцца мяне, але і таму, што баіцца за штосьці. У нейкі момант я заўважаю, што валасы ў яе завязаныя ззаду вялікім вузлом. Я дастаю з іх шпількі і грабенчыкі. На зямлю штосьці падае. Некалькі соцень даляраў, шчыльна складзеных і загорнутых у кавалак чорнай панчохі.

— Мудра! — сказаў я ёй і згадаў Лорда, бо гэты выраз быў яго ўлюбёным слоўцам.

Звычайна праваднікі не носяць пры сабе ўсіх грошай, а перадаюць іх частку на захаванне найбольш надзейным людзям у партыі. Пасля вобшуку я звярнуўся да сланоў, якія цяпер ляжалі на зямлі:

— Устаць!

Усе паспешліва падняліся і ўважліва ўглядаліся мне ў твар. Тады я сказаў:

— Марш на прагулку! І ласкава запрашаю ў госці зноў, з таварам!

Твары кантрабандыстаў павесялелі. Той, каго я некалі параніў, звярнуўся да мяне:

— Таварышу, ці дазволіце вы мне пашукаць у лесе шапку? Я згубіў.

— Пойдзеш без шапкі! Вельмі трэба! Марш у дарогу!

Сланы шпарка скіраваліся ва ўказаным кірунку і неўзабаве зніклі ў лесе. А мы склалі тавар у дзве вялікія ношкі. Там было 42 мардэры і 5 аблямовак з палчкаў. У адным мяшку мы знайшлі крыху харчоў і брудную жаночую бялізну. Далакоп рассмяяўся!

— Элегантка: нават на работу запас бялізны бярэ! На выпадак, калі перапужаецца!

А потым сказаў мне:

— Не змог ты яе нармальна абшукаць. Трэба было галяком!

— Ён яе не распрануў, а ўсё знайшоў, — адказаў Шчур. — А ты б распрануў і нічога, акрамя касмылёў, не ўбачыў бы!

Мы шмат зарабілі на гэтай партыі, якая нечакана трапілася нам у рукі. А потым Далакоп знайшоў у лесе згубленую паўстанцам шапку. Распаролі яе, але не знайшлі нічога... Дзіўны ўпарты тып! Нашто яму тая старая шапка? Я думаў, у ёй грошы. Мы ідзём на маліну ў лес. Там разводзім вогнішча. Ямо, курым, п'ём спірт, але задавальнення не адчуваем. Гетманава партыя выслізнула ў нас з рук, і гэта псуе нам настрой.

— Ну, нічога... Пабачым! — гаворыць, бліскаючы вачыма, Шчур.

Мы ведаем, што ён мае на ўвазе. Адзін аднаго мы разумеем з паўслова, з паўпогляду, з аднаго жэста.

Пачаліся дажджы. Ночы былі чорныя. Мы качаліся ў іх, як у сажы, усё яшчэ пераследуючы партыю Гетмана. Прадаўшы рэшту тавару, якога назбіралася ўжо шмат, Шчур сказаў:

— Ну, хлопцы, а цяпер возьмемся за Гетмана. Ён, халера такая, у нас расколецца! Цяпер мы яго інакш браць будзем!

— Як? — спытаў я.

— Як? — ён паўтарыў маё пытанне. — А так: на маліне... Яны ў дарогу — і мы ў дарогу! Яны на маліну — і мы на маліну. Яны з маліны — шусь! А мы — цап за пысу! Патрасуць кішанёю, халеры: сармак або тавар!

— Гэта клёва! — сказаў Далакоп, пляскаючы рукой аб калена.

Шчур вяртаецца ў мястэчка, а мы з Далакопам малінуемся ў лесе. Мы знайшлі дасканалую схованку. Як будзе шухер — можна лёгка зваліць на ўсе чатыры бакі. Увечары да нас прыбег Шчур.

— Ну, хлопцы, у дарогу! Пайшлі!

Інстынктыўна знаходзячы дарогу ў абсалютнай цемры, мы кіруемся ў бок Менска, на маліну Гетмана. Рушылі мы, калі сцямнела. Ішлі вельмі хутка, без адпачынку і апоўначы апынуліся побач з ягонай малінай. Шчур ціхенька пералез праз агароджу і праслізнуў у гумно. Неўзабаве ён вярнуўся.

— Ну, хлопцы, жывём! Усё ў парадку!

Мы рушылі да гумна. Пралезлі праз шчыліну пад масіўнымі варотамі. Усярэдзіне цішыня і цемра. З левага боку гумна былі засека, на якіх звычайна спалі паўстанцы. Справа стаяла сячкара і стосамі ляжалі снапы. У адным куце я ўбачыў некалькі дзясяткаў мяхоў збожжа. Паміж імі і сцяной быў вузкі праход. Там мы і схаваліся. Шчур сказаў:

— Яны прыйдуць сённа і сённа ж рушаць назад. Разумееце? Сюды яны нясуць дарагі тавар, а за мяжу возьмуць яшчэ даражэйшы: шкуркі за тры партыі тавару. Вось будзе работка! Толькі асцярожна, бо ў Гетмана ёсць машына. Далакоп стане на варотах, а ты іх пакладзеш і абшукаеш. Забярэш “трубу” ў Гетмана. Бабак не шукай, яны іх маюць мала, а тавар будзе ў мяхах. Павінны ўжо прыйсці. Выйшлі яны раней за нас, а цяпер ужо дванаццатая...

Хвілін праз пятнаццаць мы пачулі ля гумна крокі. Потым усё сціхла.

— Да гаспадара пайшлі, — ціха сказаў Шчур.

Неўзабаве ля дзвярэй пачуўся шум. Бразнула засаўка. Зарыпелі вароты. Зашоргалі па такую крокі. Маліншчык дастаў з-пад кажуха запалены ліхтар і паставіў яго побач з варотамі. Мы ўбачылі, як корпаюцца кантрабандысты. Іх было адзінаццаць. Яны скідвалі ношкі і складалі іх ля ўваходу ў гумно. Слалі сена на такую і ўладкоўваліся адпачываць. Маліншчык, Гетман і яшчэ двое кантрабандыстаў узялі тавар і выйшлі з гумна. Праз некалькі хвілін яны вярнуліся з пяццю вялікімі ношкамі. У іх былі белыя і чорныя каракулевыя шкуркі, якія паўстанцы павінны былі занесці ў Польшчу. Атрымлівалася па адной ношцы на дваіх, і цягнуць яе трэба было па чарзе. Лежачы на сене, сланы кураць папяросы.

— Есці будзеце? — пытаецца маліншчык Гетмана.

— Не. Зараз вяртаемся. Трэба да раніцы перайсці мяжу. Вып’ем — і ў дарогу, — адказаў кантрабандыст.

— Мо яблыкаў крыху прынесяце? У вас антонаўкі добрыя, — пачуў я голас нейкага кантрабандыста.

— Антонаўкі ў мяне цуд! — гаворыць маліншчык і, хаваючы ліхтар пад кажух, выходзіць з гумна.

Цёмна. У змроку цьмеюць агеньчыкі папярос. Скупа перакідваюцца словамі людзі. Кожнаму карціць адпачыць. Некаторыя дрэмлюць. І тут Шчур асцярожна гаворыць:

— Далакоп з боку варот! Ты ў сярэдзіну!

— Пайшла! Першая катэгорыя! — шэпча Далакоп.

Мы выходзім з нашай схованкі і поцемку рухаемся наперад. Я трымаю ў левай руцэ ліхтарык, а ў правай — зняты з засцерагальніка парабелум. Мы падыходзім да паўстанцаў. Я чакаю...

— Тут хтосьці чужы, — чуецца голас з цемры.

Тады я ўключаю ліхтарык і высоўваю наперад парабелум. З боку варот і засека бліскаюць ліхтарыкі маіх супольнікаў.

— Рукі ўгору! Раз, два... Ну, бо праміж вачэй!

— Ляжаць! Тварам у зямлю! — крычыць Далакоп.

Усе змоўклі. Я бачу, як Гетман цішком апускае рукі, і ведаю, што ён хоча адкінуць рэвальвер. Шчур ідзе да варот і адчыняе іх. Выкідае вонкі ношкі са шкуркамі. Я абшукваю паўстанцаў, пачынаючы з Гетмана, у якога забіраю зараджаны наган.

— Таксама кіпцюркі маеш! — кажу я яму.

Неўзабаве вобшук скончаны. У правадніка я знайшоў каля тысячы рублёў золатам.

— Сюды хадзі! — кліча мяне Далакоп.

Я іду да адчыненых варот, але на хаду азіраюся і кажу:

— Да раніцы каб ніхто мне нават не думаў з гумна выходзіць! Бо калі каго за гумном спаймаем, застрэлім!

Калі мы выйшлі на двор, я заўважыў маліншчыка з ліхтаром у руцэ. Ліхтар быў схаваны пад кажухом і адкідваў на зямлю дрыготкую пляму святла. Я падскочыў да мужыка, выхапіў з ягоных рук кошык яблыкаў і паставіў яго на зямлю. Потым бліснуў маліншчыку ліхтаром у вочы і сказаў:

— Ты арыштаваны. З гумна не выходзь, бо кульку снопіш!

Я адамкнуў вароты і ўвапхнуў у сярэдзіну абамлелага ад страху мужыка. Потым зачыніў вароты на засаўку. Мы з Грабаром узялі па дзве ношкі, Шчур — адну, і рушылі наперад. Нас атуліў густы змрок. Да раніцы мы ледзь здолелі дабрацца да нашай маліны ў Краснасельскім лесе. Увечары таго ж дня мы перанеслі тавар у мястэчка, а Шчур яго апыліў. А праз два дні мы зноў паклалі партыю Гетмана. У мястэчку Шчур даведаўся,

што сланы ідуць на іншую маліну, і прыбег да нас удзень:

— Ну, хлопцы! — сказаў ён са злым бляскам уваччу. — Сёння Гетман са сваімі зноў валіць у дарогу. Ляснем іх тут, у мястэчку. Будзе атас — першы клас! Яны пойдучь з гумна Мальцысяка, з Загуменнай. Толькі рабіць з шумам! Дамо ім перцу панюхаць!

Увечары мы зрабілі засаду побач з гумном, дзе вінны былі сабрацца паўстанцы з партыі Гетмана. Калі зусім сцямнела, мы пералезлі праз агароджу і паклаліся ў баразне, за дзесяць крокаў ад уваходу ў гумно. Было чуваць, як побач спыніўся воз, з якога выгрузілі тавар. Потым воз паехаў, і ў гумно пачалі сыходзіцца кантрабандысты. Яны прыходзілі па адным, па двое. Мы чулі іх сцішаныя размовы.

— Усе ўжо? — раздаўся голас Гетмана.

— Янкі Печкура няма! — адгукнуўся хтосьці.

— Зараз прыйдзе, ён па спірт пайшоў, — адказаў іншы паўстанец.

Праз некалькі хвілін мы пачулі паспешлівыя крокі. Новапрыбылы адчыніў вароты і зайшоў у гумно. Мы падарваліся на ногі і следам за ім уварваліся ў сярэдзіну. Амаль адначасова ўключылі ліхтарыкі і, высоўваючы наперад, у пасмы святла, рэвальверы, скамандавалі:

— Рукі ўгору! Сядзець!

Я абшукаў сланоў. Гэтым разам я зноў пачаў з Гетмана і зноў забраў у яго наган:

— Калі за трэцім разам у цябе такую цацку знайду, ёю ж табе мазгі з даўбешкі і вышыбу!

Я абшукаў усіх. Наўмысна рабіў гэта павольна. Тым часам Далакоп выкідаў з гумна ношкі, а Шчур цягаў іх па адной у поле. Потым я загадаў кантрабандыстам да раніцы не выходзіць з гумна і зачыніў вароты. Мы перанеслі тавар да пасера, якога Шчур папярэдзіў яшчэ ўдзень. Праз паўгадзіны пасля гранды тавар ужо быў

апылены. Мы не ўзялі і траціны яго кошту. Шчур весела смяяўся:

— Ох, як языкі мянціць будуць! Які хай уздымецца! Але мы сваё зрабілі. А як надарыцца аказія, то і трэці раз іх пакладзём!

Некалькі дзён мы згубілі, збіраючы пахаваны ў розных месцах тавар і пераносячы яго да пасера. Перавялі ўсё ў грошы, і цяпер рукі ў нас вольныя. Мы вырашылі адпачыць некалькі дзён. Удзень мы з Далакопам спім у вінакурні, а па начах бадземся побач з Ракавам. Ходзім па лясках, па дарогах, а часам і ў мястэчка завітваем. Шчур тым часам плануе будучыя работы. З ім мы сустракаемся па начах.

Цяпер, акрамя тых 6000 даляраў у Петрака, я маю яшчэ 8500 даляраў і больш за 2000 рублёў золатам. Большую частку грошай я схаваў у патайніку Крумкача. Далакоп таксама захоўвае там свае бабкі. Гэтае дупло ў старой ліпе мы называем нашым банкам.

Неяк увечары мы са Шчуром і Далакопам пайшлі да Маманта, які цяпер так страшна кульгаў, што вымушаны быў закінуць кантрабанду. Ён радасна павітаўся з намі. Закрыў вокны фіранкамі і зачыніў аканіцы. Мы селі піць гарэлку. Мамант доўга да мяне прыглядаўся, а потым сказаў, паволі, з цяжкасцю складаючы словы ў сказ:

— А ты праўда... ну... ну гэты?

— Што? — спытаў я.

— Пад-поль-нік?

Шчур пырснуў смехам, а потым сказаў:

— У галаве ў цябе пакруцілася, Маманце. Гэта ж мы ўсе кладзём паўстанцаў. Разумееш? Крыем іх і там, і тут... Яго ж бачылі, калі ён іх стрыг, то цяпер языкамі чэшуць!

Мамант кіўнуў мне галавою, а вочы ягоныя весела бліснулі.

— Гэта ім, братка, за ўсё! — гаворыць далей Шчур. — І за Крумкача, і за Лорда, і за тое, што яны гіцлі, хамы, шкопы! Калі захочам, то мы аніводнай партыі за мяжу не прапусцім! Мяжа нашая, а не іхняя! Нашая, і ўсё тут! Нас трое, а іх — трыста, і аніводны не пройдзе! Аніводны! Наша мяжа!

Мамант піў і ківаў галавою. Твар у яго быў быццам з каменю вычасаны, і толькі вочы, дзіцячыя, добрыя, весела смяяліся нам, а ў іх адбівалася мноства пачуццяў і думак, якіх ён ніколі не мог выразіць. Калі мы збіраліся сыходзіць, Шчур паклікаў Мамантаву жонку і сказаў ёй:

— Нявесела вам цяпер з мужам... Га?

— Што паробіш? Я не скарджуся...

— Хочаце краму адкрыць або нейкі інтэрас мець?

Вочы жанчыны радасна бліснулі.

— Але на якія грошы?

— Я дам тысячу рублёў, — сказаў Шчур.

— І я дам тысячу, — прамовіў я за ім следам.

— Я таксама дам тысячу, — адгукнуўся Далакоп.

— Як я вам аддам? — спытала жанчына.

— Не трэба зусім! Гэта яму, — Шчур паказаў пальцам на Маманта. — Толькі вы пра яго дбайце. Пра гэтага... маманта, бо яго і дзіця пакрыўдзіць можа. А свет цяпер такі: слабага і добрага зубамі раздзяруць!

Мы далі Мамантавай жонцы 3000 рублёў і выйшлі з іх дома. Назаўтра Шчур прынёс мне пасылку, якая прыйшла на ягоны адрас, але прызначаная была мне. Пасылачка была з Вільні, ад Петрака. Унутры быў ліст і маленькая скрыначка, у якой я знайшоў цудоўную бусоль Безарда ў скураным футарале. Я ніколі не думаў набываць бусоль, хоць гэтая рэч і была мне вельмі патрэбная. Цяпер я мог беспамылкова, у найцямнейшую ноч, у абсалютна невядомай мясцовасці, знайсці патрэбны напрамак. Увечары я доўга глядзеў на фасфа-

рычную стрэлку і расчулена думаў пра Петрака: “Як яму гэта прыйшло ў галаву? Думаў жа пра мяне... Купіў мне гэта!”

XIII

Пасярэдзіне Краснасельскага лесу, за тры кіламетры ад мяжы, раскінулася перарэзаная наўскос трактам вялізная паляна. З паўднёвага яе боку абрываўся ўніз вялікі, цёмны, густа зарослы дрэвамі яр. Тудою часта пракрадаліся паўстанцы, якія скарачалі сабе дарогу, паспешліва перасякаючы паляну і знікаючы ў густым кустоўі з супрацьлеглага боку. За сто крокаў ад левага краю паляны неяк уначы вырас кусток, а за ім з’явілася нябачная здалёк ямка. За дзесяць з гакам крокаў злева, на ўскрайку яра, з’явіўся стажок сена... Я сядзеў у яме за кустом, а Шчур хаваўся ў стозе. Далакоп стаіўся ў кустах непадалёк ад месца злучэння лесу і яра. Такімі чынам мы стваралі сачок, штосьці накшталт таго, які мы зладзілі побач з Горанню, выпадкова спаймаўшы ў яго, замест Гетманавай партыі, шасцярых кантрабандыстаў і адну кантрабандыстку.

Праз гадзіну пасля світанку я заўважыў, як з лесу на тым баку паляны выйшлі людзі. Ішлі яны хутка, намагаючыся як мага хутчэй перасячы адкрытую прастору. Усе яны былі ў чорных кароткіх куртках і высокіх ботах. Вось яны праходзяць побач з маёй схованкай і набліжаюцца да кустоў на ўскрайку паляны. Я бачу, што напярэймы ім ляціць Далакоп. У першае імгненне паўстанцы яго не заўважылі. Потым ажно аслупянелі. Раздаўся голас Далакопа:

— Рукі ўгору!

Паўстанцы кінуліся налева, адкуль з капы выскачыў Шчур. У абедзвюх руках ён трымаў рэвальверы. Ужо зблізку ён крыкнуў:

— На зямлю, бо гранату кіну!

Усе кінуліся на зямлю.

— Рукі ў бакі! — крыкнуў Далакоп.

Я абмацаў іх, шукаючы зброю. Потым загадаў падняцца і ўжо старанна абшукаў кожнага. Іх мяхі са шкуркамі я кідаў у кучу. У гэтай партыі былі толькі мажныя рослыя мужыкі.

— Добрыя былі б салдаты для чырвонай арміі! — заўважыў я падчас вобшуку.

Паўстанцы лісліва захіхікалі. Раптам з аднаго канца партыі я пачуў голас Аліганта (дзіўна, што раней я яго не заўважыў):

— Хло-опцы-ы! Дык гэ-эта ж Шчу-ур!

Алігант пальцам паказаў на Шчура, які стаяў за некалькі крокаў ад стога. З ягонага твару акурат адваліліся кепска прыклееныя вусы, таму пазналі яго адразу ж. Я падбег да Аліганта:

— Зяпу завалі, бо зараз я табе не шчура, а ката пакажу!

Алігант пачаў адступаць, плаксіва прыгаворваючы:

— Паночку... таварышу... Уладзю...

Я абшукаў паўстанцаў і адпусціў іх, абвясціўшы:

— Перадайце вашым хойракам у Ракаве, што мяжа зачыненая! І я аніводнай партыі не прапушчу! Скажыце, што гэта за Крумкача і за Лорда, і за тое, што задаюцца з Алінчукамі! Вы мяне зразумелі?

Раздаліся галасы паўстанцаў:

— Зразумелі.

Тады я сказаў:

— Ну, то валіце! Бегма, бо смаліць буду! Сланы, рукі ў ногі!

Колькі разоў я стрэліў ім наўздагон, але так, каб не трапіць. А Далакоп крычаў:

— Го-го-го! Тры-май фартоўцаў, жыганоў, хойракаў, спрытногаў!

Калі потым мы аднеслі тавар на маліну, Шчур сказаў:
— Ну, цяпер і мне гамон. Усё мястэчка ведаць будзе. Цяпер і я засвечаны.

— Нічога, дамо рады! — сказаў Далакоп.

А праз пару дзён на нас зладзілі паляванне. Мы былі пад Менскам па адной справе. Уначы пачалася залева. Да раніцы мы прайшлі з Архіерэйскіх лясоў у Старасельскі лес. Зрабілі там днёўку, побач з трактам, на сямнаццатай вярсце ад Менска. Змоклі да ніткі. Дзесьці каля дванаццатай дождж ушчух, і мы расклалі вогнішча, каб сагрэцца і высушыць рэчы. Дым мог нас выдаць, але мы не звярталі на гэта ўвагі. Пільнавалі па чарзе і сушылі рэчы ля агню, куды кідалі вялікія палены са складзенага кубамі лесу. У нейкі момант побач з нашай схованкай прайшло двое пастушкоў. Хлопцы спыніліся на хвіліну, зыркаючы на нас цікаўнымі вачыма.

— Ну, чаго там? — крыкнуў Далакоп. — Шуруйце далей!

Пастушкі паспешліва зніклі ў кустах. А праз гадзіну (тады на варце стаяў я) пачуўся падазроны шум. Я павярнуў галаву налева, і раптам мой беглы позірк сустрэўся з позіркам схаваных у гушчары вачэй. Акрамя таго, я заўважыў чорную скураную шапку з чырвонай пяціканцовай зоркай. Я ведаў, што за мною назіраюць, таму не падаў выгляду, а ціха зняў пісталет з засцерагальніка і паставіў нагу ў вогнішча. Супольнікі паглядзелі на мяне са здзіўленнем. Рукою я даў ім знак хутка апрагнацца. Яны апрагнуліся хутка, не губляючы ані хвіліны, але са схованкі не выйшлі. Тады я рукою паказаў ім на кусты непадалёк. А там раздаваўся ўсё гучнейшы шум і сцішаны шэпт. Я нахіліўся і ціха сказаў хлопцам:

— Гранаты! Жыва!

Супольнікі дасталі загваздки з шасці французскіх абарончых гранат і перадалі мне дзве. Я хутка кінуў адну проста ў кусты перад сабою, а другую крыху далей.

Адначасова са мною Шчур і далакоп кінулі гранаты направа і налева. Праз некалькі секунд грымнулі выбухі. Лес задрыжаў. У паветра ўзняліся фантаны зямлі. Храбусцелі галіны. Раздаваліся крыкі, разыходзіўся тупат уцекачоў. Мы адразу ж скіраваліся на захад, намагаючыся не шумець. Доўгі час панавала цішыня, а потым адгукнулася вінтоўка. Потым узнялася густая страляніна. Мы не адказвалі ані стрэлам і несліся наперад. Праз нейкі час ззаду забрахаў сабака.

— Кепска! — сказаў Шчур. — З сабакамі нас шукаюць.

— Калі б быў шкіпінар або аміяк, можна было б на зямлю выліць. Сковер далёка б не пайшоў. А так — абы што! — заўважыў Далакоп.

Мы выйшлі на ўзлесак. Перад намі адкрываліся палі. Да мяжы было 12 вёрст, да найбліжэйшага лесу, праз які можна было да яе выйсці, — больш за 4 вярсты, а сцямнее толькі праз тры гадзіны, таму выходзіць з лесу ў поле было небяспечна. Ускрайкам лесу мы скіраваліся на поўдзень. Выйшлі на іншы бок тракту і павярнулі на ўсход. Цяпер ад пагоні нас аддзяляў тракт. У гэты момант нашы пераследнікі ішлі на захад, а мы на ўсход. Яны крочылі паволі, бо баяліся засады, а мы шыбавалі імкліва. Раз-пораз мы чулі сабачы брэх. Я ішоў першым. Каб не згубіць напрамак і не расцягваць дарогі, я вёў супольнікаў па бусолі. Мы падышлі да канца лесу. Адтуль было відаць Старое Сяло і вазы на тракце. Я павярнуў на поўнач. Прычкааўшы адпаведнай хвіліны, калі нікога не было побач, мы перайшлі на іншы бок тракту і апынуліся ў той частцы лесу, з якой адступілі гадзіну таму. Цяпер мы былі з тылу аблавы, якая асцярожна пасоўвалася наперад за два кіламетры ад нас. Мы прайшлі наша згаслае вогнішча. Вось варонкі, якія пакінулі ў зямлі гранаты. З гэтага месца мы кіруемся на поўнач, а потым зноў забіраем на захад. Брэх сабак і шум пагоні ўсё выразнейшыя. Чуваць, як яны збочва-

юць на поўдзень — вось ужо перайшлі тракт. Тады мы падыходзім да ўзлеску і спыняемся. Зноў перад намі палі... А да змроку яшчэ дзве гадзіны. Другі раз мы ўжо не абыходзім лес, бо ведаем, што наш хітрык заўважаць і зробяць засаду або развернуць аблаву назад, а сілы ў іх большыя. Таму мы хаваемся ў кустах на ўзлеску і чакаем. Гранаты і рэвальверы ў нас нападготове. Час цягнуецца бясконца... Да вечара далёка... Праз гадзіну аблава абыходзіць лес і зноў набліжаецца да нас. Што некалькі хвілін брэшучь сабакі.

— Я гэтага сковера прыбярэ! — са злосцю цэдзіць Далакоп. — Вы тут пачакайце.

Ён засоўвае рэвальверы ў кішэні і дастае загваздки з дзвюх гранат. Потым кіруецца лесам у бок аблавы. Цягам пятнаццаці хвілін усё ціха. Але пагоня набліжаецца. Знянацку выбухае граната, і рэха разносіцца далёка па лесе... Другі выбух... Змоўк сабака... І тут уздымаецца гул вінтовак. Праз пару хвілін падыходзіць Далакоп.

— Трапіў у сковера? — пытаецца Шчур.

— Не ведаю, але яны дакладна спыняцца.

Да змроку крыху больш за гадзіну.

Мы выходзім у поле. Хутка крочым проста да лесу наперадзе. Калі за намі была ўжо траціна дарогі, ззаду грывнулі стрэлы. Я азірнуўся. Праз поле беглі салдаты з вінтоўкамі ў руках і, раз-пораз спыняючыся, стралялі па нас. Мы прыспешыліся. Пасярэдзіне нашага маршруту ляжала вёска. Каб скараціць дарогу і мець роўныя шанцы з нашымі пераследнікамі, якія дакладна ж пойдучь праз вёску, мы збочылі ў вузкую, гразкую вуліцу. Зброю мы не хавалі. У руках у нас былі гранаты і рэвальверы. Пасярод вёскі сабраўся натоўп. Нейкі сход. Натоўп акружаў воз, на якім стаяў мужчына і, жвава жэстыкулюючы, прамаўляў. І тут хтосьці з тлуму заўважыў нас. Усе позіркі скіраваліся ў наш бок. Не звяртаючы на

гэта ўвагі, мы імкліва крочылі наперад. Раптам мужык, які прамаўляў да сабраных, саскочыў з воза і пабег на найбліжэйшы двор. Шчур надрыўна крыкнуў:

— Трымай!

Далакоп некалькі разоў свіснуў на пальцах. Натойп пачаў радзець. Людзі разбягаліся ў розныя бакі. Ідучы далей пустой вуліцай, мы бачылі, як людзі цішком пазіраюць з вокнаў і з-за вуглоў хат. Мы дабраліся да іншага бока вёскі і пайшлі нацянькі праз палі. Здалёк няспына гучалі стрэлы пагоні, такім чынам салдаты хацелі даць знак вяскоўцам, што нас трэба пераследаваць, але яны толькі нарабілі яшчэ больш страху, а мужыкі пахаваліся, хто дзе паспеў. Урэшце мы дабраліся да лесу.

— Мы можам пачакаць іх тут, — сказаў Далакоп, ссядаючы на ссечаную бярозу. — Бачу, яны ў пекла спяшаюцца...

Цяпер ужо ніхто з нас не можа свабодна паказацца ў мястэчку. Ходзім мы пераважна ўсе разам і толькі вечарамі. Шчур прабіраецца да сваіх інфарматараў і збірае ў іх навіны пра дзейнасць паўстанцаў, пры сутычкі на мяжы, памежжы і ў мястэчку. Потым мы разам заходзім у крамы і купляем патрэбныя нам рэчы. Колькі разоў нас пазнавалі, але ані ў каго не хапіла смеласці заступіць нам дарогу. А потым мы выходзілі з Ракава і кіраваліся на маліну ў паморшчынскай смалярні або ў навакольныя лясы. Найчасцей у лясы — там было найбеспечней.

Мы зноў згубілі некалькі дзён на збор і перанос да пасера пахаваных па розных месцах тавараў. Зарабілі мы шмат. Грошы нас ужо не радуюць. Якая розніца, колькі іх у мяне, калі я не магу купляць за іх усё, што мне падабаецца. Большую частку, пераважна золата і драбнейшыя купюры, я складаю ў наш банк — у дупло старой ліпы. Учора Шчур пайшоў у мястэчка сам. Мы чакалі яго

на могілках. Ён прынёс некалькі пляшак спірту, шмат ежы і сказаў мне:

— Ёсць для цябе навіна.

— Якая?

— На маліне скажу.

Ішоў дождж, таму, каб адпачыць, мы пайшлі на маліну ў смалярні.

— Дык што за навіна? — перапытаў я Шчура.

— Не ведаю, ці казаць табе...

— Ну, кажы!

— Добра. Толькі ты не хвалойся з гэтай нагоды...

Заўтра, у нядзелю, у Фэлі заручыны.

— Немагчыма! А з кім?

Шчур крыва ўсміхнуўся і паволі працадзіў:

— З па-нам Аль-фрэ-дам А-лін-чу-ком.

Мне заняло мову. Шчур заўважыў, як мяне ўразіла навіна, і прамовіў:

— Я таксама, братка, жажнуўся. Доўга пра гэта думаў, вельмі доўга... Так сабе разважаў: ці магчыма, каб такі мярзотнік узяў Сашкаву сястру ў жонкі і пасагам нажываўся, які Сашка коштам жыцця ўласнага ёй зарабляў? Так я думаў. І сказаў сабе: завалю яго! А потым я лепш разважыў і сказаў інакш: не трэба і нельга! І ты гэта разумей. А ведаеш чаму?

Шчур паправіў свечку, а потым падняў угару два пальцы і прымружыў вочы. На ягоным твары з'явілася крывая ўсмешка.

— А таму што яны абое рабое! Калі яна згодная за яго пайсці, хоць і ведае, што ён за ананас такі... то яна яго вартая. А ён варты яе! І пёс ім морду лізаў! А ты плюнь і галавы сабе не дуры! Сашкава сястра не павінна была гэтага рабіць, а калі зробіць, то яна звычайная... посцілка.

Я доўга маўчаў. У галаве маёй усё віравала ад думак. Потым я моцна паціснуў Шчураву руку і сказаў:

— Маеш рацыю!

Шчур кіўнуў мне галавой і весела бліснуў вачыма.
А праз нейкі час сказаў:

— Ведаеш, што я прыдумаў?

Я запытальна зірнуў яму ў вочы.

— Хадзем заўтра ўтрох на Фэльчыны заручыны...
А што? Яны такіх гасцей не чакаюць. Вяршкі самыя зья-
руцца. А тут мы ўвальваемся, з найлепшымі пажадан-
нямі для паненкі і для халуя ейнага, вясёлага вам алі-
луя! Што скажаце?

— Давай, — весела сказаў Далакоп. — Першая катэ-
горыя!

— Давай! — адгукнуўся і я таксама.

Мяне апанавала злосць. Я гатовы быў нават на самы
дзікунскі скандал. Шмат піў. Потым, калі хлопцы паснулі,
доўга ляжаў, не ў стане заплюшчыць вачэй. Назаўтра,
позна ўвечары, мы скіраваліся ў мястэчка. Падыходзіць
да дома Вэблінаў было зручна з усіх бакоў. Мы пералез-
лі праз некалькі парканаў і апынуліся ў садзе. Адтуль
можна было назіраць за рухам у доме і на двары.

Пайшоў дождж, і на двары стала пуста. Праз ад-
чыненя, ярка асветленя вокны да нас даляталі гу-
кі грамафона. Я падкраўся пад адно з вокнаў і зазірнуў
у сярэдзіну. Ubачыў з два дзясяткі чалавек за накрытым
да вячэры сталом. Фэля сядзела побач з Альфрэдам, які
штосьці казаў ёй, міленька зазіраючы ў вочы. Ён увесь
час усміхаўся, падкручваў пальцамі вус, але Фэльчын
твар заставаўся спакойны і суворы. Акрамя іх у хаце
я ўбачыў усіх братоў Алінчукоў, Караля і Зыгмунта Фа-
біньскіх, Аліганта і Салоўку з гітарай на каленях. Было
яшчэ некалькі мужчын, старэйшых і маладзейшых, ве-
рагодна, Алінчуковых і Фэльчыных сваякоў. З дзяўчат
былі: Бэлька, якая памірылася з Альфрэдам, Андзя Сал-
дат, Фэльчына стрыечная сястра Зося і яшчэ некалькі
жанчын, вядомых мне толькі па твары. На стале стаяла

шмат спустошаных пляшак. Кампанія была падпітая, але трымалася прыстойна. Да мяне падышлі Шчур і Далакоп і таксама зазірнулі ў акно. Грамафон змоўк. Я заўважыў, што Лютка Зубік гаворыць штосьці Салоўку. Відаць, просіць яго зайграць або заспяваць штосьці. Да яе далучыліся іншыя дзяўчаты. Відаць, як зарумяніўся Салоўка. Ён сеў на крэсле зручней, узяў некалькі акордаў на гітары і заспяваў. Але не нашу, кантрабандысцкую песню, складзеную самой мяжою, а іншую, горкую і сумную:

*Стэп ды стэп кругооом!
Сэрца кроіць жаааль!
Як апошні стогн,
Песня рвецца ў даль.
Як апооошні стогн,
Песня рвецца ў даааль!*

Я не магу адарвацца ад акна. Песня захоплівае мяне. Ахінае мяне ўсяго. Я ўбіраю яе душою, сэрцам, нервамі. І тут Шчур кладзе мне руку на плячо.

— Хадзем!

Я іду разам з ім у сенцы. Песня заканчваецца. І ў гэтым момант Шчур шырока расчыняе дзверы і ўваходзіць у пакой. Мы ідзем за ім следам. Усе пераводзяць на нас здзіўленыя позіркi. Я заўважаю рух сярод Алінчукоў. Альфрэд палез рукою ў кішэню. У гэты самы момант Шчур бліснуў двума пісталетамі, наставіўшы іх на прысутных у хаце гасцей. Мы таксама дасталі зброю. Звяртаючыся да ўсіх, Шчур сказаў:

— Мы прыйшлі сюды ад імя Фэльчынага брата, Сашкі. Сашка быў маім сябрам, а памёр у яго на руках, — рухам галавы ён указаў на мяне. — Дык вось, калі б ён быў цяпер жывы, то на заручыны сясстры запрасіў бы нас, а не многіх з тут прысутных. А жанішок, — Шчур

звярнуўся да Альфрэда, — хай супакоіцца і трымае ручкі навідавоку, бо замест заручын мы вам парнае пахаванне можам зладзіць.

Шчур сядзе за стол паміж Люткай Зубік і Зосяй, на супраць Альфрэда. Усе маўчаць. І тут раздаецца голас Фэлі, яна глядзіць мне проста ў вочы і гаворыць:

— Як жа прыгожа, пане Уладзіславе, са зброяй у гошці прыходзіць!

— У мяне ў руках зброі не было, — панура запярэчыў я. — Я яе дастаў толькі тады, калі па яе Альфрэд пацягнуўся, бо ведаю, што ён і з-за плота страляць не пасаромецца!

— Гэта мяне абражае! — гаворыць Фэля, і па ейным ілбе прабягае доўгая вертыкальная зморшчына.

— А! Дык панна Фэліцыя такая абразлівая? Я і не ведаў. Неяк зусім інакш меркаваў, бо вось бачу, што той, хто год таму панну Фэліцыю курвай называў, пра што вам, дарагая Фэлюся, добра вядома, цяпер ваш жаніх!

— А табе якая справа? — працадзіў праз зубы Альфрэд.

Тут умяшаўся Шчур:

— А такая справа! Такая справа, бо ён табе кум!

— Бурага ката на хрышчэнні трымаў! — адгукнуўся Далакоп.

— Не, — цягнуў далей Шчур. — Бо пысу табе абрабіў і ножку прадзіравіў.

— А вас хто запрашаў? — спытала Фэля.

Тады я сказаў:

— Вы мяне некалі запрашалі. Я прыйшоў на падпітку... а вы з мяне пасмяяліся. Цяпер прыходжу цвярозы, з прыяцелямі, а вам зноў не падабаецца.

— З бандытамі! — кінуў Альфрэд.

— Не з такімі жлабамі, як ты, што з-за плота ў хлопцаў страляюць, у паліцыю даносяць, з падпольнікамі ў Саветах сяброўства водзяць і нашых сыплюць! — адказаў я.

— Вы самі нікому працаваць не даяце! — гыркнуў Альфрэд.

— Мы не даём працаваць такім жлабам, як ты! І не дамо! Скончылася для вас залатое дно! Дровы вам сячы, ваду насіць і пялюшкі мыць, а не фартваць! — заявіў Шчур. — Праз цябе загінуў Крумкач, праз цябе загінуў Гвозд! Ты нацкоўваў на нас паўстанцаў. Наводзіў чэкістаў. Таму запомні: для вас мяжа закрытая, і калі з сённяшняга дня спаймаю каго з вас пяцярых, — Шчур па чарзе тыцкаў пальцам праз стол у грудзі Алінчукоў, — за мяжой, то смальну праміж вачэй, бо вы мяжу паскудзіце! А калі спаймаю кагосьці з паўстанцаў, а я спаймаю, то таксама косткі пералічу. Перадайце ім. А цяпер хопіць балбатні. Мы прыйшлі сюды выпіць і пажадаць Фэлі шчасця. А свае інтарэсы мы іншым разам абробім!

Шчур узяў са стала вялікі графін і наліў гарэлкі ў тры шклянкі: сабе, мне і Далакопу.

— Ну, хлопцы, будзьма! — сказаў ён весела. — Вып'ем за здароўе Фэліцыі — сястры Сашкі Вэбліна, караля мяжы! Мы адным махам выпілі гарэлку.

— А цяпер, хлопцы, шклянкі аб падлогу: каб ніхто не піў з іх за здароўе Фэліцыі Алінчук, Альфрэдавай жонкі.

Твары прысутных у хаце выражалі шмат розных пачуццяў. Адны ледзь трымаліся, каб не разрагатацца, іншыя стойвалі ў сабе шал. Некаторыя былі перапужаныя, хоць і бачылі па нашых паводзінах, што мы не зробім прысутным нічога кепскага. На тварах Салоўкі і Аліганта я заўважыў сімпатыю да нас. Шчур акурат падышоў да Салоўкі, узяў з ягоных рук гітару і сказаў:

— Я спяваў Сашцы шмат разоў. Заспяваю яго сястры апошні раз!

Ён крануў струны і заспяваў. Песенька была вельмі фрывольная і камічная, у ёй з гумарам апяваліся нядоля і рызыка кантрабандысцкай прафесіі. На некаторых тварах, асабліва ў дзяўчат, я заўважыў вясёлыя ўсмешкі. Шчур даспяваў і сказаў:

— А цяпер, мая дарагая Фэля...

— Не твая і не дарагая! — буркнуў Альфрэд праз стол.

Шчур прымружыў вочы і сказаў:

— Што не мая, тут ты рацыю маеш, а што дарагая, то гэта мая праўда, бо яна пасаг мае, на які ты больш, чымся на яе, квапішся.

— Чуе пёс сала! — адгукнуўся Далакоп.

— Усё тут праўда. А найбольшая праўда дык гэта ягоная, гэтага вала! — жартаўліва прамовіў Шчур, пальцам паказваючы на Альфрэда.

Фэля падарвалася з месца.

— Ці панове да нас надоўга? — высокім брыдкім голасам спытала яна. — Калі так, то я пайду адсюль!

— Не, — запярэчыў Шчур. — Зараз пойдзем... А напрыканцы я б хацеў паднесці панне Фэлі шлюбны падарунак, бо і не чакаю, што яна нас на вяселле запрасіць. А мы б і не прыйшлі, — дадаў ён, хвіліну падумаўшы. — Золата, значыцца, вам не трэба, бо Сашка яго шмат зрабіў для... Альфрэда, таму золата я не дам. Я зраблю вам, панна Фэліцыя, іншы падарунак, яго б і Сашка з радасцю прыняў бы.

Шчур перахіліўся праз стол і паклаў на сурвэтку перад Фэляй гранату. Далакоп зрабіў тое самае. Тады сказаў я:

— А я падару вам, пані Фэля, штосьці іншае — сувенір, які мне некалі пакінуў Альфрэд. Я не пабег з ім у паліцыю, а паказаў Сашцы, цяпер перадаю вам.

Я паклаў побач з гранатамі кулю, выпушчаную з браўнінга, якую восенню 1922 года дастаў са сцяны дома Трафідаў пасля таго, як на мяне напалі.

Усе маўчалі. Фэля здзіўленымі вачыма глядзела на гранаты перад сабою і кулю. Некаторыя госці разам з крэсламі адсоўваліся ад стала. А Шчур сказаў:

— Ну, хлопцы, гайда ў дарогу! Хай яны тут смярдзяць і дзяцей пладзяць, а нас чакае чорная ноч, чорная сцэжка, зялёны лес і зялёная мяжа!

Мы выйшлі з дома. У сенцах я пачуў Альфрэдаў голас:

— Трэба ў паліцыю ісці! Гэта што такое?! Гэта ж гранда! Мы сведкаў маем!

У наступны момант прагучаў спакойны, нізкі, поўны металічных адценняў голас Фэлі:

— А ну сядзь, ты, ты... — яна не паспела скончыць.

Мы выйшлі на вуліцу і патанулі ў цемры лістападаўскай ночы. Я ішоў і ўсё думаў: “Якое слова прасілася Фэлі на вусны, калі яна звярталася да Альфрэда?” Шмат бы аддаў, каб даведацца!

XIV

Наша маліна вельмі небяспечная. Нас атачаюць ворагі. Навокал дарогамі, сцэжкамі, лясамі, палямі і лугамі сноўдаюць зялёнкі, падпольнікі, мытнікі, сексоты, чэкісты. А мы сядзім у дасканала замаскаваным схове ў глыбіні Краснасельскага лесу і чакаем змроку. Кожная неасцярожнасць можа нас выдаць, а сярод белага дня супрацьстаяць колькасна большым сілам праціўніка нам зусім не ўсміхаецца, таму мы паводзім сябе вельмі ціха і нават вогнішча не разводзім. У небяспечным месцы мы заселі таму, што хочам накрыць тут партыю паўстанцаў. Кропка гэтая дасканалая і добра намі вывучаная.

Удзень пайшоў дробны дакучлівы дождж. Была другая гадзіна. Мы не спалі. Шчур развёў невялічкі агонь у вялікай яміне, з якой мы разам вывернулі вялізны, урослы ў зямлю валун. У агонь мы падкідалі толькі сухое дрэва. З трох бакоў нашу маліну абступала балота, але сама схованка месцілася на сухім пагорачку. Навокал

стаялі задуменныя, панурыя, сівыя ад старасці елкі. Чорнай каланадай яны імкнуліся высока ўгару. Дарогу да нас, акрамя балота, перагароджвалі вялізныя вываратні, густыя кусты і цэлыя кучы ламачча. У нейкі момант Далакоп падняўся з месца і сказаў:

— Прайдуся крыху... Прынясу вады.

Шчур кіўнуў яму галавою. Далакоп узяў кацялок і знік за дрэвамі. Мінула гадзіна, але ён не вяртаўся. І раптам з поўдня, з блізкай адлегласці мы пачулі два рэвальверныя стрэлы. Шчур падарваўся на ногі.

— Наган, — сказаў ён каротка.

Грымнула яшчэ некалькі стрэлаў.

— Парабела! — кінуў Шчур. — Гэта Далакоп.

Мы пабеглі наўпрост, праз лес, на гук стрэлаў. Праз пятнаццаць хвілін мы апынуліся на ўскрайку лесу. Здалёк віднеўся дах хутара. Злева, за некалькі сотняў крокаў ад нас, я заўважыў у траве штосьці цёмнае. З пісталетамі ў руцэ я кінуўся туды. На лузе ляжаў мужчына ў сялянскай вопратцы. Я падышоў да яго. Убачыў, як тырчыць угару рудая барада, шнар на шчацэ і кривую злую ўсмешку на застылых мёртвых вуснах.

— Гэта Макараў! — ускрыкнуў я.

Шчур нахіліўся над целама падпольніка.

— Круцель! Селянінам апрануўся! — буркнуў ён.

— А дзе Далакоп? — спытаў я.

Мы агледзеліся. Ускраек лесу і луг былі пустыя. Шчур гукнуў:

— Далакоп! Далакоп!

Адказу не было. Шчур падышоў да трупа і падняў рэвальвер, што ляжаў поруч. Агледзеў яго і сказаў:

— Далакоп мусіць быць непадалёк. Магчыма, ён паранены. Інакш ён забраў бы ў яго машыну.

Мы пачалі абшукваць узлесак. У нейкім месцы я заўважыў, што з-пад куста тырчаць боты. Я гукнуў Шчура:

— Хадзі сюды! Ён тут!

Супольнік падбег да мяне. Мы выцягнулі з-пад куста астылае цела. Шчур перавярнуў яго наўзнак. Далакоп быў мёртвы. Шчур доўга глядзеў на цела супольніка, а потым прамовіў:

— Да нас поўз і сканаў.

У грудзях у Далакопа было дзве раны ад куль. Няцяжка было зразумець, што тут здарылася. Далакоп выйшаў на ўзлесак, а ўбачыўшы на лузе селяніна, падышоў да яго, ані падазраючы, што гэта падпольнік. Калі яны наблізіліся адзін да аднаго, Макараў, хутчэй за ўсё, выпіў з кішэні рэвальвер і загадаў Далакопу, у якім ён адразу пазнаў кантрабандыста, падняць рукі ўгору. Макараў стрэліў яму два разы ў грудзі і кінуўся наўцёкі. З апошніх сіл Далакоп стрэліў у падпольніка некалькі разоў, трапіўшы ў сцягно, спіну і галаву. Апошняя куля была смяротнай. Тады Далакоп папоўз у бок нашай маліны. Дабраўся да кустоў і тут памёр.

— Ну так, так! Клёва! — сказаў Шчур, гледзячы на труп супольніка.

Я зірнуў на яго са здзіўленнем і сказаў:

— Аднясём яго на маліну.

Я ўзяў цела Далакопа пад пахі, а Шчур падхапіў яго за ногі. І так паволі мы панеслі яго на нашу маліну. Мы паклалі труп на ссечаныя яловыя лапы. Шчур пачаў разграбаць яміну, у якой гарэў агонь, дастаючы галавешкі, вуголле, попел і зямлю. Ён рабіў гэта паспешліва, быццам у ліхаманцы.

— Што гэта будзе? — спытаў я яго.

Мой супольнік падняў да мяне заліты потам і абсыпаны попелам твар, на якім дзікім бляскам гарэлі вочы.

— Магіла для Далакопа... А як інакш? Пакінуць яго: будуць цягаць, рэзаць. Досыць ён гэтага ў жыцці нацяпеўся. Хай хоць цяпер яму спакойна будзе! Магіла будзе, што халера!

Мне здалася, што Шчур засмяяўся, але гэтага быць не магло. Хутчэй застагнаў. Ён капаў далей. Выкідаў

наверх груды зямлі. Жвава працаваў рукамі і завостраным з аднаго канца калом. Урэшце яма стала глыбокай. Тады ён вылез з яе, выцер пот з твару рукавом і прамовіў:

— Агледзь яго. Забяры грошы і зброю. Грошы адашлеш ягонай маці ў Рубяжэвічы. Я табе адрас дам. Зараз вярнуся.

Ён пайшоў у лес, а я падаставаў з кішэняў Далакопа рэчы. Там былі два рэвальверы, дзевяць запасных магазінаў, шмат набояў, чатыры гранаты, ліхтарык, кашалёк з грашыма і процьма рознай драбязы. Усё гэта я расклаў на вялікай хустцы.

Вярнуўся Шчур з абярэмкам вялікіх яловых лап. Імі ён пачаў высцілаць дно магілы. Потым вылез наверх і хрыпатым голасам сказаў:

— Ну... трэба скончыць!

Мы апусцілі на дно магілы цела Далакопа. Шчур спусціўся ўніз і паправіў яго там. Паклаў рукі ўздоўж цела, а мне сказаў:

— Дай машыну. Хай у хлопца будзе!

Паклаў рэвальвер ля рукі Далакопа і хутка стаў скідаць на нябожчыка яловыя лапы. Потым выбраўся з ямы і, схіліўшыся над магілай, прамовіў:

— Ну, бывай, Янка!

І хутка пачаў сыпаць уніз зямлю. Ён ссоўваў яе рукамі і нагамі, і неўзабаве яма знікла. Паверхню Шчур прытаптаў нагамі.

— Мо камень на магіле пакладзём? — спытаў я.

Нейкі час Шчур думаў, потым скрывіўся, махнуў рукой і сказаў:

— Не трэба. Яму і так цяжка ў жыцці прыйшлося... Ты і не ведаеш.

Ён замаўчаў.

Я прывёў да ладу вогнішча. Зноў пачаўся дождж. Угары свістаў, плакаў, скуголіў вецер. Зрываў з дрэваў пажоўклае лісце і засцілаў ім магілу. Далакоп, наш верны

супольнік, загінуў на сыходзе залатога сезона (як і Сашка Вэблін). І ўсё навокал было ўбранае ў золата. Золата вісела на галінах дрэваў і золата заслала ягоную магілу. Набліжаўся вечар. Я развёў большы агонь. Шчур ачوماўся. Дастаў з торбы пляшку, выцер спіртам рукі і твар, заплямленыя крывёю сябра. Выцерся хусткай. Потым закурыў, сеў ля агню і доўга, задуменна глядзеў на полымя, пляваў на вуглі і пра штосьці думаў... Сцямнела. Цемра затапіла лясы. Змрок спавіў усё жалобнай стужкай. Вецер узмацніўся. Дождж не сціхаў. А зверху, з дрэваў, усё ляцела на зямлю золата.

Цяпер мы працавалі без усялякай сістэмы. Шчур зусім не грывіраваўся. Сланюў мы перахоплівалі ў адкрытую. Працавалі з зацятай злосцю. Часу на адпачынак у нас амаль не было. Паўстанцы хадзілі ўсё радзей. Многія партыі зусім закінулі работу, а тыя, хто яшчэ працаваў, хадзілі далёкімі акружнымі дарогамі. Але і там мы іх знаходзілі. Была толькі адна партыя, якую мы ніколі не чапалі, хоць іх і было вельмі проста ўзяць. Гэта былі дзікія. Цяпер іх вадзіў Дысек Каток, дванаццаты машыніст дзікіх і дванаццаты вар'ят. Болека Камету бальшавікі падстрэлілі ў засадзе. Уначы ён нарваўся на іхнія вінтоўкі, і яго забілі некалькімі кулямі. Знікла памежная Камета. Загінуў першы выпівака.

Аднойчы я заўважыў, што ў Шчура ў галаве ўсё перакруцілася. Я пачаў уважліва за ім назіраць і пераконаўся, што мой супольнік едзе з глузду. Неўзабаве пасля смерці Далакопа мы спаймалі пяцярых сланюў. Забралі ў іх тавар, які яны неслі ў Саветы. Шчур распакаваў усе ношкі і павыкідаў з іх тавар у адну кучу. Потым стаў развешваць на елках яркія шалікі, панчохі, швэдры, шлейкі, пальчаткі, лакаваныя паяскі. Такім чынам ён аздобіў некалькі дрэваў. Я назіраў за працай супольніка, не перашкаджаючы яму. А ён адышоўся на некалькі

крокаў і, мармычучы штосьці сабе пад нос, аглядаў свае творы. Потым пацёр рукі і сказаў мне:

— Ну як... чумаво?

— Так сабе, падыдзе...

Шчур узяў рэшту тавару і кінуў усё ў ручай непадалёк. Потым на маліне ён сказаў:

— А ведаеш, што зрабіў адзін мужык з-пад Курдуноў?

— Ну?

— Жмінда ён быў. Усё жыццё грошы збіраў. А калі ў старасці цяжка захварэў, то трымаў капіталы ў скураным мяшэчку пад падушкай. Баяўся, каб ніхто з сям'і не забраў. А незадоўга да смерці пачаў глытаць залатыя манеты. Адну за другой — як цукерачкі. І вось стаў гэтым золатам душыцца. Прыбеглі сыны, дачкі і жонка. Хацелі яму перашкодзіць. А ён драпаецца, кусаецца, лаецца. Так і памёр.

Я не ведаў, чаму і навошта ён мне гэта расказавае. А ён раз-пораз, найчасцей у найбольш неадпаведны момант казаў мне: “А ведаеш, што здарылася ў Гервелях, Ушы, Дубраве?” або “Ведаеш, што зрабіў той ці гэты?” — і расказваў мне дзіўныя гісторыі. І я зразумеў, што ў Шчура ў галаве мэбля паперакульвалася. Але ў чым менавіта ягонае вар'яцтва, я сцяміць не мог. Не адыходзіў ад яго ні на крок. Малініліся мы пераважна пад адкрытым небам. Працягвалі пераследаваць сланоў, але не аднойчы кідалі тавар у лесе, дзе ён псаваўся і прападаў. Некалькі разоў увечары мы завітвалі ў мястэчка. Там мы куплялі правіянт. Шчур наведваў сваіх інфарматараў і ад іх даведваўся, хто яшчэ ходзіць за мяжу. Наша работа памалела, бо паўстанцы амаль закінулі кантрабанду. Некаторыя нават баяліся без таварыства хадзіць па вуліцах. Мы трымалі ў страху ўсіх. Шчур даведаўся, што адна партыя паўстанцаў ходзіць за мяжу не наўпрост з Ракава, а з Волмы. У той бок яны носяць вельмі дарагі тавар, а вяртаюцца праз наш ад-

рэзак. А вось іх праваднік, Бэрэк Мнаганожка, перакінуўшы са сваімі хлопцамі дзве-тры партыі, вяртаецца з-за мяжы сам, з далярамі за тавар. Ён насіў большыя сумы — ад 5000 да 10000 даляраў, у залежнасці ад колькасці і вартасці тавару. Нам паказалі прыкладны адрэзак, якім Мнаганожка вяртаўся з Саветаў. Праз некаторы час мы высветлілі, што Бэрэк пераходзіць мяжу і выбірае адну з шасці дарог. Побач з дубровай маладога Навіцкага; праз яр ля гумна Карабіновіча, аканом тамтэйшага маёнтка; непадалёк ад карчмы, што на дарозе з Волмы ў Ракаў, і праз лес ля карчмы. Туды ён ішоў трыма дарогамі: лугам ля вёскі, левым крылом лесу або сцежкай, што перасякала яго на іншы бок. Беручы пад увагу розныя акалічнасці, мы ладзілі засады на нейкай з гэтых дарог. І ўсё марна. А потым Шнур даведваўся ў мястэчку, што Бэрэк зноў вярнуўся праз выбраны намі адрэзак. Шчур страшна злаваўся.

Пачаліся месяцовыя ночы. Калі неба ачышчалася ад хмар, было зручна сядзець у засадзе. Адночы мы зладзілі — як звычайна — засаду ў дзвюх кропках: я засеў на сцежцы, што вяла праз самы лясны гушчар, а Шчур стаіўся ў левым ягоным крыле. Мы меркавалі, што Мнаганожка будзе вяртацца адной з гэтых дарог. Была другая ночы. Кропкі нашай засады месціліся на вялікай адлегласці ад мяжы. Я ўважліва глядзеў на абшар перада мною, каб не прагледзець вяртанне габрэя. Калі мне задавалася, што я бачу нейкі рух, я падымаўся і аглядаўся навокал. Пераканаўшыся, што гэта памылка, я зноў сядаў на ссечаную сасну. У нейкі момант я пачуў шум. Я пабег на гук, трымаючыся ўзлеску. Падышоўшы да месца засады Шчура, я ўбачыў, што той абшуквае мужыка, які гучна просіць адпусціць яго і прапануе яму 10 рублёў золатам. Мужык нёс у мяшку з дзясяткамі кілаграмаў авечай воўны і казаў, што ідзе да сваякоў пад Волму. Раптам мне ў галаву прыйшла думка. Калі Шчур

адпусціў мужыка, я сказаў сябру, што, як мне здаецца, Мнаганожка ніколі не вяртаецца з Саветаў адзін, а заўжды ідзе ў таварыстве мужыка і бабы, якіх ён пускае першымі на адлегласці некалькі дзясяткаў крокаў адзін ад аднаго, а за імі, удалечыні, шыбуе сам. Я нагадаў яму пра бабу, якую мы затрымалі колькі дзён таму каля гумна Карабіновіча. Не сказаўшыя ні слова, Шчур пабег туды, дзе толькі што знік селянін. Праз чвэрць гадзіны вярнуўся і сказаў:

— Маеш рацыю, за ім, босая, ішла баба, а яшчэ далей хтосьці ў ботах. Ёсць сляды. Дакладна Мнаганожка. Яны нас абдуралі.

Ён сеў на паваленую ветрам бярозу і доўга сядзеў нерухома. Я закурыў і даў яму папяросу. Ён выкурыў яе, не адгукуючыся ні словам.

— Мо пойдзем? — спытаў я ў яго.

Шчур падняў галаву. У месяцовым святле я ўбачыў яго бледныя худыя твар і бліскучыя, злёгка прымружаныя вочы.

— Пойдзем, гаворыш?

— Так. Няма чаго тут сядзець!

— Не пойдзем... Я адзін пайду, ты застанешся.

— Куды? — спытаў я не разумеючы.

— На поўдзень пайду. Туды, куды птушкі паляцелі. Там у мяне свае. Я ведаю Кіеў, Харкаў, Растоў, Адэсу, Тыфліс... Пайду. Што мне тут? Няма нікога... Брат у мяне жыве ў Растове. Брат, маці і сястра. Маці старая, брат за мяне старэйшы, а сястры чатырнаццаць. Можа, ім кепска? Пагляджу... Хай гэта ўсё трасца!

Ён падняўся і пайшоў дарогай у бок тракту. Рэвальвер ён трымаў у руцэ. Забыўся яго схаваць. Я пайшоў за ім следам, ведаючы, што ў яго ў мазгах ужо варушыцца нейкая новая думка, якую аніяк не выбіць з ягонай галавы.

Назаўтра мы перайшлі мяжу ў Альшанцы. Калючы дрот на засецы я перарэзаў нажніцамі, якія цяпер увесь

час нашу з сабою. Мы кіраваліся лесам да другой лініі. Ішлі добра вядомымі нам сцяжынамі, якімі з усходу на захад і наадварот перанеслі мільёны ў таварах, купюрах і золаце. Мы ведалі тут кожную дарожку, сцежку, паляну, кожны яр, ручай, амаль кожнае дрэва і кожны куст. Наведалі многія памятныя мясціны. Але ішлі моўчкі. Бясшумна плылі ў паўсвятле месяцовых промняў і ў змроку, што затапіў лясны гушчар. У руках мы трымалі рэвальверы. На падыходзе да Старасельскага лесу мы выйшлі на тракт. Далей адкрытай дарогай дабраліся да скрыжавання. Там на ўсе бакі свету раскінулі рукі некалькі ўказальнікаў. Гэта была сярэдзіна дарогі з Рава на Менск. Шчур спыніўся ля слупоў. Сеў на маленькі, парослы травой пагорак і дастаў з кішэні вялікую пляшку. Падняў яе на месяцовы прасвет і сказаў:

— Даўно мы не пілі лікёру? Га?

— Даўно.

— Дык вып'ем на развітанне... Відаць, не ўбачымся ніколі.

Ён сцёр лак з пляшкі аб слуп указальніка і ўдарам рукі выбіў корак. А потым сказаў:

— Ну, будзь здаровы і шчаслівы, і ніколі не давайся хамам!

Пачаў піць. Выпіў палову пляшкі і даў яе мне.

— За тваю ўдачу ва ўсім! — сказаў я яму.

Я выпіў рэшту лікёру, а пляшку закінуў далёка ў поле. Мы закурылі.

— Ведаеш што? — сказаў Шчур.

— Што?

— Ты павінен перахапіць Бэрэка Мнаганожку... Хоць бы адзін раз... Я не магу застацца, я павінен ісці... Але ты зрабі гэта! Зробіш?

— Калі не перастане хадзіць, то абавязкова!

Шчур падняўся. Агледзеўся навокал, а потым сказаў мне:

— Ведаеш што? Жыў побач з Каменем адзін мужык. Меў інтэрас з панам. Аднойчы пан яго пакрыўдзіў. Мужык вырашыў абавязкова яму адпомсціць. Аднойчы да яго на падворак забег панскі сабака. А мужык акурат стаяў з касой у руцэ. Замахнуўся і адсек панскаму сабаку нагу. Так і было. Разумееш?

Я не ведаў, што ён мае на ўвазе і чаго гэта датычыць, але адказаў:

— Разумею.

— Ну, то бывай... Мне час ісці!

Ён моцна паціснуў маю руку і хутка рушыў у бок Старога Сяла. Я глядзеў яму ўслед, ці азірнецца. Шчур не азірнуўся... Там яго можа напаткаць нейкая прыгода, падумалася мне. У Старым Сяле звычайна жылі і спыняліся падпольнікі, сексоты і чэкісты. Мы заўжды абыходзілі яго здалёк. Я доўга чакаў, ці будучь страляць. Мо трэба будзе бегчы яму на дапамогу? Але было ціха... Я збочыў і паволі ішоў на захад. Я быў адзін, абсалютна адзін на ўсім памежжы. Дарога мая была сумная. З радасцю б выпіў, але гарэлкі ў мяне з сабою не было. У смалярні я пакінуў некалькі пляшак спірту, але гэта было далёка за мяжой.

На досвітку я быў побач з мяжой. У Альшанцы я залёг на балоце, у прагале між дзвюма купінамі. Ззаду шумеў вялікі сасновы бор і цурчаў ручай. Наперадзе, за доўгай альховай паласой, праходзіла памежная прасека, пасярэдзіне якой цягнуўся калючы дрот, а ў ім, бліжэй да мяне, павінна была быць дзіра, якую ўчора ўначы я прарэзаў нажніцамі. Выйсці на прасеку нельга. Калі там дзе-колечы ёсць засада (а яна дакладна ёсць), то мяне можна падстрэліць нават з далёкай адлегласці. Я павінен спачатку іх высачыць. Я ляжу ў вільготным паглыбленні. У руках трымаю два знятыя з засцерагальнікаў пісталеты. Гляджу між дрэваў у бок мяжы. Вось і дзіра ў засецы. І раптам я чую ззаду лёгкі шум. Азіраю-

ся. З групы елак вывальваецца на балота вялікі, не шэры, але парудзелы, стары “конскі” воўк. У некалькі скачкоў ён перабраўся праз балота і лёг на вялікай купіне, пысай да мяжы. За дваццаць крокаў ад мяне. “Ён, напэўна, прастылы, — думаю я. — Інакш абавязкова зветрыў бы мяне”. У гэты момант воўк рэзка павярнуў галаву налева. На карку натапырыліся тоўстыя складкі скуры. Ён не ўцякае. Шчоўкнуў зубамі.

На памежнай прасецы пачуліся чалавечыя крокі, спачатку вельмі ціхія, а потым усё больш выразныя. З-пад ніжніх альховых галінак, быццам з-пад заслоны, я бачу боты і сівыя шынялі трох чырвонаармейцаў. Яны цягнуцца паволі, неахвотна. Спыняюцца. Ловяць ноздрамі тытунёвы дым. Я моцна сціскаю ў руках зброю. Прайшлі. Воўк падарваўся з месца і ў некалькі дзясяткаў скачкоў апынуўся на прасецы. Я хутка скіраваўся за ім. Перада мною адкрыўся шырокі абшар памежнай прасекі, быццам абрамлены двума чорнымі сценамі лесу. Воўк бег да засекаў. Нырнуў у дзіру, якую я прарэзаў мінулай ноччу, і знік у лесе на іншым баку прасекі. “Мае дзесьці вельмі пільную справу!” За ім прасеку перабег я і апынуўся ў лесе. А потым узяў курс на захад.

XV

Самотны, я блукаю лясамі, палямі, лугамі. Цягаюся начамі па памежжы. Самота і таямнічая ціша палёў і лясоў навучылі мяне многаму. Навучылі лепш разумець людзей — нават тых, каго я не бачу, нават тых, хто сышоў у іншы свет... Самота навучыла мяне думаць і любіць... Таму я люблю лес — як рысь, як воўк. Люблю зброю — як найлепшага сябра, і палка люблю ноч — маю найвярнейшую каханку. Кожную новую ноч я вітаю з радасцю, з захапленнем. Калі ночы цёмныя, калі

неба зацягнулі хмары, я вешаю на шыю бусоль і, кіруючыся жывым, лагодным святлом ейнае стрэлкі, баразню памежжа. Кожны вечар я выходжу са сваіх дзённых схованак і паглыбляюся ў цемру. Павязваю на пісталетных рулях белыя акрайкі хусткі — каб лягчэй было цэліць у змроку. Часам ночы такія цёмныя, што нават гэтых белых плям на рулях нельга разгледзець... Тады ў левую руку я бяру ліхтарык, а ўказальны палец правай рукі кладу ўздоўж рулі. Такім чынам у поўнай цемры можна страляць вельмі дакладна, арыентуючыся толькі на слых. Я правяраў: указальны палец мае нейкую сваю чуйку. Слыхавыя нервы і мозг лепш падказваюць кірунак якога-колечы шуму яму, чымся ўсёй руцэ. А за курок можна пацягнуць сярэднім пальцам.

Я пераходжу мяжу амаль штодня. Рухаюся ціха, як кот. У бязветраныя ночы хаджу басанож. Не раз я падыходзіў да засады незаўважаным. Праз засеку з калючага дроту я навучыўся праходзіць вельмі хутка і спосабаў ведаю шмат. З жардзінай у руках, быццам з шостам, я пераскокваю над засекай. З дзвюма жардзінамі ў руках, як па парэнчах, я перабіраюся наўпрост па дроце. А часам я пералажу засеку па жардзінах, пасоўваючыся на карачках. Пераразаю дрот нажніцамі. Ці проста пралажу пад ім. Для гэтага я звычайна зразаю абярэмак кароткіх пышных галін і, падымаючы імі дрот уга-ру, пералажу пад імі на іншы бок засеку.

Неяк уначы я перабраўся праз засеку і ў поўным змроку накіраваўся ў бок кустоў. Злёгка дакрануўся да зараснікаў руляй парабелум. У кустах была засада. Сядзелі чуйна, бо хоць і не чулі маіх крокаў, аднак лёгкі дотык адразу ж абудзіў іх. Ледзь не ў твар мне грывнуў стрэл. Колькі разоў я смальнуў перад сабою наўслепа і адскочыў убок. Загучалі стрэлы, але я больш на іх не адказваў. Я мог бы абысці іх ззаду і кінуць гранату або абсыпаць кулямі, калі б захацеў. Іншым разам я ішоў

трактам да мяжы. Пясок заглушаў мае крокі. Раптам наперадзе я пачуў шум. Прысеў. Праз пару секунд мяне лёгка зачাপіла крысём шынялёў. Чырвонаармейцы прайшлі поруч, не падазраючы, што я сядзеў між імі. І пайшлі далей. Мяне гэта развесяліла. Некалькі разоў увечары я заходзіў у мястэчка. Цягаўся вуліцамі. Заходзіў да Маманта і моўчкі піў з ім гарэлку. Я перадаў яму скрынку з грашыма Далакопа, якую выцягнуў з нашага “банка”. Там было каля 1000 даляраў і амаль 6000 рублёў золатам. Мы зашылі скрынку ў тканіну. На пасылцы я напісаў адрас Далакопавай маці і папрасіў Маманта даслаць усё на наступны дзень. Так ён і зрабіў. Неяк увечары я зайшоў да Ёсіка Гусятніка. Павячэраў з ім і выпіў пейзахоўкі. Мы размаўлялі пра розныя рэчы, і ў нейкі момант Гусятнік сказаў:

— Навошта ты гэта робіш? Не даеш хлопцам хадзіць за мяжу.

— Бо мне гэта падабаецца. Бо гэта халодныя фартоўцы.

— Я гутарыў пра гэта з нашымі... ну, і з гандлярамі. Ведаеш што? — казаў Гусятнік. — Яны ўсё зрабяць. Вырашаць і з паліцыяй, і з Алінчукамі... Тыя забяруць паказанні. Яны на вуліцу баяцца выйсці! А ты можаш мільёны зарабіць. Можаш, калі захочаш, сабраць партыю і вадзіць яе сам... за працэнты ад гандляроў. Ведаеш, што гэта такое? Ты ж так мяжу вывучыў і розныя дарогі... Кожная партыя жалезна пройдзе і на кожнай партыі ты заробіш мінімум 2000 даляраў. Ты ведаеш, колькі гэта будзе ў год?

— Добра, — перапыніў я яго. — Але навошта мне гэта?

— Што “навошта”?

— Ну, тысячы даляраў.

— Навошта тысячы?! — здзіўлена перапытаў габрэй, паціраючы ў паветры пальцамі. — Тысячы ўсе любяць.

— А я не люблю, і не трэба пра гэтага.

Неўзабаве я развітаўся з Гусятнікам. Яго практычны розум не мог мяне зразумець. Габрэй, напэўна, палічыў мяне вар'ятам.

Штоноч я рабіў засады на Бэрэка Мнаганожку. Я ішоў дзесяць кіламетраў з Ракава, на Волму, і затойваўся на адной з шасці ягоных дарог. У мяне не было інфарматара, які б перадаваў мне навіны пра яго, таму я лавіў яго наўслепа, каб стрымаць дадзенае Шчуру слова. Урэшце ў мяне атрымалася яго пераняць. Апоўначы неба ачысцілася ад хмар, і выплыла поўня. Я сядзеў у засадзе за трактам з Волмы на Ракаў, на ўскрайку дубровы. Я быў адзін. Мне свяціла цыганскае сонца і спяваў сваю песню вецер. Шумела дуброва. А трэцій уначы я заўважыў, як у маім кірунку поле перасякае шэрая постаць. Я схаваўся лепш. Чалавек — цяпер я бачыў яго выразна — імкліва крочыў у кірунку лесу. Гэта быў мужык у лапцях і світцы. За спінаю ён нёс мяшок. На ўзлеску селянін спыніўся, агледзеўся па баках, некалькі разоў кашлянуў і рушыў далей. Прайшоў поруч за мною. Амаль адразу ж я ўбачыў, як полем з боку тракту ідзе жанчына, у кажуху і з ваўнянай хусткай на галаве. Яна была босая, з высока падаткнутай спадніцай. Ішла баба даволі хутка і ўвесь час азіралася па баках. Пад пахай яна несла пакунак. Я прапусціў і яе. Яна прайшла міма, чапляючыся кажухом за кусты, у якіх я схаваўся. Я ўвесь час глядзеў у кірунку мяжы. Неўзабаве я ўгледзеў унізе трэцюю постаць: мужчына ў чорнай куртцы і высокіх ботах кіраваўся ў бок лесу. Сэрца маё затахкала часцей. Радасць распірала мне грудзі. “Першыя былі прынадай, а гэта дакладна Мнаганожка”. Незнаёмец набліжаўся. Ён абпіраўся на кіёк. Калі ён быў ля самых кустоў, я скочыў на сцэжку і апынуўся насупраць яго.

— Рукі ўгору!

Ён хутка падняў рукі. Кій выпаў на сцэжку.

— Groшы давай, жыва!

Мнаганожка выварочваў кішэні, высыпаў з іх залатыя і срэбныя манеты і аддаваў іх мне.

— Калі ласка, пане, калі ласка...

— Гэта ўсё?

— Усё, пане.

— Ну а калі я знайду?

Я гуляўся з ім. Шкада было так хутка адпускаяць чалавека, якога я чакаў многа начэй адзін і разам са Шчуром. Бадай што, ніхто так нецярпліва не вызіраў каханку, як я гэтага габрэя.

— Што вы знойдзеце? У мяне нічога няма.

— Калі знайду штосьці, хоць капейку, хоць даляр, ведаеш, што я з табою зраблю?

Мнаганожка вылупіў вочы і аблізаў вусны. Горача яму.

— Я нічога, нічога... — прашаптаў ён енчучы.

— Не? Добра. Распранайся!

Я закінуў лагодны тон і таргануў яго за куртку, ажно гузікі пасыпаліся.

— Ну, жыва! Раз, два! Бо я дапамагу!

Габрэй задрыжаў. Паспешліва скінуў з сябе куртку і пінжак.

— Прашу вас, што вам трэба?

— Паглядзець хачу, ці ты прыгожы.

Ён распрануўся зусім. Тады я звярнуўся да яго:

— Ведаеш што, Бэрку?

Пачуўшы сваё імя, ён уздрыгнуў і здзіўлена паглядзеў мне ў твар.

— Можаш паклясціся сваім жыццём і жыццём сваіх бацькоў, што больш грошай пры сабе не маеш?

— Каб я здаровымі іх ніколі больш не ўбачыў, калі хоць капейчыну пры сабе маю! — Бэрэк ударыў у голыя грудзі кулаком.

— А цяпер, Бэрку, я табе веру!

Габрэй павесялеў і нахіліўся над адзеннем.

— Можна апранацца?

— Што? Апранацца? Ахты чмут! Ты ж прысягнуў, што пры сабе нічога не маеш, бо голы быў. Даляры ў адзенні!

Я пачаў аглядаць, прадмет за прадметам, ягонае адзенне. У бялізне нічога не было. У пінжаку, нагавіцах і камізэльцы я таксама нічога не знайшоў. А вось у халявах ботаў было каля тысячы даляраў. З каўняра курткі я дастаў яшчэ 500. У брыльку шапкі не было нічога. Гэтага было мала. Я ведаў, што ён носіць прынамсі па 5000 даляраў, за дзве, за тры партыі тавару. Я зноў агледзеў ягоныя боты, раскrojшы іх на кавалкі. Больш нічога там не было. З курткі я вытрыбушыў усю вату, але таксама нічога не знайшоў. Я мог ударыць Мнаганожку і пагрозай або біццём змусіць яго прызнацца, дзе грошы. Але гэты метад быў мне агідны. І раптам мне ў галаву прыйшла думка: “Ага! Кій, на які ён абапіраўся! Грошы там!” Я зрабіў выгляд, што шукаць больш не буду.

— Апранайся, Бэрку!

Мнаганожка паспешліва апрануўся. Я зрабіў некалькі крокаў у бок тракту, а потым павярнуўся да яго і сказаў:

— Чаго стаіш? Можаш ісці!

Бэрэк падняў з зямлі кій і ўжо хацеў быў рушыць у дарогу. “Так, грошы ў кій, ён пра яго не забыў!” Тады я сказаў:

— Пачакай!

— Што такое?

Я падышоў да яго і сказаў:

— Каторая гадзіна?

— Не ведаю, можа, чацвёртая...

— Чацвёртая? Так позна! Ну, то дай мне гэты кій.

Мне нага баліць... Можаш ісці...

Я ўзяў у Мнаганожкі з рукі кій і скіраваўся ў бок Душкава. Бэрэк стаяў на ўскрайку лесу і доўга глядзеў мне ўслед. Пра што ён думаў? Быў перакананы, што я не ве-

даю пра грошы ўнутры кія і выкіну яго па дарозе. Разу-пэўніваць яго я не стаў. Гэта была мая помста за безліч праведзеных у чаканні начэй. Шкада, што Шчура не было поруч і я не мог нават паведаміць яму, што з Мнаганожкам усё вырашана.... Туга па супольніку сціснула мне сэрца. Дзе ён цяпер? Што робіць мой бедны, звар'яцелы, такі спагадлівы парою сябар?

Калі потым, на маліне ў смалярні, я асцярожна раскалупаў нажом кій, то знайшоў у сярэдзіне шэсцьдзесят стодаляравых купюр. Агулам у Мнаганожкі я ўзяў 7400 даляраў. Гэтае павелічэнне майго капіталу мяне зусім не парадавала. Я аддаў бы ўсе грошы за магчымасць апынуцца, хай сабе і на некалькі хвілін, побач са Шчурам.

Я ўсё яшчэ вандрую памежжам. Усе мяне пакінулі. У мяне няма аніводнага сябра. Адночы я пайшоў на маліну ў Краснасельскім лесе, дзе мы некалі хаваліся з Далакопам і Шчурам. Гола тут, пуста і халодна. Усё заслаў тоўсты слой пажоўклага лісця. Няма нікога, нават майго старога прыяцеля... рудога ката з адсечаным хвостом. Бадзяюся па памежжы. Мяне грызе сум. Жарэ неспакой. Я выходжу на тракт. Вецер гоніць па ім зрудзелае лісце. Тэлеграфныя слупы стаяць маркотныя, мокрыя, цёмныя... Зіма блізка. Я адчуваю ў паветры ейнае дыханне. Неўзабаве праляжа белая сцежка... Гэтую ноч я правёў у лясным гушчары, побач з другой лініяй. Я падняў угару вялікія, срэбныя ад старасці лапы елкі і залез пад іх... Пахла жывіцай і плесняй. Ложак мой быў засланы шматгадовай ігліцай. У такіх месцах найгоршай зімою бывае суха і цёпла. Я не спаў амаль усю ноч. Бачыў неверагодныя рэчы. Чуў галасы жывых і памерлых... Гэтай ноччу я зразумеў і перадумаў процьму рэчаў, якіх не ўмеў выказаць словамі, але яны жывуць ува мне, такія відзежы не наведваюць людзей у хатніх ложках. Гэтай ноччу я вырашыў пакінуць мяжу.

На заўтра прыпадала гадавіна смерці Сашкі Вэбліна. Узыход сонца ў той дзень быў прыгожы. Я глядзеў на яго з высокага пагорка на другой лініі.

На наступны дзень я пайшоў у мястэчка. Хацеў развітацца з Юзафам Трафідам і Янінкай. Але дома іх не застаў. Там жылі незнаёмыя мне людзі. Мне казалі, што Юзаф прадаў дом і разам з сястрой і маці з'ехаў да сваякоў пад Івянец. Тады я пайшоў да Маманта. Яго не было дома. Ён паехаў на станцыю забіраць адпраўленыя чыгункай тавары для крамкі, якую адкрыў у мястэчку. Я апынуўся побач з рэстаранам Гінты. З нашага салона даляталі да мяне гукі гармоніка, вясёлыя ўскрыкі, выбухі смеху. Я зайшоў у сярэдзіну. Стаў пасярод пакоя, з рукамі ў кішэнях, на рукаятках пісталетаў, і ўбачыў з тузін п'яных паўстанцаў. Некаторых я ведаў. Многіх з іх я не раз затрымліваў з таварам. Раптам хтосьці ўскрыкнуў:

— Хлопцы, гэта ж ён! Той...

Усе твары павярнуліся да мяне. Антоні перарваў марш. У салон забегла Гінта, здзіўленая і збянтэжаная раптоўнай цішынёй. Ubачыўшы мяне, яна пачала адступець.

— А... гэта вы, пане Уладзю!

— Так. Я. Давай мігам кручок гаміры і закускі! За-араз жа.

Праз момант яна прынесла гарэлку і закускі. Паставіла ўсё на канцы таго стала, за якім сядзелі паўстанцы. Хтосьці з іх хацеў выбрацца з пакоя, але я дастаў парабелум і руляй паказаў яму на кут.

— Марш туды! А вы, — я звярнуўся да ўсіх, — сядзець на месцы і маўчаць!

Я выпіў шклянку гарэлкі. Закусіў. Потым падышоў да Антонія і даў яму стодаляравую купюру.

— Грай “Яблычак”!

Антоні зухавата зайграў. Я выпіў рэшту гарэлкі і закурыў. Потым кінуў галавой Антонію і выйшаў з салона,

які пакідаў у мяне кепскае ўражанне. Я не заспеў нікога з колішніх сяброў ці супольнікаў, з якімі так весела тут гуляў.

Позна ўвечары я рушыў дарогай у кірунку Паморшчыны. Забраў з вінакурні рэшту схаванай там зброі і скіраваўся да мяжы. Цыганскае сонца з-за хмар кідала на зямлю цьмяныя промні. Я спыніўся ля падножжа невялікага пагорка. Гэта была Капітанская магіла. Я падняўся на вяршыню. Адтуль было відаць агні ў хатах Вялікага Сяла, што на савецкім баку. Ззаду была вёска Паморшчына. Побач праходзіла дарога з Ракава да мяжы. Мне захацелася ўбачыць канал пад насыпам. Калі я ўпершыню ішоў за мяжу, я сядзеў у гэтым канале з Юзафам Трафідам і іншымі супольнікамі. Менавіта ў гэтым канале мы са Шчуром і Далакопам адабралі тавар у Алінчукоў. Я падышоў да насыпу. Пасвяціў ліхтарыкам у канал. Пуста і ціха. Перайшоў на іншы бок. Сеў ля выхаду з канала і глядзеў на мяжу. Закурыў, не хаваючы агню. “Каго мне баяцца? У мяне чатыры зараджаныя рэвальверы і адзінаццаць гранат... Арсенал!” І тут я заўважыў на лузе, праз сярэдзіну якога праходзіла рэчышча ўжо высохлага ручая, цёмную постаць. Я ўскочыў на ногі. Постаць хутка рухалася. “Здань”, — падумаў я. Бясшумна я пайшоў за гэтай постаццю. Яна знікла ў мяне з вачэй побач з Капітанскай магілай. Я амаль бег наперад, намагаючыся не ўздымаць шуму. Паволі забраўся на адхон. І заўважыў на вяршыні пагорка жанчыну, яна стаяла на каленях. Твар ейны быў схаваны ў далонях. Я нерухома глядзеў на яе. “Што яна робіць? Можа, моліцца?” Я паволі пасунуўся наперад і разгледзеў маладую дзяўчыну ў чорным палітоне. Яна, відаць, адчула маю прысутнасць, бо ўскочыла на ногі і стала адступаць. Тады я сказаў:

— Не бойцеся.

Яна спынілася. Месяц выйшаў з-за хмар і, быццам пражэктар, заліў яе твар пlynню промняў. Я пазнаў

у ёй дзяўчыну, якую бачыў на шпацыры з Петраком побач з Душкавам, гэта ейны твар я бачыў некалі на гэтым пагорку, калі пасля ўцёкаў з Саветаў страціў тут прытомнасць. Я сцяміў, што гэта яна сказала тады Петраку і Юліку пра тое, што я тут. І яшчэ адну рэч я зразумеў: яна нейкім чынам звязаная з “прывідам” і гэтай гісторыяй пра Капітанскую магілу. Я прамовіў:

— Я сябра Петрака. Вы некалі ўратавалі мяне, калі я ляжаў тут хворы. Я запомніў ваш твар... Вы, здаецца, Ірына?

— Так.

— Дзіўна, што я сустрэў вас тут менавіта сёння!

— Я прыйшла развітацца з бацькам. Ён тут загінуў...

— І я прыйшоў сюды развітацца з... мяжой. Я хачу спытаць вас пра адну рэч, звязаную акурат з гэтым месцам.

— Калі ласка.

— Я чуў легенду пра здань, якая з’яўляецца побач з гэтым пагоркам. Я бачыў яе на ўласныя вочы...

— А што вы бачылі?

— Бясформенную белую пляму, якая ўвесь час рухалася ў розных кірунках. То падымалася ўгару, то падала долу...

На твары дзяўчыны з’явілася лёгкая ўсмешка.

— Гэта была не здань. Гэта быў Мушка. Сабака гаспадара, у якога я цяпер жыву. Я брала яго з сабою, каб не заблукаць цёмнай ноччу і каб ён папярэджаў мяне пра небяспеку. А сёння я прыйшла адна...

Дзяўчына замаўчала. Крыху пастаяла ў задуменні, а потым сказала:

— Бывайце, пане. Сёння я з’язджаю ў Вільню... да Петрака. Ён і ягоная сям’я запрасілі мяне.

— Вы пойдзеце ў Выганічы?

— Так. Яшчэ сёння я з’еду адсюль у Аляхновічы.

— Можа, вас правесці да вёскі?

— Не, я не баюся... Я часта сюдою хадзіла. Да паба-чэння!

— Добрай дарогі!

Яна лёгка і хутка збегла з пагорка. Яшчэ раз азірнулася, махнула мне рукою і пайшла на захад. Я доўга глядзеў ёй наўздагон, пакуль яна не знікла ў дрыготкім святле Месяца... А потым паволі рушыў у бок Вялікага Сяла. Неўзабаве я апынуўся каля памежных слупоў. Панура і варожа яны глязелі адзін на аднаго, як баксёры перад бойкай, засяроджана ўзважваючы свае сілы... З левага боку грывнуў вінтовачны стрэл. Потым адгукнула яшчэ з дзясятка залпаў, пусціўшы рэха ў найбліжэйшых ярах і лясах. “Відаць, дзікія перайшлі мяжу”. Я азірнуўся... Ціха, пуста...

Месяц лье на памежка бледныя, халодныя промні. Ззяюць туманна зоркі. Цягнуцца па небе хмары, персякаюць невядомыя кардоны. А на паўночным захадзе зіхаціць каштоўным каменнем зор цудоўная Вялікая Мядзведзіца. Сёння была гадавіна смерці Сашкі Вэбліна, некаранаванага караля мяжы. Гэта быў канец майго трэцяга залатога сезона.

Гэта была мая апошняя ноч на памежжы.

*Святы Крыж, турма
14 кастрычніка — 29 лістапада 1935*

СЛОУНІЧАК

- АБРЭЗ** — вінтоўка з абрэзанай руляй і прыкладам.
- АГРАНДА** — захоп гандлярскай кантрабанды, паходзіць ад “гранда”, па аналогіі з турэмным “акасацыя”, утворанага на ўзор “апеляцыя”.
- АДЫЦЦА** — акупіць страты, зарабіць.
- АДШЫЦЬ** — апраўдаць.
- АКАНТАВАЦЬ** — ашукаць.
- АПЫЛІЦЬ** — прадаць.
- АРЭХІ** — набоі.
- АЧКО** — гульня ў карты, “21”.
- БАНДАЖ** — падвойны палатняны мяшок, пашыты ў форме шырокай доўгай камізэлькі, служыць для пераносу кантрабанды, апрацаецца пад куртку, кажух або паліто.
- БАТАЛЬЁНШЧЫК** — салдат памежнай службы, да сярэдзіны 1923 года г.зв. мытныя батальёны неслі службу на мяжы.
- БЛАТНЫ** — свой, выкарыстоўваецца пераважна ў дачыненні да зладзеяў, але мае шмат значэнняў: **НА БЛАТ** — не легальна, **БЛАТАВАЦЬ** — перацягваць кагосьці на свой бок (з дапамогай хабару).
- БРАТВА** — браты.
- БУДЗЁНАЎКА** — галаўны ўбор у Чырвонай арміі, пашыты з сукна або палатна (у залежнасці ад сезона), на кшталт нямецкага “пikельхаўбэ”.
- БУЛІЦЬ** — даваць, сыпаць; напрыклад: буліць форсу — плаціць.
- БУСОЎКА** — напоі, алкаголь; бусаваць — піць.
- В ДРЕБЕЗГІ** — у бэлю, п’яны.
- ВОЛІСПОЛКОМ** — “Волостной исполнительный комитет” — Валасны выканаўчы камітэт.

- ВЫТЫШ, НА ВЫТЫШ** — легальна, адкрыта.
- ГАД** — селянін.
- ГАМІРА** — гарэлка.
- ГІМНАСЦЁРКА** — расійская вайсковая кашуля.
- ГРАБКА** — рука.
- ГУДЛАЙ** — габрэй.
- ГУЗІК** — залатая дзесяцірублёўка.
- ДАЦЬ ГВІНТА, ЛІНЯЦЬ** — уцякаць.
- ДОЛЯ** — частка, працэнт.
- ДОПР** — Дом принудительных работ — Дом прымуsoвай працы, турма.
- ДОПРОС** — допыт.
- ДРАКА** — бойка.
- ДРЭЙФІЦЬ** — баяцца.
- ДУМЕНКА** — казак, адзін са стваральнікаў Першай савецкай коннай арміі, якую потым узначаліў Будзённы; у тыя часы Думенка быў камандзірам коннага корпуса, расстраляны ў Растове ў 1920 г.
- ДЫБАЦЬ** — ісці.
- ЖВЯГА** — сабака.
- ЖЛОБ** — хам.
- ЖЫГАН** — дасведчаны злодзей, кантрабандыст.
- З ПОНТАМ** — наўмысна, мэтанакіравана.
- ЗАГАМАЦЬ** — схваць штосьці ад супольнікаў і прысабе-чыць частку супольнага заробку.
- ЗАГРАДИТЕЛЬНЫЙ ОТРЯД** — вайсковая адзінка, якая кантралюе дарогі.
- ЗАМІНЖАВАЦА** — памерці ад тугі, распачы.
- ЗАСВЕЧАНЫ** — які хаваецца ад паліцыі, бо праваахоўныя органы яго пераследуюць.
- ЗАСЫПАЦЬ** — здаць, **ЗАСЫПАЦА** — трапіцца.
- ЗРАБІЦЬ ГВІНТА** — уцячы.
- ЗЫХЕР, НА ЗЫХЕР** — дакладна.
- ЗЭКС** — увага (папярэджанне).
- ЗЯЛЁНАЯ МЯЖА** — кавалак мяжы, які ахоўваецца найменш. Звычайна зарослы дрэвамі і кустоўем.

- ЗЯЛЁНКІ** — памежная ахова.
- КАПЫТА** — рэвальвер, пісталет.
- КАРНАЧ** — начальнік каравула — камендант аховы.
- КАСА** — нож.
- КЕРЭНКА** — фасон шапкі.
- КІКАВАЦЬ** — глядзець.
- КІМАРЫЦЬ** — спаць.
- КІРАЦЬ** — піць гарэлку.
- КЛАСЦІСЯ** — трапляцца.
- КЛЁВА** — добра.
- КОЛЫ** — боты.
- КОМІН** — рэвальвер, пісталет.
- КРОПКА** — маліна, схованка кантрабандыстаў.
- КРЫЦЬ** — нападаць
- КСІВА, КСІБА** — цыдулка, ліст, дакумент.
- КУПЛЯЦЬ МЯЖУ** — падкупаць памежнікаў.
- КУЦЦЯ** — калядная страва.
- ЛІМОНЫ** — мільёны, грошы.
- ЛЫСЫ** — месяц.
- ЛЯБА** — удача.
- ЛЯГНУЦЬ** — данесці.
- МАЛІНА** — схованка.
- МАРДЭР** — куніца.
- МАРУХА** — дзяўчына.
- МАСАЛКА** — салдат.
- МАШЫНА** — рэвальвер.
- МАШЫНІСТ** — праваднік кантрабандыстаў.
- МОЙРА** — страх.
- МОЦЯ** — доля; **ДА МОЦІ** — у долі.
- МЯШОЧНІК** — чалавек, які праносіць або правозіць, на-
суперак забароне ўладаў, прадукты з аднаго месца
ў іншае, паходзіць ад “мяшок”.
- НАРАБІЦЬ ХАЮ** — нарабіць крыку, узняць трывогу.
- НОШЧЫЦА** — дзяўчына, якая пераносіць кантрабандны
тавар па памежжы.
- ПАДПОЛЬНІК** — агент.

- ПАЙКА** — порция хлеба.
- ПАКЛАСЦІ** — даць сябе арыштаваць.
- ПАЛАЦІ** — ляжанка паміж сценкай і печчу.
- ПАПАХА** — зімовая авечая шапка, носіцца воўнай вонкі.
- ПАРУТА** — трапленне пад арышт.
- ПАЎСТАНЦЫ** — навічкі, новыя кантрабандысты.
- ПЛІТАВАЦЬ** — уцякаць.
- ПОГРАНОТРЯД** — “пограничный отряд”, памежны атрад.
- ПОЛИТРУК** — “политический руководитель”, палітычны кіраўнік.
- ПОНТ, 3 ПОНТАМ** — прыкідвацца, удаваць.
- ПРОВЕРКА** — пераклічка.
- ПРЫШЫЦЬ** — абвінаваціць у чымсьці.
- ПУДЗЕЛЬ** — габрэй.
- ПУСЦІЦЬ У РАСХОД** — расстраляць.
- ПЯРО** — нож.
- РАДНО** — каляровая тканіна хатняга вырабу.
- РАСПІСКА** — абавязальніцтва (подпіс).
- РЕБЯТА** — хлопцы.
- РЭЎТРЫБУНАЛ** — рэвалюцыйны трыбунал, палявы суд.
- САЛАДУХА** — салодкая гарэлка, лікёр, вішняк.
- САМАЎЗВОД** — рэвальвер сістэмы наган, з курком, які ўзводзіцца пасля націскання на спуск.
- САРМАК** — грошы.
- СЕКСОТ** — “секретный сотрудник” — таемны агент паліцыі.
- САМЕЕЧНІК** — канакрад.
- СКІКАВАЦЬ** — заўважыць.
- СКОВЕР** — сабака.
- СКОКІ** — боты.
- СПІРТАНОША** — кантрабандыст алкаголю.
- СТАРЫ ЗАКАПЁРШЧЫК** — бывалы, дасведчаны завадатар.
- СТУКАЦЬ** — казаць.
- СТЫРАЧНІК** — карцёжнік, шулер.
- СТЫРКА** — карта для гульні.
- ТАБЛЯВАЦЬ** — несці.

ТАРТАР — габрэй.

ТРУБА — рэвальвер, пісталет.

ФАРТ — удача; **ФАРТАВАЦЬ** — красці, жыць з нелегальнай працы.

ФІГУРКІ — людзі, якія пераходзяць праз зялёную мяжу.

ФЕІ — алтайскія вавёркі, соні-палчкі.

ХАЙ — крык, шум, гоман.

ХЕЎРА — кампанія, хаўрус.

ХОЙРАК — дзёрзкі хлопец.

ХРУСТ — царскі папяровы рубель.

ЦМОГА — гарэлка.

ЦЫНКАВАЦЬ — пазначаць; **ЦЫНК** — знак, папераджальны сігнал.

ЧЭКА, НАДЗВЫЧАЙКА — Надзвычайная камісія па барацьбе з контрарэвалюцыяй і сабатажам. Дэкрэтам ЦК ад лістапада 1923 года яе перайменавалі ў ДПУ (Дзяржаўнае палітычнае ўпраўленне).

ШАМАЦЬ — есці.

ШАМКА — ежа.

ШКОП — сволач.

ШМАРА — жанчына.

ШПАНА — навалач, хуліганы, кепскія зладзеі.

ШПАНЫОГАН — кепскі зладзей.

ШУХЕР — небяспека; **СПАЙМАЦЬ ШУХЕР** — быць заўважаным.

ЗМЕСТ

<i>Ад аўтара</i>	3
<i>Уступ</i>	7
ЧАСТКА ПЕРШАЯ ПАД КОЛАМІ ВЯЛІКАГА ВОЗА	9
ЧАСТКА ДРУГАЯ ВОУЧЫМ СЛЕДАМ	132
ЧАСТКА ТРЭЦЯЯ ПРЫВІДЫ ПАМЕЖЖА	249
<i>Слоўнічак</i>	396

СЯРГЕЙ ПЯСЕЦКІ

КАХАНАК ВЯЛІКАЙ МЯДЗВЕДЗІЦЫ

Перакладчыца Марыя Пушкіна

Рэдактар і перакладчык песень Андрэй Хадановіч

Карэктарка Ліда Наліўка

Дызайнерка Кацярына Пікірэня

Logvino Literatūros namai

J. Savickio 4, LT-01108 Vilnius

Надрукавана ў ПВУП «Логвінаў»

вул. Сухая, 4, Мінск

ЖЫЛІ МЫ ЯК КАРАЛІ.
ГАРЭЛКУ ПІЛІ ШКЛЯНКАМІ.
КАХАЛІ НАС ПРЫГОЖЫЯ ДЗЯЎЧАТЫ.
А МЫ КУПАЛІСЯ Ў ЗОЛАЦЕ.
ПЛАЦІЛІ ЗОЛАТАМ, СРЭБРАМ І ДАЛЯРАМІ.
ПЛАЦІЛІ ЗА ЎСЁ: І ЗА ГАРЭЛКУ, І ЗА МУЗЫКУ.
ЗА КАХАННЕ ПЛАЦІЛІ КАХАННЕМ,
ЗА НЯНАВІСЦЬ — НЯНАВІСЦЮ.

КУЛЬТАВЫ РАМАН “КАХАНАК ВЯЛІКАЙ МЯДЗВЕДЗІЦЫ”
ЎПЕРШЫНЮ ПЕРАКЛАДАЕЦЦА З АЎТАРСКАЙ ВЕРСІІ,
ДАПОЎНЕНАЙ І ПАПРАЎЛЕНАЙ СЯРГЕЕМ ПЯСЕЦКІМ У 1964 ГОДЗЕ.
ГЭТЫ ТВОР ЗАХАВАЎ НА СВАІХ СТАРОНКАХ МАГІЧНАЕ,
НЕВЯДОМАЕ І НАСЫЧАНАЕ ЖЫЦЦЁ РАКАЎСКІХ КАМТРАБАНДЫСТАЎ,
ЯКОЕ Б ЗНІКЛА НАЗАЎЖДЫ, КАЛІ Б НЕ ПІЛЬНАЕ ВОКА АЎТАРА,
ЯКІ ЗА ГЭТАЙ СТЫХІЯЙ НАЗІРАЎ.
КАЛАРЫТНАЯ ДАКУМЕНТАЛЬНАЯ АСНОВА,
АСАБІСТЫ ДОСВЕД, ЯРКІЯ ХАРАКТАРЫ І ШЧЫРЫЯ ПАЧУЦЦІ —
А НАД УСІМ ГЭТЫМ КОЦІЦЦА ДЗІЎНЫ ВЯЛІКІ ВОЗ...
ВАЛАДАРЫЦЬ ЦУДОЎНАЯ, АДЗІНАЯ, ЗАЧАРАВАНАЯ
ВЯЛІКАЯ МЯДЗВЕДЗІЦА.

ЛОГВІНАЎ

СЯРГЕЙ
ПЯСЕЦКИ

КАХАНАК
ВЯЛІКАЎ
МЯДЗВІДЗІ